

เรื่อง

**บทบาทและอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น
กรณีศึกษาหมู่บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงดอย
อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่**

**Community's role and authority in local resources management:
Case study of Phothong Jareoan community, Cheang Doi Sub-
District, Doisaket District, Province of Chiangmai.**

โดย

อาจารย์กฤษตรี สุนันตา

เสนอต่อ

**วิทยาลัยบริหารศาสตร์
มหาวิทยาลัยแม่โจ้ จังหวัดเชียงใหม่**

กิตติกรรมประกาศ

รายงานการวิจัยฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี จากความกรุณาของคณะผู้บริหาร และคณาจารย์ที่ปรึกษางานวิจัย วิทยาลัยบริหารศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้ ที่ได้ให้โอกาสและสนับสนุนงบประมาณในการทำวิจัย ทำให้ผู้วิจัยได้เกิดทักษะการเรียนรู้จากการวิจัยท้องถิ่น ในลักษณะของการบูรณาการความรู้สู่งานวิจัย จนได้ความรู้ใหม่ที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนได้อย่างสอดคล้องกับความเป็นจริง และเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาทางวิชาการในแขนงนี้ต่อไป โดยเฉพาะท่านผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปรารธนา ยศสุข ผู้อำนวยการวิทยาลัยบริหารศาสตร์ ที่สนับสนุนและเปิดโอกาสให้ผู้วิจัยได้ทำงานชิ้นนี้จนสำเร็จ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อภิชาติ ไตรแสง รองผู้อำนวยการฝ่ายวิชาการและวิจัย ท่านผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. บงกชมาศ เอกเอี่ยม ประธานกรรมการฝ่ายวิจัย วิทยาลัยบริหารศาสตร์ ท่านอาจารย์ภัทร ชมภูมิ่ง ที่ให้ความกรุณาให้คำปรึกษาในทุกเรื่อง ทุกโอกาส ตลอดจนคำแนะนำปรับปรุงแก้ไข จนทำให้งานวิจัยฉบับนี้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบพระคุณท่านอาจารย์ภัทร ชมภูมิ่ง ที่ได้กรุณาถ่ายทอดแนวคิดเกี่ยวกับประเด็นทางรัฐศาสตร์(การปกครองท้องถิ่น) พร้อมทั้งให้คำปรึกษา แนะนำ ช่วยเหลือด้านวิชาการ และการตรวจทานบทคัดย่อในฉบับภาษาอังกฤษ ทำให้ผู้วิจัยมีขวัญและกำลังใจอย่างดียิ่ง

ขอขอบพระคุณพี่น้องชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอคอยสะแกด จังหวัดเชียงใหม่ ที่มีน้ำใจเอื้ออาทร ให้ความร่วมมือในการให้ข้อมูลและร่วมดำเนินกิจกรรมต่างๆ เป็น อย่างดี และที่จะลืมเสียมิได้ ต้องขอขอบคุณเจ้าหน้าที่สำนักงานเลขาวิทยาลัยบริหารศาสตร์ ที่กรุณาอำนวยความสะดวก ประสานงาน และดูแลเรื่องขั้นตอนต่างๆในการรายงานความก้าวหน้าของงานวิจัย

ขอขอบคุณ คุณมณเฑียร คำใจ ที่คอยช่วยเหลือในการเขียนแผนผังชุมชน และให้คำแนะนำเกี่ยวกับการจัดทำรูปเล่มได้เป็นอย่างดี ท้ายที่สุดนี้ ผู้วิจัยขอกล่าวขอบคุณวิทยาลัยบริหารศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้ ที่มอบเวลาเก็บข้อมูลการวิจัยโดยไม่มีปัญหาอุปสรรคใดๆ จนทำให้งานวิจัยฉบับนี้เสร็จสมบูรณ์

กฤษดิ สุนันตา

กันยายน 2552

ชื่อเรื่องการวิจัย	บทบาทและอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น กรณีศึกษาหมู่บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอคอยสะเกิด จังหวัดเชียงใหม่
ชื่อภาษาอังกฤษ	Community's role and authority in local resources management: Case study of Phothong Jareoan community, Cheang Doi Sub- District, Doisaket District, Province of Chiangmai.
ชื่อผู้วิจัย	อาจารย์กฤษติ์ สุนันดา
ชื่อหน่วยงาน	มหาวิทยาลัยแม่โจ้ จังหวัดเชียงใหม่
เสนอต่อ	วิทยาลัยบริหารศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ ประการที่หนึ่งเพื่อศึกษามิติทางสังคมของชุมชนกับการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น และประการที่สองเพื่อศึกษาบทบาทและอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น กรณีศึกษาหมู่บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอคอยสะเกิด จังหวัดเชียงใหม่

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษา โดยใช้วิธีสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก การสนทนากลุ่ม การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และไม่มีส่วนร่วม และหาข้อมูลจากการศึกษา รวบรวม จากเอกสาร บทความและ รายงานการวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง นำมาวิเคราะห์เนื้อหา และเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของข้อมูลแล้วใช้วิธีการเขียนบรรยายเชิงพรรณนา ตามเหตุผลและข้อเท็จจริง เพื่อให้ตรงกับแนวคิดทฤษฎีและวัตถุประสงค์การวิจัย ผลการศึกษาพบว่า

1. มิติทางสังคมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น เป็นวิธีการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นของชาวบ้านที่มีวิถีชีวิตอยู่กับธรรมชาติ มีลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคม แบบพึ่งพาอาศัยกัน มองทรัพยากรท้องถิ่นว่าเป็นทรัพยากรร่วมของชุมชน และสามารถเข้าไปใช้

ประโยชน์ร่วมกันได้ แต่จะต้องอยู่ภายใต้ กฎระเบียบ จารีต ประเพณี วัฒนธรรมและความเชื่อของชุมชน ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญมีความเชื่อ ในสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ ตามบรรพบุรุษที่สืบทอดต่อกันมาอย่างยาวนาน และมีระบบความสัมพันธ์ทางสังคมอันแน่นแฟ้นของชุมชน จึงทำให้มีการถ่ายทอดความเชื่อ ว่าในทุกพื้นที่ของชุมชนจะมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สถิตย์อยู่ ทำให้ชุมชนมีการดูแลรักษาทรัพยากรท้องถิ่นผ่านประเพณี วัฒนธรรมของชุมชน โดยเฉพาะมิตความเชื่อเรื่องผี และความเชื่อในทางพุทธศาสนา ซึ่งเป็นความเชื่อที่เชื่อมโยงกับการทำมาหากิน การปฏิสัมพันธ์ทางสังคม การจัดการ ดูแลรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นให้ยังคงอยู่ในสภาพที่อุดมสมบูรณ์ ทำให้ชุมชนกับสมาชิก ชุมชนกับทรัพยากรท้องถิ่นสามารถอยู่ร่วมกัน ได้อย่างสมดุล รวมถึงพลังมิตทางสังคมของชุมชนดังกล่าว ยังเป็นกุศโลบายอย่างหนึ่งในการช่วยดึงสมาชิกให้ปรับตัว และหันมาร่วมกันดูแลรักษาทรัพยากรท้องถิ่น บนพื้นฐานความเชื่อ แม้ว่าระบบความเชื่อเหล่านั้นอาจจะไม่สามารถสะท้อนคำตอบให้รับรู้ได้แบบตรงไปตรงมา ดังเช่นกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ แต่ในความเชื่อเหล่านั้นก็มีตรรกะแห่งภูมิปัญญาและสิทธิอำนาจของชุมชนในการดูแลรักษาทรัพยากรท้องถิ่นที่ลุ่มลึกแฝงอยู่เบื้องหลังด้วยทั้งสิ้น พลังที่แฝงอยู่ในมิตทางสังคมระดับต่างๆ จึงกลายเป็นระบบวิถีคิดร่วมกันของชุมชน ที่สะท้อนถึงอุดมการณ์และอำนาจในการปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับชุมชน และคนกับธรรมชาติจนกลายเป็นระบบคุณค่าที่ชุมชนยอมรับร่วมกัน และนำไปสู่การรวมกลุ่มกันจัดการทรัพยากรท้องถิ่นอย่างมีความหมาย

2. บทบาทและอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น เป็นกระบวนการที่ชาวบ้านเข้ามามีบทบาทในการมีส่วนร่วม ในการดูแลรักษา ฟื้นฟู และพึงพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นในลักษณะต่างๆ ทั้งในด้านการใช้ประโยชน์จากที่ดิน แหล่งน้ำ แหล่งสมุนไพร แหล่งอาหาร และแหล่งพักผ่อนหย่อนใจ ที่ขึ้นอยู่กับรากฐานของสิทธิชุมชน ซึ่งชุมชนอาศัยกลไกมิตทางสังคมที่เกี่ยวข้อง เข้ามาช่วยในการปกป้อง รักษา ฟื้นฟูทรัพยากรท้องถิ่นให้คงอยู่ โดยเฉพาะมิตทางสังคมด้านประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ที่ชุมชนสามารถนำมาปรับประยุกต์ใช้ในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสม รวมถึงการนำไปสู่การสร้างเงื่อนไขและข้อตกลงของชุมชนร่วมกัน ถือเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่นผ่านกระบวนการทางวัฒนธรรมที่ชาญฉลาด เป็นการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น ที่มุ่งเน้นถึงการพึ่งพาตนเองอย่างมีศักดิ์ศรี โดยอาศัยผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งและการเปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทุกขั้นตอน ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและมีพลวัตอยู่ในตัวเอง หรืออาจกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า บทบาทและอำนาจของชุมชนท้องถิ่นดังกล่าวนี้ มิตหนึ่งก็คือวิธีการปรับตัวและพัฒนาาระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน เพื่อใช้ในการแก้ไขปัญหาให้สอดคล้องกับสถานการณ์และความเปลี่ยนแปลงที่รุกคืบเข้ามาสู่ชุมชน การปรับตัวดังกล่าวจึงเป็นกลไกในการ

เสริมสร้างบทบาทและอำนาจให้กับชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นและต่อรองกับภาครัฐ และชุมชนอื่นๆใกล้เคียง เพื่อใช้ในการป้องกันตนเองจากการคุกคามจากโลกภายนอก ขณะเดียวกันก็เป็นการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนควบคู่ไปกับดูแลรักษาทรัพยากรท้องถิ่นได้อย่างยั่งยืน

Title Community's Role and Authority in Local Resources Management: Case study of Phothong Jareoan community, Cheang Doi Sub-District, Doisaket District, Province of Chiangmai.

Author Mr. Kristathi Sunanta

Researcher's Agency Maejo University

Present to School of Administrative Studies, Maejo University

ABSTRACT

This research objectives are 1) to study social dimension of communities and local natural resources management and, 2) to study community's role and authority in local natural resources management; case study of Phothong Jarean community, Cheangdoi Sub-District, Doi Saket District in Chiangmai, Thailand.

As Researchers, we were processing this study by interviewed the main interviewees that include group conversation, participatory and non - participatory data collection, also study data base which had collected from documents, journals and research reports related to this project, by analyzed contents and tried to find the connection of data and information to descript the rational facts. To find similarities of approached, theories and objectives of this research we founded that;

1. Social dimension of community's local natural resources managements are the managerial approaches of villagers whose way of life contacted to natural resources. Their social dimension has a form of social relation so called "Dependence Model" which defined local natural resources as public natural resources and eligible for public usage under circumstance of traditional rules, customs and beliefs. The villagers of Phothong Jarean community have their religion background in term of supernatural and spiritual thought, taken after their ancestors for ages. As well as the strengthness of their social relation system which makes those beliefs revealed from generation to generation. The belief of holy spirits and supernatural creators are in every part of community and its social structure. This makes community carry on its tradition thru its culture, especially in the aspects of supernatural and spiritual thought (i.e., angel and ghost) as well as Buddhism which related to people's way of living and their social interaction, related to

natural resources maintenances and usages to keep them plentiful for community and its members. This seems to be a good balance between community and natural resources, also integrates community's social dimensions in term of keeping their activities. Also their social dimension is a great strategy for members' adjustment and may be a great idea of assistance to maintain natural resources based on belief. Although, this system of belief may not be a reflection to the direct answer as pure science does, but in these beliefs sounded reasonable to local wisdoms which appeared as the roles and authorities of community's resources preservation which traditionally concealed on their background. These concealed dynamism and complexity of power in multi - levels of social dimension became system of thinking in community which reflected each individual's interaction. This also their concerning of his/her ideology and authority, turning to value system which acceptable for members of community and bring forth to group integration for a meaningful management in local natural resources.

2. Community's roles and authorities in local natural resources management define their processes thru people's participatory role to preserve and restore them in difference forms which would rely on the local benefits. That would included benefit of land using, reservoir, herbal, nutriment and recreational sources which based on community rights by applying the related social dimensional system to protect, prevent and restore local natural resources, as well as in traditional social dimension concerning. Traditional social dimension included ritual and social beliefs were well adjusted to the community in order to apply a suitable local natural resource management. This also bring forth to settle general rules and conditions of community as a practical conservatory process thru culture itself. In facts, these managerial skills are focusing on community's prestige to self reliability of strenuous leadership in any individual and community's members to participate in all levels of management. This would cause the community's strength and also help to build community's self dynamism of roles and authorities as to adjust and develop its social relation system of the community for problem resolution which compatible to the incursion of environmental changes to the community.

This adjustments are the mechanical system in order to build roles and authorities for community in local natural resources and, to stipulate with government officials and/or other communities for self -- protection from outsider's threat as a matter facts, this is how the

community could raised its strength along with local natural resources preservation as a theorem of sustainable way of living.

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ	ก
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ฉ
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์ในการวิจัย	5
1.3 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	5
1.4 กรอบแนวคิดในการวิจัย	5
1.5 ขอบเขตในการวิจัย	6
1.6 นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	7
บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	9
2.1 แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน	9
2.2 แนวคิดทุนทางสังคม	16
2.2.1 แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน	16
2.2.2 แนวคิดเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน	21
2.2.3 แนวคิดเครือข่ายทางสังคม	27
2.2.4 แนวคิดระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน	30
2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน	34
2.4 แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชน	42
2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	50
2.6 ผังกรอบแนวคิดในการศึกษา	54
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย	56
3.1 ข้อมูลและแหล่งข้อมูล	57
3.2 ผู้ให้ข้อมูลหลัก	58
3.3 เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล	59
3.4 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล	61

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
3.5 การตรวจสอบข้อมูล	62
3.6 วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล	63
บทที่ 4 ผลการศึกษา	64
4.1 บริบททั่วไปของชุมชน	64
4.2 มิติทางสังคมของชุมชนกับการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น	91
4.3 บทบาทและอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น	117
บทที่ 5 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	175
5.1 สรุปผลการศึกษา	176
5.2 มิติทางสังคมของชุมชนกับการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น	177
5.3 บทบาทและอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น	180
5.4 อภิปรายผลการศึกษา	183
5.5 ข้อเสนอแนะ	196
บรรณานุกรม	197
รายชื่อผู้ให้ข้อมูลสัมภาษณ์	205

สารบัญภาพ

ภาพที่

หน้า

แผนผังแสดงที่ตั้งหมู่บ้านโพธิ์ทองเจริญ

71

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ทรัพยากรท้องถิ่นมีความสำคัญต่อชีวิต ความเป็นอยู่ของมวลมนุษย์ และความมั่นคงรุ่งเรืองในการพัฒนาประเทศ ประเทศใดที่มีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ มีการใช้อย่างระมัดระวัง และใช้อย่างมีประสิทธิภาพแล้ว โอกาสในการพัฒนาเศรษฐกิจให้ก้าวหน้าจะเป็นไปได้มากกว่าประเทศอื่น เนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติ อันประกอบด้วย ดิน น้ำ ป่าไม้ พืชพันธุ์ สัตว์ป่า แร่ธาตุ และพลังงานต่าง ๆ เป็นปัจจัยสำคัญในการผลิต ทั้งทางด้านเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม การให้คุณค่าความหมายทรัพยากรในแต่ละยุคสมัยนั้น สังคมได้ให้คุณค่าความหมายที่แตกต่างกันไป ตามกระบวนการพัฒนาที่เปลี่ยนแปลงกระบวนการทัศนคติทางสังคม เช่น ในยุคดั้งเดิมความหลากหลายในผืนป่า เป็นแหล่งพึ่งพาเก็บหาเพื่อเป็นอาหารในการยังชีพให้ดำรงอยู่ได้ พื้นที่ป่าไม้ถือเป็นแหล่งเพื่อการบุกเบิกจับจองทำกินเป็นแหล่งส่งเสริมอาชีพของชุมชน คุณค่าความหมายทรัพยากรต่อสังคมเป็นคุณค่าต่อการดำรงชีวิต แต่ในยุคการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อความเจริญก้าวหน้าเป็นอุตสาหกรรมใหม่ ทรัพยากรท้องถิ่นถูกกำหนดให้เป็นปัจจัยเพื่อให้เกิดการผลิต ทรัพยากรท้องถิ่นถูกนำออกมาใช้อย่างเร่งด่วนเป็นจำนวนมากเพื่อแปรค่าเป็นเงิน ดังนั้นคุณค่าความหมายของทรัพยากรท้องถิ่นในยุคนี้จึงเป็นปัจจัยเพื่อระบบเศรษฐกิจและเป็นแหล่งสร้างรายได้ สร้างผลประโยชน์มากกว่าคุณค่าต่อการดำรงชีวิตดั้งเดิม

ประเทศไทยในสมัยใหม่ได้ผ่านกระบวนการแห่งความเปลี่ยนแปลงนี้ โดยผ่านขั้นตอนต่าง ๆ มากมาย นับตั้งแต่การเร่งระดมสร้างพื้นฐานต่าง ๆ การเร่งปฏิรูปภาคเกษตรให้เป็นการผลิตเพื่อการค้า การพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อทดแทนการนำเข้า และการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก ส่งผลให้ชุมชนได้รับความกระทบกระเทือนอย่างยิ่งในท่ามกลางความเป็นไปดังกล่าว และในปัจจุบันมีปรากฏการณ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและต่อคุณภาพชีวิตของประชาชนโดยทั่วไป อันเนื่องมาจากความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการควบคุมระบบนิเวศอื่น ๆ ให้ทำงานต่อไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ ได้ปรากฏขึ้นในสังคมไทยอย่างคั่งเนื่อง และทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้นตลอดช่วงระยะเวลา 10 ปีที่ผ่านมา ไม่ว่าจะเป็นความแห้งแล้งและน้ำท่วมที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องติดต่อกันมาหลายปี รวมไปถึงความแตกต่างของอุณหภูมิทั้งในฤดูร้อนและฤดูหนาวที่เพิ่มมากขึ้นอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อนเช่นกัน

จากช่วงเวลาที่ผ่านมามีทรัพยากรธรรมชาติในประเทศไทย ได้ลดลงเป็นจำนวนมาก อันเนื่องมาจากปัญหาการบุกรุกทำลายพื้นที่ป่าไม้โดยการลักลอบตัดไม้ทำลายป่า เพื่อเข้าครอบครองที่ดินทำกิน อันมีสาเหตุมาจากการเพิ่มจำนวนของประชากรอย่างรวดเร็ว ทำให้มีความต้องการใช้ที่ดินเพื่อประกอบอาชีพทางการเกษตรเพิ่มขึ้นมากตามจำนวนประชากรที่เกิดขึ้นตามมารวมทั้งปัญหาที่เกิดจากการกำหนดแนวเขตพื้นที่ป่าจากฝ่ายภาครัฐที่ไม่ชัดเจน หรือไม่มีการตรวจสอบอย่างจริงจังในหลายๆ พื้นที่ ทำให้ชาวบ้านไม่ทราบแนวเขตที่ชัดเจน รวมทั้งใช้เป็นข้ออ้างต่อสู้กับทางฝ่ายภาครัฐในการบุกเบิกที่ดินภายใต้ความไม่ชัดเจนนั้นด้วย ค่อมามีการเร่งรัดพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ และความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีตามนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ก่อให้เกิดความต้องการในการใช้ไม้ในการอุตสาหกรรมเป็นจำนวนมาก ทั้งในด้านการก่อสร้าง สาธารณูปโภคของรัฐ เช่น ถนน เขื่อน และการส่งออก เป็นต้น ทำให้มีการเปิดสัมปทานทำไม้อย่างกว้างขวาง จนก่อให้เกิดปัญหาทางด้านสิ่งแวดล้อมและสังคมตามมาอย่างมากมาย ซึ่งระบบโครงสร้างนโยบายเศรษฐกิจของประเทศไทยในอดีตนั้น รัฐได้ทำการจัดการป่าไม้ซึ่งโดยเน้นไปในการผลิตไม้และของป่าเป็นหลัก แต่ขาดการคำนึงถึงการเพิ่มขึ้นของประชากรและขาดกระบวนการจัดการป่าไม้ที่เหมาะสมกับสภาพของชุมชนที่อาศัยในเขตพื้นที่ป่าไม้เหล่านั้น เป็นการจัดการที่ไม่สอดคล้องกับวิถีความเป็นอยู่ทำให้ชุมชนได้รับผลกระทบจากการสัมปทานไม้อย่างกว้างขวางจนสืบเนื่องเป็นปัญหามาจนถึงปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของปัญหาความความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับชุมชน ชุมชนกับรัฐ ที่นำไปสู่การเผชิญหน้ากันในการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างรุนแรง ท่ามกลางความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ การหลีกเลี่ยงวิกฤตการณ์ทางนิเวศนั้น มนุษย์จะต้องเปลี่ยนวิธีการดำรงชีวิตและเปลี่ยนค่านิยมอย่างสิ้นเชิง (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2536)

การพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่ฉบับที่ 1 จนถึงฉบับที่ 10 มีแนวคิดและหลักการในการสร้างความมั่นคงด้านการเมือง และโครงสร้างทางเศรษฐกิจพื้นฐาน เพื่อมุ่งพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย การพัฒนาดังกล่าวอยู่ภายใต้อิทธิพลควบคุมและผูกขาดประโยชน์ของคนกลุ่มน้อยในสังคม ผลที่ตามมาก็คือ ประเทศประสบผลสำเร็จในแง่อัตราขยายตัวทางเศรษฐกิจตามเป้าหมาย แต่ในขณะเดียวกัน ได้สร้างปัญหาความไม่เท่าเทียมกันในทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมือง ระหว่างชุมชนในเมืองกับชุมชนในชนบท เช่น การกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรม มีการถูกเอารัดเอาเปรียบจากการพัฒนาของคนกลุ่มน้อยในสังคม โดยเฉพาะในชนบท เกิดการลดความสามารถในการจัดการชุมชนด้วยคนของชุมชนเอง จากการกระจายตัวของหน่วยราชการทั้งงบประมาณและเจ้าหน้าที่ เพื่อแก้ปัญหาการพัฒนาชุมชนแทนชาวบ้าน ก่อให้เกิดสภาพวิกฤตการณ์ทางสังคม ในลักษณะการทำลายฐานของประชาชนในชนบทให้ล่มสลาย จนไม่สามารถจะวิเคราะห์ปัญหาและตัดสินใจเลือกทางเลือกที่เหมาะสมได้ด้วยชุมชน

เอง อย่างไรก็ตาม ชุมชนบางแห่งก็ยังคงมีประเพณี วัฒนธรรม ในระบบการผลิตที่เชื่อมโยงกับการอนุรักษ์ทรัพยากร ธรรมชาติในช่วงเปลี่ยนผ่านนี้ เช่น ผลการศึกษาของ สัญชัย เจริญหลาย(2542) ที่พบว่าระบบผลิตของครัวเรือนในชุมชนกะเหรี่ยงสัมพันธ์กับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นระบบผลิตแบบผสมผสานที่ต้องพึ่งพิงความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ ชุมชนมีการบริโภคอย่างประหยัดแบบพออยู่พอกิน จากความเชื่อว่าทุกสรรพสิ่งในโลกมีความเชื่อมโยงกันทำให้เกิดการปฏิบัติต่อธรรมชาติอย่างพึงพา

จากการที่ชุมชนท้องถิ่นมีการดำรงชีพที่พึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชน ความอยู่รอดของชุมชนจึงขึ้นกับความยั่งยืนของธรรมชาติที่จะยังประโยชน์ให้ชุมชน ดังนั้นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติจะต้องดำเนินไปอย่างดุลยภาพกับการดูแลรักษาให้ทรัพยากร ธรรมชาติมีความอุดมสมบูรณ์ตลอดไป ซึ่งผู้ที่ดูแลรักษาได้ดีที่สุดคือชุมชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่นั้น ๆ หากมองถึงการพัฒนาในระยะยาวประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการพัฒนามากขึ้น ทั้งในแง่ของการตัดสินใจและดำเนินการ เพราะประชาชนเป็นผู้ประสบกับปัญหานั้นๆ เอง ย่อมจะรู้ความต้องการของตนเอง แม้จากการพัฒนาที่ผ่านมาชาวบ้านส่วนใหญ่ได้สูญเสียศักยภาพในการจัดการทรัพยากร ธรรมชาติในท้องถิ่นของตน แต่ชาวบ้านบางส่วนได้พยายามฟื้นฟูและพัฒนาการจัดการทรัพยากร ธรรมชาติในรูปแบบต่าง ๆ โดยไม่รอการสนับสนุนจากรัฐเพียงอย่างเดียว มีการผสมผสานแนวคิดและความรู้ดั้งเดิมบวกกับแนวคิดและความรู้ใหม่ มีการก่อตั้งกลุ่มหรือองค์กรทางสังคมในรูปแบบใหม่ เช่น การจัดตั้งกลุ่มเกษตรผสมผสาน กลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชน กลุ่มอนุรักษ์แม่น้ำลำคลอง หรือการใช้พลังทางวัฒนธรรม การพลิกฟื้นระบบคุณค่าต่อธรรมชาติ เช่น การบวชป่า การสืบชะตาแม่น้ำ ความพยายามเหล่านี้เกิดขึ้นในหลายพื้นที่ ก่อตัวผสมผสานเป็นเครือข่ายทั้งระดับจังหวัด ภูมิภาค และระดับประเทศ ซึ่งเป็นกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement) ที่เข้มแข็งมากยิ่งขึ้น (กฤษฎา บุญชัย, 2540) และการก่อตัวเติบโตเป็นเครือข่ายต่าง ๆ โดยมีแนวร่วมจากองค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการบางส่วน เพื่อพยายามผลักดันให้รัฐและสาธารณะได้ตระหนักถึงความสำคัญในการร่วมมือกับชุมชนท้องถิ่นในการพัฒนาองค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้เข้มแข็งมากยิ่งขึ้น

การมองป่าแยกออกจากคนจึงเป็นวิธีคิดและรูปแบบของอำนาจนิยมที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงทางสังคมและวัฒนธรรม การขยายแหล่งอุตสาหกรรมและการท่องเที่ยวทำให้เกิดความต้องการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในปริมาณที่สูง เป็นผลให้พื้นที่ป่าไม้ของประเทศลดลงในอัตราที่น่าวิตก ส่งผลกระทบทางลบเป็นลูกโซ่ต่อระบบเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม การเมืองและสิ่งแวดล้อมของประเทศอย่างรุนแรง นอกจากนี้ยังทำความเสียหายทั้งต่อชีวิตและทรัพย์สินของประชาชนไทยทั่วสารทิศ ดังเช่นกรณีปัญหาอุทกภัยที่เกิดขึ้นรุนแรงในอำเภอวังจั่น

จังหวัดแพร่ อำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ อำเภอแม่ระมาด จังหวัดตาก และอำเภอสบเมย จังหวัดแม่ฮ่องสอน กล่าวได้ว่าสถานการณ์ป่าไม้ของประเทศในปัจจุบันอยู่ในขั้นวิกฤตจริงๆ (สรเสรีญ ทองสมนึก, 2544) ปัจจุบันทุกฝ่ายเริ่มยอมรับว่าการแยกป่ากับคนออกจากกันไม่สามารถแก้ปัญหาป่าไม้ได้ เพราะแท้จริงแล้วปัญหาป่าไม้ไม่ได้เป็นเพียงปัญหาทางวิชาการเท่านั้น แต่เป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม การเมืองและสิ่งแวดล้อม ดังงานศึกษาวิจัยเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในบริเวณลุ่มน้ำแม่ปิงตอนบน กรณีศึกษาอำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าประชาชนส่วนใหญ่ร้อยละ 93.3 สนับสนุนแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในลักษณะของป่าไม้ชุมชนหรือป่าไม้สังคม เพราะชุมชนต้องการมีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์และรักษาป่าไม้ของตนเองมากกว่าการถูกคนภายนอกมาตัดไม้และสัมปทานโดยที่ชุมชนไม่มีสิทธิใดๆเลย (ชูศักดิ์ วิทยาคัด, 2531) หลายฝ่ายจึงได้ร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนขึ้นมาเพื่อให้ประชาชน ชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มีส่วนร่วมในการดูแลป้องกันรักษาป่าพร้อมกับได้ผลประโยชน์จากผลิตผลของป่า บนฐานคิดที่ว่าคนกับป่าสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสมดุลและยั่งยืน แต่กฎหมายฉบับนี้ก็ยังไม่ผ่านสภาผู้แทนราษฎร ขณะเดียวกันภาครัฐยังได้พยายามแก้ปัญหาการบุกรุกทำลายป่าอีกหลายประการ เช่น โครงการปลูกป่า โครงการหมู่บ้านป่าไม้ โครงการปรับปรุงพื้นที่ลุ่มน้ำ โครงการสิทธิทำกิน โครงการส่งเสริมสนับสนุนให้เกษตรกรและธุรกิจเอกชนปลูกป่า การจัดสรรที่ดินทำกินให้ประชาชนที่อพยพจากเขตป่าอนุรักษ์ การปฏิรูปที่ดินตามกฎหมายการปฏิรูปที่ดิน การออกหนังสือรับรองสิทธิทำกิน(ส.ท.ก.) ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ และการออกหนังสือ สปก. 4-01 เป็นต้น (สุวิน สิทธิบุตร, 2542)

หมู่บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอก อำเภอคอกสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ เป็นอีกชุมชนหนึ่ง ที่ปัจจุบันยังคงมีบทบาทในการดูแลรักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรภายในท้องถิ่นในการดำรงชีวิตไปพร้อมๆกับการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ของชุมชนให้ยังคงอยู่ได้อย่างสมดุล โดยชุมชนมีบทบาทในการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นด้วยตัวของชุมชนเอง ผู้ศึกษาจึงสนใจที่จะศึกษาถึงบทบาทและอำนาจของชาวบ้านในชุมชนหมู่บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอก อำเภอคอกสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ กับการดูแล รักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรภายในท้องถิ่น อำเภอคอกสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ว่ามีชุมชนมีบทบาทและอำนาจอย่างไรในการจัดการทรัพยากรภายในท้องถิ่นร่วมกัน โดยมุ่งศึกษาในประเด็นมิติความสัมพันธ์ทางสังคม ระหว่างชุมชนกับความเชื่อ ชุมชนกับทรัพยากร ชุมชนกับสมาชิกในชุมชน ฯลฯ ในลักษณะของความสัมพันธ์ในด้านบทบาทและอำนาจในการมีส่วนร่วม และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่น ว่าชุมชนมีสิทธิอำนาจ และมีบทบาทในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ดังกล่าวอย่างไรบ้าง เพื่อที่จะได้นำเสนอแนวทางการจัดการแก้ไขปัญหาของ

ชุมชนที่มีอยู่ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง และใช้เป็นข้อมูลในการศึกษาพัฒนา
ร่วมกับหน่วยงานภาครัฐและชุมชนใกล้เคียงอย่างเหมาะสมสืบต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1.2.1 เพื่อศึกษามิติทางสังคมของชุมชนกับการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น

1.2.2 เพื่อศึกษาบทบาทและอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น

1.3 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

เข้าใจและทราบถึงเบื้องหลังวิถีคิดของชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น
ผ่านมิติทางสังคมของชุมชน เพื่อก้าวไปสู่การรับรู้และเข้าใจถึงบทบาทและอำนาจ ของชุมชน
ท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรร่วมกันอย่างเข้าใจ และนำไปสู่การเรียนรู้ ป้องกัน แก้ไขปัญหาที่จะ
เกิดขึ้นในอนาคตได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยสามารถจำแนกเป็นประเด็นดังต่อไปนี้คือ

1. ชุมชนมีความรู้ความเข้าใจในการจัดการทรัพยากรภายใต้กลไกมิติทางสังคม
โดยที่ชุมชนสามารถนำมิติทางสังคมในด้านต่างๆมาประยุกต์ใช้ในการจัดการและสามารถกำหนด
ทิศทางการจัดการทรัพยากรในอนาคตด้วยตัวของชุมชนเอง

2. ชุมชนมีความตระหนักต่อการจัดการทรัพยากรบนฐานคิดที่ชาวบ้านทุกคน
เป็นเจ้าของทรัพยากร โดยคำนึงถึงความสามารถในการรองรับของทรัพยากรและความเข้มแข็งของ
วัฒนธรรมชุมชน

3. เป็นส่วนหนึ่งในการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนให้มีความรู้
ความสามารถในการจัดการทรัพยากรบนพื้นฐานสิทธิและอำนาจของชุมชนที่มีอยู่

4. ชุมชนเห็นคุณค่าและถ่ายทอดองค์ความรู้และประสบการณ์สู่คนรุ่นใหม่ใน
ชุมชนและเกิดผลต่อการรักษาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างรู้คุณค่า และเป็นธรรม

1.4 กรอบแนวคิดในการวิจัย

ในการศึกษาบทบาทและอำนาจของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร
กรณีศึกษาหมู่บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอคอยสะเกิด จังหวัดเชียงใหม่
มีกรอบแนวคิดเพื่อที่จะตอบคำถามการวิจัยและยังจะต้องอาศัยฐานคิดสำคัญๆดังนี้

การศึกษาริบททั่วไป ได้แก่ ประวัติความเป็นมาของ ประเพณีพิธีกรรมความ
เชื่อของชุมชน เพื่อศึกษาถึง ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับระบบความเชื่อและสังคมศาสตร์

ชุมชนกับความสัมพันธ์ทางสังคม ชุมชนกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นผ่านระบบความเชื่อของชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในชุมชน โดยใช้แนวคิดทุนทางสังคม แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน แนวคิดเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน

การศึกษามิติทางสังคมของชุมชนกับการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น โดยเฉพาะบทบาททางด้านการประยุกต์ใช้วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น เพื่อศึกษาถึงพัฒนาการในการจัดการทรัพยากรภายใต้กลไกทางสังคมของชุมชน โดยใช้แนวคิดทุนทางสังคมได้แก่แนวคิดเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านแนวคิดเรื่องวัฒนธรรมชุมชนแนวคิดเรื่องกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน และแนวคิดเรื่องระบบเครือข่ายทางสังคม

การศึกษายบทบาทและอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น โดยเฉพาะอำนาจในการบริหาร จัดการ ดูแล รักษา ฟื้นฟูและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่น ที่ทำให้ชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากพื้นที่ต่างๆของชุมชน ภายใต้กรอบกฎหมายและนโยบายของรัฐและหลักกระบวนการด้านสิทธิชุมชน ที่ทำให้ทุกคนสามารถเข้ามาต่อรองและใช้ประโยชน์ร่วมกันได้อย่างเป็นธรรม โดยใช้แนวคิดระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน แนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน และแนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชน

1.5 ขอบเขตในการวิจัย

1. ขอบเขตพื้นที่ในการวิจัย

พื้นที่ในการวิจัย คือหมู่บ้านโพธิ์ทองเจริญ หมู่ที่ 2 ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

2. ขอบเขตของเนื้อหาในการศึกษา

1. บริบททั่วไปของชุมชน
2. มิติทางสังคมของชุมชนกับการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น
3. บทบาทและอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น

3. ขอบเขตด้านประชากร

ประชาชนในหมู่บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ จำนวน 336 ครัวเรือน 642 คน ประกอบด้วยชาย 323 คน หญิง 319 คน (ข้อมูลจากเทศบาลตำบลเชิงคอย, 2551)

1. 6 นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

ทรัพยากรท้องถิ่น หมายถึง ทรัพยากรธรรมชาติทุกชนิดในเขตพื้นที่ชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ ได้แก่ ดิน – น้ำ – ป่า – สมุนไพรพื้นบ้าน – อาหาร ฯลฯ ที่ชาวบ้านได้แสวงหาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต พร้อมไปกับการรักษาให้คงอยู่อย่างยั่งยืน

มิติทางสังคม หมายถึง การจัดการเกี่ยวกับพฤติกรรมและองค์ความรู้ของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญที่ได้รับการสั่งสมสืบทอดผ่านกระบวนการประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อและความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนในด้านการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น การดูแลรักษาฟื้นฟูและส่งเสริมสนับสนุนการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน เพื่อให้สอดคล้องกับวิถีการดำรงชีวิตและความเปลี่ยนแปลงทางสังคมในยุคปัจจุบัน

บทบาท หมายถึง หน้าที่ในการบริหาร จัดการ ดูแลรักษา อนุรักษ์ และฟื้นฟูทรัพยากรท้องถิ่นของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ในการเสริมสร้างศักยภาพของการมีส่วนร่วมในการจัดการและการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นรวมถึงการสร้างกฎระเบียบข้อบังคับในการลงโทษผู้ฝ่าฝืน และการรวมตัวกันปกป้องสิทธิของชุมชนจากการรุกรานของบุคคลภายนอก

อำนาจชุมชน หมายถึง ชีตความสามารถของชุมชนที่สามารถนำมาใช้ ในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นโดยผ่านกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญา วัฒนธรรม ความเชื่อและพิธีกรรม ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง และมีกรรมสิทธิ์ร่วมในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นร่วมกันของชุมชน รวมถึงการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก ซึ่งขีดความสามารถเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดอำนาจชุมชนขึ้นมา

ความเชื่อ หมายถึง การยอมรับในวัตถุ ปรากฎการณ์บางอย่างของบุคคล หรือกลุ่มคน ซึ่งการคิดหรือการยอมรับนี้อาจเป็นเพราะสาเหตุการพบเห็นแบบอย่างด้วยตนเอง การบอกเล่า การนึกคิด ความเคยชิน หรือการจัดเถลาทางสังคม เช่น ความเชื่อเรื่องผิขุนน้ำ ความเชื่อเรื่องป่า เป็นต้น ความเชื่ออาจมีระดับของความเข้มแตกต่างกันในด้านปัจเจกชน กลุ่มคน วัฒนธรรม และชุมชน

พิธีกรรม หมายถึง การกระทำ หรือการปฏิบัติอย่างหนึ่งที่สื่อถึงความเชื่อ เช่น พิธีกรรมบอกกล่าวเจ้าที่ ซึ่งอาจจะเป็นความเชื่อที่เป็นศาสนา หรือไม่ใช่ศาสนาก็ได้ พิธีกรรมมีทั้งการถ่ายทอดคัวเนื้อหา ความเชื่อ และการถ่ายทอดอารมณ์ร่วม โดยการถูกผลิตซ้ำและต่อกำเข้าสู่จิตสำนึกของสมาชิกที่เข้าร่วมพิธีกรรม เป็นภาษาที่เน้นการใช้ความรู้สึกเป็นตัวถ่ายทอดเนื้อหา ความรู้สึกต่าง ๆ มีการสร้างผ่านสัญลักษณ์หลาย ๆ ชนิด บางพิธีกรรมอาจจะเน้นความรู้สึกศักดิ์สิทธิ์ แต่ถึงอย่างไรความรู้สึกที่มีอยู่ในพิธีกรรมก็เป็นการสื่อที่มีพลังมีชีวิตมีอำนาจเหนือจิตใจ

ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง องค์ความรู้หรือความรู้ ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตที่ สะสมและถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษ ในรูปแบบความเชื่อ จารีตประเพณี วัฒนธรรม กฎระเบียบ มีทั้งลักษณะที่เป็นความรู้ ความสามารถหรือแนวทางในการแก้ปัญหา สำหรับการ ดำเนินชีวิตในท้องถิ่น

การจัดการทรัพยากรท้องถิ่น หมายถึง ความสามารถในการดูแล รักษา พัฒนา ฟื้นฟู ใช้นโยบาย การอนุรักษ์ การพัฒนา หรือการกระทำใดๆของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ที่ทำให้ทรัพยากรท้องถิ่นคงความสมบูรณ์มากขึ้น และมีความยั่งยืนต่อไปในอนาคต

การมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น หมายถึง การที่ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญมีส่วนร่วมในการบริหาร ดูแล รักษา และฟื้นฟูทรัพยากรท้องถิ่นทุกขั้นตอน ตั้งแต่การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุ การ มีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินงาน การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม และการมีส่วนร่วมใน การติดตามและประเมินผลงาน และยังรวมถึงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นของชุมชนร่วมกันอย่างเท่าเทียม

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานศึกษานี้มุ่งให้ความสนใจต่อบทบาทและอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น กรณีศึกษาหมู่บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอก อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาถึงแนวคิดและทฤษฎีต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย งานเขียน ที่นักวิชาการผู้เชี่ยวชาญทั้งหลายได้คิดค้นและเรียบเรียงไว้และเป็นข้อมูลพื้นฐานที่สำคัญที่จะเป็นประโยชน์ต่อการกระบวนการดำเนินการวิจัยและตอบคำถามเพื่อให้สามารถอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น จากการศึกษาวิจัยได้ชัดเจน และเกิดความเข้าใจมากยิ่งขึ้น ดังนั้นจึงได้ทำแนวความคิด ทฤษฎี การทบทวนวรรณกรรม และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมารวบรวมได้ดังต่อไปนี้

2.1 แนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน

2.2 แนวคิดทุนทางสังคม

2.2.1 แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

2.2.2 แนวคิดเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน

2.2.3 แนวคิดเครือข่ายทางสังคม

2.2.4 แนวคิดระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน

2.4 แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชน

2.5 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.6 ผังกรอบแนวคิดในการศึกษา

2.1 แนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน

UN Commission on Environment Development ได้ให้คำจำกัดความของการพัฒนาที่ยั่งยืน คือ การพัฒนาที่สนองความต้องการปัจจุบัน โดยไม่ทำให้ประชากรรุ่นต่อไปและต้องประนีประนอม ขอบเขตความสามารถของเขาในการที่จะสนองความต้องการของเขาเอง (พระธรรมปิฎก, 2539)

อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (2541) ได้กล่าวว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นแนวคิดและแนวทางใน การปรับปรุงคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนให้ดีขึ้น โดยไม่เอนเอียงไปทางด้านวัตถุนิยมจนลืม การพิจารณาและอนุรักษ์สภาพแวดล้อมและธรรมชาติ แต่ให้ผสมผสานกลมกลืน กับการ

พัฒนา บำรุงรักษาภาวะแวดล้อมทั้งธรรมชาติและสังคม แต่อย่างไรก็ตามนักพัฒนาทั้งหลายก็ไม่ควรวิตก กังวลเอนเอียงไปกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมหรือวัฒนธรรมมากเกินไป จนทำให้การพัฒนาต้อง ชะงัก และจะต้องตระหนักถึงการพึ่งพากันระหว่างเขตเมืองและนิเวศวิทยา สอดคล้องกับ ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2540) สรุปว่าพัฒนาที่ยั่งยืนคือ การพัฒนาที่ตอบสนอง ความต้องการของ คนรุ่นปัจจุบัน โดยไม่ทำลายโอกาสของคนรุ่นอนาคต การพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นจะต้องครอบคลุมหลัก 3 ประการได้แก่ 1) การประเมินค่าสิ่งแวดล้อม 2) การขยายมิติของกาลเวลา โดยมองให้ไกลไปให้ ถึงอนาคตของคนรุ่นๆต่อไป 3) ความเสมอภาคและความยุติธรรมของคนทุกคน ชันในสังคม เช่น ด้านสังคม ต้องแก้ปัญหาความยากจนอย่างรีบด่วน เพราะมีส่วนสำคัญที่ก่อให้เกิดความเสื่อมโทรม ทางทรัพยากรธรรมชาติหรือมีการใช้อย่างไม่ถูกต้อง คนที่บุกรุกทำลายป่าในส่วนหนึ่งเป็นผู้ยากไร้ ไม่มีที่ดินทำกิน ถ้าเราสามารถสนองความต้องการพื้นฐานของผู้ยากไร้ได้ โดยให้มีปัจจัยต่างๆ ที่ ทำให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ คือ แก้ไขความยากจนพร้อมทั้งหลีกเลี่ยงการทำลายชาติด้านเศรษฐกิจ ต้องเปลี่ยนวิธีการผลิตและการบริโภคใหม่เพื่อลดแรงกดดันต่อธรรมชาติ ด้านนิเวศ ลดการใช้ พลังงานที่ฟุ่มเฟือย เพราะนอกจากจะทำลายทรัพยากรแล้วยังก่อให้เกิดความขัดแย้งทางการเมือง การผลิตโดยใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นในขีดจำกัด และเน้นสนองความต้องการของมวลชน โดยใช้ เทคโนโลยีที่เหมาะสมและต้องเป็นเทคโนโลยีที่สะอาด และกระบวนการผลิตต่างๆ จะต้องไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม

Micheal Keating (2537) ในแผนปฏิบัติการ 21 เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนได้ให้ข้อเสนอแนะการแก้ไขการตัดไม้ทำลายป่าไว้ว่า รัฐบาลควรจัดทำแผนปฏิบัติการแห่งชาติเพื่อการพัฒนา ป่าไม้อย่างยั่งยืน ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยการดำเนินงานในด้านต่างๆ ตั้งแต่การใช้ภาพถ่ายดาวเทียม การใช้เครื่องมือตัดไม้ที่ทันสมัย จนถึงนโยบายของรัฐบาลที่จะสนับสนุนการใช้ประโยชน์จาก ดันไม้และผลผลิตของป่าไม้อื่นๆ ให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด เช่น การปลูกป่า การเพาะเลี้ยง พันธุ์ไม้ การปกป้องป่าไม้จากไฟป่า การยุติการทำไร่เลื่อนลอย ลดความเสียหายจากการใช้ไม้ เพิ่ม ปริมาณของมูลค่าเพิ่มจากการแปรรูป ในระดับของการสนับสนุนการปลูกต้นไม้ในเขตเมือง และ สนับสนุนการใช้ประโยชน์จากป่าไม้

การใช้ประโยชน์จากป่าไม้ในลักษณะที่ยั่งยืนจำเป็นต้องจัดตั้งขึ้นหรือขยายบริเวณพื้นที่ ที่ได้รับการคุ้มครองออกไป เพื่อรักษาป่าไม้บางชนิดเอาไว้อันจะเป็นประโยชน์ในการคุ้มครอง ระบบนิเวศ ความหลากหลายทางชีวภาพ สภาพภูมิประเทศและถิ่นพำนักอาศัยของสัตว์ป่า บางครั้ง มีการคุ้มครองป่าไม้เพื่อคุณค่าทางสังคมและจิตใจ รวมทั้งการเป็นถิ่นอาศัยแบบดั้งเดิมของชน พื้นเมืองผู้อาศัยอยู่ในป่าและชุมชนท้องถิ่นต่างๆ

ป่าไม้ซึ่งมีกระบวนการทางนิเวศที่สลับซับซ้อน เป็นส่วนสำคัญของการพัฒนาเศรษฐกิจ และการดำรงไว้ซึ่งรูปแบบต่างๆ ของสิ่งมีชีวิต ป่ายังเป็นแหล่งที่มาของอาหารและยาเป็นที่เก็บรวบรวมผลผลิตทางชีวภาพหลายชนิดซึ่งยังไม่ถูกค้นพบ เป็นแหล่งกักเก็บน้ำ และคาร์บอนซึ่งมีจะนั้น แล้วก็จะลอยขึ้นสู่ชั้นบรรยากาศของโลกและกลายเป็นก๊าซเรือนกระจก ป่ายังเป็นแหล่งพำนักอาศัย ของสัตว์ป่าชนิดต่างๆ และด้วยพรรณไม้เขียวสดที่สงบร่มรื่น และความสำคัญของประวัติศาสตร์ ได้สนองต่อความต้องการทางจิตใจและทางวัฒนธรรมของมนุษย์ หลักการเกี่ยวกับป่ายังรวมถึง การทำให้โลกเป็นสีเขียวโดยการอนุรักษ์และปลูกต้นไม้ การใช้ประโยชน์จากป่า เมื่อมีความจำเป็น ในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของตนเองการใช้ประโยชน์ดังกล่าว ควรเป็นไปตามนโยบายที่ สอดคล้องกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2535) (อ้างในอนุรักษ ปัญญาวิวัฒน์, 2541) กล่าวถึงทัศนะเชิง เศรษฐศาสตร์เกี่ยวกับอุดมการณ์ทางเศรษฐกิจ การพัฒนาสังคม และความมั่นคงทางสังคม ในแนว โกล้เคียงกับความหมายโดยนัยของการพัฒนาอย่างยั่งยืนว่า

1. มีความสามารถสูงในการระดมทรัพยากรอย่างกว้างขวาง เพื่อแก้ปัญหาคุณภาพชีวิต ของประชาชนส่วนใหญ่
2. มีประสิทธิภาพในการจัดการ และใช้ทรัพยากรที่มีอยู่
3. มีพลังในการกระตุ้นให้มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่อง
4. มีหลักกลไกสำหรับการกระจายรายได้อย่างยุติธรรม
5. มีหลักประกันที่ก่อให้เกิดการจ้างงานอย่างเต็มที่และมีเสถียรภาพด้านเศรษฐกิจมหภาค
6. มีการอนุรักษ์ธรรมชาติและแก้ไขวิกฤตทางนิเวศ
7. มีความสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจให้แก่ประชาชนผู้ทำงาน
8. มีเสถียรภาพทางเศรษฐกิจทุกระดับ

วิธีการที่เหมาะสมที่สุดคือการผสมผสานในลักษณะที่ทำให้เศรษฐกิจทั้งระบบ ผสมกลม กลืนกันอย่างเหมาะสม เช่น ไม่นั่นเรื่องการขยายตัวทางเศรษฐกิจจนลืมเรื่องการรักษาสังแวดล้อม และธรรมชาติ เป็นต้น

อนุรักษ ปัญญาวิวัฒน์ (2541) ได้กล่าวถึง หลักการพัฒนาอย่างยั่งยืน มีดังนี้

1. เน้นการเสริมอำนาจให้ชุมชนท้องถิ่น โดยรับผิดชอบตามสิทธิการดูแล รักษาชุมชน เอง การเข้าถึงการควบคุมการใช้ทรัพยากรท้องถิ่น การสร้างวินัยท้องถิ่นตลอดจนสิทธิชุมชนจะ ต้องได้รับการยอมรับซึ่งเป็นรากฐานของการพัฒนาอย่างยั่งยืน

2. กิจกรรมต่างๆ ควรเป็นไปตามพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น และข้อปฏิบัติ ตาม ขนบธรรมเนียมประเพณี สนองตอบต่อความต้องการของชุมชนท้องถิ่น

3. การมีส่วนร่วมจากระดับล่าง ในการคิดริเริ่มวางแผน ตัดสินใจ ได้รับ ผลประโยชน์ ตลอดจนการได้รับแจ้งข่าวสารข้อมูล ปรัชญาหรือและเกี่ยวข้องในขั้นตอนการ วางแผนนำไปสู่ภาค ปฏิบัติและจัดโครงการ

4. ความเสมอภาคทางเพศ

5. สิทธิของคนพื้นเมืองและชนกลุ่มน้อย

6. ความหลากหลายทางชีวภาพและการอนุรักษ์ธรรมชาติ โดยเฉพาะสิทธิการ เข้าถึง และ ควบคุมธรรมชาติ

7. ลดการพึ่งพาปัจจัยภายนอกรวมทั้งเทคโนโลยี การช่วยเหลือและการตลาดอัน ไปสู่ การพึ่งพาตนเองและช่วยเหลือตนเองเป็นสำคัญ

วินัย วีระวัฒนานนท์ (2537) ได้เสนอหลักการและแนวคิดในการพัฒนาอย่าง ยั่งยืน ดังนี้

1. มนุษย์จะต้องอาศัยปัจจัยในการดำรงชีวิตจากทรัพยากรธรรมชาติ และ สิ่งแวดล้อม ที่อยู่ในโลกนี้เท่านั้น

2. การดำรงชีวิตของมนุษย์ด้วยกัน การดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิตอื่นและ สิ่งแวดล้อมทาง ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นจะต้องเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

3. การพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ จะเป็นพลังสำคัญใน การ พัฒนาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติที่เสื่อมโทรมจะต้องได้รับการพัฒนาอย่างเร่งด่วน

4. การพัฒนาคุณภาพประชากรและการใช้ทรัพยากรจะเพิ่มขึ้นในปริมาณที่จำกัด โดยอยู่ บนพื้นฐานจำกัด นั่นคือวิธีการดำรงชีวิตจะต้องได้รับการปรับปรุงอยู่บนพื้นฐานของ หลักการในข้อ 1 2 และ 3

ณรงค์ มหรรณพ และ เพิ่มศักดิ์ มกรภิรมย์ (2537) ที่ได้เสนอแนวความคิดใน การรักษา ป่าควบคู่กับการพัฒนาท้องถิ่น มีแนวคิดในการดำเนินงานอยู่ 4 ประการ

1. แนวความคิดเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตหรือเป็นส่วนหนึ่งในงานพัฒนา ท้องถิ่น เพื่อ ยกกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนในท้องถิ่น โดยมุ่งเน้นไปยังตัวบุคคลหรือ ประชาชน โดยเฉพาะ เกษตรกรรายย่อย คนยากจน ผู้ด้อยโอกาสที่จะได้รับปัจจัยพื้นฐานในการ ดำรงชีวิต

2. แนวคิดเพื่อสนองความต้องการใช้ทรัพยากรป่าไม้ท้องถิ่นเพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำ ลำธาร เป็นที่หาของป่าและผลผลิตจากป่า เพื่อใช้เป็นปัจจัย 4 ในการดำรงชีวิต เช่น ไม้ฟืน ไม้ก่อสร้าง หรือประโยชน์แก่ส่วนรวม และพิธีกรรมต่างๆ

3.แนวคิดเพื่อการกระจายอำนาจการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ในท้องถิ่น การจัด การป่าไม้เพื่อชุมชนต้องการความรู้และประสบการณ์จากประชาชนในท้องถิ่น เพื่อผสมผสานกับ วิชาการและเทคโนโลยีที่เหมาะสม โดยเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา ทรัพยากรของคนทุกระดับ เป็นการกระจายอำนาจการบริหารสู่ท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างมี ประสิทธิภาพ

4. แนวความคิดเพื่อการพัฒนาป่าไม้ผสมผสานสอดคล้องกับการพัฒนาท้องถิ่น ด้านอื่นๆ การพัฒนาป่าไม้ในระดับท้องถิ่นจะส่งผลถึงความเป็นอยู่ของเกษตรกรด้านเศรษฐกิจ ทำให้มีรายได้ สูงขึ้น ด้านสังคมก่อให้เกิดความร่วมมือกันทำงานรวมถึงการจัดตั้งองค์กรท้องถิ่นเพื่อทำงานให้กับ ส่วนรวม ช่วยฟื้นฟูวัฒนธรรมท้องถิ่นและการจัดสรรผลประโยชน์ในชุมชนส่งผลถึงการพัฒนา ด้านการเมืองในระบบการปกครองแบบประชาธิปไตย

จากแนวคิดข้างต้น สามารถสรุปได้ว่าระบบนิเวศที่ดีได้ส่งผลให้การพัฒนาป่าไม้เป็นไป ได้อย่างยั่งยืน และยังทำให้ชุมชนเกิดแนวคิดที่จะจัดการกับป่าชุมชนของตนเอง เพื่อใช้ประโยชน์ ทั้งทางตรงและทางอ้อม อีกทั้งเราควรมีการผสมผสานเรื่องของเศรษฐกิจทั้งระบบให้กลมกลืนกับ เรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างเหมาะสม โดยไม่เน้นเฉพาะเรื่องการขยายตัวทาง เศรษฐกิจ จนลืมเรื่องการรักษาสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติหรือไม่เน้นเฉพาะเรื่องรักษา สภาพแวดล้อมจนลืมเรื่องการขยายตัวทางเศรษฐกิจทั้งสองสิ่งควรเป็นการเดินทางสายกลางเป็นต้น

2.1.1 แนวคิดการจัดการทรัพยากรป่าไม้

การจัดการ คือการดำเนินกิจกรรมเพื่อให้ความคาดหวังเป็นความจริง ดังนั้นการจัดการ ป่าไม้จึงมีความหมายกว้างๆ ว่าการดำเนินกิจการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้เพื่อให้ความคาดหวัง (ผลประโยชน์หรือผลผลิต) เป็นจริง สำหรับความหมายที่เฉพาะเจาะจงที่กำหนดโดยสมาคมป่าไม้ แห่งสหรัฐอเมริกาเมื่อปี พ.ศ. 2501 นั้น การจัดการป่าไม้ หมายถึง “การประยุกต์วิธีการทาง ธุรกิจ และ หลักวิชาทางวนศาสตร์เพื่อดำเนินการกับทรัพยากรป่าไม้” (ณรงค์ มหรรณพ, และ เพิ่มศักดิ์ มกรภิรมย์, 2537)

ประโยชน์ของป่าไม้มี 2 ด้านได้แก่

1. ประโยชน์ทางตรง ที่เกิดจากป่าไม้มีหลายอย่างที่เห็นได้อย่างชัดเจน และเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปแล้ว ว่าไม้เป็นผลผลิตจากป่าที่รู้จักกันดีและใช้ประโยชน์กันมากในการก่อสร้าง

บ้านเรือน ทำเครื่องเรือนและการก่อสร้างอื่นๆ ไม้ที่ทำออกจากป่าและใช้สอยกันมาก ได้แก่ ไม้สัก ไม้ยาง ไม้เต็ง ไม้รัง เป็นต้น ไม้สามารถนำไปทำเชื้อเพลิงที่สำคัญ คือ ฟืน และถ่าน ซึ่งใช้ใน การ หุงต้ม และทำความอบอุ่นในฤดูหนาว วัสดุเคมีที่สำคัญที่สุด ก็คือ เซลลูโลส ซึ่งใช้กันมากใน การ ทำกระดาษ ไหมเทียม วัตถุระเบิด น้ำตาล แอลกอฮอล์ ยีสต์ และอาหารสัตว์ วัสดุเคมีอื่นๆ ได้แก่ ลิกนิน กรดแอสติก น้ำมันดิน และแอลกอฮอล์ วัสดุเคมีเหล่านี้ใช้ประ โยชน์ในอุตสาหกรรมต่างๆ อีกทั้งอุตสาหกรรมที่มีขนาดใหญ่ยังต้องการ ไม้เพื่อป้อนโรงงานในปริมาณมหาศาลและเพิ่มขึ้นทุก ปี เช่น อุตสาหกรรมกระดาษและเยื่อกระดาษ เป็นต้น เป็นอาหารสำหรับมนุษย์ได้อาหารหลาย อย่างจากป่า เช่น ดอก ผล ใบ เมล็ด ของป่าชนิดต่างๆ เช่น หน่อไม้ เห็ด หัวกลอย มัน รวมทั้ง อาหารที่ได้จากสัตว์ป่า เช่น นก สัตว์เลื้อยคลานและแมลงต่างๆ เป็นสมุนไพร และยารักษาโรค เช่น ยารักษาโรคกระเพาะอาหารจากใบเปล้าน้อย ยารักษาโรคเรื้อนจากน้ำมันของผลกระเบา เป็นต้น ส่วนชัน น้ำมันไม้ และยางไม้ ชนิดที่ได้จากป่าที่สำคัญมี ชันตะเคียน ชันคาเมว และชันกะบาก ใช้ทำ น้ำมันชักเงา ยางรักใช้ในการทำเครื่องเงิน ยางสนใช้ในการทำยา เป็นต้น และพันธุ์ไม้ในป่ามี หลาย ชนิดที่เปลือก แก่น หรือผลนำมาใช้ทำ ฝาด ฟอกหนังได้ดี เช่น เปลือกก่อ โกงกาง โปรง กุณ แก่น สีเสียดและผลสมอไทย สมอพิเภก เป็นต้น ส่วนสีก็อาจจะได้จากแก่น ชันและผลของต้นคำป่า เป็น ดัน มนุษย์ได้ใช้ป่าไม้เป็นที่เลี้ยงสัตว์และหาอาหารสำหรับเลี้ยงสัตว์มาตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์ เพราะ ในป่ามีหญ้าใบไม้ เปลือกไม้ และผล ชาวบ้านทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือนั้นเมื่อหมด ฤดูทำนา แล้วชาวบ้านที่อยู่ใกล้ป่ามักจะปล่อยสัตว์เข้าไปหากินในป่าเป็นจำนวนมากทุกปี และป่ายังมีของป่า อื่นๆ อีก เช่น หวาย ปอ ไม้ไผ่ ครั้ง รวงผึ้ง น้ำผึ้ง กระวาน เร่ว ใบลาน ตา เป็นต้น

2. ประโยชน์ทางอ้อมที่เกิดจากป่าไม้นั้น ได้แก่ ป่าเป็นเป็นแหล่งกำเนิดต้นน้ำ ลำธาร เพราะต้นไม้จำนวนมากในป่าจะทำให้หน้าฝนที่ตกลงมาค่อย ๆ ซึมซับลงในดิน กลายเป็นน้ำ ได้ดิน ซึ่งจะไหลซึมมาหล่อเลี้ยงให้แม่น้ำ ลำธารเพื่อให้มีน้ำไหลอยู่ตลอดปี และป่าทำให้เกิดความ ชุ่มชื้น และควบคุมสภาพอากาศ ใอน้ำซึ่งเกิดจากการหายใจของพืชซึ่งเกิดขึ้นอยู่มากมายในป่า ทำ ให้ อากาศเหนือป่ามีความชื้นสูงเมื่ออุณหภูมิลดต่ำลง ใอน้ำเหล่านั้นก็จะกลั่นตัวกลายเป็นเมฆแล้ว กลายเป็นฝนตกลงมา ทำให้บริเวณที่มีพื้นที่ป่าไม้มีความชุ่มชื้นอยู่เสมอ ฝนตกต้องตามฤดูกาล และ ไม่เกิดความแห้งแล้ง ป่ายังช่วยบรรเทาความรุนแรงของลมพายุและป้องกันอุทกภัย โดยช่วยลด ความเร็ว ของลมพายุที่พัดผ่านได้ตั้งแต่ 11-44 % ตามลักษณะของป่าไม้แต่ละชนิด จึงช่วยให้บ้าน เมืองรอดพ้นจากวาทภัยได้ซึ่งเป็นการป้องกันและควบคุมน้ำ ตามแม่น้ำไม่ให้สูงขึ้นมารวดเร็วฉับพลัน ฝน กลายเป็นอุทกภัย อีกทั้งป่าช่วยป้องกันการกัดเซาะและพัดพาหน้าดินจากน้ำฝนและลมพายุ โดยลด แรงปะทะลงการไหลเคลื่อนของดินจึงเกิดขึ้นน้อย และยังเป็นการช่วยให้แม่น้ำลำธารต่างๆ ไม่ตื้นเขิน อีกด้วย นอกจากนี้ป่าไม้จะเป็นเสมือนเครื่องกีดขวางตามธรรมชาติ จึงนับว่ามีประโยชน์ในทาง

ยุทธศาสตร์ด้วยเช่นกัน และที่สำคัญป่ายังเป็นแหล่งพักผ่อนและศึกษาหาความรู้ บริเวณป่าจะมี ภูมิประเทศที่สวยงามจากธรรมชาติรวมทั้งสัตว์ป่า จึงเป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจได้ดี นอกจากนั้น ป่ายังเป็นที่รวมของพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์จำนวนมาก จึงเป็นแหล่งให้มนุษย์ได้ศึกษาหาความรู้

การจัดการป่าไม้เป็นเรื่องของการดำเนินการเฉพาะป่า รายละเอียดในการดำเนินการจะ แตกต่างกันไปในแต่ละป่า นักจัดการป่าไม้จะต้องสังเกต กฎเกณฑ์หรือวิธีการทั่วไปมาใช้ ป่าทุกป่า จะมีลักษณะเฉพาะและแตกต่างไปจากป่าอื่นๆ ในตำแหน่งที่ตั้งด้านลาดและรูปลักษณะของป่าจะ แตกต่างกันในเรื่องของดินองค์ประกอบของชนิดพรรณไม้และแตกต่างโดยลักษณะของภูมิประเทศ แวดล้อม จะไม่มีป่าสองแห่งที่เหมือนกันทุกอย่างซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่าการจัดทำแผนการจัดการ ป่าไม้ทำได้เฉพาะพื้นที่ป่าแห่งใดแห่งหนึ่ง (ณรงค์ มหรรณพ, และ เพิ่มศักดิ์ มกรภิรมย์ ,เรื่องเดียวกัน, 2537)

จุดมุ่งหมายของการจัดการป่า มีดังนี้

1. เพื่อให้สภาพป่าที่ได้รับการจัดการดำรงอยู่ในสภาพสมบูรณ์ในบั้นปลาย ซึ่งมุ่งถึง ความคงอยู่ของป่าเป็นสำคัญ
2. เพื่อให้ป่าที่ได้รับการจัดการสามารถอำนวยผลผลิตอันทรงคุณค่าในทางเศรษฐกิจ คือ สามารถผลิตไม้และของป่าให้ได้ผลมากที่สุดและมีคุณภาพดีที่สุด โดยสม่ำเสมอ ซึ่งมุ่งถึงประโยชน์ หรือผลกำไรเป็นหลัก
3. เพื่อให้ป่าที่ได้รับการจัดการ สามารถทรงอิทธิพลต่อดินฟ้าอากาศควบคุมความชุ่มชื้น ควบคุมปริมาณและน้ำ ป้องกันการพังทลายและการกัดเซาะดินซึ่งมุ่งถึงการอนุรักษ์ หรือ เพื่อ ประโยชน์ทางอ้อมที่มีต่อสังคม
4. เพื่อที่จะกำหนดแนวทางปฏิบัติให้ถูกต้องและเหมาะสมกับความต้องการ ตามหลัก วิชาการปลูกบำรุง ซึ่งมุ่งถึงการสนองความต้องการของประชาชน

จากแนวคิดข้างต้นสามารถสรุปได้ว่าพื้นที่ป่าไม้นั้นมีประโยชน์ต่อมนุษย์มากมายทั้งทางตรง และทางอ้อม ดังนั้นควรมีการจัดการป่าไม้ที่ดี มีระเบียบ หลักการ และจุดมุ่งหมาย เพื่อที่สามารถ จะยกระดับคุณภาพชีวิตของชาวบ้าน โดยการพัฒนาป่าไม้ให้ผสมผสานสอดคล้องกับการพัฒนา ท้องถิ่นและตอบสนองต่อความต้องการใช้ทรัพยากรของชาวบ้านจะทำให้เกิดการพัฒนাপ่าชุมชน ได้อย่างยั่งยืน

2.2 แนวคิดทุนทางสังคม

2.2.1 แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

สุพัตรา สุภาพ (2534) ได้รวบรวมความหมายของคำว่าวัฒนธรรมว่า วัฒนธรรมมีความหมายครอบคลุมถึงทุกสิ่งทุกอย่าง อันเป็นแบบแผนในความคิด และการกระทำที่แสดงออกถึงวิถีของมนุษย์ในสังคมของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือสังคมใดสังคมหนึ่ง มนุษย์ได้คิดสร้างระเบียบกฎเกณฑ์วิธีในการปฏิบัติ การจัดระเบียบตลอดจนระบบความเชื่อ ความนิยม ความรู้ และเทคโนโลยีต่างๆ ในการควบคุมและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ และได้กล่าวถึงลักษณะสำคัญของวัฒนธรรมคือ

1. เป็นสิ่งที่ได้มาโดยการเรียนรู้ และการเรียนรู้ก็ต้องเรียนรู้จากมนุษย์ด้วยกัน โดยเฉพาะจากกลุ่มที่บุคคลนั้นเป็นสมาชิกอยู่ เช่น เรียนรู้การดำนา หว่านข้าว ดังนั้นวัฒนธรรมจึงเป็นการถ่ายทอดโดยการเรียนรู้ไม่ใช่ถ่ายทอดทางชีวภาพ
2. เป็นมรดกทางสังคม วัฒนธรรมจะต้องมีการเรียนรู้ แม้ว่าจะเป็นการเรียนรู้แบบไม่รู้ตัวก็ตาม วัฒนธรรมต้องมีการสอน จากคนรุ่นหนึ่งสู่คนรุ่นหนึ่ง
3. เป็นวิถีชีวิตหรือแบบของการดำรงชีวิต วัฒนธรรมไม่จำเป็นต้องเหมือนกันทุกชาติ หรือทุกยุคทุกสมัยบุคคลเกิดในสังคมใดก็เรียนรู้วัฒนธรรมของสังคมนั้น
4. เป็นสิ่งที่ไม่คงที่ เพราะมนุษย์มีการคิดค้นสิ่งใหม่ๆ หรือปรับปรุงให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

ศรีศักร วัลลิโภดม (2536) ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมในเชิงชีวิตวัฒนธรรม หรือสังคม-วัฒนธรรม ว่าเป็นเรื่องที่ไม่เกี่ยวกับเรื่องศิลปวัฒนธรรม อันมองไม่เห็นแต่เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับชีวิตของคนที่อยู่ร่วมกันในสังคมโดยตรง วัฒนธรรมนั้นไม่ใช่เรื่องไกลตัวอย่างที่เคยคิดมาก่อน หากเป็นเรื่องใกล้ตัวหรือเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์หรือคนนั่นเอง

ในแนวคิดเชิงวัฒนธรรมนั้น อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2538) ได้สรุปความหมายว่าเป็นองค์รวมของวิถีคิด คุณค่าและอุดมการณ์ของสังคมมนุษย์สร้างสรรค์และสั่งสมขึ้นมา ในความพยายามที่จะแสดงออกถึงจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ และการปรับตัวกับระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและธรรมชาติภายใต้เงื่อนไขและบริบทที่แตกต่างกัน ตามนัยนี้วัฒนธรรมจึงเปรียบเสมือนพลังที่อยู่เบื้องหลังศิลปะและวิถีชีวิตของสังคมมนุษย์ ซึ่งมีความหลากหลายและซับซ้อน แตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น ขณะเดียวกันก็มีพลังเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงได้ ด้วยการผลิตใหม่ของชุมชนเจ้าของวัฒนธรรม เพื่อปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลงของเงื่อนไขและบริบทของสภาพแวดล้อม

วัฒนธรรมในฐานะองค์รวมประกอบด้วยระบบใหญ่ๆอย่างน้อย 3 ระบบ ซ้อนรวมกันอยู่อย่างมีความสัมพันธ์เชื่อมโยง ได้แก่

ระบบคุณค่า ซึ่งหมายถึงศีลธรรมของส่วนรวมและจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ที่สร้างสรรค์ มักแสดงออกมาในรูปของจักรวาลความคิด ที่ให้ความสำคัญของความเป็นธรรม ความอุดมสมบูรณ์ ความยั่งยืนของสังคมและธรรมชาติ บนพื้นฐานของความเคารพต่อส่วนรวมและเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเอง ในสังคมที่เป็นจริงจะเห็นระบบคุณค่านี้ในรูปของศาสนาและความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ

ระบบภูมิปัญญา ซึ่งครอบคลุมวิถีคิดของสังคม โดยการจัดการกับความสัมพันธ์ทางสังคม และความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับธรรมชาติแวดล้อม มักปรากฏให้เห็นในรูปกระบวนการเรียนรู้ การสร้างสรรค์ การผลิตใหม่ และการถ่ายทอดความรู้ผ่านองค์กรทางสังคมในท้องถิ่น เพื่อปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม นอกจากนี้ยังสามารถเห็นได้จากแบบแผนความสัมพันธ์ทางสังคม เช่น ความสัมพันธ์ทางเครือญาติและเครือข่าย ตลอดจนแบบแผนการใช้ทรัพยากร เช่น ที่ดิน น้ำ และป่า ซึ่งจะเป็นภูมิปัญญาที่สะท้อนทางศีลธรรมของสังคมนั้นได้เป็นอย่างดี แต่อยู่ภายใต้เงื่อนไขว่า สังคมนั้นจะผลิตและสร้างสรรค์ภูมิปัญญาใหม่ให้สอดคล้องกับคุณค่าทางศีลธรรมได้ ขณะที่ภูมิปัญญามักจะขัดแย้งกับระบบคุณค่าและศีลธรรมในสังคมที่ถูกครอบงำจากภายนอก

ระบบอุดมการณ์อำนาจ หมายถึง ศักดิ์ศรีและสิทธิความเป็นมนุษย์ ซึ่งถือเป็นสิทธิตามธรรมชาติ ที่จะเสริมสร้างความมั่นใจและอำนาจให้กับคนในชุมชน หรือสังคมท้องถิ่น เพื่อเป็นพลังในการเรียนรู้ สร้างสรรค์ ผลิตใหม่ และถ่ายทอดภูมิปัญญา ในการพัฒนาสังคมให้ เป็นไปตามหลักศีลธรรมที่เคารพความเป็นมนุษย์ ความเป็นธรรม และความยั่งยืนของธรรมชาติ นอกจากนั้นอุดมการณ์อำนาจนี้ยังแสดงถึงศักยภาพของชุมชนในการผลิตใหม่ของความเป็นชุมชน เพื่อรักษาความเป็นอิสระของตนเอง เมื่อต้องเผชิญหน้าจากการครอบงำจากภายนอก เพราะอุดมการณ์อำนาจนั้น เป็นระบบสัญลักษณ์ของความสัมพันธ์ทางสังคมในรูปต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นชุมชนท้องถิ่น เพศ ชาติพันธุ์ ซึ่งเป็นพลังสำคัญในการพัฒนา

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2545) กล่าวว่าวัฒนธรรมชุมชน หมายถึง การรวมตัวกันอยู่เป็นหมู่เหล่าเพื่อประโยชน์สุข มีปัญหาาร่วมกันและสามารถพึ่งพาอาศัยไว้วางใจกันได้ สอดคล้องกับ สุรเชษฐ์ เวชชพิทักษ์ (2533) กล่าวว่า วัฒนธรรมของชุมชนชนบทก่อตัวขึ้นจากการต่อสู้เพื่อให้ทุกคนมีอยู่มีกิน และจากการที่ต้องอยู่ร่วมกันสัมพันธ์กันเป็นสังคมชุมชนจึงได้ก่อให้เกิดวัฒนธรรมทางการผลิตแบบกสิกรรม เกิดการคิดค้นและพัฒนาเทคโนโลยีต่างๆ เกิดการจัดระบบความสัมพันธ์กับธรรมชาติประกอบกับความต้องการเกี่ยวกับธรรมชาติรอบตัว ความเป็นมาและเป็นไป

ของจักรวาลโลกและชีวิต พัฒนาขึ้นเป็นวัฒนธรรมทางความเชื่อ เกิดระบบคุณค่าและเกิดการรับศาสนาเข้ามาในชุมชนพร้อมกับพิธีกรรมต่างๆ และการที่ต้องอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนจึงจำเป็นต้องมีการจัดระบบความสัมพันธ์ที่จะทำให้ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ก่อให้เกิดวัฒนธรรมการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน เกิดเป็นจารีตประเพณี ระบบกฎเกณฑ์และพิธีกรรมต่างๆ เป็นแนวทางให้ความคิดระบบกฎเกณฑ์และประเพณีต่างๆ ที่เกิดขึ้นเพื่อให้มีชีวิตอยู่รอดและอยู่ร่วมกันได้นี้ เมื่อเกิดขึ้นแล้วมีการสืบทอดและพัฒนาขึ้นมาตามลำดับ เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ และสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป อีกทั้งส่วนที่ถูกเปลี่ยนแปลงปรับปรุงให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมใหม่ กาญจนา แก้วเทพ (2539) ได้กล่าวถึง วัฒนธรรมในประเด็นเกี่ยวกับโครงสร้างของระบบวัฒนธรรม ชุมชน พร้อมทั้งอธิบายถึงความเชื่อมโยงของวัฒนธรรมในแต่ละด้านว่าเป็นวิถีทางและแบบฉบับ ในการดำเนินชีวิตของชุมชนที่ได้สั่งสมมารวมถึงความคิดต่างๆ ที่คนได้กระทำ สร้างถ่ายทอด สะสมและรักษาไว้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง อาจอยู่ในรูปแบบของความรู้ การปฏิบัติ และ ความเชื่อ ตลอดจนวัตถุดิบของอันเกิดจากการคิด และการกระทำของมนุษย์ เมื่อพิจารณาในแง่นี้ วัฒนธรรม คือ ความรู้สึนึกคิด และการปฏิบัติของมนุษย์เอง โดยจะต้องมีระบบคุณธรรม และ จริยธรรมเป็นตัวกำกับตัวความรู้และการกระทำของมนุษย์ในแต่ละสังคม ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดความ สงบสุขในการดำรงชีวิต บุญเทียน ทองประสาน (2531) กล่าวว่า วัฒนธรรม คือ ระบบคุณค่าที่ รวบรวมได้จากประวัติศาสตร์เป็นคุณค่าทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง และแนวคิดที่สัมพันธ์กันเป็น โครงสร้างมีผลต่อพฤติกรรมของคนในฐานะปัจเจกชนและคนในชุมชนในชีวิตจริงทั้งหมด แต่ละ ด้านเป็นวิถีทางและแบบฉบับในการดำเนินชีวิตของชุมชนที่ได้สั่งสม รวมทั้งความคิดต่างๆ ที่คน ได้กระทำสร้างถ่ายทอด สะสมและรักษาไว้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง อาจอยู่ในรูปแบบของ ความรู้การปฏิบัติและความเชื่อ ตลอดจนวัตถุดิบของอันเกิดจากการคิดและการกระทำของมนุษย์ ในแง่นี้วัฒนธรรมไม่ใช่สิ่งเก่า เช่น ประเพณีต่างๆ เท่านั้น แต่คือบทสรุปของความคิดและการปฏิบัติ หรือคุณค่าทั้งหมดที่ให้แกสังคมรวมทั้งเป็น โครงสร้างทั้งทางด้านการทำมาหากิน (เศรษฐกิจ) ด้าน อุดมการณ์ ความเชื่อ และด้านอำนาจการตัดสินใจ (การเมือง) ซึ่งทั้งหมดนี้เกี่ยวข้องกันอย่างแยกไม่ ออกอันเป็นผลมาจากวิวัฒนาการประวัติศาสตร์ของชุมชน และสังคมในระบบทางวัฒนธรรมนั้น เมื่อเกิดวิกฤตการณ์ทางสังคมชุมชนก็จะมีการปรับหรือสร้างใหม่ทางอุดมการณ์อยู่เสมอซึ่งการปรับ หรือการสร้างใหม่นี้อาจออกมาในรูปของการปรับทั้งหมดหรือปรับบางส่วน ต่อต้านหรือปฏิเสธ และรับแต่รูปแบบแต่ไม่รับเนื้อหา

วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์ (2535) ได้กล่าวว่า วัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม เช่น ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ ค่านิยม เป็นต้น จะเป็นตัวควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ในชุมชนหนึ่งให้ดำเนินไปอย่างสอดคล้องต้องกันหรือเป็นไปในทิศทางเดียวกัน นอกจากวัฒนธรรม

เชิงนามธรรมจะมีส่วนในการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในการอยู่ร่วมกันแล้ว วัฒนธรรมส่วนนี้ยังมีบทบาทในการกำหนดความสัมพันธ์ของมนุษย์ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติด้วย ซึ่งมักจะอยู่ในรูปของธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อทางศาสนา ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตย์อยู่ในป่า ภูเขาหรือต้นไม้ โดยทั่วไปแล้วขนบธรรมเนียมประเพณีจัดเป็นบรรทัดฐานทางสังคมประการหนึ่งที่เป็นที่ยอมรับในหมู่สมาชิกของสังคมว่าอะไรควรและอะไรเป็นสิ่งที่ไม่ควรปฏิบัติ ถ้าผู้ใดฝ่าฝืนก็มิได้ทำให้ผู้ฝ่าฝืนนั้นได้รับโทษอย่างรุนแรง และอาจกล่าวได้ว่าประเพณีเป็นแนวทางการปฏิบัติในระดับสังคมที่มนุษย์ได้ร่วมกันประกอบกิจกรรมขึ้นในรูปของพิธีกรรม ซึ่งในเนื้อหาพิธีกรรมต่างๆ เราจะสังเกตเห็นความสัมพันธ์ของมนุษย์ในด้านต่างๆ กรณิศ ดวงใบ (2542) กล่าวว่า วัฒนธรรมเป็นแนวปฏิบัติของกลุ่มคนในแต่ละกลุ่มในแต่ละสังคม ซึ่งแต่ละกลุ่ม แต่ละ สังคม อาจมีส่วนเหมือน คล้ายคลึงกัน แตกต่างกันไปบ้าง หรืออาจจะแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง แนว ปฏิบัติดังกล่าวสืบเนื่องมาจากการอบรม กล่อมเกลาจาก ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม ทัศนคติ ศีลธรรม ประเพณี เทคโนโลยี มาตั้งแต่ครอบครัว สถานศึกษา วัด กลุ่มเพื่อนรวมตลอดจนถึงสิ่งแวดล้อมต่างๆ ของแต่ละสังคม ของกลุ่มคน เป็นวิถีที่ได้ปฏิบัติสืบต่อกันมาที่อาจจะยาวนาน หรือแม้ว่าเพิ่งจะมีการเริ่มรับปฏิบัติ หากเมื่อกลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันในสังคมเกิดการยอมรับยึดถือเป็นวิถีที่จะดำรงชีวิตในรูปแบบเช่นนั้น นั่นก็คือ “วัฒนธรรม” ของสังคมนั้นนั่นเอง ดังเช่นวัฒนธรรมของชนกลุ่มน้อยย่อมจะแตกต่างกับวัฒนธรรมของคนในเมือง หรือวัฒนธรรมของภาคเหนือ ก็ย่อมแตกต่างไปจากวัฒนธรรมของภาคใต้ การที่วัฒนธรรมของแต่ละสังคมแตกต่างกันนั้นก็ขึ้นอยู่กับกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมของแต่ละบุคคลนั่นเอง จักรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา (2537) กล่าวถึง วัฒนธรรมการอยู่ร่วมกันของหมู่บ้านล้านนาที่มีผลมาจากการพัฒนาอย่างค่อนข้างอิสระจากอำนาจรัฐ ซึ่งนับเป็นเงื่อนไขอันสำคัญที่ทำให้ชุมชนสามารถสร้างสังคมขึ้นมาตามแนวความคิด ความเชื่อ วิถีชีวิต ประเพณี พิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับวิถีชีวิตแบบสังคมชาวนาที่ต้องอาศัยพึ่งพาธรรมชาติ และพึ่งพาเพื่อนบ้านร่วมชุมชน รวมทั้งชุมชนหมู่บ้านใกล้เคียง ดังนั้นอุดมการณ์ของสังคมหมู่บ้าน จึงนิยมความเรียบง่ายใฝ่สันติ ช่วยเหลือแบ่งปันไม่เอารัดเอาเปรียบ เนื่องจากอุดมการณ์นี้ชาวบ้านสร้างขึ้นเอง พวกเขาจึงมีศักยภาพสูงในการสืบทอด และในการปรับเปลี่ยนรูปแบบให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงภายนอกแต่คงสาระอุดมการณ์ไว้

เครือข่ายความสัมพันธ์ของชุมชนที่มีมาดั้งเดิมในหมู่บ้าน ก็คือระบบเครือญาติ ซึ่งถือว่าเป็นระบบสังคมที่เด่นมากของหมู่บ้าน และนอกจากนี้ในหมู่บ้านยังมีการนับญาติ โดยวิธีทางประเพณีอื่นๆ เช่นการมาจากถิ่นฐานเดียวกัน การนับถือผีเดียวกันเป็นต้น จึงทำให้แรงยึดเหนี่ยวให้หมู่บ้านยังมั่นคง ในหลายกรณีความเข้มแข็งของระบบเครือญาติถึงกับปิดกั้นสิ่งแปลกปลอม

นอกกลุ่มเครือญาติหรือนอกชุมชน ความเกี่ยวพันทางสายโลหิตเป็นลักษณะเด่นที่ทำให้สังคมของหมู่บ้านเป็นสังคมแบบพี่น้องช่วยเหลือพึ่งพาและอาทรกันมาตลอด

ระบบเครือข่ายชุมชนระหว่างหมู่บ้านต่อหมู่บ้านล้วนมีอยู่ในรูปแบบต่างๆ กัน เช่น ระบบเหมืองฝายซึ่งเป็นเครือข่ายด้านระบบนิเวศน์ ระบบหัววัดซึ่งเป็นเครือข่ายทางวัฒนธรรม และเครือข่ายแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างชุมชนซึ่งเป็นเครือข่ายด้านตลาด เครือข่ายเหล่านี้เป็นมรดกตกทอดมาช้านานซึ่งเกิดจากการสังสรรค์ประสมการณ การทำงานในหมู่บ้านและการร่วมมือไปมาหาสู่ติดต่อระหว่างหมู่บ้านต่างๆ นั้นเอง ก่อประโยชน์ให้แก่การแก้ปัญหาต่างๆ ของชุมชน เช่น การใช้ระบบหัววัดเพื่อระดมทุนมาทำนุบำรุงศาสนาประกอบประเพณี พิธีกรรมต่างๆ ระหว่างหมู่บ้าน กับหมู่บ้านเพื่อสืบสานวัฒนธรรม การใช้ระบบเครือข่ายตลาดแลกเปลี่ยนเพื่อการค้าภายในหมู่บ้าน และการค้าท้องถิ่นเพื่อตัดคอนคนกลาง และลดบทบาทและอิทธิพลของทุนนิยม การใช้ระบบเหมืองฝายเพื่อการแบ่งปันน้ำอย่างยุติธรรมเพื่อความร่วมมือจัดการระบบนิเวศวิทยาระหว่างชุมชน หมู่บ้าน

ระบบเครือญาติและระบบเครือข่ายชุมชนชนิดต่างๆ นี้เองเป็นเครื่องมืออันสำคัญ ในการช่วยให้ครัวเรือนต่างฐานะอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ นอกจากนี้หมู่บ้านยังร้อยรัดอยู่ด้วยพันธะทางศีลธรรม แม้ว่าจะไม่ใช่ทั้งหมดแก่บ้านแก่วัดและแก่มืองฝายล้วนแต่ทำงานด้วยความเสียสละ ทุกคนต่างทำหน้าที่ของตนเองโดยไม่รับผลตอบแทน แต่เพื่อสนองความต้องการของสมาชิกชุมชน

การสร้างกลุ่มต่างๆ ขึ้นในหมู่บ้านเพื่อแก้ปัญหาความยากจนในชุมชนมาจากพื้นฐานการยอมรับในสถาบันหมู่บ้าน ยอมรับผลประโยชน์หมู่บ้าน พวกเขายังคงพยายามสนับสนุนอุดมการณ์แห่งความเท่าเทียมหรือการกระจายผลผลิตอย่างเป็นธรรม แม้ว่าชีวิตเศรษฐกิจจะกดดันให้เขาหันมาเป็นชีวิตแบบตัวใครตัวมันมากขึ้นก็ตามและนี่คือวิถีวัฒนธรรมของคนชนบท

เสรี พงศ์พิศ (2529) และกาญจนา แก้วเทพ (2530) ได้จำแนกระบบความสัมพันธ์ ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อมไว้ 3 มิติ คือ

1. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้าน หรือระบบเครือญาติเดียวกัน การช่วยเหลือเกื้อกูล การเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ในระดับนี้เป็นการสร้างความสัมพันธ์กันภายในหน่วยย่อยของชุมชนจะมีความคุ้นเคยและกระชับแน่นแฟ้นกันมาก ในหมู่เครือญาติเดียวกัน

2. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ เป็นการแสดงถึงศักยภาพในการคิดค้น ของมนุษย์โดยการเรียนรู้จากธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมเพื่อนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์กับการ

ดำรงชีวิต ของตนเองและมีความสอดคล้องกับธรรมชาติ อาทิ เครื่องมือในการทำการเกษตรหรือ การพึ่งพา ธรรมชาติเกี่ยวกับปัจจัย 4 คือ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่มและยารักษาโรค

3. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นการสร้างสัญลักษณ์แทน สิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งมีคุณและโทษกับมนุษย์ เพราะว่ามีมนุษย์มีความปรารถนาที่จะได้รับความปลอดภัย และมีความหวังว่าอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้นจะช่วยได้ ดังนั้นเพื่อดำรงรักษาสถานะอำนาจแห่ง สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มนุษย์ได้สร้างจากความคิดคำนึงของคนและถ่ายทอดไปสู่คนรุ่นหลังๆ ค่อยมาได้ด้วยการประกอบพิธีกรรมที่เคร่งครัด และการกระทำอย่างต่อเนื่องจนกลายเป็นปฏิบัติการที่เชื่อมโยง กับอุดมการณ์ความเชื่อของคนในสังคมนั้น

จากแนวคิดข้างต้น สามารถสรุปได้ว่าวัฒนธรรมชุมชนที่ได้สืบทอดมานี้เองได้ ทำให้เกิดภูมิปัญญาของชาวบ้านในการจัดการป่าไม้จากอดีต และยังมีส่วนในการผลักดันให้ ชาวบ้านเห็นความสำคัญของป่า วัฒนธรรมชุมชนเป็นความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติเกิดจากการ รวมตัวกันเพื่อต่อสู้ให้ทุกคนมีอยู่มีกินหรือเพื่อพัฒนาท้องถิ่นทำให้ชุมชนเกิดศักยภาพในการพัฒนา ท้องถิ่น เป็นแนวคิดที่สัมพันธ์กันเป็น โครงสร้าง อาจอยู่ในรูปแบบ ความรู้ การปฏิบัติ และความเชื่อ เกิดการจัดระบบความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ทำให้เกิดวัฒนธรรมการอยู่ร่วมสัมพันธ์กันเกิดเป็น จารีตประเพณี กฎเกณฑ์ต่างๆ

2.2.2 แนวคิดเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2539) กล่าวว่า ภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความเจตจำนงที่เป็นผลของการใช้สติปัญญา เรียนรู้และปรับตัวกับสิ่งแวดล้อมทาง ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมทางสังคม วัฒนธรรมที่มีการพัฒนาการสืบสานกันมาช้านาน และ เอก วิทย์ ณ ถลาง (2545) ยังได้กล่าวเพิ่มเติมถึงประสบการณ์ ทักษะ ความเชื่อ และพฤติกรรมที่ สัมผัส ไว้อันเป็นผลจากการปรับตัวของมนุษย์ให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม สามารถ จันทร์สุรีย์ (2533) ได้ กล่าวถึง ความหมายของภูมิปัญญาชาวบ้านว่า เป็นเรื่องของการสืบทอดประสบการณ์จากอดีต ถึง ปัจจุบันที่เป็นไปอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย เป็นธรรมชาติของชาวบ้านที่เชื่อมโยงประวัติศาสตร์ ต่อ กันมา เป็นลักษณะของความสัมพันธ์ภายในโดยชาวบ้านกันเอง โดยคนนอกไม่สามารถเข้าไป บง การและครอบงำได้ ทำให้สังคมชาวบ้านเป็นปึกแผ่นมั่นคง ภูมิปัญญาชาวบ้านจึงหมายถึงพื้นเพ และรากฐานของความรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้ และมีประสบการณ์สืบทอดกันมาทั้งทางตรง คือ ประสบการณ์ด้วยตนเอง หรือทางอ้อมซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้ที่สั่งสมที่สืบทอดกันมาเป็น ระยะเวลาช้านานมีลักษณะเชื่อมโยงกันไปหมดในทุกสาขาวิชาไม่สามารถแยกเป็นวิชาๆ เหมือน การศึกษาสมัยใหม่ ประเวศ วะสี (2530) กล่าวว่า ภูมิปัญญา หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิด ได้เอง ที่นำมาใช้แก้ปัญหาเป็นสติปัญญาเป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้านทั้งทางกว้าง ทางลึก ที่

ชาวบ้านสามารถคิดได้เอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างสม-
สมัย ภูมิปัญญาเกิดจากการสะสมการเรียนรู้มาระยะเวลานานมีลักษณะเชื่อมโยงกันหมดในทุก
สาขาวิชาไม่แยกเป็นวิชาแบบที่เราเรียน ฉะนั้นวิชาเกี่ยวกับเศรษฐกิจอาชีพ ความเป็นอยู่เกี่ยวกับ
ค่าใช้จ่าย เกี่ยวกับวัฒนธรรมนั้นจะผสมกลมกลืนเชื่อมโยงกันหมด ซึ่งบางที่แยกไม่ออก

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2531) กล่าวว่า ภูมิปัญญาหมายถึง แบบแผนการ
ดำเนินการ ดำเนินชีวิตที่มีคุณค่าแสดงถึงความเฉลียวฉลาดของบุคคลและสังคมซึ่งได้สะสมและ
ปฏิบัติสืบทอด มาเป็นภูมิปัญญาจะเป็นทรัพยากรบุคคล หรือทรัพยากรความรู้ก็ได้การศึกษาภูมิ
ปัญญาชาวบ้านรวม เอาทรัพยากรความรู้ บุคคลที่มีอยู่ในท้องถิ่นแต่ละแห่ง ซึ่งอาจเป็นเอกลักษณ์
เฉพาะตนหรือเป็น เอกลักษณ์สากลที่หลายๆ ถิ่นมีคล้ายกันก็ได้ ภูมิปัญญาพื้นบ้านในแต่ละท้องถิ่น
นั้น ได้เกิดจากการที่ ชาวบ้านแสวงหาความรู้ เพื่อเอาชนะอุปสรรคในทางธรรมชาติ ทางสังคมที่
จำเป็นในการดำรงชีวิต ภูมิปัญญาพื้นบ้านจึงเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการผลิตและวิถีชีวิตของชาวบ้าน
เช่น การประกอบ พิธีกรรมของชุมชนเป็นกิจกรรมที่ทำให้ผู้กระทำสบายใจ รู้สึกอบอุ่น ไม่โดด
เดี่ยว ให้คุณค่าทางด้าน จิตใจและความรู้สึกถือว่าเป็นพลังทางศีลธรรม โดยทั่วไปภูมิปัญญาพื้นบ้าน
เป็นรูปแบบการดำเนิน ชีวิตที่เรียบง่าย ไม่ซับซ้อนเป็นประ โยชน์แก่คนทุกระดับ มีลักษณะเด่น คือ
สร้างสำนึกในหมู่คณะ สูงทั้งในระดับครอบครัวและเครือญาติ

วิชิต นันทสุวรรณ (25231) ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาชาวบ้านที่เชื่อมโยง
กับงานพัฒนาสังคมว่า หมายถึง แกนหลักในการมองชีวิตการใช้ชีวิตอย่างมีความสุขซึ่งมีความ-
หมายทั้งในแง่ของปัจเจกบุคคลและในแง่ของสังคมหมู่บ้าน ไม่ใช่ปัจเจกบุคคลในลักษณะของ จิต
นิยมแต่เป็นปัจเจกบุคคลที่เป็นเอกภาพกับสังคมหมู่บ้าน เพราะสังคมหมู่บ้านไม่มีลักษณะปัจเจก
แบบสังคมสมัยใหม่ การอธิบายชีวิตของชาวบ้านเขาจะอธิบายจากตัวเองซึ่งไม่ได้อยู่โดดๆ แต่จะ
เกี่ยวเนื่องไปถึงครอบครัว เครือญาติ สิ่งแวดล้อม การทำมาหากินและอื่นๆ ปัจเจกและสังคมจึง
ไม่ใช่สองเรื่องที่แยกออกจากกันแต่เกี่ยวเนื่องโยงใยกัน ภูมิปัญญาชาวบ้านที่เชื่อมโยงกับงานพัฒนา
นั้น ชาวบ้านมองงานพัฒนาใน 2 ความหมาย คือ อย่างแรกชาวบ้านมองว่าการพัฒนา หมายถึง การ
จัดดุลยภาพระหว่างวัตถุกับจิตใจ มีวัตถุที่สนองเพียงพอแต่ชาวบ้านต้องไม่สูญเสียคุณค่าทาง จิตใจ
ซึ่งภูมิปัญญา ชาวบ้านนั้นจะมีหลายระดับตั้งแต่ระดับความเข้าใจชีวิตทางโลกที่ไม่เท่ากันใน
ชาวบ้านแต่ละคนในชุมชน แต่ละวัยจนถึงระดับหลุดพ้นจากเรื่องทางโลก

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2531) กล่าวถึง กระบวนการเกิดภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งสามารถ
สรุปได้ดังนี้

1. การเรียนรู้ กระบวนการเรียนรู้เกิดจากศักยภาพของชาวบ้านในการแสวงหา
ทางรอดต่อสภาพปัญหาที่รุมเร้าอยู่ โดยมีผู้นำชาวบ้านที่มีความสามารถในการวิเคราะห์ คิดค้น

ทดลองและสรุปจากบทเรียนจากภูมิปัญญาท้องถิ่น ผสมผสานกับความรู้และเทคโนโลยีจากภายนอก อาจกล่าวได้ว่าชุมชนมีความรู้ ความเข้าใจ สังกัดถึงสภาพของชุมชน และได้ใช้ความรู้สติปัญญาจนเกิดเป็นองค์ความรู้ที่กระทำสืบต่อกันมา

2. การสะสมความรู้ หรือภูมิปัญญาเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นพร้อมๆ กับการเรียนรู้ การสะสมทำได้ 2 ทาง คือ การสะสมด้วยตนเองโดยเรียนรู้จากประสบการณ์ในชีวิต การอยู่ร่วมกันในสังคม อีกทางหนึ่งคือมีผู้ถ่ายทอดให้ในรูปของวัฒนธรรม ประเพณี และวิถีการดำรงชีวิต ความรู้จะถูกสะสมไว้ในตัวคนๆ หนึ่ง เรียกว่า ปราชญ์ชาวบ้าน จะถูกถ่ายทอดจากบรรพบุรุษผ่านการลองผิดลองถูก และปรับให้ใช้ได้ภายใต้เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อมของท้องถิ่น และสอดคล้องกับระบบนิเวศ ซึ่งภูมิปัญญาที่ได้สั่งสมมานี้สามารถนำไปใช้ในการปรับตัวเข้ากับธรรมชาติและการดำรงเผ่าพันธุ์

3. การถ่ายทอดและกระจายความรู้ หรือภูมิปัญญาจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง โดยผ่านความเชื่อทางศาสนา ความเชื่อเรื่องผี และการผลิต วิถีชีวิตในระบบนิเวศเดียวกัน ไม่ได้ มีการเขียนบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรแต่มีผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาเรียกว่า ปราชญ์ชาวบ้าน ซึ่งได้เป็นผู้ที่สืบสานภูมิปัญญาอย่างต่อเนื่องมาหลายชั่วอายุคน

4. การปรับเปลี่ยนและการประยุกต์ใช้ความรู้ หรือภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ โดยมาก จะเป็นการประยุกต์จากวัฒนธรรมส่วนที่มองไม่เห็น คือ การประยุกต์ตัวคุณค่าที่แฝงเร้นอยู่ภายในซึ่งต้องอาศัยความเข้าใจที่ละเอียดอ่อนเกิดจากภูมิปัญญาของชาวบ้านเองเป็นหลัก

สามารถ จันทรสุรย์ (2533) ได้แยกลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้านออกเป็น 2 ลักษณะ คือ ลักษณะที่เป็นนามธรรมเป็นโลกทัศน์เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด การแก่ การเจ็บ และการตาย คุณค่าและความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวันและลักษณะที่เป็นรูปธรรม เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องเฉพาะด้านต่างๆ เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรมศิลปดนตรี และอื่นๆ ภูมิปัญญาชาวบ้านจะแสดงออกมาใน 3 ลักษณะที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกัน คือ 1) ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกันคือ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช ธรรมชาติ 2) ความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ที่ร่วมกันในสังคมหรือชุมชน และ 3) ความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้ทั้งหลาย ซึ่งทั้งสามมิติเป็นเรื่องเดียวกันที่เป็นรากฐาน ในการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน

การถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน ชาวบ้านได้ใช้สติปัญญาของตนสั่งสม ความรู้ ประสบการณ์ เพื่อการดำรงชีพมาโดยตลอดมีการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งตลอดมาด้วยวิธีการต่างๆ ที่แตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมแต่ละท้องถิ่น โดยอาศัยศรัทธาทางศาสนา ความเชื่อถือ ผีสงฆ์ ต่างๆ รวมทั้งความเชื่อบรรพบุรุษเป็นพื้นฐานในการถ่ายทอดการเรียนรู้ สืบต่อ

กันมา และยังสามารถถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านไว้ 2 ลักษณะ คือการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เด็กที่จะมีการถ่ายทอดแบบง่าย ไม่ซับซ้อน สนุกสนานและดึงดูดใจ เช่น การละเล่น การเล่า นิทาน การเล่นปริศนาคำทำนาย เป็นต้น และวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ผู้ใหญ่ จะถ่ายทอดในหลากหลายรูปแบบ เช่น บอกเล่าโดยตรง หรือบอกเล่าโดยผ่านพิธีกรรมทางศาสนา ตามขนบธรรมเนียม ประเพณีของท้องถิ่นต่างๆ ดังจะเห็นได้โดยทั่วไปในพิธีการแต่งงานของทุกท้องถิ่นจะมีขั้นตอนมีคำสอนคู่บ่าวสาวอยู่ทุกครั้งรวมทั้งการลงมือประกอบอาชีพตามอย่างบรรพบุรุษ ก็มีการถ่ายทอดเชื่อมโยงประสบการณ์มาโดยตลอด นอกจากนี้ยังมีการถ่ายทอดออกมาในรูปแบบการบันเทิงที่ได้สอดแทรกในกระบวนการและเนื้อหา เช่น คำขอ คำคำฮาว เป็นต้น และปัจจุบันในยุคที่ การสื่อสารมวลชน การคมนาคมเทคโนโลยี ความเจริญก้าวหน้า ทันสมัยและรวดเร็ว ก็มีการ ถ่ายทอดภูมิปัญญาผ่านทางสื่อมวลชนทุกสาขาไม่ว่าจะเป็นหนังสือ เอกสาร สิ่งพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ ภาพยนตร์และอื่นๆ ซึ่งมีการถ่ายทอดด้วยรูปแบบที่หลากหลายออกไปมากมายที่สะดวกต่อผู้บริโภคมากยิ่งขึ้น

ภูมิปัญญาชาวบ้านที่ชาวบ้านได้กลั่นกรองจากประสบการณ์ตรงในวิถีชีวิตของตนเอง ประสบการณ์ที่ร่วมกันในชุมชนที่มีการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ หรือที่เรียกกันว่า “มรดกทาง วัฒนธรรมของหมู่บ้าน” เป็นประสบการณ์และภูมิปัญญาที่คนรุ่นก่อนกลั่นกรองจากชีวิตเอาไว้แล้ว สืบทอดและส่งผ่านให้กับคนรุ่นหลัง เสรี พงศ์พิศ (2529) กล่าวว่า ภูมิปัญญาสะท้อนออกมา 3 ลักษณะ ที่ใกล้เคียงกัน คือ

1. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้าน หรือระบบเครือญาติเดียวกัน การช่วยเหลือเกื้อกูล การเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ในระดับนี้เป็นการสร้างความสัมพันธ์กันภายในหน่วยย่อยของชุมชนจะมีความคุ้นเคยและกระชับแน่นแฟ้นกันมากในหมู่เครือญาติเดียวกันจะให้ความเคารพคุณค่าของกันและกัน และกัน มากกว่าเคารพวัตถุ

2. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ เป็นการแสดงถึงศักยภาพในการคิดค้น ของมนุษย์โดยการเรียนรู้จากธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม เพื่อนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์กับการดำรงชีวิต ของตนเองและมีความสอดคล้องกับธรรมชาติ เช่น เครื่องมือในการทำเกษตร หรือ การพึ่งพา ธรรมชาติเกี่ยวกับปัจจัย 4 คือ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่มและยารักษาโรค มีลักษณะของการอนุรักษ์มากกว่าการทำลาย

3. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นการสร้างสัญลักษณ์แทนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งมีคุณและโทษกับมนุษย์ เพราะว่ามันมีความปรารถนาที่จะได้รับความปลอดภัย และมีความหวังว่าอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้นจะช่วยได้ ดังนั้นเพื่อดำรงรักษาสถานะอำนาจแห่ง สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มนุษย์ได้สร้างจากความคิดคำนึงของตนและถ่ายทอดไปสู่คนรุ่นหลังๆ ต่อมาได้ด้วย

การประกอบพิธีกรรมที่เคร่งครัดและการกระทำอย่างต่อเนื่อง จนกลายเป็นปฏิบัติการที่เชื่อมโยงกับอุดมการณ์ความเชื่อของคนในสังคมนั้น เป็นการยึดถือในเชิงคุณค่ามากกว่า

ทั้งสามลักษณะ นี้คือ สามมิติของเรื่องเดียวกัน คือ ชีวิตของชาวบ้านสะท้อนออกมาถึงภูมิปัญญาในการดำเนินชีวิตอย่างมีเอกภาพเหมือนสามมุมของรูปสามเหลี่ยม ที่เป็นภูมิปัญญา ในการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน

วิชิต นันทสุวรรณ (2531) ได้สรุปที่มาของภูมิปัญญาชาวบ้าน 3 ประการ คือ 1) ภูมิปัญญาที่มาจากประสบการณ์ การใช้ชีวิตในชนชาตินั้นเนื้อหาของภูมิปัญญาจะเป็นเรื่องการอธิบายปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตและธรรมชาติออกมาในรูปของกฎเกณฑ์ที่พึงปฏิบัติและเป็นข้อห้ามมิให้ชาวบ้านปฏิบัติ เช่น ความเชื่อต่อธรรมชาติต่างๆ ในรูปของ “ผี” ที่ทำให้เกิดภาวะสมดุลของ การอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับธรรมชาติ 2) ภูมิปัญญาที่มาจากประสบการณ์การอยู่ร่วมกันมีพฤติกรรมตามแบบแผนทางสังคมมีกฎเกณฑ์บอกอย่างนั้นคืออย่างนี้ไม่ดี มีระบบความสัมพันธ์การอยู่ร่วมกันโดยมีค่านิยมใจกลางอยู่ที่การมีชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างมี สันติสุขเป็นหลัก มีความเข้าใจอนิจจังของชีวิตเป็นแก่นสูงสุด 3) ภูมิปัญญาที่มาจากประสบการณ์ เฉพาะด้าน เช่น ประสบการณ์ในการทำมาหากิน รักษาโรค เป็นต้น และ ชศ สันตสมบัติ (2542) ได้กล่าวถึง ธรรมชาติของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นสิ่งที่กลุ่มชนต่างๆ ได้สั่งสม สืบทอดและพัฒนามาเป็นเวลานานร้อยพันปี เป็นองค์ความรู้ที่มีลักษณะใกล้เคียงกับองค์ความรู้ ทางวิทยาศาสตร์ในแง่ที่ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น เกิดจากการศึกษาเชิงประจักษ์ผ่านการพิสูจน์ทดลอง และกระบวนการคิด ปรับปรุงและพัฒนาความคิดอย่างเป็นระบบ ภูมิปัญญามีข้อแตกต่างกันจากวิทยาศาสตร์อย่างมีนัยสำคัญอยู่ 2 ประการ คือ

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะเฉพาะเจาะจงเฉพาะท้องถิ่น พื้นที่หรือระบบนิเวศใดนิเวศหนึ่ง องค์ความรู้เกิดจากปฏิสัมพันธ์และการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างมนุษย์ สัตว์ พืช พลังตามธรรมชาติ ที่ดิน แหล่งน้ำ และลักษณะภูมิประเทศ โดยเฉพาะในอาณาเขตบริเวณแห่งใดแห่งหนึ่งโดยเฉพาะ เหตุนี้ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงก่อร่างสร้างตัวขึ้นจากความเข้าใจอย่างชัดเจนในสัมพันธภาพของสรรพสิ่งและสรรพสิ่งมีชีวิตต่างๆ ที่ก่อเกิด ดำรงอยู่และแตกดับไปภายในระบบนิเวศชุดนั้น ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งนำไปสู่ความสามารถในการจัดการ ปรับแต่ง ใช้ประโยชน์ และพัฒนาทรัพยากรในระบบนั้นอย่างยั่งยืน

2. ลักษณะจำเพาะของภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวพันเชื่อมโยงอย่างหนาแน่นกับมิติทางด้านสังคมและสิทธิของชุมชน กล่าวคือ จากมุมมองในด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น ระบบทุกชุดประกอบขึ้นบนเครือข่าย ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกลุ่มคน ครอบครัว เครือญาติ และชุมชนกับสิ่งมีชีวิตกลุ่มอื่นๆ ที่ดำรงอยู่ร่วมกันภายในระบบนิเวศท้องถิ่นชุดนั้น วิธีคิดเกี่ยวกับระบบนิเวศ

ลักษณะเช่นนี้ถูกนำเสนอในเรื่องเล่านิทานพื้นบ้าน ที่กล่าวถึงสัมพันธ์ภาพระหว่างคนกับสิ่งมีชีวิตชนิดอื่นๆ ที่เชื่อมโยงกันทางสายเลือด การแต่งงาน หรือ การเป็นพันธมิตรในรูปแบบต่างๆ ในยุคปัจจุบันอันเป็นยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว

คุณค่าของภูมิปัญญาอยู่ที่การใช้สติปัญญาเข้าถึงธรรมชาติแล้วสร้างสรรค์สะสมไว้เป็นวัฒนธรรมทั้งที่เป็นรูปธรรมจับต้องได้ มองเห็นได้และเป็นนามธรรมเป็นคุณค่าเป็นจารีตประเพณี พิธีกรรมที่ทำให้คนที่อยู่ในสังคมร่วมกันได้ปรับตัวให้เหมาะสมกับสภาพที่ไม่เคยหยุดนิ่งแต่มีพลวัต (dynamism) ตลอดเวลา ภูมิปัญญากลายมาเป็นเรื่องโดดเด่นที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางก็เพราะการเรียนรู้และการปรับตัวตามเทคโนโลยีที่ก้าวหน้าด้านเดียวไม่อาจแก้ปัญหา และตอบสนองความต้องการในมิติทางสังคม-วัฒนธรรม ได้เหมาะสมนักซ้ำก่อให้เกิดปัญหาใหม่ๆ ส่งผลร้ายต่อภูมิปัญญาไทย โดยเฉพาะภูมิปัญญาชาวบ้านดับสูญไปแล้วก็มาก แต่ยังมียุ่่มากพอที่จะฟื้นฟู ทำการเรียนรู้กันใหม่นำมาประยุกต์เพื่อรับใช้คนรุ่นปัจจุบันได้มาก

งามพิศ สัตย์สงวน (2532) กล่าวถึง ภูมิปัญญาชาวบ้านเกิดขึ้นจากประสบการณ์ที่มีความสัมพันธ์กับชีวิต สังคม สิ่งแวดล้อม วิถีชีวิตทั้งมวล และถ่ายทอดกันต่อๆ มาเป็นวัฒนธรรม เช่น เครื่องมือ เครื่องใช้ ขนบธรรมเนียม ศาสนา จารีต ประเพณี พิธีกรรม ศิลปะ วรรณคดี เป็นต้น ดังนั้นภูมิปัญญาชาวบ้านจึงมีวัฒนธรรมเป็นพื้นฐาน ซึ่งมีองค์ประกอบ 3 ประการ คือ

1. วัฒนธรรม คือ พฤติกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้ โดยผ่านการกระทำระหว่างกันทางสังคมกับมนุษย์คนอื่นๆ ในสังคม
2. วัฒนธรรมมีการถ่ายทอดทางสังคมจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง
3. วัฒนธรรมมีระบบการปรับตัว เพื่อคงอยู่ในชุมชนหรือสังคมมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมเพื่อการอยู่รอด และมีลูกหลานสืบทอด

จากแนวคิดข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นเป็นพื้นฐานวิถีคิดและวิธีแก้ปัญหาต่างๆ ของมนุษย์ ซึ่งได้มาจากประสบการณ์และความเฉลียวฉลาดของชาวบ้าน รวมถึงความรู้ที่สั่งสมมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษแล้วสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง ซึ่งสอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวบ้าน แล้วจึงสรุปเป็นองค์ความรู้ของชาวบ้านชุมชนภายใต้กรอบความคิด ความเชื่อของบุคคลในสังคม ระบบความคิดอื่นๆ ที่ยึดมั่นร่วมกัน รวมถึงยังเป็นอุดมการณ์ร่วมกันในการดำรงชีวิต ดังนั้นภูมิปัญญาเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิตของชาวบ้านซึ่งจะแสดงออกมาได้ 3 ลักษณะที่ใกล้ชิดกัน คือ 1) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช ธรรมชาติ 2) ความสัมพันธ์กับคนอื่นๆ ที่ร่วมกันในสังคม หรือชุมชน และ 3) ความสัมพันธ์กับ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติทั้งสามเรื่องนี้เป็นเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน และยังสามารถนำภูมิปัญญานี้เองไปบริหาร จัดการ อนุรักษ์และดูแลป่าชุมชนของตนเอง

2.2.3 แนวคิดเครือข่ายสังคม

ชาติชาย ณ เชียงใหม่ (2528) กล่าวถึงเครือข่ายสังคม หมายถึง ความสัมพันธ์ของบุคคลที่มีต่อกันในกลุ่ม โดยคุณลักษณะของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นสามารถนำมาใช้ในการอธิบายพฤติกรรมของบุคคลเหล่านี้ได้ เครือข่ายสังคมประกอบด้วยความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งหมดของคนในสังคม เครือข่ายความสัมพันธ์ส่วนตัวที่บุคคลมีต่อนั้นจะมีอิทธิพลในการกำหนดแนวทางพฤติกรรมของบุคคล เครือข่ายทางสังคม ได้แก่ กลุ่มเครือญาติ กลุ่มเพื่อนร่วมงาน และคนที่รู้จักนับถือ พฤติกรรมที่เกิดขึ้นที่แสดงถึงความสัมพันธ์ ได้แก่ การไปมาหาสู่ การต่อรอง การใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัวกับผู้อื่นเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ต่างๆ

เครือข่ายของบุคคลหนึ่ง ประกอบด้วยความสัมพันธ์ทางสังคมที่บุคคลนั้นมีอยู่ในสังคม นับตั้งแต่ความสัมพันธ์ในครอบครัวระหว่างญาติ พี่น้อง เพื่อนร่วมงาน เพื่อนบ้าน เป็นต้น ถ้ามองเครือข่ายสังคมให้เป็นรูปธรรมขึ้นมา เครือข่ายสังคมก็เปรียบเสมือนกับรูปภาพของจุดต่างๆ ที่มีเส้นหลายเส้นโยงไปมาระหว่างจุดต่างๆ เหล่านี้กับจุดๆ หนึ่งซึ่งเป็นจุดศูนย์กลาง จุดศูนย์กลางเปรียบเสมือนบุคคลหนึ่งและจุดต่างๆ เป็นตัวแทนของบุคคลอื่นรอบๆ ข้างที่บุคคลนั้นมีความสัมพันธ์ด้วย ส่วนเส้นโยงหลายๆ เส้นนั้น หมายถึง ความสัมพันธ์ทางสังคมหลายๆ ความสัมพันธ์ที่บุคคลและหรือกลุ่มบุคคลมีต่อกันและกัน

พื้นฐานของความสัมพันธ์ทางสังคมที่สำคัญคือ การติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคลกับบุคคลอื่นๆ อย่างไรก็ตามการติดต่อสื่อสารอย่างเดียวยังไม่เพียงพอที่จะเรียกว่า เป็นเครือข่ายสังคม ได้จำเป็นต้องมีองค์ประกอบอย่างอื่นด้วย ซึ่งได้แก่การปฏิสัมพันธ์ (Interaction) และการแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูล เครื่องใช้ไม่สอย อาหาร การบริการ (Transaction) ระหว่างบุคคล หรือกลุ่มบุคคล พิมพวลย์ ปรีดาสวัสดิ์ (2536) ความสัมพันธ์ระหว่างสังคมระหว่างกันของบุคคล ต่างๆ ที่มีอยู่ในเครือข่ายสังคมนั้นเป็นความสัมพันธ์ในทุกๆ ด้านที่บุคคลทั้งหมดในเครือข่ายสังคม มีต่อกันทั้งในด้านของระบบเศรษฐกิจ การแต่งงาน เครือญาติ การเมือง สุขภาพอนามัย ส่วน พฤติกรรมที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคมขึ้น ได้แก่ การไปมาหาสู่เยี่ยมเยียนกันการปรึกษาหารือกัน การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เป็นต้น เครือข่ายสังคมของบุคคลหนึ่งๆ จึงเปรียบเสมือน สิ่งแวดล้อมทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของบุคคลนั้นๆ ขณะเดียวกันบุคคลนั้นๆ ก็เปรียบ เสมือนส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมทางสังคมของบุคคลอื่นๆ ในเครือข่ายสังคมซึ่งสามารถมีผล กระทบต่อพฤติกรรมของผู้อื่นด้วยเช่นกัน Mitchell (1969 , อ้างใน พิมพวลย์ ปรีดาสวัสดิ์, 2536) กล่าวว่า เครือข่ายสังคม หมายถึง สายใยของความสัมพันธ์ทั้งทางตรงและทางอ้อมระหว่างบุคคล หนึ่งกับบุคคลอีกหลายๆ คน เครือข่ายสังคมจึงเปรียบเสมือนกรอบแนวคิดที่ใช้ศึกษาหาความเข้าใจ เกี่ยวกับความสัมพันธ์ที่มีอยู่ในสังคม อันนำไปสู่ความเข้าใจในเรื่องกลุ่มที่ไม่เป็นทางการ องค์กร ทางสังคมและโครงสร้าง

ทางสังคม รวมทั้งลักษณะของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นดังกล่าว สามารถนำ มาใช้อธิบายพฤติกรรมต่างๆ ของบุคคลเหล่านี้ได้

สอดคล้องกับ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2534) เครือข่ายสังคม หมายถึง สายใยความสัมพันธ์ ทั้งทางตรงและทางอ้อมระหว่างบุคคลหนึ่งไปอีก บุคคลหนึ่งหรืออีกหลายบุคคล มีลักษณะยึดหยุ่นจะเป็นความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์หรือไม่ก็ได้ ผู้ที่ อยู่ร่วมในกระบวนการจะรู้ว่ามี การรวมตัวเพื่ออะไร หรือทำอะไร และยังมีการแบ่งงานกันอย่าง ยุติธรรม ซึ่งเครือข่ายสังคมก็เป็นรูปหนึ่งของการประสานงานเพื่อก่อให้เกิดความช่วยเหลือซึ่งกัน และกัน อาจจะมีการประสานงานระหว่างหน่วยงานของรัฐและหน่วยงานของเอกชน โดยมีเงื่อนไข เกาะเกี่ยวให้มีความมั่นคงเหนียวแน่นและมีอายุยืนยาว คือ การเผชิญปัญหาหรือเกิดความกดดัน ร่วมกันจนทำให้ทุกคนที่เข้าร่วมกัน มีจิตสำนึกร่วมเห็น ประโยชน์และศรัทธาคือการรวมตัวเป็น เครือข่ายชุมชนจะมีพลังขึ้นมาได้ จะต้องมีความช่วยเหลือหรือเครือข่าย (Network) ระหว่างชุมชน ย่อยๆ หลายๆ ชุมชน และเครือข่ายของชุมชน มีลักษณะเป็นการเปลี่ยนแปลงเพื่อช่วยเหลือซึ่งกัน และกันแลกเปลี่ยนด้วยความหวังดีต่อผู้อื่น พลังที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในชุมชนมาจาก การประสานความร่วมมือของคนในชั้นต่างๆ ในชุมชน

สุชาดา มีสงฆ์ (2535) กล่าวว่า เครือข่ายของชาวบ้านจะเห็นได้จากกิจกรรมซึ่ง มีอยู่หลากหลายทั้งที่เป็นกิจกรรมที่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตและประเพณี วัฒนธรรม กิจกรรมดังกล่าวเป็นรูปแบบหนึ่งของการสร้างเครือข่ายที่เป็นไปตามธรรมชาติ เน้นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและชุมชนโดยไม่มีเรื่องของเงินทองเข้ามาเกี่ยวข้อง ในอดีตชาวบ้านมีเครือข่ายอยู่แล้วเป็นเครือข่ายเฉพาะในระดับบุคคล ครอบครัวและเครือญาติซึ่งเป็นพื้นฐานความคิดจากการแสวงหาหลักประกันชีวิตและครอบครัว การสร้างเครือข่ายของชาวบ้านที่ขยายครอบคลุมถึงกิจกรรมพัฒนา จึงเป็นการสร้างหลักประกันให้กับตนเอง

รูปแบบการสร้างเครือข่ายของชาวบ้านมีลักษณะเป็นแนวนอน มีจุดเด่นตรงที่ การให้ความเสมอภาคและยุติธรรมและความสมานฉันท์เป็นสำคัญเมื่อกิจกรรมของเครือข่ายเกิดขึ้นย่อมมีความสัมพันธ์ของเครือข่าย ซึ่งความสัมพันธ์ของเครือข่ายที่เกิดขึ้นนั้นอาจจะอยู่ในรูปแบบ การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การศึกษาดูงาน และ แอนดรู เทอร์ตัน (อ้างใน อนัญญา ภูษงค์กุล, 2533) กล่าวว่า แนวคิดเครือข่ายทางสังคม ช่วยให้เห็นภาพ อีกด้านหนึ่งของผู้นำภายใต้พลังความกดดันต่างๆ ทั้งในและนอกชุมชน ผู้นำจะพยายามยกฐานะ ความ เป็นอยู่ของคนและคนในชุมชนโดยใช้ความรู้ความสัมพันธ์ส่วนตัวกับชาวบ้านทั่วไปหรือกับ ผู้นำในท้องถิ่นคนอื่นหรือกับข้าราชการและพ่อค้าในเมือง รวมทั้งนักการเมืองซึ่งเป็นเครื่องมืออันหนึ่งในการแก้ปัญหาต่างๆ จากรัฐในการแก้ปัญหาและการปรับปรุงคุณภาพชีวิต เศรษฐกิจ และ

สังคมภายในหมู่บ้าน ดังนั้นแนวความคิดเครือข่ายสังคมจึงไม่เพียงแต่ช่วยให้เราเข้าใจพฤติกรรมของผู้นำเท่านั้น หากยังแสดงให้เห็นถึงรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างคนในชนบทกับคนในเมือง ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับอำนาจและอิทธิพลนอกชุมชนด้วย

กาญจนา แก้วเทพ (2539) สรุปว่า เครือข่ายเป็นรูปแบบหนึ่งของการประสานงาน ของกลุ่ม/บุคคลเครือข่ายเป็นรูปแบบหนึ่งของการประสานงานของบุคคล/กลุ่ม หรือหลายๆ องค์กร ที่ต่างก็มีทรัพยากรของตนเองมีเป้าหมาย มีวิธีการดำเนินงานและมีกลุ่มเป้าหมายของตนเอง บุคคล/ กลุ่มหรือองค์กรเหล่านี้ได้เข้ามาประสานกันอย่างมีระยะเวลาพอสมควร แม้อาจจะไม่ได้มีกิจกรรม ร่วมกันอย่างสม่ำเสมอก็ตามแต่ก็วางรากฐานเอาไว้ เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีความต้องการที่จะขอความช่วยเหลือ หรือขอความร่วมมือกับกลุ่มแบบแนวดิ่งและเครือข่ายแบบแนวนอน นั่นคือเครือข่าย แบบแนวนอนจะมีลักษณะที่ฐานะและสถานภาพของคนในกลุ่มที่เข้ามาเป็นเครือข่ายนั้น มีความ เสมอภาคเท่าเทียมกัน การแลกเปลี่ยนทรัพยากรหรือบริการต่างๆ การช่วยเหลือเกื้อกูล ถ้อยทีถ้อยอาศัย ในกรณีที่ไม่ซับซ้อนไม่ต้องมีส่วนเครือข่ายแบบแนวดิ่ง สถานภาพและฐานะของคนในแต่ละ ลำดับชั้นจะเรียงจากสูงไปต่ำฝ่ายที่อยู่ในลำดับสูงจะมีฐานะเป็นผู้อุปถัมภ์และผู้ที่อยู่ข้างล่างก็มีฐานะ เป็นผู้ได้อุปถัมภ์ การแลกเปลี่ยนระหว่างชั้นมีลักษณะไม่เสมอภาคเท่าเทียมกัน

ชาติชาย ณ เชียงใหม่ (2528) ได้เสนอว่า การศึกษาเครือข่ายสังคมไม่อาจศึกษาใน ระดับกว้างที่หมายถึงความสัมพันธ์ทุกๆด้านที่บุคคลทั้งหมดมีต่อกัน ได้ จึงเป็นที่จำเป็นที่จะต้องศึกษาเครือข่ายส่วนบุคคลของผู้นำเกี่ยวกับกิจกรรม โดยพิจารณาว่าบุคคลนั้นมีสายสัมพันธ์กับใครบ้างและพวกเขาเหล่านั้นมีการติดต่อสัมพันธ์กันและกันอย่างไร ซึ่งตัวแปรที่ใช้ในการอธิบายคุณลักษณะของเครือข่ายสังคม ได้แก่

1. ความสัมพันธ์เชิงซ้อน การที่บุคคลสองคนมีความสัมพันธ์กันในหลายบทบาท เรียกว่า มีความสัมพันธ์เชิงซ้อนในทางมนุษยวิทยาสังคม มีข้อสมมุติฐานประการหนึ่งว่า บทบาทหลายๆ อย่างที่แต่ละคนนั้นมีผลกระทบต่อกันและกัน เพราะในแต่ละบทบาทต่างก็มีปทัสถาน และ ความคาดหวังทางสังคมที่ชี้แนะแนวทางพฤติกรรม

2. สิ่งที่มีการแลกเปลี่ยน มีทั้งสิ่งของและน้ำใจระหว่างคนสองคนในการแสดงบทบาทแต่ละอย่าง สิ่งที่มีการแลกเปลี่ยนกันนี้ไม่เพียงแต่ขึ้นอยู่กับปทัสถานสังคมที่มีอยู่ในแต่ละบทบาทนั้นจะตัดสินใจมีพฤติกรรมอย่างไร การแลกเปลี่ยนที่แสดงให้เห็นถึงเนื้อหาของเครือข่ายสังคม ได้แก่ การทักทาย การสนทนา การเยี่ยมเยียน การช่วยเหลือการงาน การให้บริการส่วนตัว และการช่วยให้เห็นว่าเขาได้รับผลประโยชน์ตอบแทนอะไรบ้างจากความสัมพันธ์ดังกล่าว

3. ลักษณะของการให้และการรับการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างบุคคลสองคน อาจมีลักษณะที่มีการรับที่สมดุลกันหรืออาจจะมีการให้มากกว่าการรับหรือกลับกัน ลักษณะของ การให้และการรับดังกล่าว เป็นเรื่องซึ่งกันหาหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าบุคคลแต่ละคนให้ความสำคัญต่อ ความสัมพันธ์ที่มีต่ออีกบุคคลหนึ่งมากน้อยเพียงใด ถ้ามีการให้และการรับในปริมาณที่เท่าเทียมกัน และในความสัมพันธ์ใดที่มีการให้มากกว่าการรับ แสดงว่าผู้ที่ให้มากกว่ารับมีสถานะทางสังคมและ อำนาจที่เหนือกว่าผู้รับ

4. ความถี่และระยะเวลาที่ได้มีความสัมพันธ์กัน เครือข่ายสังคมของบุคคลมี การเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เพราะมีการรู้จักคนเพิ่มขึ้นในขณะที่ความสัมพันธ์ต่อคนที่รู้จักมานานอาจ จะค่อยๆ เสื่อมไปการที่บุคคลได้พบปะกันบ่อยครั้งอาจช่วยให้มีความรู้สึกผูกพันกันมากความถี่ของ การติดต่อสัมพันธ์กันจะถูกวัดในแง่ของช่วงเวลาของการพบกันแต่ละครั้ง และการพบกันแต่ละครั้ง นั้นมีการเตรียมการนัดหมายไว้ล่วงหน้าหรือไม่ ส่วนระยะเวลาที่ได้รู้จักกันก็พิจารณาว่ามีการรู้จัก กันมานานเท่าใดแล้ว

จากแนวคิดข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า เครือข่ายเป็นรูปแบบของความสัมพันธ์ทางตรงและทางอ้อมระหว่างบุคคลหนึ่งไปอีกบุคคลหนึ่งหรืออีกหลายคน และระหว่างบุคคล ครอบคลุม เครือญาติและบุคคลกับชุมชนเป็นการรวมกลุ่มเพื่อนำไปสู่ความร่วมมือและความช่วยเหลือจากเครือข่าย ซึ่งความสัมพันธ์ของเครือข่ายที่เกิดขึ้นนั้น อาจจะอยู่ในรูปแบบการช่วยเหลือซึ่ง กันและกัน การพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ข้อมูล ข่าวสาร หรือ สิ่งต่างๆ ของเครือข่าย ซึ่ง เครือข่ายของชาวบ้านนั้น จะเห็นได้จากกิจกรรมซึ่งมีอยู่หลากหลายทั้งที่เป็นกิจกรรมที่เกี่ยวกับการ ดำเนินชีวิตและประเพณี วัฒนธรรม ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวเป็นรูปแบบหนึ่งของการสร้างเครือข่าย ที่ เป็นไปตามธรรมชาติเพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน

2.2.4 แนวคิดระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนและสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร ป่าชุมชน ท้องถิ่น

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ในช่วงเวลาที่ผ่านมาเป็นปัจจัยที่มีความ สำคัญในการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะป่าไม้ทำให้เกิดปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อมขึ้น สภาพ ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ทำให้เกิดการกำหนดนโยบายและวางแผนการดำเนินงานเพื่อ จัดการ ทรัพยากร

ชูศักดิ์ วิทยาภัก (2531) กล่าวว่า ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน (Communal Rights) เป็นระบบการจัดการทรัพยากรที่ใช้ชุมชนและความเป็นชุมชนเป็นพื้นฐาน ซึ่งในระบบนี้ กลุ่มบุคคลที่เป็นเจ้าของทรัพยากรร่วมกัน มีสิทธิ์ที่จะกีดกันมิให้คนที่ไม่ใช่สมาชิกกลุ่มหรือชุมชน มีหน้าที่ซึ่งจะต้องปฏิบัติตามข้อบังคับของกลุ่มผู้ทรงสิทธิ์และสมาชิกของกลุ่ม (Co-owner) แต่ละ

คนมีสิทธิ และหน้าที่ในการใช้และบำรุงรักษาทรัพยากรที่ตนเองเป็นเจ้าของร่วมกันที่จะจำกัดสิทธิการใช้ทรัพยากรอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งนี้โดยมีความคาดหวังซึ่งกันและกันว่าสมาชิกแต่ละคนต้องกระทำอย่างเดียวกันตามข้อบังคับหรือสถาบันที่สร้างขึ้น

ทรัพยากรที่เป็นกรรมสิทธิ์ร่วมกัน มิใช่เป็นสมบัติของทุกคนและก็มีมิใช่เป็นทรัพยากรที่ไม่มีเจ้าของ แต่เป็นทรัพยากรที่มีการจัดการร่วมกันเพื่อป้องกันมิให้ผู้อื่นที่มีได้เป็นสมาชิกกลุ่มหรือชุมชนมาแย่งใช้ และมีการจัดการใช้ทรัพยากรในหมู่สมาชิกที่เป็นเจ้าของร่วมกันเป็นการจัดการทรัพยากรที่ต้องมีสถาบันที่จะกำหนดว่าใครมีสิทธิใช้ทรัพยากรนั้นๆ และควรปฏิบัติอย่างไรในการใช้ทรัพยากร รวมถึงการตรวจสอบพฤติกรรมของสมาชิก ซึ่งในหลายกรณีพบว่าวัฒนธรรมระบบปทัสถานของชุมชนเป็นกลไกที่มีประสิทธิภาพ ในการจัดการกับผู้ที่มิพฤติกรรมการใช้ทรัพยากรที่เบี่ยงเบน ระบบการจัดการทรัพยากรแบบกรรมสิทธิ์ร่วมที่ประสบผลสำเร็จมักจะมีโครงสร้างภายในที่ประกอบด้วยแรงจูงใจ อย่างไรก็ตามก็มีบางกรณีที่มีการลงโทษและแรงจูงใจดังกล่าวใช้ไม่ได้ผลเต็มที่ เพราะมีแรงกดดันจากภายนอกที่นอกเหนือจากการควบคุมของชุมชนหรือในกลุ่มไม่สามารถจัดการแก้ไขได้ แต่นั่นก็เป็นเฉพาะกรณีไป ฉลาดชาย ระมิดานนท์ สันธิธากาญจนพันธ์ และอานันท์ กาญจนพันธ์ (2536) ได้ศึกษาการทำกินของชุมชนหมู่บ้านในเขตป่าภาคเหนือตอนบน พบว่าการดำรงชีวิตในเขตป่า ได้ก่อให้เกิดหลักการในการจัดการทรัพยากร และแนวคิดเรื่องสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรตามประเพณีของชาวบ้าน โดยในเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ที่ชุมชนหมู่บ้านกำเนิด จากการบุกเบิกป่าเป็นที่ทำกิน ซึ่งเป็นการใช้แรงงานร่วมกันระหว่างเครือญาติและเพื่อนบ้านในการบุกเบิกที่ทำกิน เช่น ที่นา ที่ไร่ ที่สวน ในขณะที่การดำรงชีวิตทางเกษตรกรรมในเขตป่าก็ต้องอาศัยความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ เช่น การมีน้ำซึ่งเกิดจากคันน้ำในป่า เพื่อใช้น้ำในการทำนา และการรักษาทรัพยากรจากป่าไว้ใช้ยังชีพในระยะยาว จึงเกิดข้อตกลงในการใช้ทรัพยากร เพื่อให้เกิดความมั่นคงในการดำรงชีวิตจากทรัพยากรร่วมกันและข้อตกลง ก็ได้เป็นหลักการที่ปฏิบัติสืบทอดกันมา ซึ่งข้อตกลงหรือหลักการดังกล่าวนี้เอง ก็คือ ระเบียบ กฎเกณฑ์ ความเชื่อในการใช้ทรัพยากรร่วมกัน ซึ่งเราอาจเรียกว่า การจัดการทรัพยากรตามหลักประเพณีของชุมชน

เมื่อพิจารณาการจัดการทรัพยากรตามหลักประเพณีชุมชนก็ได้เห็นถึง แนวคิดเรื่องสิทธิในทรัพยากรในสังคมชาวบ้านที่ประกอบด้วยหลักการสิทธิที่อาจจำแนกได้เป็น 4 ประการคือ หลักสิทธิหน้าหมู่ ซึ่งเป็นสิทธิของการใช้ทรัพยากรร่วมกันของชุมชนในฐานะทรัพยากร ส่วนร่วม ซึ่งจะเห็นได้จากการใช้ทรัพยากรร่วมกันหลายประการเช่น ในระบบเหมืองฝายในการใช้พื้นที่ป่าในฐานะพื้นที่ใช้สอย ในการใช้ขื่อน้ำ ทำน้ำ ทางเดินป่าช้า ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าทรัพยากร ทุกชนิดล้วนมีที่มาจากการเป็นทรัพยากรส่วนร่วมสิทธิหน้าหมู่ ยังเชื่อมโยงอยู่กับสำนึกของความ เป็น

ชุมชนหรือสิทธิชุมชน คือ ชาวบ้านจะมีความสำนึกว่าชุมชนมีสิทธิ หรืออำนาจในการจัดการทรัพยากรในฐานะที่ได้ร่วมสร้างสรรค์ ดูแลรักษาและใช้เลี้ยงชีวิต สิทธิชุมชนจะแสดงออกอย่างชัดเจน เมื่อถูกรุกรานจากสังคมภายนอกหรือถูกปฏิเสธในการใช้ทรัพยากรจากรัฐ

ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า การจัดการทรัพยากรตามหลักประเพณีของชุมชนนั้น ประกอบด้วยหลักการที่สำคัญสองด้าน ด้านหนึ่งคือหลักการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืนเพื่อรักษาความมั่นคงในด้านการผลิตและการยังชีพอีกด้านคือการใช้สิทธิการใช้ทรัพยากรแก่สมาชิกอย่างเท่าเทียมกัน แม้หลักการจัดการทรัพยากรดังกล่าวนี้จะเกิดขึ้นในอดีต แต่ก็ยังมีชุมชนในภาคเหนือจำนวนมากสามารถผลิตซ้ำหลักการจัดการตามประเพณีมาได้จนถึงปัจจุบัน และในเงื่อนไขที่ได้รับความเดือดร้อนจากการถูกปฏิเสธสิทธิในการจัดการทรัพยากรจากรัฐ หรือถูกแย่งชิงการใช้ทรัพยากรจากภายนอกจนได้รับผลกระทบต่อการดำรงชีวิตมากขึ้น ก็จะเป็นเงื่อนไขของการผลิตใหม่ของการจัดการทรัพยากรตามหลักประเพณี ซึ่งเป็นกระบวนการต่อสู้เพื่อการปกป้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรของชุมชนเกิดขึ้น ซึ่งถ้าเกิดปัญหาต่างๆขึ้น ชุมชนไม่สามารถแก้ปัญหาได้ก็จะมี การขอความช่วยเหลือจากเครือข่ายของตนเอง

เสนห์ จามริก และคณะ (2536) กล่าวว่า ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมกันของชุมชน (Communal property system) เป็นแนวความคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ร่วมในทรัพยากรที่สำคัญของชุมชนและได้ตั้งอยู่บนหลักการของสิทธิการใช้ทรัพยากรที่มีระบบการจัดการ โดยกลุ่มผู้ใช้ ซึ่งจะกำหนดกฎเกณฑ์ว่าใครบ้างมีสิทธิใช้ และใครบ้างไม่มีสิทธิ อีกทั้งควรใช้อย่างไร ควรมีระบบการจัดการและการควบคุมอย่างไร

สิทธิหน้าหมู่ เป็นส่วนหนึ่งของสิทธิชุมชน ซึ่งครอบคลุมสิทธิในด้านอื่นๆ อีกคือสิทธิตามธรรมชาติ มีพื้นฐานอยู่ที่ความคิดเรื่อง สิทธิการใช้ (Useful Rights) ความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิต่างๆเหล่านี้ มีพื้นฐานหลักในการใช้ทรัพยากรในระดับชุมชนที่ยึดอยู่บนความคิดว่าด้วยสิทธิการใช้มากกว่าสิทธิความเป็นเจ้าของ ซึ่งสิทธิการใช้นี้ หมายความว่าผู้ที่ได้ใช้แรงงานปรับเปลี่ยนทรัพยากรให้เกิดประโยชน์จะยังคงมีสิทธิในทรัพยากรนั้น คราบน้ำที่เขายังใช้ประโยชน์อยู่ แต่จะหมดสิทธิเมื่อทรัพยากรนั้นได้กลับคืนสู่สภาพธรรมชาติดังจะเห็นได้ชัดเจนในระบบการทำไร่ที่มีการพักดินไว้เป็นไร่เปล่า ทำให้คนอื่นสามารถเข้าไปใช้ได้ ถ้าหากผู้ใช้เดิมไม่ย้อนกลับไปทำตามเวลาที่กำหนด ในลักษณะเช่นนี้หมายความว่า อำนาจในการใช้ที่ดินจะขึ้นอยู่กับชุมชนเป็นผู้กำหนด สิทธิการใช้นี้จะวางอยู่บนหลัก ความคิดด้วยสิทธิตามธรรมชาติอีกทอดหนึ่ง โดยที่สิทธิตามธรรมชาติ หมายถึงว่า มนุษย์มีสิทธิที่จะใช้แรงงานของตนเองทำงานหาเลี้ยงชีพจากธรรมชาติ ซึ่งชาวบ้านจะให้ความสำคัญอย่างมาก ดังจะเห็นได้ว่าชุมชนอนุญาตให้ชาวบ้านตัดไม้ได้เฉพาะที่ตัด

ไปเพื่อการสร้างบ้านที่อยู่อาศัยเอง แต่ไม่สามารถค้าขายและที่ชาวบ้านมีสิทธิได้เพราะถือว่าป่าเป็นของหน้าหมู่บ้าน (ส่วนร่วม) ซึ่งต้องอยู่ภายใต้อำนาจการจัดการของชุมชน

ตามหลักสิทธิการใช้และสิทธิตามธรรมชาตินี้ จะพบว่าแม้ขณะที่ผู้ใช้แรงงานยังคงใช้ที่ดินอยู่แต่หากมีสิ่งใดเกิดจากธรรมชาติและไม่ได้เกิดจากแรงงานของผู้ใช้ ผู้อื่นที่เป็นสมาชิกของชุมชนมีสิทธิใช้สิ่งที่เกิดจากธรรมชาตินั้นได้ เช่น ชาวบ้านสามารถเก็บไข่มดแดง หรือเห็ดในที่ดินของใครในชุมชนใช้ก็ได้

สิทธิชุมชนนี้ถือได้ว่าเป็นวิธีคิดที่มีพื้นฐานมั่นคงอยู่ในวัฒนธรรมของภาคเหนือ เพราะสามารถปรับเปลี่ยนและผลิตสืบเนื่องมาได้อย่างยาวนานจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะได้โอบอุ้มหลักการสำคัญของการใช้ทรัพยากร คือ สิทธิการใช้และหลักการพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ คือ สิทธิตามธรรมชาติที่มุ่งเน้นการยังชีพ หลักการต่างๆข้างต้นเป็นทั้งใจความสำคัญที่ทำให้เกิดความเป็นธรรมในสังคม เพราะช่วยให้ทุกคนในชุมชนมีสิทธิในการใช้ทรัพยากรร่วมกันอย่างเป็นธรรม ขณะเดียวกันก็รักษาความสมดุลของระบบนิเวศเอาไว้ เพราะการตัดสินใจใช้ทรัพยากรของชุมชนจะเชื่อมโยงระหว่างความมั่นคงทางสังคมของชุมชนในระบบนิเวศกับสถานะแวดล้อมอยู่เสมอ จึงทำให้เกิดความเป็นธรรมต่อระบบนิเวศมากกว่าการใช้ทรัพยากรของบุคคลของระบบนิเวศที่มักจะไม่นำถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม

วิวัฒน์ คติธรรมนิคย์ (2536, อ้างใน มนัส รวดเร็ว, 2540) กล่าวว่า สิทธิชุมชนเป็น คุณสมบัติอันมีอยู่แล้วในพื้นฐานของประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมไทย แต่ได้ถูกลบเลือนไปตาม กระแสวัฒนธรรมตะวันตก ซึ่งมุ่งเน้นในเรื่องอำนาจและผลประโยชน์ทั้งที่สิทธิชุมชนเป็นเสมือน เครื่องมือหรือกลไกของความสมดุลต่อกระแสอำนาจและผลประโยชน์ จึงเท่ากับเป็นหลักของการ จัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนโดยทั่วไปรูปแบบของการมีสิทธิ แบ่งได้เป็น 4 กลุ่ม คือ

1. การไม่มีสิทธิหรือการที่ทรัพยากรตกอยู่ในสภาพเป็นทรัพยากรเปิดเสรี (open access)
2. สิทธิชุมชน (Common Property)
3. สิทธิเอกชน (Private Property)
4. สิทธิโดยรัฐ (State Property)

สถานะที่ทรัพยากรเปิดเสรี คือ สถานะของการที่ไม่มีสิทธิในทรัพยากร ซึ่งทุกคนสามารถเข้าไปใช้ทรัพยากรนั้นได้อย่างเสรี สิทธิชุมชน คือการมีสิทธิร่วมกันของชุมชนในแต่ละกลุ่มเพื่อควบคุมทรัพยากร ส่วนสิทธิเอกชนเป็นสิทธิโดยปัจเจกบุคคลแต่ถ้าทรัพยากรถูกควบคุม โดยรัฐ ถือว่าเป็นทรัพยากรตกอยู่ภายใต้สิทธิของรัฐ อย่างไรก็ตามกฎหมายทรัพยากรเป็น

ของรัฐ แต่ในทางปฏิบัติตกอยู่ในภาวะเป็นทรัพยากรเปิด หรืออาจจะมีบุคคลหรือกลุ่มบุคคลเข้าควบคุมได้ เนื่องจากรัฐเป็นเจ้าของแต่ไม่สามารถควบคุมการใช้ได้

จากแนวคิดข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า ผู้ที่เป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติมิใช่ผู้ใดผู้หนึ่งแต่ทุกคนมีสิทธิในการใช้ ดูแลรักษาทรัพยากรเท่ากันและร่วมกัน โดยมีพื้นฐานของความเป็นชุมชน และชุมชนนั้นจะต้องมีระเบียบ กฎข้อบังคับและบทลงโทษในการใช้ทรัพยากรร่วมกัน โดยต้องมีการจัดการอย่างมีระบบเพื่อให้ได้ผลลัพธ์ตามที่ตั้งเป้าหมายไว้ ดังนั้นในการแก้ปัญหาการลดลงของทรัพยากร ซึ่งต้องมีการจัดการอย่างมีระบบและได้ผลตามที่ตั้งเป้าหมายไว้ แนวคิดระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนจึงเป็นกลไกสำคัญในการนำประชาชนในพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืน

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน

นิวัติ เรืองพานิช (2537) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนไว้ว่า หมายถึง การรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาดให้เป็นประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุด ยาวนานที่สุดและโดยทั่วถึงกัน ทั้งนี้ไม่ได้หมายถึงห้ามใช้หรือเก็บรักษาทรัพยากรไว้เฉย ๆ แต่จะต้องนำมาใช้ให้ถูกต้องตามกาลเทศะ

ประชา แก้วอินทร์ (2542) ได้ให้แนวคิดและหลักการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติไว้เช่นเดียวกับ นิวัติ เรืองพานิช และได้เพิ่มเติมดังนี้

1. การอนุรักษ์หรือการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ต้องคำนึงถึงทรัพยากรอย่างอื่นในเวลาเดียวกันด้วย ไม่ควรแยกพิจารณาเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียวเท่านั้นเพราะทรัพยากรทุกอย่างเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด

2. ในการวางแผนการจัดการทรัพยากรอย่างชาญฉลาดนั้น จะต้องไม่แยกมนุษย์ออกจากสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ เพราะว่าวัฒนธรรมและสังคมของมนุษย์ได้พัฒนาตัวเองมาพร้อมกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของสังคมนั้น ๆ กล่าวโดยทั่วไป การอนุรักษ์ถือได้ว่าเป็นทางแห่งการดำเนินชีวิตเพราะมีส่วนเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งมีบทบาทต่อชีวิตมนุษย์เป็นอันมาก

3. ไม่มีโครงการอนุรักษ์ใดที่จะประสบความสำเร็จได้ นอกเสียจากผู้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติจะได้ตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรนั้น ๆ และใช้อย่างชาญฉลาดให้เกิดผลดีในทุกๆ ด้านต่อสังคมมนุษย์ และควรใช้ทรัพยากรอันวบประโยชน์หลายๆด้านในเวลาเดียวกัน

4. อัตราการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในปัจจุบัน จะเป็นທີ່ใดก็ตาม ยังไม่อยู่ในระดับที่จะพียงซึ่งฐานความอยู่ดีกินดีโดยทั่วถึงได้ เนื่องจากการกระจายการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรยังเป็นไปโดยไม่ทั่วถึง

5. การอนุรักษ์เกี่ยวข้องกับมนุษย์ทุกคนไม่ว่าจะอยู่ในเมืองหรือชนบท ความมั่งคั่งสุขสมบูรณ์ของประเทศขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ และขึ้นอยู่กับทรัพยากรมนุษย์ซึ่งเป็นผู้ใช้ทรัพยากรอื่น ๆ ของประเทศนั้น ๆ

6. การใช้ทรัพยากรธรรมชาติใด ๆ ด้วยเหตุใดก็ตาม เท่ากับเป็นการทำลายความศิวีไลของมนุษย์ อย่างไรก็ตาม มนุษย์ต้องยอมรับว่าการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ได้เกิดขึ้นทุกหนแห่งที่มีการใช้ทรัพยากรนั้น ๆ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

7. มนุษย์จำเป็นต้องมีความรู้ความเข้าใจในธรรมชาติ และเชื่อในความเป็นไปตามธรรมชาติมนุษย์สามารถนำเอาวิทยาการต่างๆ มาช่วยหรือบรรเทากระบวนการต่างๆ ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติได้ แต่มนุษย์ไม่สามารถจะนำสิ่งใดมาทดแทนธรรมชาติทั้งหมดทีเดียวแน่นอน

8. การอนุรักษ์นอกจากจะเพื่อการอยู่ดีกินดีของมวลมนุษย์แล้ว ยังจำเป็นต้องอนุรักษ์ธรรมชาติเพื่อความสมบูรณ์และเป็นผลดีทางจิตใจด้วย เช่น การอนุรักษ์สภาพธรรมชาติ การอนุรักษ์สัตว์ป่า เพื่อความสวยงาม สำหรับการพักผ่อนหย่อนใจหรือเป็นเกมกีฬาเป็นต้น

9. เป็นความจริงที่ว่าประชากรโลกเพิ่มมากขึ้นทุกวัน แต่ทรัพยากรธรรมชาติกลับลดน้อยลงทุกที ไม่มีใครทราบได้ว่าการใช้ทรัพยากรในบั้นปลายนั้นจะเป็นอย่างไร อนาคตจึงเป็นสิ่งที่มืดมน ถ้าหากทุกคนไม่เริ่มต้นอนุรักษ์ทรัพยากรตั้งแต่นี้

เอนก นากะบุตร (2536) ได้กล่าวถึงการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านกับทางเลือกจัดการ ดิน น้ำ ป่า ว่าองค์ความรู้ใหม่จากภูมิปัญญาชาวบ้าน ได้ชี้ให้เห็นชัดเจนกรณีที่ชุมชนต่างๆสามารถมีการรักษาระบบนิเวศชุมชน เช่น มีการจัดการป่าชุมชน จัดการเหมืองฝาย จัดการดิน น้ำ ป่า ในแต่ละลุ่มน้ำย่อยร่วมกันได้ องค์ความรู้ ชาวบ้านเหล่านี้มีสาระสำคัญร่วมกันคือ

1. ชุมชนต่างๆให้คุณค่าในการใช้และรักษาดิน น้ำ ป่า อย่างเชื่อมโยงเป็นองค์รวมเดียวกันกับวิถีชีวิตชุมชน วิธีการผลิตการเกษตร และวิถีจารีตประเพณี และระบบความเชื่อ ที่จัดปรับและสืบสานต่อเนื่องกันมาควบคู่กับการได้รับ ประโยชน์ร่วมกันจากการใช้ดิน น้ำ ป่า เหล่านี้ร่วมกันเพื่อความอยู่รอด

2. ความหลากหลาย ของระบบการจัดการดิน น้ำ ป่า และความยั่งยืน สมดุลในตัวของทรัพยากรธรรมชาติเอง จึงขึ้นอยู่กับระบบคุณค่า ความเชื่อ ความเข้มแข็ง ขององค์กรผู้นำ แต่ละ

ชุมชน และเทคนิควิธี และระบบการเกษตร ที่จะเอื้อต่อการจัดการใช้และอนุรักษ์ ดิน น้ำ ป่า แต่ละแห่งภายใต้การกำกับดูแลและสนับสนุนจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ

3. “คน”และทรัพยากร “คน” ถือเป็นหัวใจสำคัญของการจัดการ ดิน น้ำ ป่า การพัฒนาคน และให้คนในชุมชนได้ร่วมกันกำหนดระบบคุณค่า กำหนดคติกาและการวางแผน การใช้รักษา อนุรักษ์ ดิน น้ำ ป่า ภายใต้ประโยชน์ร่วมกันตามระบบสิทธิร่วมกันของชุมชน และภูมิปัญญา ร่วมกันของชุมชน และภูมิปัญญาของแต่ละชุมชนที่สืบสานประยุกต์ต่อเนื่องกันมา จึงเป็นทิศทางหลักของการจัดการ ดิน น้ำ ป่า

4. ชุมชนที่สามารถจัดการ ดิน น้ำ ป่า ให้ยั่งยืนได้ควบคู่กับการทำเกษตรเชิงอนุรักษ์และยังสามารถปรับตัวเข้ากับกระแสการเปลี่ยนแปลงของระบบทุนนิยม โดยยังคงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนที่เหมาะสมอยู่ได้ ส่วนมีศักยภาพของ 3 องค์ประกอบหนุนเนื่องและมีบทบาทสำคัญคือ

- ภูมิปัญญาและความรู้ที่สืบสานและประยุกต์ได้สอดคล้องต่อการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก

- องค์กรชุมชนและกลุ่มผู้นำที่มีคุณค่าและภูมิปัญญา

- เวทีการเรียนรู้และกระบวนการเรียนรู้ที่เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงและบูรณา

จากภายนอก

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2539) ได้ให้แนวคิดในการจัดการทรัพยากรว่าประกอบด้วยสิ่งสำคัญ 4 อย่างคือ

1. การจัดการทรัพยากรที่มีประสิทธิภาพ หมายถึง การจัดการให้มากขึ้น หรือมีประสิทธิภาพ ไม่ได้แปลว่าไม่ใช้แต่ใช้ได้มากที่สุด โดยลงทุนน้อยที่สุด เสียแรงหรือต้นทุนน้อยที่สุด อันนี้คือหัวใจของการจัดการทรัพยากร ตัวอย่างคือ การกระจายน้ำด้วยระบบเหมืองฝายมันมิใช่เพียงการกั้นน้ำหรือยกกระด้นน้ำแล้วปล่อยให้ไหลไปตามเหมืองสู่ท้องนา แต่ถ้าวิเคราะห์ให้ละเอียดพบว่า มีความคิดความเข้าใจในการที่จะทำให้น้ำกระจายไปยังดินที่กว้างที่จัดที่จะเป็นไปได้ โดยธรรมชาติ

2. ให้ทุกคนได้ใช้มากที่สุด ถ้าการจัดการทรัพยากรทำให้คนเพียงไม่กี่คน ส่วนใหญ่ไม่ได้ใช้นั้น ไม่ใช่การจัดการทรัพยากรที่เป็นเป้าหมายของการจัดการด้วยภูมิปัญญาเหตุผลที่จะทำให้คนจำนวนมากได้ใช้ทรัพยากรร่วมกันมีหลายอย่าง เพราะวิธีการผลิตในสมัยโบราณเป็นมาอย่างนี้ หรือเป็นเพราะว่าคนสมัยก่อนนี้มีความแตกต่างกันในฐานะทางเศรษฐกิจไม่มากนัก ทุกคนมีสิทธิจะไถ่ขายเป้าหมายหลักในการจัดการทรัพยากรที่เราพบในเขตต่างๆก็คือ ทุกคนได้ใช้ทรัพยากรร่วมกัน

3. มีการใช้อย่างยั่งยืน การจัดการทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพหรือทุกคนมีโอกาสใช้ แต่ถ้าใช้แล้วหมดเปลืองไป สิ้นเปลืองไป โดยที่ไม่มองเงยกลับขึ้นมาใหม่ ก็ไม่ใช่หัวใจของการจัดการทรัพยากรด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น เพราะฉะนั้นเป้าหมายหลักอันหนึ่งก็คือสามารถใช้อย่างยั่งยืน

4. เปิดโอกาสให้คนส่วนใหญ่ได้เข้าไปใช้ทรัพยากร เช่น ภาคอีสานมีการแบ่งใช้ที่ดินอย่างชัดเจน คือ ที่ลุ่มเป็นที่นา ถิ่นครองโดยครัวเรือน คนถือเป็นกรรมสิทธิ์ได้ ถัดจากที่ลุ่มเป็นที่ดินที่คนสามารถไปปลูกหม่อน ฯลฯ ที่ไม่ใช่พืชถาวร ใครที่ขึ้นไปก่อนก็สามารถใช้ที่ดินนั้นในฤดูพืชนั้นได้ แต่ไม่มีสิทธิจะเอาเป็นของตัวเอง เพราะที่นั่นคือที่ป่า ทุกคนมีสิทธิใช้ร่วมกัน

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2544) ให้แนวคิดเกี่ยวกับแนวทางการศึกษาการจัดการทรัพยากร 4 แนวทางได้แก่

1. แนวทางการศึกษาการจัดการทรัพยากรเชิงอรรถประโยชน์ แนวการศึกษานี้มีพื้นฐานความเข้าใจระบบนิเวศทางธรรมชาติจากมุมมองด้านวิทยาศาสตร์เป็นสำคัญ ซึ่งแยกธรรมชาติออกมาศึกษาเป็นส่วนๆ โดยเฉพาะในด้านความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสภาพแวดล้อมเชิงกายภาพเท่านั้น แต่ไม่สนใจความหมายของธรรมชาติในด้านจิตใจ ด้านสังคม และด้านวัฒนธรรม เพราะแยกระบบธรรมชาติออกจากระบบสังคมอย่างเด็ดขาด ไม่เชื่อว่ามนุษย์จะอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน หากมองว่าทรัพยากรธรรมชาติเป็นทุน ก็เป็นทุนทางเศรษฐกิจ

2. แนวทางการศึกษาแบบที่สองคือ การศึกษาแบบนิเวศวัฒนธรรม ซึ่งให้ความสำคัญกับการจัดการทรัพยากรในเชิงจิตสำนึก โดยมีพื้นฐานความคิดแบบบูรณาการอย่างเป็นองค์รวม ทั้งนี้แนวทางการศึกษาแบบนิเวศวัฒนธรรมจะไม่เห็นด้วยกับการมองสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ ที่แยกส่วนออกจากระบบสังคมมนุษย์อย่างเด็ดขาด แต่จะพยายามเข้าใจสภาพความเป็นจริงในการอยู่ร่วมกันของระบบทั้งสอง ถือว่ามีปฏิสัมพันธ์กันอย่างสลับซับซ้อนภายใต้เงื่อนไขของพื้นที่เฉพาะที่ใดที่หนึ่ง ในระบบนิเวศที่แตกต่างกันอย่างหลากหลาย โดยมีจิตสำนึกทางวัฒนธรรมและความมีเหตุผลของแต่ละชุมชนท้องถิ่น ทำหน้าที่เสมือนหนึ่งกลไกในการปรับตัวของมนุษย์ให้เข้ากับสภาพแวดล้อม เพื่อรักษาคุณภาพและความมั่นคงของการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างค่อนเนื่อง นอกจากนี้ยังถือได้ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติในระบบนิเวศหนึ่งไม่ใช่เพียงวิถีชีวิต หากมีฐานะเป็นระบบความรู้ท้องถิ่น (Indigenous Knowledge System) เพราะสามารถสร้างสรรค์และผลิตซ้ำ สืบทอดกันมาจนเป็นระบบความคิด ระบบคุณค่า และระบบศีลธรรม ซึ่งแสดงออกผ่านการจัดองค์กร และการจัดการเชิงระบบ ในกิจกรรมเกี่ยวกับการดำรงชีวิตด้านต่างๆ ที่เชื่อมโยงกับบริบท และเงื่อนไขของธรรมชาติเป็นทุนชีวิต

3. แนวที่สามารถระบบความรู้เชิงซับซ้อน แนวคิดนี้เกิดจากแนวคิดทั้ง 2 แบบ เห็นว่าระบบธรรมชาติและระบบสังคมมนุษย์ สามารถดำรงอยู่ร่วมกันได้แต่ไม่ใช่ด้วยเงื่อนไขเชิงคุณค่าและจิตสำนึกทางวัฒนธรรมชุมชนเท่านั้น หากยังต้องขึ้นอยู่กับเงื่อนไขด้านความสัมพันธ์เชิงสถาบันที่ไม่ผูกติดหรือมีอยู่แล้วในชุมชนด้วย เนื่องจากชุมชนไม่สามารถแยกตัวออกมาเป็นหน่วยอิสระจากส่วนอื่นๆของสังคม เพราะไม่สอดคล้องกับความสัมพันธ์ที่เป็นจริงในสังคม ที่ชุมชนท้องถิ่น ถือเป็นส่วนหนึ่งของระบบความสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจ และการเมืองที่ใหญ่กว่าด้วย โดยเฉพาะเป็นส่วนหนึ่งของรัฐชาติ และระบบตลาดแบบทุนนิยม แนวนี้มองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ว่าเป็นเสมือน ทุนทางสังคม เพราะประกอบขึ้นด้วยกฎเกณฑ์เชิงสถาบันและภูมิปัญญาสำหรับการจัดการในรูปองค์กรทางสังคม ซึ่งเป็นกลไกร่วมกันของสังคม และเศรษฐกิจ ตลอดจนเป็นแรงจูงใจในการจัดสรรทรัพยากร

4. แนวการศึกษาแนวคิดสี่ การศึกษาเชิงสัมพันธ์ของอำนาจ ในแนวคิดนี้มองสองด้านมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันในแง่ที่เป็นเงื่อนไขของกันและกัน กล่าวคือ ความเป็นไปได้ของมุมมองในด้านแรกนั้น จะขึ้นอยู่กับ การแก้ไขสาเหตุในมุมมองอีกด้านหนึ่ง ซึ่งแนวการศึกษานี้จะวิเคราะห์ว่า สาเหตุสำคัญนั้นเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคม เช่น ในกรณีของประเทศไทย จะมีความขัดแย้งและความไม่เท่าเทียมกันในการถึงทรัพยากร ทำให้ด้านหนึ่งเกิดการกีดกันกลุ่มชนบางกลุ่ม ขณะอีกด้านหนึ่งกลับเปิดโอกาสให้กับอีกกลุ่มชนหนึ่งที่มีอำนาจแสวงหาประโยชน์จากทรัพยากรได้มากกว่ากลุ่มอื่น ๆ จนนำไปสู่ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร และความเสื่อมของสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ

สำหรับการพัฒนาที่ยั่งยืนกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2536) กล่าวว่าในช่วงทศวรรษที่ 1960 วิกฤตการณ์ทางสิ่งแวดล้อมโลกเริ่มปรากฏเห็นชัดมากขึ้น การเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมใน โลกอุตสาหกรรมจึงได้อุบัติขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ นับเป็นครั้งแรกที่ผู้คนเริ่มมีการตื่นตัวอย่างกว้างขวางเกี่ยวกับ “ ชีตจำกัดทางนิเวศ ” ท่ามกลางการเคลื่อนไหวนี้แนวคิดทางด้านอนุรักษ์ธรรมชาติได้รับการสนใจมากที่สุด จุดมุ่งหมายหลักในแนวคิดนี้ต้องการจะปรับปรุงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม รวมทั้งเสนอวิธีการเกี่ยวกับการอนุรักษ์และการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างระมัดระวัง ซึ่งโลกเรามียุทธศาสตร์การอนุรักษ์โลกอย่างเป็นทางการ ทำให้สามารถมองเห็นแนวคิดแบบอนุรักษ์อย่างชัดเจน มุ่งไปที่เป้าหมาย 3 ข้อคือ

- 1) การพิทักษ์รักษาระบบนิเวศ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของการดำรงชีพของมนุษย์
- 2) การรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ
- 3) การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนยาวนาน

ซึ่งยุทธศาสตร์นี้เป็นความพยายามที่ผสมผสานระหว่างหลักการ“การพัฒนา”กับการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม”การพัฒนาคือการคัดแปลงธรรมชาติและ การใช้ทรัพยากรธรรมชาติทั้งหมดเพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ รวมทั้งเพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิตมนุษย์ ส่วนการอนุรักษ์หมายถึง การจัดการมนุษย์ในการใช้โลกธรรมชาติเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์อย่างยั่งยืนสำหรับชนรุ่นปัจจุบัน โดยรักษาสภาพของโลกธรรมชาติเอาไว้เพื่อประโยชน์ของคนรุ่นต่อไป

วินัย วีระวัฒนานนท์ (2540) กล่าวถึง การเพิ่มปริมาณการใช้ทรัพยากรอย่างรวดเร็วที่เกิดขึ้นในปัจจุบันและที่จะเพิ่มปริมาณการใช้มากขึ้นในอนาคต จะก่อให้เกิดผลกระทบต่อความสมดุลของธรรมชาติและก่อให้เกิดผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์มากขึ้นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมหรือการสร้างจริยธรรมในการใช้ทรัพยากรและการพัฒนาที่ยั่งยืน จะช่วยรักษาความสมดุลของธรรมชาติ จึงนับเป็นแนวทางสำคัญที่จะช่วยป้องกันแก้ไขและพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมได้เป็นอย่างดี

ในปัจจุบันได้มีการพัฒนาที่ยั่งยืนเกิดขึ้นในหลายรูปแบบ ทั้งที่ดำเนินการโดยบุคคลองค์กรต่างๆ โดยเฉพาะพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถที่ได้ดำเนินงานมาอย่างเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพท้องถิ่นและเป็นการพัฒนาแบบพอเพียง ซึ่งสรุปดำเนินงานของการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ดังนี้

1) การดำรงชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติ ทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่นจะเป็นตัวชี้วัดถึงรูปแบบการประกอบอาชีพที่เหมาะสม การสงวนรักษาและการพัฒนาสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติจะช่วยให้ดำรงอยู่ตามอัธยาศัย ซึ่งก่อให้เกิดความรักและความผูกพันกับท้องถิ่นที่อยู่อาศัย ลดปัญหาทางสังคม ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาการเมือง ลดภาระค่าใช้จ่ายของประเทศในการพัฒนาที่สูงเกินไปและลดการเสียดุลการค้าต่างประเทศ

2) การพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นและเทคโนโลยีที่เหมาะสม การพัฒนาที่ยั่งยืนจะเกิดขึ้นได้จากการใช้ความรู้และเทคโนโลยีที่มีอยู่แบบดั้งเดิมของท้องถิ่นและการพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสมไปใช้ในท้องถิ่น ทำให้เกิดผลกระทบของการใช้เทคโนโลยีต่อสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา วัฒนธรรมของท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสม

3) การศึกษาดูการปฏิบัติ การศึกษาและการสังเกตปรากฏการณ์ธรรมชาติก่อให้เกิดความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่น เกิดทักษะและสติปัญญาในการคิดสร้างสรรค์ รู้จักเริ่มนวัตกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ความรู้ที่ได้จากการปฏิบัติจริงจึงเป็นความรู้ที่ให้ความรู้ที่ให้คุณค่าต่อชีวิตอย่างแท้จริงเพราะทำให้เข้าใจธรรมชาติ ชีวิต สังคม อย่างครบถ้วน

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2540) กล่าวถึง สังคมยั่งยืน เศรษฐกิจยั่งยืนว่า สามารถนำคำว่า Sustainable ไปใช้ควบคู่กับปรากฏการณ์ใหญ่ทางเศรษฐกิจและสังคม นักวิเคราะห์บางคนกล่าวถึง Sustainable Society ซึ่งหมายถึงสังคมที่พึ่งตนเอง และไม่หวนคืนสิ่งที่กระทบกระเทือนจากภายนอกในสังคมแบบนี้มีกฎเกณฑ์ของการอนุรักษ์ธรรมชาติอย่างเด่นชัด ประชาชนมีวิถีชีวิตอยู่อย่างเรียบง่ายและมีจิตสำนึกเพื่อสิ่งแวดล้อม สังคมแบบนี้ปฏิบัติค่านิยมสมัยใหม่ที่เน้นวัตถุ ค่านิยม การแข่งขัน ความก้าวร้าว สังคมแบบพุทธอาจเรียกว่า มีความยั่งยืนสูง ปัจจัยที่สำคัญหลาย ๆ ประการที่รวมกันแล้วทำให้เรามองเห็นภาพของ “ ความยั่งยืน ” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

1) ความสามารถในการสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่ในโลก

2) การรักษาทรัพยากรชีวภาพให้ดำรงอยู่ได้ระยะยาว

3) การรักษาระดับประสิทธิภาพการผลิตของระบบเกษตร

4) การมีจำนวนประชากรที่คงที่

5) การให้เศรษฐกิจเจริญแบบมีขีดจำกัด

6) การสร้างระบบการพึ่งตนเองและองค์กรขนาดเล็ก

7) การรักษาคุณภาพอย่างต่อเนื่อง

ความยั่งยืนจะมีความหมายไปในทางไหนนั้นขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมและโลกทัศน์ของแต่ละสังคม บางสังคมนั้นเน้นค่านิยมที่ให้น้ำหนักสูงแก่มนุษย์ การอนุรักษ์ธรรมชาติเป็นไปเพื่อประโยชน์และความอยู่รอดของมนุษย์ บางสังคมอาจเน้นเรื่องการรักษามรดกชาติ เพื่อความยั่งยืนของชาติโดยเฉพาะ โดยไม่คำนึงถึงผลประโยชน์ของมนุษย์และบางสังคมอาจไม่ให้ความสำคัญแก่เรื่องความยั่งยืนทางระบบนิเวศ ในสังคมแห่งนั้นความยั่งยืนของความร่ำรวยทางวัตถุสำคัญกว่า

การจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนจึงเป็นการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติอย่างรู้คุณค่าในฐานะที่เป็นกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน บนพื้นฐานระบบคิด ความเชื่อ การผลิต การจัดการที่ใกล้ชิดกัน เพื่อให้ทุกคนได้ใช้ทรัพยากรอย่างเท่าเทียมกันและมีสำนึกรับผิดชอบต่อการใช้ประโยชน์นั้นด้วย คือ หมายความว่า การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรนั้นต้องไม่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศและวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนนั้นๆ ด้วยนั่นเอง เป็นการใช้ทรัพยากรอย่างมีกฎเกณฑ์และมีหน้าที่ทางสังคม ความเชื่อ มารองรับการจัดการนั้นด้วย เพื่อรักษาไว้ซึ่งระบบของความเป็นชุมชนในการใช้และรักษาทรัพยากรร่วมกัน

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน เป็นแนวคิดที่มองเห็นความสำคัญของการคงอยู่ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ควบคู่ไปกับการพัฒนาปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2538) กล่าวว่า การพัฒนาอย่างยั่งยืน คือการพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการของคนรุ่นปัจจุบัน โดยไม่ทำลายโอกาสของคนในอนาคต และต้องส่งมอบมรดกทุกชนิดที่มีอยู่แก่คนรุ่นต่อไปในปริมาณและคุณภาพที่ไม่ต่ำกว่าปัจจุบันมรดกที่สำคัญที่สุดใดแก่ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การพัฒนาอย่างยั่งยืนต้องครอบคลุมหลักสำคัญ 3 ประการดังนี้

- 1) การประเมินค่าสิ่งแวดล้อม
- 2) การขยายมิติของเวลาให้ไกลไปถึงอนาคต ได้แก่ คนรุ่นต่อไป
- 3) ความเสมอภาคและความยุติธรรมของคนทุกชั้นในสังคม

หลักการสำคัญของการพัฒนาอย่างยั่งยืนโดยมองจากมิติที่สำคัญมี 4 ประการ คือ

- 1) ความหลากหลายทางวัฒนธรรม: การพัฒนาควรตั้งอยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรมพื้นบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 2) ความยั่งยืนทางสถาบัน: การตัดสินใจของชุมชนและการจัดตั้งองค์กรสังคมต้องสอดคล้องกับหลักการนิเวศวิทยาท้องถิ่น
- 3) การมีส่วนร่วม: การพัฒนามาจากข้างล่างโดยให้ชุมชนท้องถิ่นมีสิทธิในการจัดการทรัพยากรของตนเอง
- 4) ความยุติธรรมทางสังคม: ความมั่นคงของการดำรงชีวิตต้องครอบคลุมชุมชนผู้ยากไร้ในปัจจุบัน และคนรุ่นหลังในอนาคตอันยาวไกล

จากแนวคิดข้างต้นนี้สามารถสรุปได้ว่าทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นมรดกที่สำคัญของการพัฒนาอย่างยั่งยืน หมายถึงการพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการของคนรุ่นปัจจุบัน โดยไม่ทำลายโอกาสของคนในอนาคต และต้องส่งมอบมรดกทุกชนิดที่มีอยู่แก่คนรุ่นต่อไป ในปริมาณและคุณภาพที่ไม่ต่ำกว่าปัจจุบัน ด้วยหลักสำคัญ 4 ประการ คือ ความหลากหลายทางวัฒนธรรม ความยุติธรรม การมีส่วนร่วมและความยั่งยืนทางสถาบันซึ่งหมายถึงการตัดสินใจของชุมชนและการจัดตั้งองค์กรสังคมที่ต้องสอดคล้องกับหลักนิเวศวิทยาท้องถิ่น การพัฒนาอย่างยั่งยืนต้องไม่เอนเอียงไปทางวัตถุนิยมจนลืมการพิจารณา และการอนุรักษ์สภาพแวดล้อม รวมทั้งธรรมชาติให้เกิดการผสมผสานกลมกลืนกัน และควรต้องมีการถ่ายทอดความรู้ เทคโนโลยีในการพิทักษ์สิ่งแวดล้อมแก่กันด้วย

2.4 แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชน

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 – 2544) ได้กำหนด แนวทางในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (เฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากร ป่าไม้) เพื่อเป็นปัจจัยเกื้อหนุนการดำรงชีวิตและการพัฒนาประเทศได้อย่างต่อเนื่องไว้ตามเป้าหมาย ที่สำคัญ พอสังเขปดังนี้

1. พื้นฟูบูรณะพื้นที่ป่าเพื่อการอนุรักษ์ให้ได้ร้อยละ 25 ของพื้นที่ประเทศ และจัดทำ เครื่องหมายแนวเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ให้แล้วเสร็จในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8

2. ส่งเสริมป่าชุมชนและการดูแลรักษาป่าชุมชนเพื่อการใช้ประโยชน์ และรักษา สภาพ- แวดล้อมของชุมชน โดยได้กำหนดแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาไว้เพื่อสร้างโอกาสให้ชุมชน และ ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังนี้

2.1 เปิดโอกาสให้ชาวบ้านและชุมชนในท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในกระบวนการวางแผนตัดสินใจ และติดตามประเมินผล ในโครงการพัฒนาของรัฐที่มีผลกระทบต่อทรัพยากร

2.2 ออกพระราชบัญญัติป่าชุมชนซึ่งเป็นที่ยอมรับจากทุกฝ่ายเพื่อให้ชุมชนมี สิทธิ ตามกฎหมายในการดูแลรักษาและใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน

ยูวันน์ วุฒิเมธิ (2526) กล่าวว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การเปิดโอกาสให้ ประชาชนได้ เข้ามามีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม การพิจารณาตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติ และการ รับผิดชอบในเรื่อง ต่างๆ อันมีผลกระทบถึงตัวประชาชนเองและการที่จะสามารถทำให้ประชาชน เข้ามามีส่วนร่วมใน กิจกรรมเพื่อแก้ปัญหาและนำมาซึ่งความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น จำเป็นต้องรับความจริง ที่ว่ามนุษย์ทุกคนต่าง ก็ปรารถนาที่จะอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ได้รับความเป็นธรรมและเป็น ที่ ยอมรับของผู้อื่นพร้อมที่จะ อุทิศตนเพื่อกิจกรรมกลุ่ม

ปธาน สุวรรณมงคล (2527) กล่าวถึงปรัชญาการพัฒนาชนบท โดยยึดหลักการ สำคัญ คือ การให้ชาวชนบทได้มีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของตนเองโดยตนเอง การพัฒนา ชนบทแนว ใหม่นี้ จึงเป็นการทำให้ชาวชนบทรู้จักวิเคราะห์ถึงสถานะการณ์ที่ตนเองเป็นอยู่ และ พร้อมที่จะ เปลี่ยนแปลงเมื่อจำเป็น เมื่อคนเกิดความสำนึกและมีความปรารถนาที่จะเปลี่ยนแปลงแล้ว ขบวนการ พัฒนาก็จะเกิดจากความสมัครใจและมีความเป็นตัวของตัวเอง อีกทั้งผลแห่งการพัฒนา จะตกอยู่กับ ประชาชนส่วนใหญ่ โดยที่การมีส่วนร่วมของชุมชนในงานพัฒนาชนบทนั้น ชุมชน ควร มีบทบาท ใน 4 ลักษณะคือ

1. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการตัดสินใจ
2. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการดำเนินงาน
3. การมีส่วนร่วมของชุมชนในผลประโยชน์

4. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการประเมินผล

วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน (2531) ได้ให้ความหมายว่าเป็นการเข้าร่วมอย่างแข็งขันและอย่าง เต็มที่ของกลุ่มบุคคล ผู้มีส่วนได้เสียในทุกขั้นตอนของโครงการหรืองานพัฒนาชนบท โดยเฉพาะ อย่างยิ่งการมีส่วนร่วมในอำนาจการตัดสินใจและหน้าที่ความรับผิดชอบ การมีส่วนร่วมจะเป็นการ รับประกันว่าสิ่งที่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต้องการมากที่สุดนั้นจะได้รับการตอบสนองและทำให้มีความ เป็นไปได้มากกว่าผู้เข้าร่วมทุกคน จะได้รับประโยชน์เสมอและยังได้อธิบายถึงกระบวนการพัฒนา ชนบทโดยมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างแท้จริง 6 ขั้นตอน คือ

1. การมีส่วนร่วมในการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชนเพื่อนำไปสู่การค้นหาปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของชุมชน ตลอดจนการจัดลำดับความสำคัญของปัญหาที่แก้ไขปัญหาและการเลือกปัญหาที่แก้ไขตามลำดับก่อนหลัง

2. การมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา เมื่อจัดลำดับความต้องการของ ปัญหาแล้วต่อไปก็คือ การสืบสาวและแยกแยะสาเหตุของปัญหาที่ลงความเห็นแล้ว ว่าเป็น ปัญหา ความสำคัญอันดับแรก การทราบสาเหตุของปัญหาเพื่อให้แก้ไขปัญหานั้นได้ตรงจุด

3. การมีส่วนร่วมในการวางแผนแก้ไขปัญหา หลังจากทราบข้อเสียต่างๆ แล้วควรปล่อย ให้ชาวบ้านเป็นฝ่ายตัดสินใจว่าจะเลือกวิธีการไหน จากนั้นก็เป็นการวางแผนเพื่อแก้ไข ปัญหา

4. การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานตามแผน โดยพยายามดูแลรักษากิจกรรมที่ทำขึ้น เพราะเขามีความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของ

5. การมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล ในขั้นตอนนี้แบ่งออกได้เป็น 2 กรณีคือ โครงการที่รับผิดชอบโดยหน่วยงานรัฐ และกรณีที่สอง คือ กิจกรรมพัฒนาชนบทที่ดำเนินการโดย ชาวบ้าน

6. การมีส่วนร่วมในการได้รับผลประโยชน์ กล่าวคือ การมีสิทธิที่จะใช้ประโยชน์ใน ป่าชุมชนนั้นได้ตั้งอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ที่กำหนดไว้

2.4.1 การมีส่วนร่วมเกี่ยวกับป่าชุมชน

ดุสิต เวชกิจ (2535) เสนอแนวความคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อ ป่าชุมชนไว้พอสรุปได้ดังนี้

1. สาเหตุการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อป่าชุมชน ได้แก่ ผลประโยชน์ ความเดือดร้อน ความสนใจ ความศรัทธาต่อสิ่งที่เคารพนับถือหรือเลื่อมใส ความเกรงใจต่อผู้อื่น และอำนาจบังคับ

2. เงื่อนไขการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อการป่าไม้ชุมชน ได้แก่ ประชาชนต้องมีอิสรภาพในการมีส่วนร่วม ต้องมีความสามารถในการมีส่วนร่วม ต้องมีระบบที่ดีของการมีส่วนร่วม และต้องมีความเต็มใจในการมีส่วนร่วม

3. สิ่งจูงใจการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อป่าชุมชน ได้แก่ ผลประโยชน์ หรือผลตอบแทนที่ประชาชนจะได้รับจากการป่าไม้ชุมชนนั้นผลประโยชน์เหล่านี้ ไม่จำเป็นต้องออกมาในรูปที่สามารถตีราคาเป็นมูลค่าทางเงินตราแต่เพียงอย่างเดียว เช่น การได้รับค่าจ้าง การมีไม้ไว้สำหรับใช้สอย แต่อาจเป็นผลประโยชน์อย่างอื่นที่สร้างความพอใจแก่ประชาชน เช่น การมีสภาพแวดล้อมที่ดีขึ้นของท้องถิ่น การเป็นปึกแผ่นของสมาชิกในกลุ่ม การได้รับการยกย่องสรรเสริญ เป็นต้น

4. ความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชนต่อป่าชุมชน ได้แก่ ได้รับการยอมรับมากขึ้น รู้สึกผูกพันและเป็นเจ้าของยิ่งขึ้น การบริหารและดำเนินงานมีประสิทธิภาพดีขึ้น จิตใจสามารถเพิ่มขึ้น ผลประโยชน์เพิ่มขึ้น

เอนก นากะบุตร (2536) ได้วิเคราะห์สาเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อมถูกทำลายว่า เกิดจากการวางแผนในรูปแบบจากเบื้องบนสู่เบื้องล่างทำให้ไม่มีข้อมูลที่เพียงพอ และได้เสนอทางออกว่า การแก้ปัญหาต้องให้ประชาชนมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกระบวนการพัฒนารวมทั้งกระบวนการในการตัดสินใจเพราะชุมชนมีศักยภาพจากฐานวัฒนธรรมชุมชน และฐานการผลิตที่จะรักษาทรัพยากรธรรมชาติ ดินน้ำ ป่าไม้ และระบบเกษตรทางเลือกให้ยั่งยืนอยู่ได้ โดยผู้ใช้ทรัพยากรนั้นๆ ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนให้ผู้อื่น นอกจากนี้ชุมชนยังมีองค์ประกอบภายใน คือ มีความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวบ้านที่เอื้ออำนวย ชีวีและเป็นทางเลือกที่เหมาะสมกับสถานะท้องถิ่นสำหรับเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงของภายนอกที่กระทบความรู้ภูมิปัญญา ตลอดจนระบบคุณค่าเหล่านี้ได้รับการประยุกต์ การสืบสานต่อเนื่องโดยคนภายในชุมชนด้วยการเรียนรู้หลายรูปแบบหลายลักษณะ โดยผ่านทางจาริตประเพณี พิธีกรรม ตัวบุคคลซึ่งปฏิบัติซ้ำแล้วซ้ำเล่า ตลอดจนการคิดค้นและประยุกต์กับความรู้ที่ได้จากภายนอก การลองผิดลองถูกอยู่ตลอดเวลาในหมู่ผู้นำชาวบ้าน ปัญญาชน นักเทคนิคพื้นฐานในหมู่บ้านอาวุโส และเครือข่ายของกลุ่มบุคคล รวมทั้งองค์กรชุมชนในรูปแบบต่างๆ โดยเครือข่ายขององค์กรชุมชนมีบทบาทในด้านการพัฒนา ด้านการพิทักษ์ ปกป้อง และด้านการขยายแนวร่วมสู่ญาติ ลูกหลานและเพื่อนบ้าน

ผู้มีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน ไม่เฉพาะชุมชนในท้องถิ่นเท่านั้นที่ได้รับประโยชน์ แต่ประโยชน์ได้แผ่มาถึงสังคมภายนอกในเมือง ในระดับชาติ การศึกษาพัฒนาคนให้เรียนรู้ความสัมพันธ์ของคนกับป่า การควบคุมการจัดการป่าจึงต้องมีคนหลายฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วม

แต่บทบาทของแต่ละฝ่ายไม่เหมือนกัน จะแตกต่างกันตามสถานการณ์และความพร้อมของแต่ละองค์กรและพื้นที่นั้นๆ

2.4.2 รูปแบบและแนวทางการมีส่วนร่วมเกี่ยวกับป่าชุมชน

คู่มือ เวชกิจ (2535) กล่าวว่า รูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อการป่าไม้ แบ่งออกเป็น 3 ประการ คือ

1. การมีส่วนร่วมโดยตรง การมีส่วนร่วมแบบนี้ประชาชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในการป่าไม้ชุมชนด้วยตนเอง เช่น ได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบกิจกรรมต่างๆ การเข้าร่วมกิจกรรมปลูกต้นไม้ บำรุงต้นไม้

2. การมีส่วนร่วมโดยผ่านกลุ่ม โดยปกติแล้วการป่าไม้ชุมชนจะดำเนินการในรูปแบบกลุ่มหรือองค์กรประชาชน การมีส่วนร่วมรูปแบบนี้ก็คือ ประชาชนจะคัดเลือกตัวแทนของตนเองเป็นคณะกรรมการของกลุ่ม เพื่อดำเนินการป่าไม้ชุมชนแทนตนเองและพร้อมที่จะให้ความร่วมมือ เมื่อคณะกรรมการต้องการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในบางกิจกรรม

3. การมีส่วนร่วมโดยผ่านตัวแทน การมีส่วนร่วมแบบนี้ประชาชนจะใช้ตัวแทนที่ตนเองเห็นว่ามีความเหมาะสมที่จะดำเนินการแทนตนเอง เช่น มอบหมายให้สมาชิกในครอบครัว ช่วยฟื้นฟูป่า โดยการปลูกต้นไม้ ทั้งนี้เพราะข้อจำกัดทางด้านเวลา การประกอบอาชีพแรงงานจึงไม่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมด้วยตนเองได้

หลักการสำคัญที่ต้องคำนึงถึงในกิจกรรมมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อการจัดการป่าไม้ไว้ 6 ประการ ดังนี้

1. ชี้แจงความต้องการและปัญหาของประชาชนเป็นจุดเริ่มต้นของกิจกรรม การมีส่วนร่วมของประชาชนและการระดมทรัพยากร เพื่อการป่าไม้ชุมชนจะได้รับการตอบสนองจากประชาชนเพียงใด ขึ้นอยู่กับว่าป่าไม้ชุมชนนั้นเป็นสิ่งที่ตรงกับความต้องการ และปัญหาของประชาชนหรือไม่

2. กิจกรรมต้องดำเนินในลักษณะกิจกรรมการมีส่วนร่วมของประชาชน และการระดมทรัพยากร เพื่อป่าไม้ชุมชนต้องเป็นไปในลักษณะของกลุ่มขององค์กรประชาชนในท้องถิ่นทำงานร่วมกันโดยเน้นผลประโยชน์เพื่อส่วนรวม มิใช่ดำเนินโดยกลุ่มที่มุ่งผลประโยชน์

3. กิจกรรมต้องสอดคล้องกับขีดความสามารถของประชาชน กิจกรรมบางด้านที่ต้องใช้เทคโนโลยีหรือวิชาการป่าไม้ที่สูงเกินไปก็ต้องพิจารณาด้วยว่าเหมาะสมกับขีดความสามารถของประชาชนหรือไม่ และต้องคำนึงเสมอว่ากิจกรรมต่างๆ ดำเนินการประชาชนต้องสามารถ ดำเนินได้ด้วยตนเอง เมื่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องยุติให้การช่วยเหลือหรือสนับสนุน

4. กิจกรรมต้องสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น การมีส่วนร่วมของประชาชนและการระดมทรัพยากรเพื่อการป่าไม้ชุมชนต้องมีความสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น ได้แก่ ลักษณะภูมิอากาศ ดินหรือขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมต่างๆ ของท้องถิ่น

5. การเริ่มต้นกิจกรรมต้องอาศัยผู้นำท้องถิ่นที่มีทั้งผู้นำตามธรรมชาติ เช่น ผู้อาวุโส ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้นำทางศาสนา ครู ฯลฯ และผู้นำที่ได้รับการเลือกตั้ง หรือได้รับการแต่งตั้งจากทางราชการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำกลุ่มต่างๆ ฯลฯ ผู้นำเหล่านี้จะเป็นแกนนำและประสานงานระหว่างหน่วยงานภายนอกกับประชาชนในท้องถิ่น เพื่อที่จะได้ดำเนินกิจกรรมการมีส่วนร่วมของประชาชนและการระดมทรัพยากรเพื่อการป่าไม้ชุมชนให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

6. กิจกรรมทุกขั้นตอนต้องดำเนินการ โดยประชาชน กิจกรรมการมีส่วนร่วมของประชาชนและการระดมทรัพยากรเพื่อการป่าไม้ชุมชน มีหลายขั้นตอน ตั้งแต่เริ่มต้นจนสิ้นสุด การดำเนินกิจกรรมเหล่านี้ต้องได้รับการดำเนินการและให้ประชาชนได้รับรู้ให้มากที่สุดทุกขั้นตอน มิใช่ในขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งนั้น ได้รับการดำเนินงานแทนโดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

กรมป่าไม้ (อ้างใน โอโนทัย เพียรคงชล, 2540) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของราษฎร ในการพัฒนามีลักษณะทำนองเดียวกันกับการมีส่วนร่วมทางสังคมของราษฎรในกิจกรรมต่างๆ ของ ชุมชนซึ่งมีอยู่ 2 ระดับคือ

1. บุคคลมีส่วนร่วม หมายถึง การที่ราษฎรแต่ละบุคคลไปร่วมกิจกรรมพัฒนาต่างๆ ด้วยความสมัครใจ พอใจ สนใจ และเต็มใจ โดยมีได้หวังผลตอบแทนเป็นเงินทองแต่อย่างใด เป็นการไปร่วมกิจกรรมเพื่อความเจริญก้าวหน้าของหมู่บ้าน ตำบลหรือท้องที่ที่ตนเองอยู่อาศัยการทำมาหากินมานานปี ก่อสร้างศาลากลางบ้าน เป็นเกษตรหมู่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน

2. ครอบครัวมีส่วนร่วม หมายถึง การที่ราษฎรที่ทั้งครอบครัว คือ พ่อ แม่ ลูกๆ และ ญาติ พี่น้องไปร่วมกิจกรรมพัฒนาต่างๆ ด้วยความสมัครใจ พอใจ สนใจ และเต็มใจ โดยมีได้หวังผลตอบแทนเป็นเงินทองแต่อย่างใดเช่นกัน เช่น การลงแรงอาสาสมัครทั้งครอบครัวในการ ทำถนนเข้าหมู่บ้าน ก่อสร้างศูนย์พัฒนาตำบล เป็นต้น

การมีส่วนร่วมของราษฎรในการพัฒนา จึงกระทำได้ทั้งในระดับบุคคลแต่ละกลุ่มหรือครอบครัว ซึ่งเป็นประโยชน์แก่หมู่บ้านหรือชุมชนทั้งนั้น แต่ที่สำคัญก็คือการไปร่วมกิจกรรมพัฒนาเพื่อหมู่บ้านหรือชุมชนเป็นส่วนรวมมิใช่เพื่อประโยชน์ส่วนตน ครอบครัว ญาติ พี่น้อง หรือของกลุ่มผลประโยชน์ที่ตนสังกัดอยู่เท่านั้น ดังนั้นในการก่อให้เกิดการพัฒนาอย่างค่อเนื่องในหมู่บ้านหรือชุมชน เจ้าหน้าที่ควรมีการกระตุ้นและสอนประชาชนให้ปฏิบัติตามขั้นตอนของทฤษฎี การกระทำในชุมชนของการร่วมในกิจกรรมต่างๆ ว่าควรจะมีส่วนร่วมในการ

วางแผนดำเนินกิจกรรม ระบุถึงปัญหาเพื่อตอบสนองความต้องการ หรือแก้ไข้ปัญหาของพวกเขา โดยเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจหาแนวทางที่ถูกต้อง ตลอดจนร่วมมือร่วมใจในกิจกรรมที่วางไว้

ฉลาตชาย ระมิตานนท์ (2528) กล่าวถึงลักษณะสำคัญพื้นฐานของกิจกรรมนันทนาการที่เกี่ยวกับป่าชุมชนว่ามี อยู่ 2 ข้อใหญ่ๆ คือ

1. การตัดสินใจในการทำโครงการ ตลอดจนการกระทำหรือการดำเนินการทุกขั้นตอนจะต้องเป็น ไปแบบชุมชนร่วมกันทำ (Collective decision making and action)
2. ชุมชนทั้งหมดจะต้องเข้าร่วมเฉลี่ยค่าใช้จ่ายและรับผลประโยชน์ของโครงการร่วมกัน (the sharing of benefits and costs by the community as a whole)

หลักการดังกล่าวนี้จะต้องถือว่า เป็นส่วนที่ขาดไม่ได้เลยในการจัดการ โครงการหรือกิจกรรมกึ่งป่าชุมชน สมศักดิ์ สุขวงศ์ (2532) กล่าวว่า การปลูกป่าชุมชนเพื่อเป็นแหล่งผลิตไม้ใช้สอยสำหรับหมู่บ้าน อาจปลูกในที่ดินสาธารณะประโยชน์ในหมู่บ้าน เช่น ที่ดินของวัด โรงเรียน สถานที่ราชการ ทั้งนี้โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญ คือ เพื่อให้ประชาชนในพื้นที่ได้เรียนรู้ และเข้าใจถึงคุณค่าและวิธีการปลูกที่ถูกต้อง เพื่อจะได้มีการใช้สอยร่วมกันตลอดจนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ นอกเหนือจากนี้ไม้ใช้สอยจะได้ไม่ต้องบุกรุกพื้นที่ป่าธรรมชาติ นอกจากนั้นผลประโยชน์ที่ได้รับโดยอ้อม คือ มีพื้นที่ป่าไม้เพื่อการศึกษาและเพื่อพักผ่อนหย่อนใจ และรักษาสมดุลทางธรรมชาติของชุมชนได้ด้วย ทั้งนี้โดยยึดหลักการที่จะทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน ได้แก่

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ
2. การมีส่วนร่วมในการลงมือทำเอง
3. การมีส่วนร่วมในการแบ่งผลประโยชน์
4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล โดยเจ้าหน้าที่ของรัฐจะสนับสนุนในด้าน

วิชาการ

การมีส่วนร่วมของประชาชน ในการดูแลป่าชุมชนเกิดจากผลประโยชน์ความสนใจและความเดือดร้อน เริ่มตั้งแต่การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจระบุปัญหาและสาเหตุของปัญหา ร่วม ในการดำเนินการ ร่วมในการลงทุนและปฏิบัติ และสุดท้ายร่วมในการติดตามและประเมินผล ถ้าประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการชุมชนแล้ว จะทำให้ชุมชนมีการจัดการป่าชุมชนได้อย่างยั่งยืน ซึ่งควรจะนำแนวคิดการอนุรักษ์ป่าชุมชนควบคู่ไปกับแนวคิดการพัฒนา และควรจะผสมผสานให้เข้ากับวัฒนธรรม พื้นบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วย ดังนั้นการอนุรักษ์และการพัฒนาชุมชน จะสัมฤทธิ์ผลได้ขึ้นอยู่กับความร่วมมือของชาวบ้านตลอดจนการรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการจัดการป่าชุมชน

John M. Cohen and Morman T. Upoff (1977) (อ้างใน สรรเสริญ ทองสมนึก, 2542) กล่าวถึงการมีส่วนร่วมในขั้นตอนการตัดสินใจ (Decision Making) ไม่ได้หมายความว่า จะเป็นการตัดสินใจได้เพียงอย่างเดียวยังใช้การตัดสินใจควบคู่ไปกับขั้นตอนการปฏิบัติการ (Implementation) ด้วย เช่น การจัดการองค์กร การกำหนดกิจกรรมพัฒนา เป็นต้น การตัดสินใจยังเกี่ยวข้องกับประชาชนในเรื่องของผลประโยชน์ (Benefit) และการประเมินผล (Evaluation) ในกิจกรรม การพัฒนาด้วย จะเห็นได้ว่าการตัดสินใจนั้นเกี่ยวข้องเกือบโดยตรงกับการปฏิบัติการ แต่ก็เกี่ยวข้อง กับผลประโยชน์และการประเมินผลด้วยเหมือนกัน โดยที่ผลประโยชน์นั้นเป็นผลมาจากการปฏิบัติการและผลประโยชน์ก็มาเป็นตัวกำหนดให้มีการประเมินผลซึ่งต่างก็ได้รับผลมาจากขั้นตอนการตัดสินใจแล้วทั้งสิ้น นอกจากนี้ก็จะมีผลสะท้อนกลับ (Feedback) จากการประเมินผล และการปฏิบัติการกลับไปสู่การตัดสินใจอีกด้วย ซึ่งแนวคิดนี้มีกรอบพื้นฐานเพื่ออธิบายและวิเคราะห์ การมีส่วนร่วม 4 รูปแบบ คือ

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน ได้แก่ การเริ่มตัดสินใจ การดำเนินการตัดสินใจ และการตัดสินใจปฏิบัติการ
2. การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ ประกอบด้วย การสนับสนุนด้านทรัพยากร การบริหารและการประสานขอความร่วมมือ
3. การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ ไม่ว่าจะเป็นผลประโยชน์ทางวัตถุ ผลประโยชน์ ทางด้านสังคม หรือผลประโยชน์ส่วนบุคคล
4. การมีผลประโยชน์ในการประเมินผล เป็นการควบคุมตรวจสอบการดำเนินการกิจกรรมทั้งหมดและเป็นการแสดงถึงการปรับตัวในการมีส่วนร่วม

คูสิต เวชกิจ (2535) ยังได้กล่าวถึงระดับการมีส่วนร่วม เพื่อการป่าไม้ชุมชนของประชาชนไว้ดังนี้

1. ระดับ 1 ไม่มีส่วนร่วมเลย เป็นลักษณะของการป่าไม้ชุมชนที่ทางหน่วยงานของรัฐเข้าไปดำเนินการให้ประชาชนทั้งหมด หรือบางครั้งก็บังคับให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม โดยไม่มีทางเลือกเลยได้เพราะประชาชนเกรงความผิดที่อาจเกิดขึ้น รวมทั้งเกรงว่าจะต้องมีการสูญเสียผลประโยชน์บางประการ เช่น การถูกปรับ การถูกเพ่งเล็งจากทางราชการ ฯลฯ แต่ถ้าหลีกเลี่ยงได้ประชาชนจะไม่เข้ามามีส่วนร่วม
2. ระดับ 2 การมีส่วนร่วมน้อยมาก ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมกับการป่าไม้ชุมชน เพราะสิ่งล่อใจหรือผลประโยชน์บางประการที่จะได้รับ เช่น ได้เงินค่าตอบแทนจากการใช้แรงงาน ได้มีโอกาสไปทัศนศึกษาด้านป่าไม้ แต่ตัวประชาชนเองไม่ได้รับความเลื่อมใสต่อการ ป่า

ไม่ชุมชน ดังนั้นเมื่อไรก็ตามที่ประชาชนเห็นว่าตนเองไม่ได้รับผลประโยชน์เพียงพอที่จะไม่เข้ามา มีส่วนร่วม

3. ระดับ 3 การมีส่วนร่วมน้อย ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมกับการป่าไม้ชุมชน เพราะถูกชักชวนด้วยการโฆษณาประชาสัมพันธ์ในรูปแบบต่างๆ ที่มุ่งเน้นให้เห็นถึงผลดีและผลประโยชน์ที่จะได้รับจากการป่าไม้ชุมชนตามที่ทางราชการกำหนดไว้ให้ ซึ่งไม่ได้คำนึงถึงความต้องการของประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมและได้รับผลประโยชน์อาจให้ความร่วมมือต่อไป แต่ถ้าประชาชนเห็นว่าไม่เกิดประโยชน์แก่ท้องถิ่นเท่าที่ควรก็จะล้มเลิกการมีส่วนร่วม

4. ระดับ 4 การมีส่วนร่วมปานกลาง ทางราชการจะทำการสอบถามหรือสัมภาษณ์ประชาชนถึงความต้องการทางด้านป่าไม้ของท้องถิ่น และสภาพข้อเท็จจริงของสภาพทรัพยากรป่าไม้ที่เป็นอยู่ แล้วทางราชการจะนำข้อมูลที่ได้เหล่านี้ไปทำการกำหนดแผนงานเพื่อให้ประชาชนปฏิบัติตาม ซึ่งแผนงานที่กำหนดขึ้นนี้บางครั้งอาจไม่ตรงตามความประสงค์ของประชาชนก็ได้

5. ระดับ 5 มีส่วนร่วมค่อนข้างสูง ทางราชการจะมีการยอมรับให้ประชาชนเข้ามา มีส่วนร่วมค่อนข้างสูงโดยการเปิดให้แสดงความคิดเห็นต่างๆ เกี่ยวกับปัญหาด้านทรัพยากรป่าไม้ที่ เกิดขึ้นรวมทั้งแนวทางการแก้ไขปัญหาความต้องการของประชาชนด้านป่าไม้ชุมชน แต่ในด้าน การตัดสินใจ การกำหนดแผนงานจริงๆ ยังขึ้นอยู่กับอำนาจและหน้าที่ของทางราชการ

6. ระดับ 6 การมีส่วนร่วมสูง ทางราชการจะเปิดโอกาสอย่างมากแก่ประชาชน ในการดำเนินการป่าไม้ชุมชนขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของประชาชนเองว่าจะแก้ปัญหาอย่างไร แต่ก็ยังมี บางส่วนที่ทางราชการยังใช้อำนาจหน้าที่เข้ามารับบทบาทต่อการกำหนดแผนงานนี้ด้วย

7. ระดับ 7 การมีส่วนร่วมในอุดมคติ ประชาชนในท้องถิ่นจะร่วมมือกัน ดำเนินการด้านป่าไม้ชุมชนด้วยตนเอง โดยตลอด นับตั้งแต่เริ่มค้นจนกระทั่งสิ้นสุดการดำเนินงาน โดยการอาศัยพื้นฐานความต้องการของประชาชนในท้องถิ่นเอง จึงได้รับความร่วมมือจากประชาชนเป็นอย่างดี ทางราชการเองอาจมีส่วนร่วมมากในแง่ของการช่วยเหลือหรือสนับสนุนในสิ่งที่เกินความสามารถของประชาชนเท่านั้น

จากแนวคิดข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในการดูแลป่าชุมชนเกิดจากผลประโยชน์ ความสนใจและความเดือดร้อน เริ่มตั้งแต่การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ระบุนโยบายและสาเหตุของปัญหา การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ การมีส่วนร่วมในการลงทุนและปฏิบัติ และสุดท้ายการมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล ถ้าประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการชุมชนแล้ว จะทำให้ชุมชนมีการจัดการป่าชุมชนได้อย่างยั่งยืน ซึ่งควรจะนำแนวคิดการอนุรักษ์ป่าชุมชนควบคู่ไปกับแนวคิดการพัฒนา และควรจะผสมผสานให้เข้ากับวัฒนธรรม

พื้นบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วย ดังนั้นการอนุรักษ์และการพัฒนาชุมชนจะสัมฤทธิ์ผลได้ขึ้นอยู่กับความร่วมมือของชาวบ้านตลอดจนการรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชน

2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ชูศักดิ์ วิทยากัท (2531) ได้ศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับการใช้ทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในบริเวณลุ่มน้ำแม่ปิงตอนบน กรณีศึกษา อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ จากการศึกษาพบว่าชาวบ้านในชุมชนส่วนใหญ่กว่าร้อยละ 93.3 มีความคิดเห็นสนับสนุนแนวทาง ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่เป็นลักษณะของป่าไม้ชุมชนหรือป่าไม้สังคม เนื่องจากว่าชาวบ้าน ต้องการที่จะใช้ประโยชน์ในป่าไม้ที่อยู่บริเวณใกล้ชุมชนของตนเอง จึงต้องการที่จะมีส่วนร่วมใน รักษาและดูแลป่าไม้ของตนเอง รวมถึงร่วมกันกีดกันบุคคลอื่นมา ลักลอบตัด หรือสัมปทานทำไม้ ในป่าชุมชนของตนเองมากกว่าที่ชาวบ้านเองได้แค่เฝ้ามองดูเฉยๆ เพราะไม่มีสิทธิและอำนาจหน้าที่ ในการจัดการ อีกทั้งป่าชุมชนมิใช่ของผู้ใดผู้หนึ่ง ทำให้การมีส่วนร่วมของชาวบ้านเป็นสิ่งสำคัญใน การจัดการป่าชุมชน ส่วนในด้านทัศนคติต่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม เมื่อพิจารณาโดย รวมแล้วพบว่าประชากรมีทัศนคติต่อการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมอยู่ในระดับ ปานกลางค่อนข้างสูง

ประสิทธิ์ ลิปรีชา, ชัชวาลย์ ทองดีเลิศ และสมนึก เบญจวิทยาธรรม (2534) ได้ศึกษาเรื่องทรัพยากรป่าไม้ ในภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย เน้นเนื้อหาเกี่ยวกับการอนุรักษ์ ป่าของชุมชน จากการศึกษาพบว่าในจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน น่าน แม่ฮ่องสอน ลำปาง เชียงราย และ พะเยา ชาวบ้านได้ใช้วิธีการอนุรักษ์ป่าโดยมีการแบ่งป่าออกเป็นป่าอนุรักษ์ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของ แม่น้ำลำธาร จึงได้มีการห้ามชาวบ้านเข้าไปบุกรุก ทำลายและตัดต้นไม้ และเป็นป่าใช้สอยซึ่ง สามารถเก็บหาของป่า ตัดไม้แห้งๆ ไปทำเชื้อเพลิงได้ ซึ่งชาวบ้านได้มีการออกกฎกติกา และได้รับการยอมรับร่วมกัน นอกจากนี้ยังมีมาตรการป้องกันบุคคลในชุมชนอื่นเข้ามาบุกรุกทำลายป่า ผลงานวิจัยดังกล่าวทำให้ทราบว่าหลายหมู่บ้านในภาคเหนือ นั้น คนเราสามารถอยู่ร่วมกับป่าได้ พร้อมทั้งยังสามารถอนุรักษ์ป่าได้

สัณฐิตา กาญจนพันธุ์ (2535) ได้ศึกษาเรื่องศักยภาพของชุมชนในการอนุรักษ์ป่า กรณี ศึกษาภาคเหนือตอนบน จากการศึกษาพบว่าชาวบ้านมีระบบการจัดการทรัพยากรป่าไม้ซึ่ง พัฒนา มานาน โดยปราศจากการสนับสนุนและส่งเสริมของรัฐทำให้หลายชุมชนยังสามารถรักษา รูปแบบ ในการจัดการป่าตามประเพณีไว้ได้ และมีหลายชุมชนที่มีวิวัฒนาการใหม่ๆ ขึ้นเพื่อ ตอบสนองต่อ สถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป แต่ยังคงมีความต่อเนื่องกับรูปแบบทางวัฒนธรรมใน อดีต อยู่ซึ่งการ อนุรักษ์ป่าของชาวบ้านได้แฝงไว้ในรูปของระบบความเชื่อและวิถีการดำรงชีวิตใน

ชุมชน ดังนั้น ศักยภาพได้มีพื้นฐานมาจากความเข้าใจความสัมพันธ์ของคน ป่าไม้ น้ำ และที่ดิน ภายในระบบ นิเวศท้องถิ่น รวมถึงสามารถพัฒนาเพื่อเป็นการตอบสนองความเปลี่ยนแปลงทาง สังคม เศรษฐกิจ การเมืองและนิเวศวิทยาในท้องถิ่น ในด้านจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าไม้จะได้รับการตอบสนอง เพิ่มขึ้น เมื่อชุมชนเผชิญกับปัญหาการทำลายสภาพแวดล้อมและถูกแย่งชิงทรัพยากร จากบุคคลภายนอก ดังนั้นปัจจัยที่เอื้ออำนวยต่อการดูแล รักษาป่า ที่สำคัญมีอยู่ 3 ประการ คือ 1) การสืบทอด ประเพณีรักษาป่าบนพื้นฐานความเชื่อของชุมชน 2) การเผชิญปัญหาการแย่งชิง ทรัพยากรกับบุคคล ภายนอกชุมชน และ 3) การประสพภัยธรรมชาติที่มีผลมาจากการทำลายป่า

สุรินทร์ สุริยวงศ์ (2543) ได้ศึกษาเรื่องศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนที่ส่งผล ต่อ เศรษฐกิจและสังคมของชุมชน : กรณีศึกษา บ้านทุ่งยาว หมู่ที่ 7 ตำบล ศรีบัวบาน อำเภอ เมือง จังหวัดลำพูน จากการศึกษาพบว่า ชาวบ้านบ้านทุ่งยาวมีศักยภาพหรือมีความสามารถในการบริหารจัดการ และพัฒนาป่าชุมชนได้อย่างยั่งยืน และเป็นธรรมในลักษณะของการอนุรักษ์ป่า การได้รับ ผลประโยชน์ และผลผลิตจากป่าในเชิงเศรษฐศาสตร์ การมีส่วนร่วมของชาวบ้านและชุมชน รวมถึง ผลกระทบด้านต่างๆ ที่ชุมชนได้รับ ชาวบ้านได้กำหนดทิศทางของการจัดการป่า โดยชุมชนใน อนาคต โดยการเน้นการร่วมประสานประโยชน์ ทั้งร่วมการพิจารณาลงทุน ร่วมดำเนินการ หรือ การแปรรูปทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นที่ชาวบ้านและองค์กรชุมชนมีส่วนเกี่ยวข้อง จะส่งผลให้ เกิดศักยภาพของป่าชุมชน

อารมย์ ชมขวัญ (2542) ได้ศึกษาเรื่อง การจัดการป่าชุมชนบ้านแม่จองไฟ ตำบล ห้วยอ้อ อำเภอทอง จังหวัดแพร่ พบว่าวิธีการจัดการป่าของชุมชนบ้านแม่จองไฟ มีศักยภาพในการ จัดการ ป่าที่ดีมาก มีผู้นำที่เข้มแข็ง ชุมชนได้กำหนดข้อห้าม กฎระเบียบของชุมชนขึ้น และสามารถ บังคับ ใช้กับสมาชิกได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น ห้ามตัดไม้ในเขตอนุรักษ์ไว้มาใช้สอย การห้ามนำ ของป่า มาขาย การห้ามเผาป่า และยังมีการสร้างแนวกันไฟ แนวเขตป่าไม้แสดงไว้อย่างชัดเจน นอกจากนี้ สมาชิกในชุมชนจะกีดกัน ไม้ให้ความร่วมมือกับบุคคลภายนอกชุมชนที่จะมาแสวงหา ผลประโยชน์ จากป่าที่ชุมชนดูแลอยู่ ตลอดจนสมาชิกในชุมชนมีจิตสำนึกที่ดีต่อการอนุรักษ์ป่าไม้ จึง ทำให้สภาพ ป่าไม้ของชุมชนบ้านแม่จองไฟยังคงความอุดมสมบูรณ์ต่อไป

สมหวัง เรืองนิวัติภย (2542) ทำการศึกษาเรื่อง เงื่อนไขในการอนุรักษ์ทรัพยากร ป่าไม้ ของชาวบ้านตำบลตำผาหมอก อำเภอ ทอง จังหวัดแพร่ ชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพการเกษตร และมี ฐานะยากจนที่ดินทำมาหากินมีจำกัด ในอดีตป่าไม้มีความอุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านมีวิถีชีวิต พึ่งพิง และรักษาป่ามาตลอด เมื่อรัฐเปิดให้สัมปทานทำให้การทำไม้เถื่อนของนายทุนทำให้ป่าลดลง รัฐจึง กำหนดให้มีการปลูกสร้างสวนป่าและเตรียมการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติมีผลทำให้ที่ดิน ที่ทำมา หากินของชาวบ้านลดลง เกิดปัญหาการขัดแย้งระหว่างรัฐและชุมชน อย่างไรก็ตามชาวบ้าน

ส่วนใหญ่มีการรับรู้ถึงปัญหา ตระหนักถึงความขัดแย้งระหว่างรัฐและชุมชน อย่างไรก็ตามในการที่ป่าไม้ถูกทำลาย ชาวบ้านมีความต้องการด้านการใช้ประโยชน์จากป่าในรูปแบบป่าชุมชนการบำรุงรักษาในสวนป่า รัฐต้องยอมให้ชาวบ้านทำการเพาะปลูกควบคู่ไปด้วย รวมทั้งการมีส่วนร่วมในการจัดการป่า

วิลาสินี ญูชอภัย (2543) ได้ทำการศึกษาเรื่อง ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของกลุ่มอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำบ้านคอนแก้ว ตำบล ป่าคา อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน พบว่าความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนบ้านคอนแก้ว ประกอบด้วย การมีผู้นำชุมชนที่มีศักยภาพในการรวมกลุ่ม และกระตุ้นจิตสำนึกของชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมใน การอนุรักษ์ โดยอาศัยรากฐานทางวัฒนธรรมของชุมชน ในขณะเดียวกันระบบการผลิตแบบ เกษตรกรรมกึ่งยังชีพ ทำให้มีวิถีการผลิตที่พึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติและแรงงานภายในชุมชน ความสัมพันธ์ในระดับครัวเรือน และระดับชุมชนที่มีความผูกพันแน่นแฟ้น ทำให้เกิดการช่วยเหลือ ซึ่งกันและกัน ด้านเครือข่ายการเรียนรู้เทคนิคการจัดการที่เน้นผสมผสานองค์ความรู้ดั้งเดิม ได้แก่ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ประเพณี พิธีกรรม และองค์ความรู้แบบใหม่ที่มาจากการศึกษาดูงาน การอบรม สัมมนา เวทีชาวบ้านจนเกิดเป็นเครือข่ายการเรียนรู้

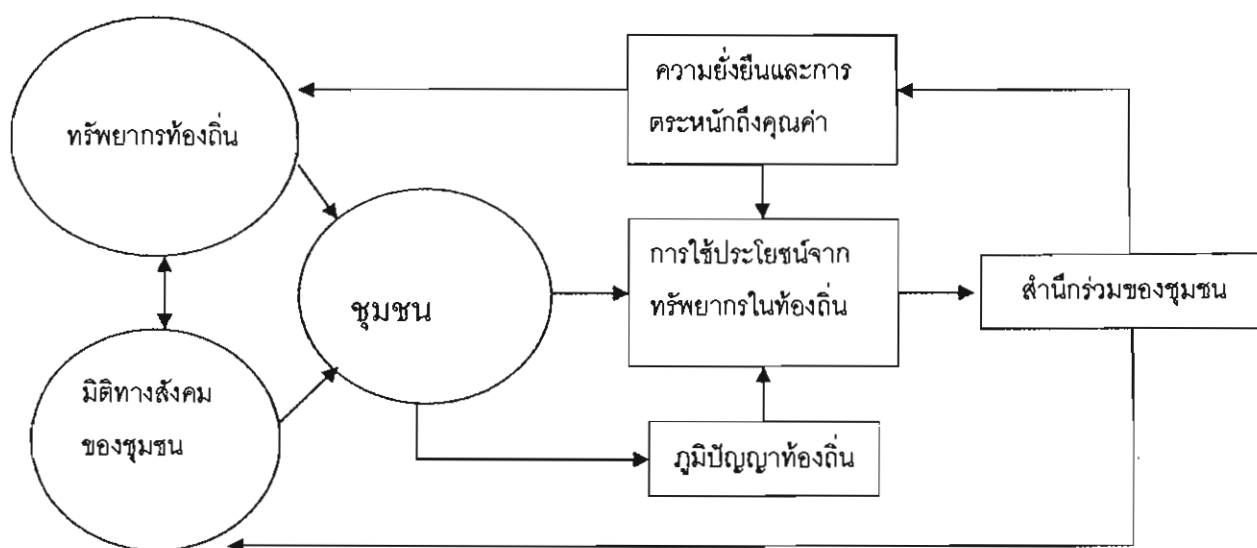
สัททยา วิเศษ (2540) ได้ศึกษาเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ และฟื้นฟู ป่าต้นน้ำ ศึกษาเฉพาะกรณี กลุ่มฮักป่าศรีถ้อย ตำบลศรีถ้อย อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา จากการศึกษาพบว่า กลุ่มฮักป่าศรีถ้อย ได้มีการพัฒนาการมาจากการร่วมกันคัดค้านการสัมปทานทำไม้ และจากการ ประสบกับปัญหาภัยแล้งที่เกิดขึ้นจากการตัดไม้ทำลายป่าจึงได้เกิดกิจกรรมในการอนุรักษ์และฟื้นฟู ป่าโดยที่มีทั้งกิจกรรมต่างๆ เกิดขึ้นจากภูมิปัญญา มีการเรียนรู้จากธรรมชาติแล้ว ได้มีการถ่ายทอด เป็นความรู้และประสบการณ์ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต วัฒนธรรมชุมชน และระบบนิเวศของป่าไม้ และกิจกรรมที่เกิดการประยุกต์ประเพณีทางพุทธศาสนาจากแนวคิดที่ว่า การอนุรักษ์ นั่นคือ การที่ให้ ชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมในการรักษาป่าโดยใช้วิธีการกระตุ้นหรือชี้แนะให้ชาวบ้านได้ตระหนัก ถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อเป็นการกระตุ้นจิตสำนึกในการช่วยกันดูแล รักษาป่า อีกด้วย

สรเรณู ทองสมนึก (2542) ศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการ ป่าชุมชน บ้านทรายทอง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน จากการศึกษาพบว่าชาวบ้าน บ้านทรายทองมี ความเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง มีระบบเครือข่ายทางสังคม และความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น พร้อมทั้ง ได้มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ผ่านพิธีกรรมและระบบความเชื่อของชุมชนที่มีต่อป่า รวมถึง การใช้กฎเกณฑ์ของชุมชนในการดูแล รักษาป่าโดยการลงโทษ ปรับเงินแก่ผู้ฝ่าฝืนและใช้มาตรการ ทางสังคมโดยการระงับการติดต่อสัมพันธ์ทางสังคม ในด้านการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน

ในการจัด การป่าชุมชนเป็นระดับปานกลาง เนื่องจากว่าชาวบ้านมีรายได้ไม่มากนักเพียงพอสำหรับการยังชีพ จึงต้องมีการหาเลี้ยงตนเองและครอบครัวก่อน ทำให้ไม่มีเวลามากพอที่จะเข้าร่วมกิจกรรมของ ส่วนรวมได้ และชาวบ้านคิดว่าป่าไม้นั้นเป็นสมบัติส่วนรวมของชุมชน ดังนั้นทุกคนจึงมีหน้าที่ใน การช่วยกันดูแลรักษาป่าไม้

จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า บทบาทและอำนาจของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร เป็นแนวคิดที่ แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของชุมชนกับทรัพยากรท้องถิ่น ในลักษณะที่ว่า การดำเนินชีวิตของคนในชุมชน ต้องพึ่งพาทรัพยากรท้องถิ่นในการดำรงชีวิต บทบาทของชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นเป็นการทำให้ชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์ การดูแล รักษาและการฟื้นฟูทรัพยากร โดยชาวบ้านได้ตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติ และศักยภาพของ ชุมชนที่มีพื้นฐานมาจากการอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่น โดยได้ทำการถ่ายทอด ภูมิปัญญาผ่านวัฒนธรรม และระบบความเชื่อของชุมชนที่มีต่อทรัพยากรท้องถิ่นในการใช้ประโยชน์ ดูแลรักษา และการกระจายทรัพยากรอย่างเป็นธรรม ซึ่งชาวบ้าน ยึดถือระบบกรรมสิทธิ์ร่วม ทำให้ชาวบ้านทุกคนมีจิตสำนึกร่วมกันถึงสิทธิและหน้าที่ในการจัดการ ดูแลและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่น ซึ่งเป็นกลไกสำคัญให้ที่ทำให้เห็นบทบาทของคนในชุมชนต่อการจัดการการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นรวมถึงระบบเครือข่ายในการแลกเปลี่ยนและการรวมกลุ่มเพื่อนำไปสู่ความร่วมมือในการจัดการประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นเนื่องจากว่าทรัพยากรท้องถิ่นของชุมชนนั้นมีใช้ของผู้ใดผู้หนึ่งแต่ทุกคนมีสิทธิในทรัพยากรเท่ากันและการจัดการอย่างยั่งยืนขององค์กรในท้องถิ่นจะแสดงให้เห็นบุคคลภายนอกได้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นได้อย่างยั่งยืน

2.6 ผังกรอบแนวคิดในการศึกษา

(ปรับปรุงมาจากกรอบแนวคิดของ ภราดร โกมลรัตน์, 2548)

กรอบแนวคิดนี้ ผู้วิจัยต้องการศึกษาถึงบทบาทและอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น กรณีศึกษาหมู่บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอก อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ โดยมุ่งศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น ในลักษณะของการดูแลรักษา ฟื้นฟู และการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่น ว่าชาวบ้านในพื้นที่มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ในพื้นที่ดังกล่าว เพื่อตอบสนองระบบการผลิต และวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนได้อย่างไร ในด้านใดบ้าง และมุ่งศึกษาถึงแรงขับเคลื่อนภายในของชุมชนที่มีอาศัยมติทางสังคมของชุมชนมาประยุกต์ใช้ในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น เป็นการศึกษาเกี่ยวกับสาระคุณค่าที่แฝงอยู่ในรูปแบบของประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อของชุมชน ว่ามีผลอย่างไรต่อระบบความคิดและพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชน ในการถ่ายทอดการเรียนรู้ และการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในชุมชน ในรูปแบบของการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นและการใช้ประโยชน์ร่วมกันของชาวบ้าน และส่งผลให้กลายเป็นอุดมการณ์และแรงขับเคลื่อนในการกำหนดบทบาท

ของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น โดยอาศัยกลไกทางวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือและนำไปสู่การปฏิบัติร่วมกันได้อย่างมีพลัง

นอกจากนี้ผู้วิจัย ต้องการศึกษาดังความเชื่อมโยงระหว่างมิติทางสังคมของชุมชนกับบทบาทของชาวบ้านในพื้นที่ ว่ามีการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านใดเข้ามาช่วยในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น ให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของชุมชนและสังคมอีกมิติหนึ่ง เป็นการศึกษาถึงบทบาทและอำนาจของชุมชน ในมิติพื้นที่บ้านที่ผู้วิจัยมองว่าสังคมศาสตร์มีอำนาจความชอบเขตวัฒนธรรม และอำนาจเหล่านั้นก็กระจายแผ่เร้นอยู่ทุกองคาพยพของชุมชนนับตั้งแต่ทรัพยากรที่เป็นวัตถุไปจนถึงโลกทัศน์ ความคิด และการมีส่วนร่วมของชุมชน (ซึ่งปรากฏชัดในพิธีกรรม) ในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นของตนเอง โดยศึกษาจากลักษณะการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นในชุมชน เช่น การใช้ประโยชน์ด้านที่ดิน แหล่งน้ำ แหล่งสมุนไพร แหล่งอาหาร แหล่งพักผ่อนหย่อนใจ ฯลฯ รวมถึงรูปแบบ วิธีการในการดูแลรักษาทรัพยากรท้องถิ่นร่วมกันของชาวบ้านว่ามิติทางสังคมมีอิทธิพลแนบแน่นในกระบวนการขั้นตอนเหล่านั้นอย่างไร ถึงทำให้ชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญมี ศักยภาพในการจัดการดูแล รักษา พื้นฟูทรัพยากรท้องถิ่นได้อย่างเข้มแข็ง และสอดคล้องกับวิถีชีวิต ที่ส่งผลต่อการอยู่ร่วมกันของคนกับทรัพยากรท้องถิ่นให้เกิดความสมดุลยั่งยืนเป็นเป้าหมายสูงสุด

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

งานศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาถึงบทบาทและอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น กรณีศึกษาหมู่บ้านโพธิ์ทองเจริญ หมู่ที่ 2 ตำบลเชิงคอย อำเภอคอยสะแก จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อศึกษามิติทางสังคมของชุมชนกับการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น เป็นการมุ่งศึกษาถึงสาระคุณค่าที่แฝงอยู่ในรูปแบบของประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อของชุมชน ว่ามีผลอย่างไรต่อระบบความคิดและพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชน ในการหล่อหลอมอุดมการณ์ การถ่ายทอดการเรียนรู้ และการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในชุมชน ในรูปแบบของการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นและการใช้ประโยชน์ร่วมกันของชาวบ้าน รวมถึงการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านต่างๆเข้ามาช่วยในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของชุมชน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และเพื่อศึกษาบทบาทและอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นเป็นการศึกษาถึงบทบาทการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นของตนเอง ว่าชาวบ้านในพื้นที่ที่มีการเข้ามามีส่วนร่วมในประเด็นใดบ้าง โดยศึกษาจากลักษณะการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นในชุมชน เช่น การใช้ประโยชน์ด้านที่ดิน แหล่งน้ำ แหล่งสมุนไพร แหล่งอาหาร แหล่งพักผ่อนหย่อนใจ ฯลฯ รวมถึงรูปแบบ วิธีการในการดูแลรักษาทรัพยากรท้องถิ่นร่วมกันของชาวบ้านว่ามีกระบวนการขั้นตอนอย่างไร ถึงทำให้ชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญมี ศักยภาพในการจัดการดูแล รักษา พื้นฟูทรัพยากรท้องถิ่นได้อย่างเข้มแข็ง เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปใช้เป็นแนวทางในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นของชุมชนอื่นที่มีแหล่งทรัพยากรท้องถิ่นอันได้แก่ดิน น้ำ ป่าและพันธุ์พืชต่างๆ อันควรอนุรักษ์ไว้ให้เป็นพื้นที่ส่วนรวมของชุมชน เพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ และจารีต ประเพณี วัฒนธรรมของชุมชน ที่ส่งผลต่อการอยู่ร่วมกันของคนกับทรัพยากรท้องถิ่นให้เกิดความยั่งยืน

โดยกำหนดกรอบแนวคิด จากแนวคิดทฤษฎีและการวิจัยที่เกี่ยวข้องก่อน แล้วจึงนำไปศึกษาในพื้นที่ ผู้ศึกษาทำการเก็บข้อมูลด้วยตนเอง ในการวิเคราะห์ข้อมูลตาม วัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ ต้องอาศัยข้อมูลแนวคิดจากชุมชนต่างๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจ และสามารถอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ศึกษา รูปแบบการวิจัยครั้งนี้เป็นเชิงคุณภาพ ซึ่ง วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลนั้น โดยการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) ในชุมชนจาก การสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความละเอียดและครอบคลุม รอบด้าน

จนกระทั่งทำการศึกษาได้ข้อมูลครบตามประเด็นที่ศึกษาวิจัย ดังนั้นในการดำเนินการวิจัย มีรายละเอียดดังนี้

3.1 ข้อมูลและ แหล่งข้อมูล

เนื่องจากการศึกษครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการเขียนบรรยายเชิงพรรณนาผู้ศึกษาได้ คัดเลือกชาวบ้านที่ศึกษาแบบเฉพาะเจาะจง โดยเลือกผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรภายในท้องถิ่น เช่น กลุ่มเกษตรกรผู้ทำนา เลี้ยงสัตว์ ปลูกพืชผลทางการเกษตร เหมืองฝาย ฯลฯ เพื่อมุ่งศึกษาถึงลักษณะการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นในเขตพื้นที่หมู่บ้านโพธิ์ทองเจริญในมิติทางสังคม ความเชื่อ และประเพณีของท้องถิ่น ทำให้ผู้ศึกษาค้อง วิเคราะห์ข้อมูลต่างๆ อย่างรอบด้าน เพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์ถึงบทบาทและอำนาจของชุมชนในการมีส่วนร่วม ต่อรอง การดูแลรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรภายในท้องถิ่นของชาวบ้านให้สอดคล้องกับบริบทพื้นที่ของชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ ซึ่งประกอบด้วยข้อมูลจากแหล่งต่างๆ เพื่อให้ได้ข้อมูลครอบคลุมตามวัตถุประสงค์ ของการศึกษา ผู้ศึกษาจึงได้ทำการศึกษาค้นคว้า 2 ประเภท คือ

1. ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) เป็นข้อมูลที่รวบรวมจากแหล่งข้อมูลโดยตรง ซึ่ง แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

1.1 การศึกษาโดยการเข้าไปสำรวจ (Survey) ชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ หมู่ที่ 2 ตำบลเชิงคอย อำเภอคอยสะแก จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อการศึกษาเบื้องต้นเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ของ ชุมชน โดยการเข้าไปสังเกตพฤติกรรมของชาวบ้านและบริบทของชุมชนในภาพรวมด้านสภาพ ทั่วไปเพื่อให้ทราบถึงความเป็นอยู่ของชาวบ้านในชุมชน วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี และ ความเชื่อของชุมชน ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ส่งผลให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชน และ การทำงานร่วมกันขององค์กรชาวบ้านในการจัดการ ดูแล และพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นของชุมชน

1.2 การศึกษาข้อมูลจากกลุ่มเป้าหมายในพื้นที่ได้แก่ ผู้นำที่เป็นทางการ และผู้นำที่ ไม่เป็นทางการ คณะกรรมการหมู่บ้านที่เป็นกลุ่มเดียวกับคณะกรรมการที่ดูแลรักษาป่าชุมชนของหมู่บ้าน รวมถึง สมาชิกของชุมชนที่มีส่วนร่วมในการจัดการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าไม้บริเวณรอบๆชุมชน เพื่อให้ทราบถึงบริบทชุมชนในภาพรวมของ สภาพทั่วไป ลักษณะ บทบาทและอำนาจของชุมชนในการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น รวมทั้งการเก็บข้อมูลจากการ

ระดมความคิดจาก เวทีหรือการประชุมของกลุ่มเป้าหมาย (Focus Group) เพื่อเป็นการแสดงความ คิดเห็นต่างๆ เกี่ยวกับการ ดูแล จัดการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่น รวมถึงปัญหาที่เกิดขึ้น

2. ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) เป็นข้อมูลที่ได้จากการศึกษา และรวบรวม จาก เอกสาร คำรา บทความ สิ่งพิมพ์ และรายงานการศึกษาต่างๆ แนวคิดทฤษฎี งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง กับ พื้นที่ ที่ทำการศึกษาเพื่อใช้กำหนดกรอบและประเด็นสำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูล รวมถึงการ นำ ไปใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน เพื่อให้เข้าใจในประเด็นตามวัตถุประสงค์ ของ งานวิจัยที่ตั้งไว้

นอกจากนี้ผู้ศึกษาได้ศึกษาข้อมูลของชุมชนและหน่วยงานของรัฐในพื้นที่ศึกษา ซึ่งเป็นข้อมูลพื้นฐานของชุมชน อันทำให้ทราบถึงสภาพความเป็น อยู่ของชุมชนที่สามารถนำมา เป็นแนวทางในการวิจัยครั้งนี้ด้วย

3.2 ผู้ให้ข้อมูลหลัก

เนื่องจากการศึกษครั้งนี้เป็นการศึกษาแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ จึงไม่ให้ความสำคัญ ของจำนวนครัวเรือนในการสุ่มตัวอย่างมากนัก แต่ใช้บริบทของชุมชนในการเก็บ ข้อมูลแทน จึงได้ ทำการคัดเลือกชาวบ้านในการศึกษครั้งนี้แบบเฉพาะเจาะจงเป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) ที่สามารถเป็นตัวแทนของชาวบ้านในพื้นที่ชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ ซึ่ง ประกอบด้วยบุคคลต่างสถานภาพ ทางสังคมและบทบาทหน้าที่ ได้ 3 กลุ่มดังนี้

1. เจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐ ได้แก่ สมาชิกองค์การเทศบาลคอยสะเก็ด สมาชิกองค์การเทศบาลตำบลเชิงดอย เพื่อศึกษาเรื่องบทบาทและอำนาจของชุมชนในการจัดการ ทรัพยากรท้องถิ่น จำนวน 5 คน

2. สมาชิกภายในชุมชนที่มีบทบาทในการมีส่วนร่วมในการจัดการใช้ประโยชน์ จากทรัพยากรท้องถิ่น จำนวน 20 คน เพื่อศึกษาเรื่อง ประวัติชุมชน ศักยภาพและปัจจัย รวมถึง บทบาทและการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ในการบริหาร จัดการ ดูแล อนุรักษ์ และฟื้นฟูทรัพยากร ท้องถิ่นของชุมชน

3. บุคลากรในชุมชนเป้าหมาย ได้แก่

3.1 ผู้นำที่เป็นทางการ ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน จำนวน 5 คน เพื่อ ศึกษาเรื่องบริบทชุมชนในภาพรวมของสภาพทั่วไป ได้แก่ ประวัติของชุมชน โครงสร้าง พื้นฐาน ของสังคม ความเข้มแข็งของชุมชนในการพึ่งพาตนเองของชาวบ้าน

3.2 ผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ได้แก่

- พระสงฆ์ ผู้สูงอายุที่ชาวบ้านในชุมชนให้ความเคารพนับถือ เชื่อฟังและมักจะมาขอคำปรึกษา เมื่อเกิดปัญหาขึ้นในครอบครัวหรือในชุมชน ตลอดจนชาวบ้านในพื้นที่ จำนวน 10 คน ซึ่งเป็นผู้มีความสามารถในการใช้ทรัพยากรท้องถิ่น เพื่อศึกษาเรื่องระบบความเชื่อ ขนบธรรมเนียม ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเข้มแข็งของผู้นำชุมชน ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ระบบกรรมสิทธิ์ร่วม ในการจัดการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่น

- กลุ่มสตรี-แม่บ้าน และเยาวชน จำนวน 15 คน เพื่อศึกษาเรื่องบทบาทการมีส่วนร่วม ในการพึ่งพาใช้ประโยชน์ และการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรท้องถิ่นร่วมกันในชุมชน

3.3 เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่ศึกษา โดยการเข้าไปสัมผัสชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน โดยผู้ศึกษาเป็นสมาชิกคนหนึ่งของชุมชนแห่งนี้จึงมีความผูกพันและรู้จักคุ้นเคยกับชาวบ้านเป็นอย่างดีมาก่อนแล้ว พร้อมทั้งร่วมสังเกตพฤติกรรมของชาวบ้านในการประกอบกิจกรรมต่างๆ ได้อย่างสนิทและเป็นกันเอง จึงสะดวกต่อการเก็บข้อมูลเชิงลึกพร้อมไปกับการจดบันทึก การถ่ายรูป และประเด็นการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง ของสมาชิกผู้ที่สามารถให้ข้อมูล (Key Informants) เพื่อให้ข้อมูลที่ถูกต้องและเป็นจริง วิธีการและเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย มีดังนี้

1. วิธีการสังเกต (Observation) จากการเข้าไปสัมผัสชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน พร้อมทั้งทำการสังเกตพฤติกรรม การจดบันทึก เป็นการสังเกตแบบ ไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) เป็นการหาข้อมูลจริง โดยเฝ้าดูสิ่งที่เกิดขึ้นในชุมชนอย่างใกล้ชิด เพื่อวิเคราะห์หรือหา ความสัมพันธ์ของบทบาทของชาวบ้านกับการมีอำนาจส่วนร่วมในการจัดการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่น โดยการเก็บข้อมูลดังนี้

- สภาพทั่วไปของหมู่บ้าน และสภาพแวดล้อมของทรัพยากรท้องถิ่น
- ความเป็นอยู่ของคนในชุมชน
- ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างคนในชุมชน
- ภูมิปัญญาท้องถิ่น พื้นฐานทางวัฒนธรรมชุมชน ขนบธรรมเนียมประเพณี

และ

ระบบความเชื่อของคนในชุมชน

- การมีส่วนร่วมของชาวบ้านที่ทำให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชน

- บทบาทการจัดการพึ่งพาใช้ประโยชน์ และการดูแลรักษา พื้นที่ทรัพยากร
ท้องถิ่นของคนในชุมชน

2. วิธีการสัมภาษณ์ (Interview) เป็นการศึกษาค้นคว้าในรูปแบบปฏิสัมพันธ์
ระหว่าง ผู้ถามและผู้ตอบ มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมข้อมูล เป็นการสนทนาอย่างมีจุดมุ่งหมาย และ
ในขณะที่ สัมภาษณ์สามารถสังเกตพฤติกรรมของผู้ตอบได้ทั้งทางสีหน้า ท่าทางและคำพูด ผู้ศึกษาได้
เลือก ใช้ประเภทการสัมภาษณ์ดังนี้

2.1 การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal Interview) เป็นการสนทนาใน
บรรยากาศแบบง่าย ๆ ไม่มีพิธีรีตอง ไม่มีลำดับของคำถาม โดยสัมภาษณ์ผู้นำที่เป็นทางการ ได้แก่
เจ้าหน้าที่หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน และผู้นำไม่เป็นทางการ
ได้แก่ ผู้สูงอายุที่ชาวบ้านในชุมชนให้ ความเคารพนับถือเชื่อฟังและมักจะมาขอคำปรึกษา กลุ่ม
สตรี-แม่บ้าน และเยาวชน เพื่อค้นหาข้อมูล ทางด้านบริบทชุมชนในภาพรวมของสภาพทั่วไปมีแนว
คำถามดังนี้

- ประวัติชุมชน
- ลักษณะทางกายภาพ ได้แก่ สภาพทางภูมิศาสตร์ เส้นทางคมนาคม การตั้ง
บ้านเรือนในชุมชน
- ลักษณะพื้นฐานทางสังคม ได้แก่ จำนวนประชากร อาชีพ การศึกษา การ
บริโภค สุขภาพอนามัย การให้บริการภายในหมู่บ้าน การปกครองภายในหมู่บ้าน และระบบ
ความสัมพันธ์ทางสังคม
- ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรมและระบบความเชื่อของคนในชุมชน
ในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น
- มิติทางสังคมท้องถิ่นในการจัดการ ดูแลรักษา พื้นที่ และการใช้ประโยชน์
ทรัพยากรท้องถิ่น
- การมีส่วนร่วมในการจัดการ ดูแลรักษา พื้นที่ และการใช้ประโยชน์จาก
ทรัพยากรท้องถิ่น
- การพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำ ดิน ป่าไม้ในการดำรงชีวิตประจำวัน
ของชุมชน
- การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของคนในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับกับอนุรักษ์
ทรัพยากรท้องถิ่น
- ความเข้มแข็งของชุมชน

- ลักษณะการใช้ทรัพยากรน้ำ ดิน ป่าไม้ในการดำรงชีวิตประจำวันของชุมชน

3. การสนทนากลุ่ม หรือการประชุมของกลุ่มเป้าหมาย (Focus Group) ได้แก่ ผู้สูงอายุ ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน ประธานกลุ่มแม่บ้าน ตัวแทนกลุ่มแม่บ้าน ชาวชน และชาวบ้าน ที่มีบทบาทและอำนาจในการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นในครั้งละประมาณ 9-12 คน ซึ่งลักษณะของการสนทนากลุ่ม เป็น การพูดคุยสนทนาในกลุ่ม เพื่อศึกษาถึงความคิดเห็น ความรู้สึก การรับรู้ และพฤติกรรมของกลุ่ม โดยผู้ศึกษาจะเปิดประเด็นต่างๆ ที่ต้องการศึกษาให้กลุ่มเป้าหมาย สนทนา โดยได้ใช้พลวัตรของกลุ่ม (Group Dynamic) เป็นสิ่งกระตุ้นให้สมาชิกในกลุ่มได้แสดงความคิดเห็นต่อประเด็น หรือแนวทาง การสนทนาอย่างกว้างขวางและเปิดเผย ขณะที่สนทนากันซึ่งความคิดเห็นของคนๆ หนึ่งในกลุ่ม สามารถไปกระตุ้นความคิดเห็นทัศนคติของคนอื่นได้ พร้อมทั้งยังเป็น การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของ คนในกลุ่ม การเสนอความคิดเห็นต่างๆของกลุ่มเกี่ยวกับบทบาทและอำนาจของชุมชนในการจัดการ ดูแลรักษา และการพึงพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่น ให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน จากนั้นหาข้อสรุปตามประเด็นที่สำคัญจากกรอบแนวคิด โดยทำการ จดบันทึก และสรุปใจความเนื้อหาที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการวิจัย

3.4 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยเป็นผู้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตัวเอง เป็นการให้ ข้อมูลที่มีอยู่เดิม (Secondary Data) โดยศึกษาค้นคว้าด้านเอกสารต่างๆ แนวคิด ทฤษฎี และผลงาน วิจัยที่เกี่ยวข้อง คำนึงถึงการเก็บข้อมูลใหม่ (Primary Data) โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์อย่างเป็น ทางการและไม่เป็นทางการตามแนวคำถาม ร่วมกับการสังเกตเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องเป็นจริงตาม สภาพของชุมชน การเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แบ่งเป็น 4 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ทำการศึกษาจากเอกสาร สิ่งตีพิมพ์ หนังสือ และรายงานการศึกษาต่างๆ ที่เกี่ยวข้องในการศึกษาพื้นที่ศึกษา ได้แก่ ข้อมูลความจำเป็นพื้นฐานของสังคม (จปฐ) ของหมู่บ้าน ที่เป็นข้อมูลพื้นฐานของหมู่บ้าน

ขั้นตอนที่ 2 การเข้าไปแนะนำตัวกับชาวบ้าน โดยเข้าไปสืบถามจากชาวบ้าน เพื่อให้เกิดความคุ้นเคยมากขึ้นระหว่างผู้ศึกษา และกลุ่มที่ต้องการจะศึกษา รวมถึงการสำรวจหมู่บ้าน ตลอดจนการจัด ทำแผนที่โดยสังเขปของหมู่บ้าน

ขั้นตอนที่ 3 ได้พูดคุยกับผู้ใหญ่บ้าน พร้อมทั้งคณะกรรมการหมู่บ้าน สํารวจรายชื่อ ผู้สามารถให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) ได้แล้วนำมาเลือกโดยการสุ่มแบบเจาะจง โดยการศึกษา ถึงฐานะในอดีตและปัจจุบัน ความรู้ ความสามารถ ความอาวุโสต่างๆแล้วนำไปพูดคุยกับ

ผู้ให้ข้อมูล หลักที่เลือก และผู้ศึกษาเป็นผู้สอบถามสนทนาและพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ เพื่อให้
เกิดความคุ้น-เคยระหว่างผู้ศึกษากับผู้ให้ข้อมูล โดยขั้นแรกจะเป็นการสนทนาพูดคุยในเรื่องทั่วไป
เกี่ยวกับสภาพ ความเป็นอยู่ต่างๆ พร้อมทั้งสังเกตพฤติกรรมตลอดจนวิถีการดำรงชีวิตประจำวัน
ของชาวบ้านใน ชุมชน

ขั้นตอนที่ 4 ภายหลังจากการคุ้นเคยกับชาวบ้านต่างๆ ได้ดีแล้ว ได้มีการวางแผนทาง
การสัมภาษณ์ไว้อย่างคร่าวๆ เกี่ยวกับสภาพทั่วไปของชุมชน บทบาทและอำนาจในการ
การจัดการทรัพยากรท้องถิ่น ภายในชุมชนและระหว่างชุมชน แล้วดำเนินการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูล
หลักที่เลือกไว้ โดยใช้การ สัมภาษณ์แบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ และการสังเกต เพื่อตอบ
คำถามอันเป็นข้อมูลใน การศึกษาเพื่อให้ได้ข้อมูลโดยละเอียด

3.5 การตรวจสอบข้อมูล

3.5.1 ข้อมูลที่ได้นำมาตรวจสอบความถูกต้องอย่างสม่ำเสมอโดย

การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (Data Triangulation)

โดยการนำข้อมูลจากภาคสนาม และข้อมูลที่ได้จากการวิจัยที่เกี่ยวข้องมา
วิเคราะห์ เปรียบเทียบระหว่างเวลา สถานที่ บุคคล และเนื้อหาที่แตกต่างกันว่า หากเวลาต่างกัน
ข้อมูลที่ได้ ต่างกันหรือไม่ ข้อมูลที่ได้ต่างสถานที่กันข้อมูลเหมือนกันหรือไม่ และหากบุคคล
เปลี่ยนไปข้อมูล ที่ได้เหมือนกันหรือไม่

การตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีการ (Methodological Triangulation)

การตรวจสอบสามเส้าคือ การใช้วิธีเก็บรวบรวมข้อมูลต่างๆกัน เพื่อรวบรวม
ข้อมูล เรื่องเดียวกัน โดยในการศึกษาจะใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสังเกตแบบไม่มี
ส่วนร่วม ควบคู่กับการสัมภาษณ์พร้อมทั้งการศึกษาข้อมูลจากแหล่งเอกสารประกอบด้วย หาก
ข้อมูลที่ได้มี ความแตกต่างกันหรือขัดแย้งกัน ผู้ศึกษาจะเข้าไปเก็บรวบรวมข้อมูลอีกครั้ง และหาก
ข้อมูลที่ได้ ทำ การตรวจสอบแล้วปรากฏว่าเป็นข้อมูลที่เหมือนกัน ทำให้ดูน่าเชื่อถือว่าเป็นข้อมูลที่
ถูกต้องแล้ว จากนั้นนำผลการศึกษามานำเสนอวิเคราะห์ข้อมูลเป็นการเขียนรายงานเชิงบรรยาย
พรรณนา

3.6 วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ เป็นกระบวนการที่รวมกิจกรรมหลายๆ อย่าง ที่มุ่งไปสู่การทำความเข้าใจกับข้อมูลที่ได้มาด้วยการตีความ สร้างข้อสรุป การจำแนกชนิด และการเปรียบเทียบลักษณะของข้อมูล การหาความเกี่ยวข้องของปรากฏการณ์ การวิเคราะห์ข้อมูล จึงต้องทำไปพร้อมกับการรวบรวมข้อมูล เพื่อเป็นการตอบคำถามให้ครอบคลุมวัตถุประสงค์ของการวิจัย ข้อมูลที่ได้จากการจดบันทึก จะนำมาสรุปประเด็นใจความที่สำคัญๆ ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นคำถามในการวิจัยเพื่อตรวจสอบ ความถูกต้องในการวิเคราะห์ข้อมูล ควรมีขั้นตอนเพื่อตรวจสอบความถูกต้องดังนี้

1. การแยกแยะข้อมูลต่าง ๆ เกี่ยวกับบริบททั่วไป มิติทางสังคมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น และบทบาทอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น
2. การจัดหมวดหมู่ข้อมูล เป็นการรวบรวมข้อมูลจากการแยกแยะเป็นหมวดหมู่
3. การจัดลำดับความสำคัญ เป็นการนำเอาข้อมูลที่ได้มาเรียงลำดับตามความสำคัญของ ข้อมูลที่ได้รับ
4. การเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของข้อมูล มาเชื่อมโยงหาความสัมพันธ์กับกรอบแนวคิด ทฤษฎีซึ่งเป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์เชื่อมโยงถึงความสัมพันธ์กันเพื่อทำความเข้าใจกับความหลากหลาย ตลอดจนความเหมือน และแตกต่างกันของข้อมูลที่รวบรวมมาได้ สำหรับข้อมูลทั้งหมดจะใช้ ประโยชน์ในการบรรยายและวิเคราะห์ให้เห็นถึงบทบาทและอำนาจของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ เพื่อนำไปสู่การจัดการทรัพยากรท้องถิ่นโดยชุมชนได้อย่างยั่งยืน

บทที่ 4

ผลการศึกษา

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์หลักในการศึกษาอยู่ 2 ประการ คือ ประการที่หนึ่งเพื่อศึกษา มิติทางสังคมของชุมชนกับการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น ประการที่สองเพื่อศึกษา บทบาทและอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น โดยทำการศึกษาชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอคอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ และเพื่อให้เข้าใจในประเด็นเนื้อหาที่ทำการศึกษอย่างครบถ้วน ผู้วิจัยจึงได้แบ่งผลการวิจัยออกเป็นขั้นตอนดังนี้

ตอนที่ 1 บริบทของชุมชนที่ศึกษา

ตอนที่ 2 มิติทางสังคมของชุมชนกับการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น

ตอนที่ 3 บทบาทและอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น

4.1 บริบททั่วไปของชุมชน

ผู้วิจัยได้คัดเลือกพื้นที่ทำการศึกษา เป็นชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ ตั้งอยู่หมู่ที่ 2 ตำบลเชิงคอย อำเภอคอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งขึ้นตรงกับเทศบาลตำบลเชิงคอย กับเทศบาลคอยสะเก็ด เป็นชุมชนที่มีปรากฏการณ์ตามประเด็นที่ผู้ศึกษากำหนดไว้เป็นแหล่งพื้นที่ในการศึกษา บทบาทและอำนาจของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร ซึ่งเป็นชุมชนที่อยู่ไม่ห่างจากตัวเมืองมากนัก เป็นชุมชนที่ยังมีระบบการผลิตเกษตรกรรมแบบพื้นบ้าน และมีวิถีการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ระบบนิเวศผ่านระบบประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ในการประกอบกิจกรรมต่างๆ ทางสังคมร่วมกัน ประกอบกับชุมชนแห่งนี้ยังเป็นชุมชนที่มีบทบาทในการรวมกลุ่มในการดูแล รักษา จัดการทรัพยากรท้องถิ่นได้อย่างเข้มแข็ง จนกลายเป็นบทบาทและอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นร่วมกันได้อย่างลงตัว จึงทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษา บริบททั่วไปของ ชุมชนในด้านความเป็นมาและลักษณะทางกายภาพ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

4.1.1 ประวัติความเป็นมาและลักษณะทางกายภาพ

4.1.1.1 ข้อมูลทั่วไปของหมู่บ้านโพธิ์ทองเจริญ

บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตั้งอยู่หมู่ที่ 2 ตำบลเชิงคอย อำเภอคอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือของตัวจังหวัดเชียงใหม่ โดยมีระยะห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ ประมาณ 15 กิโลเมตร ตามทางหลวงแผ่นดิน หมายเลข 118 ถนนสายเชียงใหม่ – เชียงราย เป็นเส้นทางหลัก หมู่บ้านแยกจากเส้นทางหลักทางด้านทิศตะวันออกเป็นระยะทาง 300 เมตร และอยู่

ห่างจากที่ว่าการอำเภอคอยสะเกิดประมาณ 4 กิโลเมตร ประชากรในหมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นคนพื้นเมืองล้านนา มีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 336 ครัวเรือน แบ่งเป็นประชากรชาย จำนวน 323 คน ประชากรหญิง จำนวน 323 คน รวมทั้งหมด 646 คน (ข้อมูลจาก : นันทวัน กุณะ, 2551, เจ้าหน้าที่ฝ่ายข้อมูลเทศบาลตำบลเชิงคอย)

4.1.1.2 ประวัติการก่อตั้งถิ่นฐานของชุมชน

หมู่บ้านโพธิ์ทองเจริญมีประวัติความเป็นมาที่ค่อนข้างเลือนรางในแง่ของหลักฐานทางประวัติศาสตร์ประเภทลายลักษณ์อักษรที่ไม่อาจจะระบุถึงระยะเวลาของการก่อตั้งชุมชนได้อย่างเป็นระบบ แต่ประวัติความเป็นมาของชุมชนที่ได้รับการบอกเล่าสืบต่อกันมาในลักษณะมุขปาฐะนั้นยังคงมีอยู่ โดยเฉพาะกับกลุ่มผู้อาวุโสในชุมชนที่ยังคงจดจำเรื่องราวเหล่านั้นได้เป็นอย่างดี ซึ่งจากการสัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่หลายๆท่าน ได้เล่าว่าในบริเวณพื้นที่แถบนี้เดิมทีเป็นที่อยู่อาศัยของชนเผ่าลัวะมาก่อน ซึ่งสอดคล้องกับคัมภีร์พื้นบ้านและตำนานพื้นถิ่นทางศาสนา ตลอดจนประวัติศาสตร์การสร้างบ้านแปลงเมืองของชาวล้านนาที่มักปรากฏเรื่องราวของชนเผ่าลัวะเข้ามาเกี่ยวข้องอยู่ด้วยเสมอ ในฐานะที่เป็นผู้ที่อาศัยอยู่มาก่อนในภูมิภาคแถบนี้ (รวมถึงการสร้างภาพลักษณ์ให้เห็นว่าเป็นคนป่าเถื่อน และค่อยพัฒนาการทางวัฒนธรรม) (กฤษศรี สุนันดา, 2548)

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในอดีต มักจะพบว่ามีกระจายตัวของชุมชนไปตามแอ่งน้ำหรือที่ราบลุ่มน้ำ โดยเฉพาะกับแม่น้ำสายหลัก เช่น กวง ลาว กก อิง ปิง วัง ขม น่าน โขง ฯลฯ ที่มักจะปรากฏซากหลักฐานของชุมชนเมืองขนาดใหญ่ให้เห็นอยู่ทั่วไป ส่วนบนพื้นที่สูงและที่ราบสูงภูเขานั้นมักเป็นที่อยู่อาศัยของชนเผ่าลัวะและชาวเขาเผ่าต่างๆซึ่งดำรงชีวิตด้วยการเกษตรกรรมบนพื้นที่สูง เช่น การปลูกข้าวไร่ และพืชชนิดต่างๆ การล่าสัตว์ รวมถึงการเก็บของป่ามาแลกข้าวของกับชาวพื้นราบเป็นต้น แต่ทั้งนี้ความสัมพันธ์แต่ดั้งเดิมระหว่างกลุ่มชนพื้นราบกับกลุ่มชนบนพื้นที่สูงนั้น คงมีความเข้าใจกันและอยู่ร่วมกันได้อย่างปกติ เนื่องจากความขัดแย้งต่างๆที่เกิดขึ้นระหว่างกลุ่มชนพื้นราบกับกลุ่มชนบนพื้นที่สูงในอดีตนั้นมักจะเป็นไปในลักษณะของการใช้อำนาจทางการเมืองของผู้บุกรุก (การขยายอาณาจักร, สงคราม, และการกดขี่ทางวัฒนธรรม) และการป้องกันตนเองของกลุ่มชนดั้งเดิมจากการถูกคุกคามข่มขู่จากกลุ่มชนที่เข้ามาอยู่ใหม่และมีอำนาจทางวัฒนธรรมสูงกว่า (การเมือง, การทหาร, ศาสนา, เทคโนโลยี, ฯลฯ) มากกว่าที่จะเป็นความขัดแย้งในเรื่องของความเชื่อและวิถีการดำรงชีวิตที่แตกต่างกัน (อ้างถึงใน, กฤษศรี สุนันดา, 2548)

ดังปรากฏให้เห็นชัดเจน ในตำนานพื้นบ้านว่าเมื่อก่อนคนไทที่อพยพมาตั้งหลักแหล่งอยู่ในแอ่งเชียงราย แล้วผู้นำไทได้มีอำนาจเหนือหัวหน้าของชาวพื้นเมือง จึงสั่งให้ชาวพื้นเมืองทั้งหมดมาขึ้นอยู่ในการปกครองของผู้นำไท ซึ่งในตำนานพื้นเมืองเชียงแสนตอนหนึ่ง ก็ได้

กล่าวถึงไว้ว่า “...ท่านก็มีอำนาจใช้ไปเรียกร้องเอาขุนหลวงมิกข์ทั้งหลาย ให้เข้ามาสู่สมภารแห่งคนเลี้ยงแล...” การแผ่อำนาจดังกล่าวยังรวมไปถึงการหลอมรวมด้านชาติพันธุ์ระหว่างกลุ่มไทกับกลุ่มชนพื้นเมือง ดังที่คำานานเชียงแสนได้กล่าวถึงเจ้าไทเชื้อสายสิงหนวัติมีชายาเป็นชาวพื้นเมือง ทั้งนี้การหลอมรวมดังกล่าวทำให้ระบบความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มไทกับกลุ่มคนพื้นเมืองเป็นไปด้วยความราบรื่น รวมทั้งก่อให้เกิดการขยายตัวของชุมชนเพิ่มขึ้นอย่างเป็นลูกโซ่ ดังจะสังเกตได้จากการจัดสรรอาณาเขตการปกครองให้กับลูกหลานของกษัตริย์ (เจ้า, ผู้นำ) ในอดีตล้วนเป็นไปเพื่อการแสวงหาเมืองใหม่แทบทั้งสิ้น ดังปรากฏให้เห็นได้อย่างชัดเจนในราชวงศ์ลาวจิงกราช (ลาว) และชัดเจนยิ่งขึ้นในการขยายอาณาเขตการปกครองจากลุ่มแม่น้ำกกลงมาสู่ลุ่มแม่น้ำปิงของพญามังราย เป็นต้น

ในตำนานสุวรรณคำแดง, คำานานเชียงแสน ที่ได้กล่าวถึง การเคลื่อนตัวลงมาของกลุ่มคนไท ที่เข้าใจว่าอพยพมาจากทางตอนใต้ของจีน กลุ่มไทค่อยๆ เคลื่อนตัวกันลงมา ซึ่งไม่ใช่การอพยพอย่างใหญ่โต การลงมาก็เพื่อหาแหล่งการตั้งถิ่นฐานชุมชนที่มีความอุดมสมบูรณ์ในการทำมาหากิน กลุ่มคนไทได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงและที่ราบลุ่มแม่น้ำกก การเข้ามาของกลุ่มคนไทยคงเข้ามาเป็นกลุ่มเล็กๆ ดังที่สรัสวดี อ๋องสกุล (2544) กล่าวถึงในประวัติศาสตร์ล้านนา ตอนหนึ่งว่า “ คนไทยซึ่งเป็นคนกลุ่มเล็กได้สร้างบ้านแปลงเมืองในที่ลุ่มมีวัฒนธรรมการทำนาข้าว และรู้จักการทำเหมืองฝาย และที่สำคัญคือ กลุ่มคนไทยอยู่ปะปนกับชนพื้นเมือง ” และตำนานสุวรรณคำแดงยังได้กล่าวถึงเจ้าสุวรรณคำแดงด้วยว่าพระองค์มีชายาซึ่งเป็นชาวพื้นเมืองซึ่งมีระดับวัฒนธรรมต่ำกว่า ทั้งยังมีการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มคนไทยและชาวละว้าซึ่งเป็นคนพื้นเมืองอีกด้วย

การย้ายถิ่นฐานเพื่อแสวงหาแหล่งทำกิน ที่มีความอุดมสมบูรณ์ การหลบเลี่ยงหนีจากภาวะสงครามการรุกราน โรคระบาด และการผสมผสานทางด้านชาติพันธุ์ในอดีตนั้น เป็นเรื่องปกติที่สามารถเกิดขึ้นได้ตามการเปลี่ยนแปลงของสังคม การก่อกำเนิดขึ้นของชุมชนส่วนหนึ่งเป็นการเคลื่อนไหวของชนเผ่าที่รวมตัวกันประสมประสานกันแล้วตั้งถิ่นฐานในพื้นที่อันเหมาะสม พร้อมกับการสร้างสรรค์ภูมิปัญญาและการจัดระเบียบทางสังคมในการอยู่ร่วมกันขึ้น ชุมชนที่เกิดขึ้นจึงมิได้หมายถึงการล่มสลายหรือการดำรงอยู่ของอำนาจรัฐแต่เพียงฝ่ายเดียว แต่การดำรงอยู่ของชุมชนในอดีตนั้นจะอิงอยู่กับอำนาจของผู้นำและการยอมรับวัฒนธรรมความเชื่อที่ส่งต่อกันมาเพื่อรองรับอำนาจนั้น อำนาจดังกล่าวจึงเป็นไปเพื่อการขับเคลื่อนชุมชนในการดำรงอยู่ร่วมกันเพื่อมิให้เกิดความขัดแย้งนั่นเอง

หมู่บ้านและชุมชนต่างๆ ที่กระจัดกระจายอยู่ทั่วไปในล้านนา ส่วนหนึ่งจึงเกิดขึ้นจากการเคลื่อนย้ายอพยพของผู้คนในแหล่งพื้นที่ต่างๆ เข้ามาเพื่อแสวงหาทำเลที่ตั้งที่

เหมาะสมต่อการดำรงชีวิต รวมถึงความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ซึ่งบางแห่งอาจมีชุมชนดั้งเดิมตั้งอยู่ก่อนหน้านั้นแล้ว บางแห่งก็เป็นการแผ้วถางใหม่ การรวมกลุ่มทางชาติพันธุ์จึงเป็นสิ่งที่สามารถเกิดขึ้นได้ไม่ใช่เรื่องแปลกแต่อย่างใดหากแต่ต้องอาศัยระยะเวลาและการยอมรับในการเข้าไปอยู่ในวัฒนธรรมของกันและกันอย่างมีความหมาย และในความเป็นจริงการที่จะระบุถึงกลุ่มชนดั้งเดิมพื้นถิ่นล้านนาเอาเข้าจริงๆแล้วไม่สามารถที่จะระบุลงไปได้ว่ามีชนกลุ่มใดอยู่อาศัยมาก่อน เพราะทั้งนี้มีหลายกลุ่มชนที่อยู่อาศัยมาพร้อมกันนั่นเอง เช่น ชาวเขาเผ่าต่างๆ กลุ่มลัวะ กลุ่มเม็ง (มอญ) ฯลฯ เป็นต้น หากแต่ควรศึกษาถึงความหลากหลายในการดำรงอยู่ของชาติพันธุ์ในอดีตด้วยใจที่เป็นกลางก็จะทำให้เห็นถึงความหลากหลายทางวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชนอย่างเชื่อมโยง ทั้งนี้เนื่องจากความสัมพันธ์ดังกล่าวมีพัฒนาการยาวนานมาตั้งแต่อดีตแล้วนั่นเอง มิใช่เพียงเป็นสิ่งที่เพ่งคิดค้นได้ในปัจจุบัน

การศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ของชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญเป็นสิ่งที่สำคัญและจำเป็นต่อการศึกษาถึงมิติทางสังคมดั้งเดิมของชุมชน โดยศึกษาผ่านมิติทางประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ในประวัติศาสตร์ ต่างล้วนแสดงให้เห็นถึงความเคลื่อนไหวของกลุ่มชาติพันธุ์ในการแสวงหาทำเลที่ตั้งในการก่อตั้งอาณาจักรและแหล่งการทำมาหากินในบริเวณแถบนี้ ว่ามีลักษณะที่เป็นเครือข่ายทางวัฒนธรรมเชื่อมโยงถึงกันอยู่ รวมถึงการถ่ายโอนและการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน เหตุนี้การศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญในมิติทางประวัติศาสตร์ จึงเป็นสิ่งที่สำคัญต่องานวิจัย เพราะชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญก็ถือได้ว่าเป็นพื้นที่ที่เคยเป็นแหล่งที่ตั้งของชุมชนชาวลัวะมาก่อน และมีระบบความเชื่อเรื่องผีที่เคยเป็นอัตลักษณ์ที่ชัดเจนของกลุ่มคนเหล่านี้ การศึกษาประวัติศาสตร์ของชุมชน จึงเท่ากับเป็นการมองชุมชนผ่านรากเหง้าในอดีตผ่านระบบความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมที่ยังคงทอดลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน และการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นยังช่วยให้ผู้วิจัยทราบถึงระบบวิถีคิดของชุมชนด้วย ทั้งนี้เนื่องจากประวัติศาสตร์เป็นความทรงจำร่วมกันของชุมชนที่บ่งบอกได้ถึงความสัมพันธ์ทางสังคม ระบบความเชื่อ และการปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับระบบนิเวศชุมชนในการดำรงอยู่ร่วมกัน ที่สำคัญก็คือในพัฒนาการทางประวัติศาสตร์นั้นมีความสืบเนื่องของมิติทางสังคมในการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นของชุมชนด้วยอย่างปฏิเสธมิได้

4.1.1.3 การเคลื่อนไหวของชุมชนในอดีต

จากการสัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้าน เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของชุมชน และสถานที่สำคัญของหมู่บ้าน ถือได้ว่าเป็นชุมชนที่เก่าแก่พอสมควร บ้านโพธิ์ทองเจริญ นามเดิมชื่อว่า “บ้านป่าดิ่งหลวง” เป็นนามของพันธุ์ไม้ยืนต้นพื้นบ้านชนิดหนึ่งที่เรียกว่า ต้นไม้ดิ่ง (พลวง)

ในอดีตรบริเวณนี้อุดมสมบูรณ์ไปด้วยต้นไม้ดั่ง และยังเป็นทางผ่านที่สำคัญของพ่อค้าวานิชที่ขึ้นลงค้าขายระหว่างเชียงใหม่ เชียงราย พะเยา จนถึงหัวเมืองสิบสองปันนา และเมืองไทยใหญ่ฝั่งตะวันออก เช่นเมืองเชียงตุง แส่นหวี่ สี่ป้อ เมืองพง เมืองเลิน เมืองโก ฯลฯ ดังปรากฏเป็นตำนานพื้นบ้านว่าในอดีตชุมชนแห่งนี้เคยมีเจ้าเมืองจากเมืองเชียงตุง มาเยี่ยมเจ้าเมืองเชียงใหม่ โดยมีพระภิกษุจากเมืองสิบสองปันนาคิดตามมาด้วย แล้วได้พักม้าต่างวัวต่าง ณ ที่นี้ ซึ่งท่านเห็นว่าควรจะเป็นที่อยู่อาศัยของชนทั่วไปได้ ก็เลยสร้างอารามและหมู่บ้านขึ้นในสมัยนั้น จนเติบโตเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนมาถึงปี พ.ศ. 2483 จึงเป็นชื่อจาก “บ้านป่าดงหลวง” เป็น “บ้านโพธิ์ทองเจริญ” ซึ่งเอาชื่อต้นโพธิ์ทองที่เก่าแก่ของวัดเป็นสัญลักษณ์ในนามของหมู่บ้าน (ข้อมูลประวัติหมู่บ้าน,จากเทศบาลตำบลเชิงคอย,2551)จากนั้นเป็นต้นมามีการบันทึกถึงรายนามเจ้าอาวาสที่ปกครองดูแลวัดป่าดงหลวงนั้นว่ามีอายุถึงเกือบสามร้อยกว่าปี (วัดโพธิ์ทองเจริญที่ตั้งอยู่ในปัจจุบันสร้างเมื่อ พ.ศ. 2447 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ 10 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2459 : ข้อมูลจากวัดโพธิ์ทองเจริญ)

ผู้เฒ่าผู้แก่ได้บอกไว้ว่ารายนามเจ้าอาวาสดังกล่าวเป็นเพียงรายนามที่มีการจดบันทึก (เท่าที่พอนึกได้) แต่การก่อตั้งหมู่บ้านคงมีมานานก่อนหน้านั้นมาก เนื่องจากการก่อตั้งชุมชนใดก็ตามจะต้องมีสมาชิกของชุมชนมากพอเสียก่อนถึงจะเป็นหมู่บ้านได้ (“หมู่บ้าน” ในภาษาล้านนาชาวบ้านจะเรียกว่า “บ้าน” และไม่นิยมเรียกว่า “หมู่บ้าน”) โดยการรวมเอาบ้านเรือนในหลายๆ “ป๊อก” มารวมกันเป็น “บ้าน” เมื่อเกิดเป็นบ้านขึ้นมาจึงต้องมีการช่วยกันสร้างวัดวาอารามเพื่อเป็นจุดศูนย์รวมใจของคนในชุมชนร่วมกัน การสร้างวัดวาอารามและสิ่งที่เป็นของสาธารณะขนาดใหญ่ (ใหญ่กว่าที่อยู่อาศัยปรกติของชาวบ้าน) จะต้องอาศัยแรงงาน กำลังทรัพย์ กำลังสติปัญญาอย่างมากในการก่อสร้าง เพราะการก่อสร้างศาสนสถานในอดีตแต่ละครั้งนั้น ต้องใช้เวลานาน และมีความจำกัดด้านเครื่องมือเครื่องมือ ฤดูกาล การทำมาหากิน การหาทำเลที่ตั้ง ฯลฯ เป็นต้น

การสร้างวัดวาอารามหรือสิ่งก่อสร้างสาธารณะอื่นๆ ไม่ได้เป็นเรื่องเฉพาะของใครคนใดคนหนึ่ง หากแต่เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคนในชุมชนทั้งหมด เช่นการจัดแบ่งหมวดไปเลื้อยไม้ การจัดหมวดเผาดินก่ (อิฐ) และการเกณฑ์แรงงานมาช่วยกันสร้าง รวมถึงต้องไม่ทำให้ชุมชนเดือดร้อนในการทำมาหากิน หรือเร่งรัดแรงงานจนเกินไป จึงทำให้ระยะเวลาในการสร้างนั้นกินเวลานาน ความสัมพันธ์ของชุมชนที่มีต่อบทบาทหน้าที่ในการก่อสร้าง จึงกลายเป็นความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนด้วยกันเอง ถึงแม้จะมีความขัดแย้งเกิดขึ้น ความขัดแย้งดังกล่าวย่อมได้รับการระงับผ่านไกลกลทางสังคมอย่างมีความหมายเช่นกัน พ่อบุญมี ศรีบุญเรือง (2551) ได้ให้สัมภาษณ์กับผู้วิจัยเกี่ยวกับการสร้างวัดของชาวบ้านในอดีตว่า “เมื่อก่อนต้องแบ่งหมวดกันทำงาน พวกตัดไม้ก็พากันไปตัดไม้ พวกเลื้อยก็เลื้อย ต้องนอนค้างอ้างแรมกันอยู่ในป่า ชาวบ้านต้องจัดเวร

ทำกับข้าวไปส่งให้กิน พวกที่อยู่บ้านก็พากันทำงานปั้นดินก็ ขนดิน ฯลฯ เป็นงานใหญ่และลำบากมาก ...คนเมื่อก่อนเอากันเป็นกัน ที่ขัดแย้งก็มีบ้าง แต่ก็ช่วยกันทำงานมากกว่ามานั่งทะเลาะกัน เพราะวัดเป็นของหน้าหมู่บ้าน ใครไม่มาช่วย น่ารังเกียจ ” และพ่ออินทร ไลวรรณคำ (2551) ท่านได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังเกี่ยวกับประวัติวัดโพธิ์ทองเจริญว่า “ วัดป่าคิงหลวงเดิมที่มีได้ตั้งอยู่ ณ สถานที่ในปัจจุบัน วัดเก่าแก่อันหนึ่ง ตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือของวัดในปัจจุบันห่างออกไปประมาณ 500 เมตร ซึ่งปัจจุบันได้กลายเป็นที่ดินส่วนบุคคลทั้งหมด และชาวบ้านได้สร้างที่อยู่อาศัยครอบที่ดินที่เคยเป็นวัดห่าง แต่ก็ยังมีซากอิฐหลงเหลืออยู่ให้เห็นอย่างมากมาย พร้อมด้วยหนองน้ำเก่าแก่ของวัดแต่เดิม ยังคงมีอยู่จนถึงปัจจุบัน ” (เพราะตามความเชื่อพื้นบ้านนั้นห้ามถมหนองน้ำเก่าที่มีมาแต่เดิม เพราะจะทำให้เกิด “ ชีต ”)

ส่วนสาเหตุที่มีการย้ายวัดมาอยู่ในสถานที่ปัจจุบันนั้น พ่อน้อยคำ สุนันดา (2551) ซึ่งเป็นอดีตตั้งข้าวเลี้ยงผีเสื้อบ้าน (ผู้ทำหน้าที่ดูแลห่อผีประจำหมู่บ้าน) ได้เล่าถึงสาเหตุของการย้ายวัดว่า “ คนเฒ่าคนแก่เล่าสืบต่อกันมาว่า วัดเดิมนั้นตั้งอยู่ในพื้นที่ลุ่ม ดินกับลำน้ำแม่ฮ่องฮัก เมื่อถึงฤดูฝนน้ำจะท่วมเข้าถึงวัดทุกๆปี คนเฒ่าคนแก่พร้อมด้วยครูบา (ไม่ปรากฏนาม) จึงได้ร่วมกันย้ายวัดจากสถานที่เดิม มาสร้างใหม่ ณ สถานที่ปัจจุบัน “ และท่านยังได้เล่าต่อไปอีกว่า “ พ่อแม่ของพ่อท่านในขณะที่ยังเป็นเด็ก ก็ยังทันได้เห็นซากฐานพระอุโบสถปรากฏอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำฮ่องฮัก (บริเวณห่อผีเสื้อบ้านในปัจจุบัน) และสถานที่แห่งนี้ชาวบ้านในอดีตมักจะแอบลักลอบบูชาของมีค่ากันอยู่เป็นประจำ ท่านเคยไปนั่งดูเขาขุดกัน แต่ก็ไม่ได้เจออะไรมา นอกจากก้อนอิฐ พระเครื่องดินเผาแตกหัก และถ้วยชามที่ไม่สมบูรณ์ ปัจจุบันซากดังกล่าวไม่มีให้เห็นแล้ว ”

จากคำบอกเล่าของชาวบ้าน ถึงประวัติความเป็นมาของสถานที่สำคัญทางศาสนา ล้วนเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการความเป็นมาของชุมชนที่ยาวนานบนเส้นทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ที่อาจปรากฏในรูปของการผลิตซ้ำด้านความคิด ความเชื่อ ผ่านเรื่องราวตำนานท้องถิ่น จนกลายเป็นความทรงจำร่วมกันของชุมชน การบอกเล่าประวัติความเป็นมาของชาวบ้านจึงเท่ากับเป็นการบ่งบอกถึงอัตลักษณ์ของตนเองผ่านการบอกเล่าอย่างมีความหมาย รวมทั้งเป็นข้อมูลที่สะท้อนถึงความเป็นท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะพัฒนาการของชุมชนที่ได้รับอิทธิพลส่วนหนึ่งมาจากวัฒนธรรมของชาวลัวะ จึงทำให้ชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญมีทุนทางสังคมที่หลากหลาย โดยเฉพาะทุนด้านภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น ระบบการผลิตด้านเกษตรกรรม และการรักษาความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน เป็นการหลอมรวมเอาความหลากหลายทางด้านชาติพันธุ์ของชุมชนมาผนวกเข้าความหลากหลายของประสบการณ์ที่มีอยู่ในเนื้อในตัวของชุมชน จนยกระดับขึ้นมาเป็นองค์ความรู้ของชุมชน ที่ส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ

4.1.1.4 ชื่อหมู่บ้าน

จากการสัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่ ในชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญหลายท่าน ได้เล่าว่า ชุมชนแห่งนี้ เดิมทีเคยเป็นที่อยู่อาศัยของชุมชนชาวลัวะมาก่อน ต่อมาเมื่อมีกลุ่มคนเมืองอพยพเข้ามาอยู่อาศัยร่วมกับชาวลัวะ และมีการเกิดของระบบเครือญาติผ่านการแต่งงานระหว่างคนเมืองกับชาวลัวะ ชื่อหมู่บ้านดั้งเดิมจริง ๆ นั้นชาวบ้านไม่ทราบว่าชื่ออะไร แต่เท่าที่ได้รับการบอกเล่าสืบต่อกันมาจากคนรุ่นก่อน ๆ นั้น เดิมทีท่านเรียกหมู่บ้านแห่งนี้ว่า “บ้านป่าบง” เนื่องจากในอดีตบริเวณนี้อุดมสมบูรณ์ไปด้วยไผ่บง (ชื่อเรียกไผ่พื้นบ้านชนิดหนึ่ง) ซึ่งเป็นทรัพยากรท้องถิ่นอันสำคัญที่ชาวบ้านนำมาใช้เป็นวัตถุดิบในการผลิตให้เกิดประโยชน์ในด้านต่างๆ ในการดำรงชีวิต เช่น ใช้ในการจักสานและใช้ทำเป็นเครื่องมือในการทำมาหากิน การนำมาใช้สร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย การนำมาทำเป็นเครื่องใช้ไม้สอยในการประกอบพิธีกรรมความเชื่อในด้านต่างๆ การใช้เป็นแหล่งอาหาร และการใช้เพื่อทำเป็นฝายกักเก็บน้ำตามแบบระบบเหมืองฝายดั้งเดิม ฯลฯ

ในอดีตชุมชนแห่งนี้มีไผ่ชนิดนี้ ขึ้นอยู่อย่างหนาแน่นริมสองฝั่งลำน้ำแม่ฮ่องฮักที่ไหลผ่านกลางหมู่บ้าน คนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้านได้เล่าถึงที่มาของการก่อตั้งถิ่นฐานชุมชนแห่งนี้ว่า เริ่มขึ้นจากการมองเห็นว่าบริเวณพื้นที่แห่งนี้มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ และมีทำเลที่เหมาะสมต่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรม จึงเริ่มมีการอพยพเข้ามาพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ดิน – น้ำ – ป่า ในด้านต่างๆ เพื่อตอบสนองวิถีการดำรงชีวิต ในระยะเริ่มแรกนั้นหมู่บ้านยังมีสภาพเป็นป่าเป็นเถื่อน ชุกชุมไปด้วยสิ่งมีชีวิต ต่อมาก็เริ่มมีการจับจองพื้นที่เพื่อถากถางทำไร่ โดยที่ยังไม่ได้อพยพมาตั้งหลักแหล่งอย่างถาวร คงมีแค่เพียงห้างเพิงพักเพื่อใช้ในการหลบแดดหลบฝน เก็บเครื่องมือเครื่องมือ และใช้ในการนอนเฝ้าไร่เป็นบางครั้งเมื่อขามที่ผลผลิตเริ่มให้ดอกออกผล ทั้งนี้เพื่อเป็นการป้องกันผลผลิตจากการถูกลักลอบของไฟป่าที่เกิดจากการเผาไร่จากพื้นที่ใกล้เคียง และป้องกันการลักขโมยผลผลิตจากคน รวมทั้งป้องกันการถูกรบกวนจากสัตว์ป่าที่เข้ามากินและทำลายพืชไร่ด้วย บางครั้งก็ใช้เป็นที่พักค้างแรมเพื่อล่าสัตว์ตามฤดูกาลด้วย (เช่นการเข้านามั่งขัดห้างยิงกระต่ายเป็นต้น) จากการที่มีกอไผ่บงจำนวนมากริมสองฝั่งลำน้ำแม่ฮ่องฮักนี้เอง ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ทางธรรมชาติที่สังเกตได้ง่ายชาวบ้านจึงพากันจึงเรียกบริเวณพื้นที่นี้ว่า “ป่าบง” ซึ่งต่อมาก็ได้กลายมาเป็นชื่อหมู่บ้าน (ในอดีต) แต่ก็มิได้หมายความว่าบริเวณนี้มีแต่ไผ่บงแต่เพียงอย่างเดียว แต่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยไผ่อีกหลายชนิด รวมทั้งหวาย และไม้ยืนต้นชนิดต่างๆ อีกด้วย

เนื่องจากเป็นบริเวณที่ดินค้ำน้ำชุ่ม มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติที่เหมาะสมต่อการตั้งรกรากถิ่นฐานในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม จึงมีการอพยพเข้ามาจับจองพื้นที่ในการทำไร่เพิ่มมากขึ้นและได้สร้างที่อยู่อาศัยอย่างถาวรขึ้น จนกลายเป็นชุมชนบ้าน “ป่าบง”

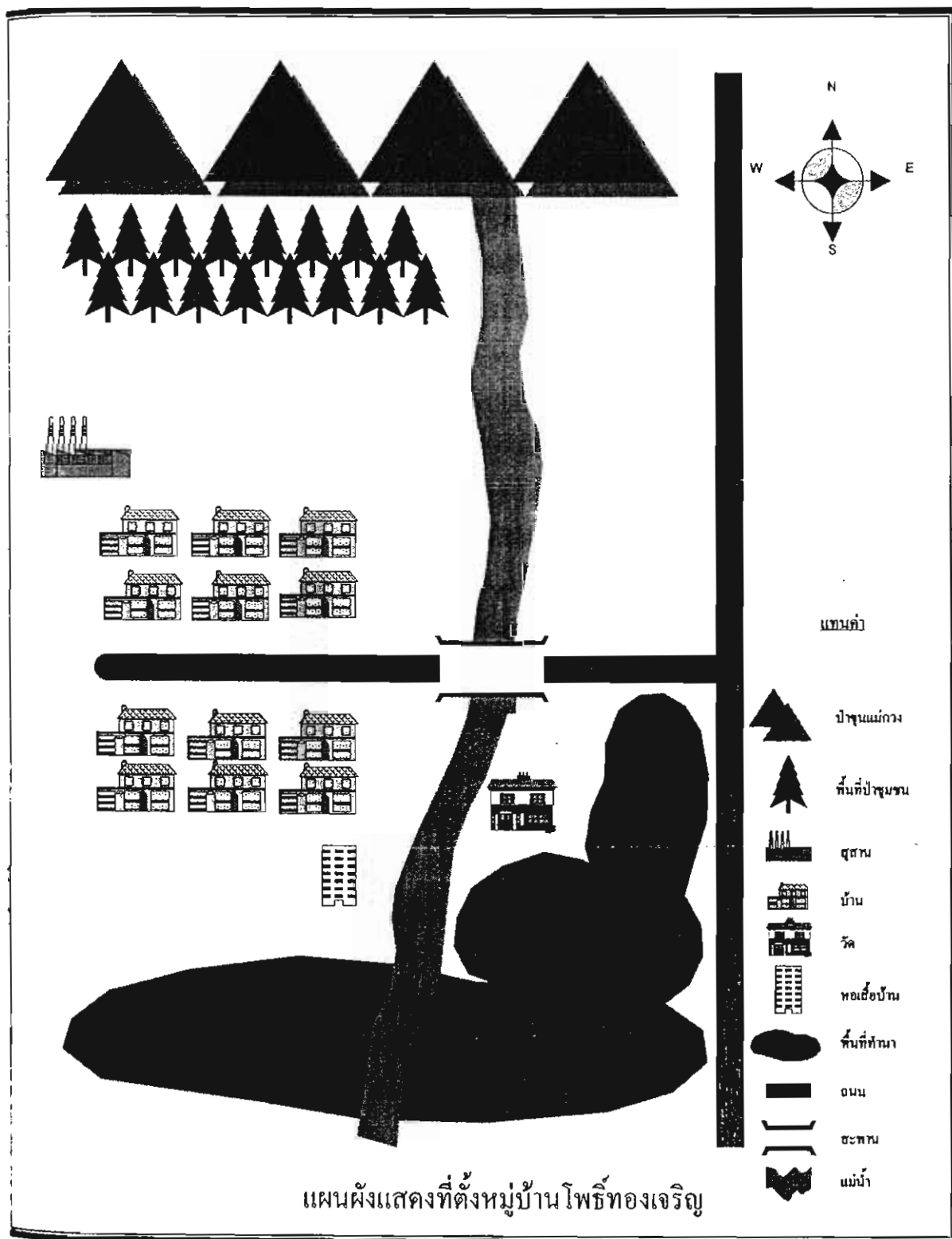
ขึ้นมา ในขณะนั้นชุมชนแห่งนี้ ยังมีสภาพเป็นชุมชนกลุ่มย่อยกระจัดกระจายไปตามพื้นที่ทำกินที่
จับจองของแต่ละคน (พื้นที่ทำไร่) มีบทบาทในฐานะชุมชนทางผ่านของพ่อค้าวัวต่างในสมัยก่อน ที่
ใช้เป็นที่พักค้างอ้างแรม (ปางช้าง) เมื่อยามที่จะเดินทางไปสู่หมู่บ้านป่าเมี่ยง (เรียกรวมหมู่บ้านใน
ตำบลป่าเมี่ยง – เทพเสด็จ ในปัจจุบัน) เพื่อทำการค้าขายแลกเปลี่ยนระหว่างกัน รวมทั้งยังเป็น
เส้นทางที่สำคัญระหว่างเชียงใหม่ - เชียงรายที่ทะลุไปสู่บ้านโป่งคิน บ้านแม่จะงาน บ้านเวียงป่าเป้า
(อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงรายในปัจจุบัน) ซึ่งในอดีตการคมนาคมสัญจรเป็นเรื่องที่ยากลำบาก
ชุมชนแห่งนี้จึงเป็นจุดหนึ่งที่กลุ่มพ่อค้าวัวต่างที่เดินทางมาจากอำเภออื่นมักแวะพักแรมอยู่เสมอๆ
ต่อมาเมื่อมีคนอพยพเข้ามาอยู่มากยิ่งขึ้นการบุกร้างถางพงเพื่อการทำนาทำไร่ก็เพิ่มมากขึ้น
ทรัพยากรธรรมชาติและพื้นที่ป่าไม้จึงถูกทำลายลงไปบางส่วน แต่ก็ยังถือว่ามีความอุดมสมบูรณ์
มาก ซึ่งในการตัดนั้นเป็นไปในลักษณะของการแผ้วถางมากกว่าการมุ่งทำลายอย่างขาดสติ
เนื่องจากชุมชนต้องการพื้นที่เพื่อตั้งหลักแหล่งที่อยู่อาศัยอย่างถาวรมั่นคงร่วมกันนั่นเอง กอไผ่จึง
ลดจำนวนลงไปอย่างรวดเร็ว(เพราะหมู่บ้านมาตั้งอยู่บนพื้นที่ที่เคยเต็มไปด้วยกอไผ่บง) คงเหลือกอ
ไผ่อยู่ตามสองข้างฝั่งลำน้ำเท่านั้น

ต่อมาอีกระยะหนึ่งจึงมีการเปลี่ยนชื่อหมู่บ้านอีกครั้งหนึ่ง เป็นหมู่บ้าน “ ป่า
ดิงหลวง ” โดยเห็นว่าทางด้านทิศเหนือของหมู่บ้านยังมีสภาพป่าที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยไม้ป่าชนิด
ต่างๆ อย่างมากมาย โดยเฉพาะต้นไม้ดิง (ต้นพลวง) ซึ่งเป็นไม้ที่มีคุณสมบัติพิเศษในการใช้สร้าง
บ้านเรือนที่อยู่อาศัย ชาวบ้านนิยมนำใบอ่อนมาห่อขนมและอาหาร ใบแก่ที่แห้งแล้วนิยมนำมาทำ
เป็นดับมุงหลังคาบ้าน (ภาษาพื้นเมืองเรียกว่า “ไฟต้องดิง”) และป่าที่มีไม้ชนิดนี้ขึ้นอยู่จะเป็นแหล่ง
อาหารที่สำคัญของคนและสัตว์ โดยไม้ชนิดนี้เป็นไม้เนื้อแข็งที่มียาง ลำต้นเป่าสูง โคนเรียว อดทนต่อ
ไฟป่าสูงและแพร่ขยายพันธุ์ได้ดี ทำให้ป่าชนิดนี้ (เบญจพรรณ – เต็งรัง) จะเป็นแหล่งที่มีเห็ดป่า
เกิดขึ้นอย่างมากมายมากกว่าป่าชนิดใดๆ ในประเทศไทย บางฤดูกาล (ประมาณต้นฤดูฝน)แมลง
จำพวกจักจั่นก็จะชอบมาวางไข่ติดตามลำต้น ซึ่งเป็นอาหารที่ชาวบ้านนิยมนำรับประทานอย่างมาก
ทีเดียว ด้วยลักษณะทางธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยไม้ยืนต้นชนิดนี้ผู้คนที่ผ่านมาจึงพากัน
เรียกชื่อหมู่บ้านตามลักษณะที่สังเกตเห็น จึงพากันเรียกว่า หมู่บ้าน “ ป่าดิง ” มาจนถึงทุกวันนี้ (ชื่อ
อย่างไม่เป็นทางการ)

ประมาณปีพุทธศักราช 2482-2498 ด้วยอิทธิพลจากส่วนกลาง และการพัฒนา
ชาติตามแบบตะวันตก หมู่บ้านแห่งนี้จึงมีการเปลี่ยนชื่อหมู่บ้านจากหมู่บ้าน “ ป่าดิงหลวง ” กลาย
มาเป็นหมู่บ้าน “ โพธิ์ทองเจริญ ” ด้วยเห็นว่าไม่ทันสมัยและฟังดูล้าหลังคร่ำครึ ท่านเจ้าอาวาส
(พระอินแก้ว นราสโร พ.ศ.2482 – 2498) และผู้นำหมู่บ้านในขณะนั้นจึงเปลี่ยนชื่อหมู่บ้านตั้งแต่บัด
นั้นเป็นต้นมา แต่ชาวบ้านทั่วไปก็ยังนิยมที่จะเรียกกันว่า “ บ้านป่าดิงหลวง ” เนื่องจากคุ้นเคยและ

จดจำได้ง่ายกว่า นับเนื่องจนถึงปัจจุบันหมู่บ้านแห่งนี้มีอายุเกือบสองร้อยกว่าแล้ว ชุมชนแห่งนี้ยังคงสืบทอดรักษาประเพณีพิธีกรรมท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี รวมทั้งยังคงมีการประกอบอาชีพเกษตรกรรม และพึ่งพาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในระบบนิเวศชุมชนเพื่อการดำรงชีวิตอย่างต่อเนื่อง พร้อมๆ กับการดูแลรักษาทรัพยากรท้องถิ่นอย่างรู้คุณค่าท่ามกลางกระแสการพัฒนาจากภายนอกและระบบเศรษฐกิจที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว การประยุกต์สานต่อวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนยังคงมีชีวิตชีวาถึงแม้ว่ารูปแบบบางอย่างอาจเปลี่ยนแปลงไป แต่องค์ความรู้ภายในบางอย่างของชุมชนยังคงโดดเด่นมีชีวิตชีวาแฝงตัวอยู่ในการประกอบประเพณีพิธีกรรม ในระบบการผลิตด้านเกษตรกรรม ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม และการพึ่งพาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นอย่างแยกกันไม่ออก ทั้งนี้เนื่องจากองค์ความรู้ซ่อนเร้นอยู่ในวิถีคิดและวิถีชีวิตของชุมชนนั่นเอง

บ้านโพธิ์ทองเจริญในปัจจุบัน มีการแบ่งเขตหมู่บ้านออกเป็น 2 เขต ได้แก่ เขตการปกครองของเทศบาลตำบลเชิงคอย และเขตการปกครองของเทศบาลดอยสะเก็ด ทำให้ชาวบ้านรู้สึกถึงความแตกต่างต่อการได้รับการบริการ การพัฒนาหมู่บ้าน และการจัดสรรงบประมาณในกิจกรรมต่างๆ ของหมู่บ้าน การแบ่งเขตหมู่บ้านดังกล่าวมีผลต่อความรู้สึกของผู้คนในชุมชนในลักษณะที่ว่าอยู่คนละเขต เมื่อถึงคราวที่มีการประกอบกิจกรรมร่วมกัน การรวมกลุ่มทางสังคมของชาวบ้านจึงถูกโยนไปที่ระบบการปกครองส่วนท้องถิ่นให้รับผิดชอบ มากกว่าการที่ชาวบ้านจะร่วมกันแก้ไขปัญหาด้วยตัวเองอย่างเช่นในอดีต ทั้งนี้ก็เนื่องจากการอ้างถึงการสังกัดอยู่คนละพื้นที่การปกครอง วิถีคิดเช่นนี้นำไปสู่การแบ่งแยกแบบตัวใครตัวมันและต่างคนต่างอยู่ จนนำไปสู่การเพิกเฉยต่อปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ต่อมาการรอคอยความช่วยเหลือจากภาครัฐของชาวบ้านดังกล่าว เกิดความล่าช้าและไม่สามารถตอบสนองความต้องการของชาวบ้านได้ ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการพัฒนาที่ขาดความเข้าใจในท้องถิ่นอย่างจริงจัง รวมทั้งการเพิกเฉยต่อปัญหาที่เกิดขึ้นของภาครัฐที่มีต่อชาวบ้าน ชาวบ้านจึงหันมารวมกลุ่มและใช้พลังของชุมชนที่มีอยู่เดิม มาประยุกต์ใช้ในการรวมกลุ่มทางสังคมและช่วยกันพัฒนาชุมชนด้วยพลังของชาวบ้านร่วมกัน

4.1.1.5 อาณาเขตติดต่อ

หมู่บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตั้งอยู่หมู่ที่ 2 ตำบลเชิงคอย อำเภอคอยสะเกิด จังหวัดเชียงใหม่ เขตรับผิดชอบของเทศบาลตำบลเชิงคอย กับเทศบาลคอยสะเกิด สภาพพื้นที่ตั้งของหมู่บ้านเป็นที่ราบเชิงเขา ติดเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าขุนแม่กวง อำเภอคอยสะเกิด จังหวัดเชียงใหม่ ลักษณะเป็นป่าเบญจพรรณ ผสมผสานกับป่าเต็ง-รัง ลักษณะของดินจะเป็นดินทรายผสมดินลูกรัง มีความ สูงจากระดับน้ำทะเล โดยเฉลี่ยประมาณ 300 เมตร และมีอาณาเขตติดต่อกับชุมชนใกล้เคียงดังต่อไปนี้ คือ

ทิศเหนือ ติดต่อกับพื้นที่ป่าขุนแม่กวง และหมู่บ้านแม่ดอกแดง ตำบลเชิงคอย อำเภอคอยสะเกิด จังหวัดเชียงใหม่

ทิศใต้ ติดต่อกับหมู่บ้านหลวงเหนือ ตำบลหลวงเหนือ อำเภอคอยสะเกิด จังหวัดเชียงใหม่

ทิศตะวันออก ติดต่อกับหมู่บ้านเชิงคอย หมู่บ้านหนองบัว ตำบลเชิงคอย อำเภอคอยสะเกิด จังหวัดเชียงใหม่

ทิศตะวันตก ติดต่อกับพื้นที่ป่าขุนแม่กวงบางส่วน และหมู่บ้านสันทราย ตำบลหลวงเหนือ อำเภอคอยสะเกิด จังหวัดเชียงใหม่

หมู่บ้านที่อยู่บริเวณใกล้เคียงกับหมู่บ้านโพธิ์ทองเจริญ ได้แก่ หมู่บ้านใหม่ริมคลอง หมู่บ้านเมืองวะ หมู่บ้าน ป่าคา หมู่บ้านวังธาร หมู่บ้านห้วยหลอด หมู่บ้านกัวแล

4.1.1.6 ลักษณะภูมิประเทศ

เป็นที่ราบระหว่างภูเขากับทุ่งนา มีแนวภูเขาสูงและพื้นที่ป่าขุนแม่กวงอยู่ทางด้านทิศเหนือของหมู่บ้าน บริเวณพื้นที่ระหว่างหมู่บ้านกับภูเขาเป็นป่าเต็งรังและป่าเบญจพรรณ ที่เหมาะสมต่อการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นของชาวบ้านในด้านต่างๆ มีลำน้ำแม่ฮ่องฮักไหลผ่านกลางหมู่บ้าน โดยมีต้นน้ำอยู่ในพื้นที่ป่าขุนแม่กวง ด้านทิศตะวันออกและทิศใต้เป็นพื้นที่นาและสวน ส่วนทิศตะวันตกเป็นพื้นที่นาและป่าเต็งรัง ขนาดของหมู่บ้านทั้งหมด 6,420 ตารางกิโลเมตร (4,012.50 ไร่) แบ่งเป็นพื้นที่ตั้งบ้านเรือน พื้นที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม และพื้นที่ป่าไม้ที่ชาวบ้านได้อาศัยพึ่งพาการใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ

4.1.1.7 ลักษณะภูมิอากาศ

หมู่บ้านโพธิ์ทองเจริญตั้งอยู่ใกล้กับบริเวณพื้นที่ป่าขุนแม่กวง มีบริเวณพื้นที่ป่าเต็งรัง และป่าเบญจพรรณ เป็นแหล่งทรัพยากรท้องถิ่น ที่ผู้คนได้อาศัยพึ่งพาใช้ประโยชน์ในการ

ดำรงชีวิต รวมทั้งมีพันธุ์พืชชนิดต่างๆ ที่ใช้ในการประกอบอาหาร ใช้ทำสมุนไพร ฯลฯ ขึ้นอยู่ตามริมสองฝั่งลำน้ำและตามหัวไร่ปลายนา ขึ้นอยู่กับช่วงฤดูกาล ในฤดูฝนจะมีฝนตกชุกและจะมีฝนทั้งช่วงประมาณเดือนสิงหาคมของทุกปี ฤดูฝนเริ่มตั้งแต่ปลายเดือนเมษายน (ฝนหัวปี) ถึงเดือนตุลาคม บางปีฝนจะทิ้งช่วงในขณะที่กำลังหว่านกล้าทำนาในช่วงเดือนมิถุนายน (ทำให้ต้นกล้าตายแดด) ชาวบ้านสังเกตถึงช่วงฤดูฝนจากการออกดอกของดอกป๊วย หรือ ดอกตะแบก และทำการปลูกข้าวเมื่อต้นสักออกดอก เป็นภูมิปัญญาอย่างหนึ่งของชาวบ้านที่ถ่ายทอดบอกต่อกันมา ฤดูหนาวเริ่มประมาณเดือนตุลาคม ถึงเดือน กุมภาพันธ์ เป็นช่วงแห่งฤดูกาลเก็บเกี่ยวพืชผลทางการเกษตร ชาวบ้านสังเกตว่าลมข้าวเบา (ลมเข้าตัว - ในภาษาพื้นบ้านล้านนา) พัดมาเมื่อไหร่เป็นการบ่งบอกถึงว่าฤดูหนาวได้มาเวียนมาบรรจบอีกรอบหนึ่งแล้ว ผู้เฒ่าผู้แก่บางคนก็สังเกตจากการออกดอกของดอกหญ้าสาบเสือ และดอกของหน่วยบ่าซึก (ลูกประคำดีควาย) หากออกดอกเมื่อไหร่ก็ถือว่าเป็นสัญญาณบ่งบอกถึงฤดูหนาวได้อีกอย่างหนึ่งเช่นกัน ในช่วงปลายเดือนธันวาคม (ตรงกับเดือน 3 เหนือ) ถึงปลายเดือนมกราคม (ตรงกับเดือน 4 เหนือ) อากาศช่วงนี้จะหนาวจัด และเริ่มคลายหนาวประมาณกลางเดือนกุมภาพันธ์ ฤดูร้อนจะเริ่มประมาณปลายเดือนกุมภาพันธ์ ถึงเดือน เมษายน ในช่วงเดือนเมษายนอากาศจะร้อนมากที่สุด การเริ่มต้นของฤดูร้อนชาวบ้านในอดีตสังเกตจากการออกดอกของต้นทองกวาว (ดอกแก้ว) ซึ่งเป็นไม้ยืนต้นที่ขึ้นอยู่ทั่วไปตามบริเวณริมแม่น้ำและตามหัวไร่ปลายนา วิธีการสังเกตฤดูกาลของชุมชนผ่านระบบธรรมชาติดังกล่าว จะควบคู่ไปกับการร่วมกันประกอบประเพณีและพิธีกรรมตามแบบฉบับปฏิทินสิบสองเดือนของทางล้านนา ทำให้วิถีชุมชนผูกพันกับระบบธรรมชาติและเชื่อมโยงถึงระบบสังคมได้อย่างเหมาะสม

4.1.1.8 การคมนาคม

การเดินทางไปหมู่บ้านโพธิ์ทองเจริญ สามารถใช้เส้นทางคมนาคมทางบกสามารถไปได้สะดวกตลอดทุกฤดูกาลโดยทางรถยนต์ เนื่องจากสภาพถนนเป็นถนนลาดยางสายหลัก โดยเริ่มจากตัวเมืองเชียงใหม่ไปตาม ถนนสายเชียงใหม่ - คอยสะเกิด หมู่บ้านโพธิ์ทองเจริญตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือของที่ว่าการอำเภอคอยสะเกิด ห่างจากตัวอำเภอประมาณ 4 กิโลเมตร ทางเข้าหมู่บ้านอยู่ติดกับทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 118 สายเชียงใหม่ - เชียงราย มีระยะทางห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ประมาณ 15 กิโลเมตร การเดินทางจากอำเภอเมืองเชียงใหม่ต้องมาตามเส้นทางเชียงใหม่ - คอยสะเกิด ก่อนถึงตัวอำเภอประมาณ 1.5 กิโลเมตร จะมีทางแยกไปจังหวัดเชียงราย ตรงสามแยกคอยสะเกิด (แยกหนองปลา) เลี้ยวซ้ายไปตามเส้นทางเชียงใหม่ - เชียงราย ประมาณ 3 กิโลเมตร ก็จะถึงหมู่บ้านโพธิ์ทองเจริญ ติดอยู่กับถนนด้านซ้ายมือ และมีซุ้มป้ายชื่อหมู่บ้านขนาดใหญ่บอกสถานที่ได้เป็นอย่างดี

4.1.1.9 การตั้งบ้านเรือนในชุมชน

การสร้างบ้านเรือนของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญจะปลูกสร้างตามแนวถนน แต่ก็มีส่วนที่กระจายไปตามชายทุ่งโดยภาพรวมแล้วการปลูกสร้างบ้านเรือนจะปลูกให้อยู่สะดวก เดียวกัน เนื่องจากเป็นเครือญาติกัน ส่วนสภาพครัวเรือนนั้นปลูกอยู่อาศัยอย่างถาวร ตัวบ้านส่วนมากถ้าเป็น บ้านที่ปลูกมานานจะเป็นบ้านสองชั้นใต้ถุนโล่งและทำมาจากไม้แบบบ้านล้านนาทั่วไปถ้าเป็นบ้านที่ปลูกไม่นานนักจะทำจากอิฐบ้านส่วนมากจะมีขี้เถ้าขี้เถ้าขี้เถ้าในบริเวณบ้านไว้สำหรับใส่ขี้เถ้าเปลือกที่ได้จากการทำนาเพื่อไว้บริโภค ในครัวเรือน และมีการปลูกพืชผักสวนครัวไว้เพื่อรับประทาน ได้แก่ มะละกอ มะม่วง ขนุน ตะไคร้ สารระแน คั้นกระเพรา คั้นมะกรูด ค้างคาว เป็นต้น ถ้าบ้านไหนไม่ได้ปลูกก็สามารถไปขอยืมจากบ้านที่ ปลูกได้โดยไม่ต้องเสียเงินและถ้ามีงานทำบุญและกิจกรรมต่างๆ ก็สามารถมาขอเพื่อนำไปประกอบ อาหารสำหรับเลี้ยงแขกได้โดยไม่ต้องเสียเงิน แต่ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญจะไม่ให้นำพืชผักเหล่านี้ไปประกอบ อาหารในงานพิธีศพ เนื่องจากมีความเชื่อที่จะทำให้พืชผักสวนครัวเหล่านี้ตายลงได้ ซึ่งจะมีวิธีแก้เคล็ดได้โดยไม่ต้องมีการจ่ายเงินเป็นจำนวนเท่าไรก็ได้ถือว่าเป็นการซื้อ ก็สามารถทำได้

บ้านส่วนมากจะมีรั้วกันไว้ตามแนวถนน แต่จะไม่ได้กั้นระหว่างบ้านกับบ้าน เนื่องจากบริเวณนั้นจะเป็นเครือญาติกันจึงไม่ต้องมีรั้วกันระหว่างกัน แต่จะกั้นเฉพาะหน้าบ้านที่ติดถนนก็เพียงพอแล้ว เพื่อสามารถเดินไปมาหากันได้สะดวก นอกจากนั้นในชุมชนยังมีถนนซอยทางเดินเข้าถึงกันได้ทุกหลังคาเรือน ทำให้เห็นได้ว่าชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญมีระบบเครือญาติที่เข้มแข็งจาก การที่ปลูกสร้าง บ้านเรือนในบริเวณเดียวกันเพื่อความสะดวกในการไปมาหาสู่และฝากบ้าน หรือเพื่อ ให้ผู้สูงอายุได้ช่วยดูแลลูกหลานๆ เมื่อหัวหน้าครอบครัวหรือสมาชิกต้องไปทำงานนอกบ้าน

4.1.1.10 เศรษฐกิจในชุมชน

ชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ มีอาชีพทำการเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลัก มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน รวมทั้งการเก็บผลผลิตจากป่าตามฤดูกาลมาขาย ในอดีตหลังจากเสร็จสิ้นจากฤดูกาลทำนา ในช่วงฤดูแล้งชาวบ้านจะพากันเข้าป่าเพื่อล่าสัตว์ เฝ้าถ่าน และทำการเลื่อยไม้ เนื่องจากบริเวณด้านทิศเหนือของหมู่บ้านเป็นป่าเต็งรัง และป่าเบญจพรรณ จึงอุดมสมบูรณ์ไปด้วยไม้ยืนต้นชนิดต่างๆ ชาวบ้านส่วนหนึ่งจึงประกอบอาชีพเสริมด้วยการเผาถ่านและเลื่อยไม้ขาย (ทั้งชนิดไม้แปรรูปและชนิดไม้พื้น) ส่วนทางด้านทิศตะวันออก ทิศใต้ และทิศตะวันตก เป็นพื้นที่ทำนาและมีลำน้ำแม่ฮ่องฮักไหลผ่านตลอดทั้งปี สองริมฝั่งลำน้ำจึงเป็นแหล่งหาอาหารและสมุนไพรพื้นบ้านที่ชาวบ้านได้อาศัยพึ่งพาใช้ประโยชน์มาตั้งแต่อดีต การทำนาในปัจจุบันจะทำปีละสองหน โดยทำ

นาปีในช่วงฤดูฝน และนาปรังในช่วงฤดูแล้ง ในฤดูแล้งต้องอาศัยน้ำจากคลองส่งน้ำชลประทาน จากเขื่อนแม่กวงเพื่อใช้ในการเกษตรกรรมในด้านต่างๆ ทั้งในด้านการเพาะปลูกพืชผลทางการเกษตร และการเลี้ยงสัตว์ เพื่อสร้างรายได้ให้กับชาวบ้านในชุมชนได้เป็นอย่างดี ชาวบ้านในชุมชนที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม (ทั้งนี้ไม่นับรวมอาชีพรับราชการ รัฐวิสาหกิจและการออกไปทำงานต่างถิ่น รวมถึงพนักงานห้างร้าน ลูกจ้างบริษัท) ส่วนมากจะมีการสร้างรายได้ด้วยการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ เช่น

การปลูกพืชผลทางการเกษตร จะทำเพาะปลูกหลังจากทำการเก็บเกี่ยวข้าวในไร่นาจนหมดสิ้น โดยชาวบ้านจะเลือกปลูกพืชเองตามที่ถนัด และมีความต้องการทางการตลาด ซึ่งพืชที่ชาวบ้านนิยมปลูกกันทั่วไปได้แก่ พริก ผักกาด กระเทียม หอมแดง ถั่วเหลือง มันฝรั่ง มะเขือเทศ ถั่วฝักยาว ฯลฯ รวมทั้งการสร้างฟาร์มเพาะเห็ดนางฟ้า เห็ดหอม เห็ดฟาง เพื่อสร้างรายได้เสริมให้กับครอบครัวนอกฤดูกาลทำนา และพืชผลทางการเกษตรดังกล่าวจะมีพ่อค้ามารับซื้อไปขายต่อที่ตลาดในตัวเมืองเชียงใหม่ บางส่วนเกษตรกรนำไปขายที่ตลาดอำเภอคอสงสะเก็ดด้วยตนเอง

การเลี้ยงสัตว์ เป็นอาชีพเสริมอีกอย่างหนึ่งที่ทำรายได้ให้กับชาวบ้านได้เป็นอย่างดี ลักษณะการเลี้ยงยังเป็นไปแบบดั้งเดิม คือการเลี้ยงแบบปล่อยตามธรรมชาติ ซึ่งเป็นการเลี้ยงแบบออมสิน หมายความว่า ชาวบ้านไม่ได้ทำการเพาะขยายพันธุ์อย่างจริงจัง หรือมีการรวมกลุ่มในการจัดเลี้ยงอย่างเป็นระบบ แต่ชาวบ้านถือว่าเป็นทรัพย์สินที่รอคอยการออกขายเมื่อมีปริมาณเพิ่มขึ้น และจะขายก็ต่อเมื่อมีความต้องการใช้เงินเท่านั้น การเลี้ยงสัตว์ที่ชาวบ้านนิยมกัน ได้แก่ โค กระบือ สุกร ไก่ เป็นต้น การเลี้ยงสัตว์นอกจากจะเป็นอาชีพเสริมแล้ว ส่วนหนึ่งยังเลี้ยงไว้ใช้งาน และการประกอบพิธีกรรมด้วย

การเก็บของป่ามาขาย เป็นการหารายได้เสริมในแต่ละช่วงฤดูกาล และเป็นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นไปพร้อมๆ กัน ผลผลิตจากป่าที่ชาวบ้านเก็บมาขายได้แก่ ผักหวานป่า หน่อไม้ เห็ดชนิดต่างๆ ไข่จิ้งจัน ไข่แมงมุม ไข่แมงมัน ฯลฯ ทั้งนี้ยังรวมไปถึงการเผาถ่าน การเก็บใบตองคิ่งและหญ้าคาเพื่อนำมาใช้ในการมุงหลังคาบ้านและการขายเป็นรายได้พิเศษ

และจากการศึกษาข้อมูลขององค์การบริหารส่วนตำบลเชิงดอยในปีพุทธศักราช 2551 ทำให้ทราบถึงการประเมินรายได้ประชากรต่อครอบครัว ต่อปี โดยเฉลี่ย ครอบครัวละ 30,000 บาท (ข้อมูลจาก : นันทวัน กุณะ (2552) เจ้าหน้าที่ฝ่ายข้อมูลเทศบาลตำบลเชิงดอย)

4.1.1.11 การศึกษา

ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญส่วนใหญ่จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาของทางราชการ ซึ่งจะขึ้นอยู่กับอายุ ของชาวบ้าน ถ้าอายุประมาณ 50 ปีขึ้นไป ก็จะจบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 อายุ อายุประมาณ 40 – 50 ปี จะจบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 และอายุประมาณ 20 – 40 จะจบ การศึกษาชั้นมัธยม ศึกษาปีที่ 6 และระดับปริญญาตรี มีส่วนน้อยที่ไม่รู้หนังสือ ซึ่งปัจจุบันนี้ ชาวบ้านได้นิยมส่งลูกเรียนในระดับที่สูงขึ้น จนกระทั่งถึงระดับปริญญาตรีและระดับปริญญาโท

ในชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญแห่งนี้มีโรงเรียนประถมในหมู่บ้าน แต่ปัจจุบันได้ ถูกยุบและปิดทำการเนื่องจากจำนวนนักเรียนมีน้อย สาเหตุหนึ่งมาจากการชาวบ้านนิยมส่งลูกหลาน ไปเรียนในเมืองเป็นส่วนมาก ที่เหลือก็จะไปเรียนที่โรงเรียนในตำบลอำเภอ และอำเภออื่นๆ ในอดีต เด็กๆ จะปั่นจักรยานไปโรงเรียนเองเป็นกลุ่มๆ แต่ ปัจจุบันนี้เด็กๆจะขึ้นรถรับนักเรียนประจำไป โรงเรียนแต่ละ โรงเรียนที่เด็กเรียน เนื่องจากผู้ปกครอง เห็นว่าบุตรหลานมีคุณดูแลน่าจะปลอดภัย กว่าให้เดินทางไปโรงเรียนเอง

4.1.1.12 การศึกษาในระบบชุมชน

เกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์กับในหมู่บ้านมิตร เพื่อนคนร่วมงานที่รู้จักกัน เป็น ลักษณะการศึกษาที่หลากหลาย มีการเรียนรู้ตั้งแต่เทคนิค ทักษะการพัฒนาอาชีพซึ่งสามารถนำไป ประกอบเป็นอาชีพในชีวิตประจำวันได้ ซึ่งการถ่ายทอดความรู้ในชุมชนนี้ ไม่ได้เข้าสู่ระบบ โรงเรียนแต่เป็นการถ่ายทอดทางระบบครอบครัว ระบบเครือข่าย โดยการลงมือปฏิบัติจริง จึงไม่ ต้องมีใบรับรองว่าได้จบการศึกษาระดับใด ได้แก่ การรับเหมาก่อสร้าง การทำนา ทำไร่ เป็นต้น การ รับเหมาก่อสร้างของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ จะเป็นการรวมกลุ่มกันว่าใครถนัดด้านไหน เช่น ถนัด เรื่องงานไม้ ถนัดงานปูนก็ไปช่วยกันทำงานและไม่ได้มีการถ่ายทอดออกมาเป็นลายลักษณ์อักษร เพียงแค่ ว่าใครสนใจหรือมีความรู้ด้านใดก็เข้าไปช่วย เข้าไปดู และช่วยทำเปรียบเสมือนครูพักลักจำ จนทำให้ลูกหลานที่สนใจสามารถทำตามจนเชี่ยวชาญได้ ส่วนเรื่องการทำเกษตรนั้นเป็นการ สืบทอด มาจากครอบครัว บางครอบครัวมีไร่นาเป็นของตัวเองก็ทำการจะยกให้ลูกยามเมื่อตัวเองแก่ ตัวลง จนไม่สามารถทำงานได้ ทำให้บางครอบครัวมีอาชีพทำนามาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ แต่ถ้า ครอบครัว นั้นไม่มีผู้สืบทอดก็จะให้คนอื่นเช่าที่นาเพื่อทำการเกษตร

4.1.1.13 การบริโภค

หมู่บ้านโพธิ์ทองเจริญมีระบบสาธารณูปโภคที่สะดวก มีไฟฟ้า มีระบบประปา หมู่บ้าน ส่วนในเรื่องการบริโภคอาหารการกินของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญนั้น ก็สะดวกต่อการ

จับจ่ายซื้อของจากตลาดตัวอำเภอและการเข้าไปซื้อของในตัวเมืองเชียงใหม่ ส่วนหนึ่งก็ไม่จำเป็นต้องซื้อหาให้เปลืองเงินมาก นัก เพราะชาวบ้านส่วนมากเป็นเกษตรกรทำให้มีข้าวสารไว้รับประทานตลอดทั้งปี ส่วนข้าวสารที่เหลือ กินจึงจะนำไปจำหน่าย เนื่องจากว่าชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญมีอาชีพหลักคือ การทำการเกษตร ทำให้ส่วนมากชาวบ้านจะทำนาปลูกข้าวรับประทานกันเอง จะซื้อเพียงแต่อาหารประเภทกับข้าวหรือสิ่งที่นำมาปรุงเป็นอาหารมากกว่า อาหารการกินของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญก็จะหาง่ายและสะดวกมากไม่ต้องซื้อหา เพียงแต่เอาแรงงานเข้าแลก เนื่องจากชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญสามารถเข้าไปเก็บหาอาหารในบริเวณป่าชุมชน โดยการเก็บผักต่างๆ ยอดหอยขม ปลีกกล้วยป่า ผักตำลึง ผักกูด ใบเมคแดง แต่ถ้าเป็นฤดูฝนพืชผักต่างๆ จากป่าจะมีมากกว่าฤดูอื่น โดยมากจะเป็นพวกหน่อไม้ไผ่และเห็ดชนิดต่างๆ ซึ่งบางครั้งเก็บ ได้มากก็สามารถนำไปขายเล็กๆ น้อยภายในหมู่บ้านและตลาดตัวอำเภอ หรือนำไปแบ่งกันภายในเครือญาติ เดียวกัน และชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญยังสามารถจับปลาจากลำน้ำแม่ฮ่องฮักที่ไหลผ่านชุมชนเพื่อนำมาบริโภคได้อีกด้วย ทำให้ฤดูฝนนั้น ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญแทบจะทุกบ้านนั้นมีอาหารจานหลัก คือ แกงหน่อไม้ และสารพัด จานเห็ด บางบ้านยังแถมมีปลาเป็นจานพิเศษด้วย

4.1.1.14 สุขภาพและอนามัย

การดูแลสุขภาพและอนามัยของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญนั้น เป็นการผสมผสานรูปแบบ ดั้งเดิมซึ่งยังมีปรากฏให้เห็นอยู่บ้างและรูปแบบแพทย์แผนปัจจุบัน กล่าวคือ การใช้สมุนไพรรักษา โรค การดูแลสุขภาพภายในครัวเรือนตามประสบการณ์ที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ และเป็น การไปรับการรักษาจากแพทย์แผนปัจจุบัน

ชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญในสมัยอดีต ได้มีการพึ่งพาสมุนไพรจากป่าชุมชนมากไม่ว่าจะ เจ็บป่วยประเภทต่างๆ ก็จะเข้าไปหาสมุนไพรในป่าชุมชนเพื่อนำมาดัดกินเป็นการรักษาโรคต่างๆ ทำให้ชาวบ้านที่เป็นผู้สูงอายุรู้จักสมุนไพรกันค่อนข้างมาก แต่ปัจจุบันนี้ ชาวบ้านมีการพึ่งพาสามัญมากกว่าสมุนไพร เนื่องจากว่าหาได้ง่ายและสะดวกกว่า ยาสมุนไพรที่ต้องให้ผู้รู้เรื่องยาเข้าไปเอาในป่าชุมชน แล้วจึงนำสมุนไพรเหล่านั้นมาดัดจึงจะกินเพื่อ รักษาโรคได้ ซึ่งสมุนไพรบางชนิดสามารถใช้รักษาโรคได้เลยจากการเจ็บปวด แต่บางชนิดต้อง ใช้ร่วมกับสมุนไพรหลายชนิดมักรวมกันก่อนแล้วจึงนำไปดัด ทำให้หลายคนมองว่าเป็นการยุ่งยาก ในการนำไปดัดก่อนนำมารับประทาน แม้แต่สมุนไพรบางชนิดสามารถผ่านรับประทานได้ทันที แต่จะรู้สึกถึงรสขม ทำให้ยากต่อการรับประทาน และที่สำคัญคือมีผู้รู้เรื่องสมุนไพรมีเหลืออยู่เป็น จำนวนน้อย ส่วนมากจะเป็นกลุ่มผู้สูงอายุที่มีอายุมากแล้วจึงไม่สะดวกในการเข้าไปเก็บสมุนไพร ในป่า และผู้รู้เรื่องสมุนไพรเหล่านั้น ไม่ยอมถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรให้บุคคลอื่นได้เรียนรู้ และ

อีกส่วนหนึ่งจากอดีตที่มีการบุกเบิกพื้นที่ป่าเพื่อนำไม้เหล่านี้ออกมาใช้ประโยชน์ ส่งผล ทำให้ สมุนไพรถูกทำลายไปจำนวนหนึ่ง แต่ก็ยังมีชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญส่วนหนึ่งก็มีความเชื่อในเรื่อง สมุนไพรว่าสามารถใช้รักษาโรคได้ เพราะบางครั้งยังได้มีการขอร้องให้ผู้รู้เรื่องสมุนไพรเข้าไปเอา สมุนไพรจากป่ามาให้รับประทานแก้โรคเจ็บปวดเล็กๆ น้อยๆ บ่อยๆ หรือแม้แต่บางครั้งชาวบ้าน ไปหาหมอจากโรงพยาบาล ซึ่งได้วินิจฉัยโรคแล้วว่าตัวเองเป็นโรคอะไร พอทราบแล้วจะเข้าไปขอ คำปรึกษาจากผู้รู้เรื่องสมุนไพรว่า มีสมุนไพรที่นำมารักษาโรคที่ตนเป็นอยู่ขณะนี้บ้างไหม ถ้ามีและ สามารถรักษาได้ก็จะขอร้องให้ผู้รู้เรื่องสมุนไพรเข้าไปเก็บนำมาให้บริโภคแทนยาสามัญก็มี

ชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญไม่มีอนามัยประจำหมู่บ้าน ถ้าเจ็บปวดเล็กๆ น้อยๆ นั้น ชาวบ้านจะเข้าไปขอรับยาได้ที่บ้านของอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านจะมียาสามัญ พันธ์บ้านทั่วไป ชาวบ้านสามารถเข้าไปขอรับยาได้ แต่ถ้าชาวบ้านรู้สึกว่าการยังไม่ดีขึ้นนัก ชาวบ้านต้องไปที่โรงพยาบาลคอยสะเก็ดก่อนเป็นอันดับแรก เพื่อวินิจฉัยโรคเบื้องต้น แต่ถ้าไม่ สามารถวินิจฉัยและรักษาโรคได้ก็จะทำเรื่องส่งตัวไปยัง โรงพยาบาลนครพิงค์และโรงพยาบาล มหาราชนครเชียงใหม่ หรือโรงพยาบาลเอกชน ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญส่วนใหญ่จะมีบัตรทองของ รัฐบาลที่เป็นโครงการ 30 บาทรักษาโรคทั่วไป

4.1.1.15 การให้บริการภายในหมู่บ้าน

ในหมู่บ้านโพธิ์ทองเจริญ มีการให้บริการที่เป็นกรรมสิทธิ์ร่วมกันของชาวบ้าน ซึ่งชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญทุกคนสามารถใช้บริการได้คือ

1. ร้านค้า 6 แห่ง จะขายเป็นของพวกของชำ ได้แก่ สบู่ ยาสีฟัน ผงซักฟอก กะปิ น้ำปลา เป็นต้น และยังมีพวกของสด ได้แก่ ผัก เนื้อหมู ไก่ เป็นต้น และทุกวันตอนเย็นจะมี รถที่ขาย อาหารสำเร็จรูป และพวกของสดที่ซื้อมาจากตลาดเข้ามาขายในบริเวณหมู่บ้าน นอกจากนี้ทุกวัน เสาร์และวันอังคาร จะมีตลาดนัดขายของทุกชนิดที่หมู่บ้านเชิงคอกซึ่งใกล้กับหมู่บ้านโพธิ์ทองเจริญ ทำให้ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญชอบไปจับจ่ายใช้สอยที่นั่นเป็นประจำ

2. ร้านอาหารตามสั่ง 5 ร้าน เป็นอาหารแบบจานเดียวง่ายๆ รวมถึงร้านอาหาร พื้นเมืองตามสั่งหลายๆอย่างในตอนกลางวัน แต่พอตกเย็นก็จะมี หมู หรือวัว ปิ้งย่างไว้ขาย

3. อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านหรืออสม. มีจำนวน 10 คน บ้านของ อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน แต่ละหลังจะมีอาสาสมัครประจำบ้านที่เป็นกองกลางของ หมู่บ้านโพธิ์ทองเจริญ ซึ่งชาวบ้านสามารถเข้าไปขอรับบริการขั้นพื้นฐานได้

4. ศาลากลางหมู่บ้าน 2 แห่ง อดีตใช้เป็นที่ตั้งของการบริการในด้าน สาธารณสุข มีการจำหน่ายยาทุกวันศุกร์ ทำให้มีอุปกรณ์การรักษาพยาบาลของอาสาสมัคร

สาธารณสุขประจำหมู่บ้านอีกด้วย แต่ปัจจุบันนี้ศาลาแห่งนี้ไม่ใช่เป็นที่ตั้งของการบริการในด้านสาธารณสุขแล้ว แต่ไปตั้งที่บ้านของอาสาสมัครสาธารณสุขแทน และในอดีตยังใช้ศาลานี้เป็นสถานที่ประชุมของชาวบ้านด้วย แต่ปัจจุบันนี้ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญได้ใช้วัดโพธิ์ทองเจริญแทนศาลากลาง หมู่บ้าน ทำให้ปัจจุบันนี้ศาลากลางหมู่บ้านนี้ใช้เพียงเป็นแหล่งเก็บวัสดุอุปกรณ์ส่วนรวมที่ใช้ภายใน หมู่บ้าน ได้แก่ โต๊ะ เก้าอี้ แก้วน้ำ จาน เป็นต้น และติดตั้งเครื่องเสียงตามสาย รวมถึงเก็บอุปกรณ์ชุมชนต่างๆ

5. สวนสาธารณะประจำหมู่บ้าน 1 แห่ง ซึ่งบางคนสามารถเข้ามาเล่นกีฬา หรือใช้ประโยชน์อื่นได้ เนื่องจากเป็นสถานที่โล่งกว้าง

6. เครื่องกระจายเสียงประจำหมู่บ้าน ตั้งอยู่ที่ศาลากลางหมู่บ้าน 1 เครื่อง และที่วัดอีก 1 เครื่องไว้เพื่อบริการเสียงตามสายภายในหมู่บ้าน ในประกาศข่าวสารต่างๆ ให้ชาวบ้านได้รับรู้ โดยสมาชิกอบต. ท่านเจ้าอาวาสและผู้นำชุมชนที่เกี่ยวข้อง จะเป็นผู้ทำหน้าที่ประกาศ

7. การจัดการเรื่องขยะ ปัจจุบันหน่วยงานท้องถิ่นเป็นผู้เข้ามาจัดเก็บเป็นรายเดือน โดยมีถังใส่ขยะวางไว้ตามหน้าบ้านเรือนของชาวบ้าน

8. มีตู้โทรศัพท์สาธารณะ 2 แห่ง

9. วัดโพธิ์ทองเจริญ เป็นสถานที่ทำบุญ และประกอบกิจกรรมทางศาสนาและสังคม ที่ประชุมชาวบ้าน และที่เก็บ เค้นท์ หรืออุปกรณ์ใหญ่ๆ ซึ่งเป็นสมบัติร่วมของชุมชน

10. ป่าช้าหมู่บ้านโพธิ์ทองเจริญ

11. ป่าชุมชน

12. ระบบน้ำประปาหมู่บ้าน

4.1.1.16 การปกครองภายในหมู่บ้าน

การปกครองของหมู่บ้านในอดีตขึ้นอยู่กับอำนาจในการตัดสินใจของผู้นำหมู่บ้าน เจ้าอาวาส ผู้อาวุโส และคณะกรรมการของหมู่บ้าน โดยที่ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น และสามารถออกเสียงได้ ถ้ามีความคิดเห็นไม่ตรงกันต้องให้มีการนับคะแนนเสียง มีผู้นำหมู่บ้านจะเป็น ผู้ดูแลลูกบ้านและมีคณะกรรมการฝ่ายต่างๆ ซึ่งแต่ละฝ่ายจะมีกรรมการให้ความร่วมมือในการทำ กิจกรรมต่างๆ ซึ่งจะใช้การปกครองแบบถ้อยทีถ้อยอาศัยและประชาธิปไตย ผู้นำบ้านนั้นมี บทบาทสำคัญในการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

ปัจจุบันบทบาทในการพัฒนาชุมชนได้เปลี่ยนไป โดยเทศบาลตำบลได้เข้ามามีบทบาทในการบริหารจัดการร่วมกับผู้นำหมู่บ้านและสมาชิกในชุมชน เนื่องจากนโยบายการกระจาย

อำนาจสู่ท้องถิ่นจึงทำให้งบประมาณตกไปอยู่ในมือของหน่วยถิ่นแต่เพียงฝ่ายเดียวแต่ชาวบ้านก็ยังอาศัยระบบเครือญาติและความสัมพันธ์ในสังคมของชุมชนมาช่วยกันในการพัฒนาร่วมกับหน่วยงานท้องถิ่น

หมู่บ้านโพธิ์ทองเจริญมีจำนวนผู้ใหญ่บ้านในการปกครองสืบต่อกันมาดังนี้คือ

1. นายแสน มหาวัน
2. นายฝน จันทรเทพ
3. นายอินทร์ถึง อินดาขวง
4. นายบุญเลิศ สุจารี
5. นายจันทรภักดิ์ ใบสุพันธ์
6. นายวิรัตน์ ไสววรรณคำ
7. นางยุพิน สุนันดา

4.1.1.17 ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม

ลักษณะทางสังคมทั่วไปของชาวบ้าน มีความสัมพันธ์ภายในหมู่บ้านในลักษณะของ เครือญาติและมีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันอยู่ เนื่องจากว่าความสัมพันธ์ของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญนั้น มีความเกี่ยวพันในฐานะเป็นเครือญาติอย่างแน่นแฟ้น จึงมีความเกี่ยวพันกันอย่างใกล้ชิดทั้งระดับครัวเรือนและระดับหมู่บ้าน ซึ่งจะส่งผลให้เกิดความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันในการประกอบอาชีพ โดยพิธีกรรมตามประเพณีต่างๆ เป็นเครื่องเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระบบเครือญาติ มีการพบปะพูดคุยกันระหว่างเครือญาติอยู่เป็นประจำ รวมถึงยังมีการไปมาหาสู่กันเสมอหรือในโอกาสที่มีการทำบุญในกลุ่มเครือญาติหรือภายในหมู่บ้าน

การที่ชาวบ้านในชุมชนมีความจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยกัน ทำให้เกิดความสัมพันธ์กันขึ้นระหว่างครอบครัวเครือญาติและชุมชน ทั้งนี้เพื่อสนองความต้องการและการแก้ไขปัญหาในการดำเนินชีวิต ส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติมาก่อน หรือไม่ก็มีความสัมพันธ์แบบพี่น้องซึ่งในระบบเครือญาติดังกล่าวได้ส่งผลให้คนในชุมชนอยู่กันอย่าง ออมชอมแบบพี่น้องพึ่งพาอาศัยเกื้อกูลกันกัน ดังนั้น เมื่อทุกคนประสบปัญหาหรือพี่น้องประสบปัญหาขึ้น จึงทำให้ ทุกคนต้องมาช่วยกันในหลายเรื่องเป็นลักษณะวงศาวนเครือญาติ (เครือญาติในและต่างหมู่บ้าน) โดยเชื่อมโยงไปทางเครือญาติก่อนแล้วค่อยจะขยายไปกลุ่มอื่น

นายบุญธรรม สุจารี (2552) ได้กล่าวว่า การที่เราอาศัยอยู่ในหมู่บ้านนั้น เราไม่สามารถอยู่คนเดียวได้ บางครั้งเราต้องอาศัยคนอื่นและเราไม่สามารถทำทุกอย่างได้ด้วยตนเอง ก็จะต้องเข้าไปขอคำปรึกษาหารือและขอความคิดเห็นจากคนอื่นเพื่อเป็นแนวทางแก้ไขต่อไปชุมชน

หนึ่งๆ สามารถมีความสัมพันธ์ในหลายรูปแบบและความสัมพันธ์ทาง เครือญาติเป็นความสัมพันธ์ ที่ลึกซึ้ง สายสัมพันธ์ระหว่างพี่น้อง ทำให้เกิดการเกาะกลุ่มกัน มีความ เชื่อมโยงให้ความร่วมมือ และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ถึงแม้ว่าบางขณะอาจมีความขัดแย้งกันบ้าง แต่ปัญหาเหล่านี้ส่วน ใหญ่จะถูกแก้ไขโดยผู้สูงอายุในเครือญาติเดียวกัน ความสัมพันธ์ทางอ้อมโดยการ แต่งงานทำให้ความ เป็นเครือญาติในแต่ละครอบครัวและระหว่างครอบครัวจะมีสูง ส่งผลถึงการ เชื่อมโยงต่าง ๆ ได้แก่ การคดกลร่วมกัน การให้ความร่วมมือกัน การช่วยเหลือกัน เป็นต้น ทำให้ ง่ายต่อการทำกิจกรรม ต่างๆ ของหมู่บ้าน

กลุ่มต่างๆ ที่สำคัญในชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญที่สำคัญ ได้แก่

1. กลุ่มเกษตรกรทำนา สมาชิกกลุ่มส่วนมากเป็นคนที่ทำการเกษตร
2. กลุ่มเหมืองฝาย สมาชิกกลุ่มจะเป็นกลุ่มที่ต้องใช้น้ำเพื่อทำการเกษตร หรือ เกษตรกร ได้แก่ ทำนา ปลุกข้าว และเลี้ยงสัตว์ และกลุ่มนี้เองเป็นกลุ่มหลักที่ต้องไปช่วยกัน ร้อง เหมืองฝาย เพื่อกำจัดเศษหิน ดิน โคลนออกจาก ทางน้ำไหลไปสู่พื้นที่ทำการเกษตร เพาะปลูกของ ชาวบ้าน และกลุ่มนี้ยังเป็นกลุ่มที่ต้องไปรวม ตัวกันในการทำพิธีเลี้ยงผีขุนน้ำทุกปี โดยทางกลุ่ม เหมืองฝายจะได้นำไก่คนละตัว หรือจ่ายเงินเพื่อ เป็นค่าหมูและค่าเหล้าในการจัดทำพิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ ที่บริเวณตาน้ำไหล หรือขุนน้ำ เนื่องจากมี ความเชื่อที่ว่าผีขุนน้ำนี้จะช่วยคลยันศาลให้ฝนตกต้อง ตามฤดูกาลและมีน้ำเพียงพอต่อการเพาะปลูก และใช้ในครัวเรือน
3. กลุ่มสมาชิกของธนาคารเพื่อการเกษตร (ธกส) สมาชิกกลุ่มจะเป็นชาวบ้านที่ เป็นลูกค้าของธนาคารเพื่อการเกษตรที่ทำการเกษตร ได้แก่ ทำนา เลี้ยงสัตว์ ส่วนมากชาวบ้านจะ เป็นสมาชิกของธนาคารเพื่อการเกษตร เนื่องจากได้กู้เงิน เหล่านี้มาลงทุนใช้ในการทำการเกษตร และจากการทำการเกษตรก็จะพอมีกำไรไปคืนให้ทาง ธนาคารได้ในแต่ละปี และกลุ่มนี้ก็ได้ทำ สัญญาฌาปนกิจศพกับทางธนาคารด้วย โดยทุกเดือน ชาวบ้านจะต้องจ่ายเงินประมาณ 100-200 บาท ให้กับทางธนาคาร ขึ้นอยู่กับว่าทั้งประเทศมีสมาชิก ของธนาคาร ได้เสียชีวิตลงกี่ราย ซึ่งถ้ามีคน เสียชีวิต ญาติของผู้เสียชีวิตจะได้รับเงินประมาณ 100,000 บาท เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการจัดงานศพ
4. กลุ่มผู้สูงอายุ สมาชิกกลุ่มส่วนมากจะมีอายุ 60 ปี ขึ้นไป ลักษณะการเข้ากลุ่ม จะเป็นไปตามความสมัครใจ ถ้าสมาชิกในกลุ่มเสียชีวิต โดยที่ทางกลุ่มจะได้นำเงินนั้นไปมอบให้ กับทางญาติผู้เสียชีวิตต่อไป กลุ่มนี้จะมีการเก็บเงินจากสมาชิกรายละ 20 บาท ทำให้ญาติผู้สูงอายุที่ เสียชีวิต จะ ได้รับเงินจากกลุ่มผู้สูงอายุรายละประมาณ 2,000 บาท กลุ่มผู้สูงอายุนี้มีหน้าที่หลักใน งานพิธีต่างๆ จะเป็นกลุ่มที่ให้การต้อนรับแขกผู้มาในงาน
5. กลุ่มแม่บ้าน สมาชิกกลุ่มจะเป็นผู้หญิงที่แต่งงานแล้ว จะได้เข้าร่วมกลุ่มเอง โดยอัตโนมัติ กลุ่มแม่บ้านจะมีอยู่ด้วยกัน 3 กลุ่ม และแต่ละกลุ่มจะมีประมาณ 20 – 30 คน จะแบ่ง

ตามเขตของที่ตั้งของบ้านเรือนว่าอยู่ทิศเหนือ ทิศใต้ และตรงกลางของหมู่บ้าน กลุ่มแม่บ้านนี้มีหน้าที่หลัก คือ จะเป็นหัวเรือใหญ่ในการจัดเตรียมสำหรับอาหาร ในขณะที่มีการจัดงานไม่ว่าจะเป็นงานพิธีต่างๆ อันได้แก่ งานขึ้นบ้านใหม่ งานศพ งานแต่งงาน รวมถึงเวลามีคณะผู้เข้ามาศึกษาความจากภายนอก และกลุ่มแม่บ้านนี้ถ้ามีสมาชิกได้เสียชีวิตลงจะต้องเสียเงินให้กับทางกลุ่ม โดยที่ทางกลุ่มจะได้นำเงินนั้นไปมอบให้กับทางญาติผู้เสียชีวิตต่อไป โดยกลุ่มแม่บ้านจะต้องเสียเงินหลังคาเรือนละ 20 บาท ทำให้ญาติผู้เสียชีวิตจะได้เงินประมาณ 3,000 บาท

6. กลุ่มพ่อบ้าน สมาชิกกลุ่มจะเป็นและผู้ชายที่แต่งงานแล้วจะได้เข้าร่วมกลุ่มเอง โดยยึดโนมัตติ กลุ่มพ่อบ้านนั้นเป็นกลุ่มเดี่ยว ไม่ได้แบ่งเป็นกลุ่มย่อยเหมือนกับกลุ่มแม่บ้าน มีหน้าที่หลัก คือ จะเป็นหัวเรือใหญ่ ในการจัดการเรื่องสถานที่ ทางเดิน และอำนวยความสะดวกต่างๆ ในขณะที่มีการจัดงานไม่ว่าจะเป็นงานพิธีต่างๆ อันได้แก่ งานขึ้นบ้านใหม่ งานศพ งานแต่งงาน ส่วนในด้านเกษตรชุมชน กลุ่มพ่อบ้าน จะมีหน้าที่ในการช่วยค้ำรับคณะผู้มาศึกษาความจากภายนอก

7. กลุ่มฌาปนกิจศพ สมาชิกกลุ่มจะเป็นชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญทุกหลังคาเรือนที่มีความสมัครใจจะเข้าร่วมกลุ่มเพื่อจะได้นำเงินนี้มาช่วยจัดงานศพ ถ้าสมาชิกในกลุ่มเสียชีวิตจะได้รับเงิน ค่าฌาปนกิจศพจากกลุ่มรายละประมาณ 20,000 บาท โดยที่ทางกลุ่มจะได้นำเงินนั้นไปมอบให้กับ ทางญาติของผู้เสียชีวิตต่อไป

8. กลุ่มป่าชุมชนและทรัพยากรท้องถิ่น เป็นกลุ่มที่เกิดขึ้นใหม่เพราะชาวบ้านได้รับการส่งเสริมจากหน่วยงานภาครัฐในท้องถิ่น สมาชิกของกลุ่มจะเป็นชาวบ้านทุกคนเนื่องจากว่าทุกคนมีหน้าที่ในการดูแล ทรัพยากรร่วมกัน เพื่อที่จะให้สามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืนต่อไป

4.1.1.18 ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อของชุมชน

ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อเป็นโลกทัศน์ที่สำคัญในการหลอมรวมให้สมาชิกในชุมชนมีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน เป็นสิ่งที่ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญใช้เป็นเครื่องมือในการสื่อความหมายในเชิงอุดมคติที่เป็นความทรงจำของชุมชนไปสู่การปฏิสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างความคิดกับพฤติกรรม กับนามธรรมสู่รูปธรรม กับโลกและชีวิต บนพื้นฐานความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งสามสิ่งนี้ถือได้ว่าเป็นตรีเอกานุภาพที่หลอมรวมเอาความเป็นหนึ่งเดียวของชุมชนไว้ภายใต้โลกทัศน์และระบบคุณค่าเดียวกัน และแยกออกจากกันมิได้

องค์ความรู้และโลกทัศน์ของชุมชนที่มีต่อธรรมชาติและสรรพสิ่งทั้งมวลล้วนถูกปลูกฝังผ่านระบบประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ สิ่งเหล่านี้เป็นกิจกรรมที่สำคัญของชุมชนที่จะ

หมุนเวียนเปลี่ยนตามฤดูกาล และวันเวลาในรอบปีทางสุริยคติและจันทรคติ ประเพณีส่วนมากของชุมชนจะเกี่ยวเนื่องกับความเชื่อในทางพุทธศาสนา เป็นความผูกพันที่มีต่อกันระหว่างความเชื่อกับคน วัดกับชุมชน จนกลายเป็นวิถีแห่งประเพณีที่ควบคู่อยู่กับระบบการรวมกลุ่มทางสังคมของชุมชน เป็นความสัมพันธ์ที่เกี่ยวเนื่องกันทั้งในแง่ของปัจเจกบุคคลและในแง่ของสังคมตั้งแต่เกิดจนถึงตาย ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อจึงเป็นบรรทัดฐานหนึ่งที่สำคัญและจำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของสมาชิกในชุมชนอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ ในชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญประเพณีส่วนมากที่จะปฏิบัติร่วมกันทุกๆปีจึงมักเป็นประเพณีในทางพุทธศาสนา (ทั้งนี้มิได้หมายความว่าในรอบหนึ่งปีชุมชนจะไม่มีประเพณีที่เกี่ยวเนื่องกับผีเลยก็หาไม่) ส่วนพิธีกรรม ชาวบ้านมักจะประกอบพิธีกรรมในด้านที่เกี่ยวกับผีเป็นส่วนมาก

ชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญความเชื่อเรื่องผียังคงมีบทบาทกับชุมชนอยู่มาก ทั้งในแง่บุคคลหรือสังคมก็ตามผีก็ยังคงมีบทบาทไม่หนีหายไปไหน โดยเฉพาะการรักษาระบบนิเวศชุมชน การพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่น และการใช้ในการกล่อมเกลากฎติกรรมของลูกหลานให้ตั้งอยู่ในกรอบจารีตประเพณีอันดีงาม เนื่องจากความเชื่อเรื่องผีมีบทบาทมากกว่าพุทธศาสนาก็ตรงที่ว่าผีมีบทลงโทษที่อาจเห็นผลได้ทันตา แต่พุทธศาสนากลับมองว่ากรรมเป็นการกระทำในลักษณะของปัจเจกบุคคล ดังนั้นหลักการทำดีได้ดีตามหลักพุทธศาสนาในสายตาของชาวบ้านจึงเป็นไปในลักษณะใครทำอะไรได้มากกว่าที่จะคำนึงถึงผลกระทบด้านอื่นๆ ผีจึงน่ากลัวกว่าพุทธตรงที่ว่าผีให้คุณให้โทษได้ ส่วนพุทธศาสนาให้แต่ความดีงามกับชีวิต อีกด้านหนึ่งชาวบ้านรู้สึกว่ามีผีอยู่ใกล้ตัวมากกว่าพุทธศาสนา เพราะว่าตามความเชื่อพื้นบ้านที่สืบทอดต่อกันมาชาวบ้านต่างเข้าใจว่ามีผีอยู่ทุกหนทุกแห่งไม่ว่าวันแม้กระทั่งกลางใจคน แตกต่างจากนิพพานทางพุทธศาสนาอย่างลิบลับที่ชาวบ้านไม่มีความมั่นใจเลยว่าชาตินี้ตนเองจะได้พบเห็นหรือไม่

พิธีกรรมที่เกี่ยวกับระบบการผลิต ความเชื่อเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ และการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของชาวบ้าน ผีจึงเป็นความเชื่อที่มีบทบาทชัดเจนมากกว่าพุทธศาสนา อาจเป็นเพราะว่าความเชื่อเกี่ยวกับผีนั้น สามารถตอบสนองความต้องการของคนได้รวดเร็วกว่าคำสอนในทางพุทธศาสนา ทั้งนี้ได้หมายความว่าพุทธศาสนาดตอบสนองความต้องการทางสังคมของชุมชนไม่ได้ หากแต่หมายความว่าในบางมิติพุทธศาสนาก็มีช่องว่างในการเข้าถึง เช่นชาวบ้านจะเข้าป่าล่าสัตว์ หากชาวบ้านบนบานเฝ้ากับพระพุทธรูปเพื่อขอให้ยิงสัตว์ได้ ชาวบ้านก็จะรู้สึกว่าเป็นบาป ในทางกลับกันหากชาวบ้านบนบานต่อผีกลับรู้สึกว่าเป็นการกระทำที่ถูกต้องเพราะถือว่าการบอกกล่าวขอให้ช่วยโดยไม่รู้สึกว่าการล่าสัตว์นั้นผิดอะไรเลย อาจผิดต่อพุทธแต่ไม่ผิดต่อผี อาจผิดศีลธรรมแต่ถูกครองริศ (ด้านความเชื่อ) สิ่งเหล่านี้จึงเป็นความลักลั่นระหว่างข้อห้ามกับสิ่งที่ควรกระทำ ที่ชาวบ้านมองว่าศีลธรรมแบบพุทธครองไม่ได้ แต่ศีลธรรมแบบผีสามารถครอง

ได้ (การเช่นสรวง) ดังนั้นหากมองการนับถือพุทธศาสนาของชาวบ้านเป็นการสร้างความมั่นใจในการดำเนินชีวิตให้ดีขึ้น การนับถือผีของชาวบ้านก็เป็นการสร้างหลักแห่งความมั่นคงในการทำมาหากินนั่นเอง ซึ่งในชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญมีประเพณีและพิธีกรรมที่สำคัญดังต่อไปนี้คือ

4.1.1.19 ประเพณีที่สำคัญในชุมชน

ประเพณีในหมู่บ้านโพธิ์ทองเจริญอย่างที่ได้กล่าวแล้วว่า มีทั้งประเพณีทางด้านพุทธศาสนา (แบบทางการ) อันได้แก่ วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา เป็นต้น และประเพณีพุทธศาสนาแบบพื้นถิ่น (แบบชาวบ้าน) ที่ชาวบ้านจะปฏิบัติร่วมกันตลอดทั้งปี จากการสัมภาษณ์ และสนทนากลุ่มกับผู้นำชุมชนหลายท่าน เช่นท่านพระครูสมมิตร สมจิตโต พ่อบุญธรรม สุจารี พ่อเรือน ธิดา พ่อคำจันทร์ สุนันดา (2551) เกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรมของชุมชนในรอบหนึ่งปีนั้น ทำให้ผู้วิจัยสามารถจัดลำดับการประกอบประเพณีพิธีกรรมของชุมชนตามปฏิทินพื้นบ้านได้ดังนี้คือ

เดือนมกราคม (เดือน 4 เหนือ) จะมีพิธีกรรมการทานข้าวล้านบาตร หรือการถวายทานข้าวใหม่ (เผาข้าวหลาม, ดึงหัวหิงไฟพระเจ้า) ซึ่งชาวบ้านจะนำผลผลิตที่ได้จากฤดูกาลเก็บเกี่ยวมาอุทิศไว้กับพระศาสนาเพื่อให้พระสงฆ์นำไปบริจาคให้กับคนยากไร้ หรือใช้ในการเลี้ยงพระเณรในวัด บางทีก็ขายเพื่อเอาเงินมาบูรณะถาวรวัตถุที่ชำรุดทรุดโทรม เป็นการสงเคราะห์ทางสังคมร่วมกันอีกทางหนึ่งหลังจากตรากตรำทำงานกันมาตลอดฤดูกาลเพาะปลูก

เดือนกุมภาพันธ์ (เดือน 5 เหนือ) ประเพณีสงฆ์น้ำพระธาตุ จะมีการประกอบพิธีสงฆ์น้ำพระธาตุ เพื่อให้สมาชิกในชุมชนได้มาร่วมกันสละสังขาร โดยมีกัณนิมัตตพระสงฆ์จากหัววัดต่างๆมาร่วมทำบุญ เป็นการรักษาความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนพร้อมๆ ไปด้วยการถ่ายทอดการเรียนรู้เกี่ยวกับประเพณีพื้นบ้านให้กับคนรุ่นใหม่ผ่านการประกอบกิจกรรมทางศาสนา ร่วมกันอย่างมีความหมาย

เดือนมีนาคม (เดือน 6 เหนือ) ประเพณีปอยหลวง จะมีการไปร่วมทำบุญกับหัววัดอื่นๆ (สายมือ) ที่มีประเพณีสงฆ์น้ำพระธาตุ ประเพณีปอยหลวง ทางวัดก็จะมีการจัดหมวดชาวบ้านไปร่วมทำบุญกับหัววัดต่างที่มีหัววัดถึงกัน เป็นระบบความสัมพันธ์ในระดับชุมชนศรัทธา หัววัดที่สืบเนื่องมาแต่โบราณตามวิถีพื้นบ้านล้านนาที่สืบทอดต่อกันมา ประเพณีปอยหลวงจึงเป็นงานที่มุ่งเน้นให้คนได้ตระหนักถึงการมีส่วนร่วมในการรักษาอารณสมบัติ โดยเฉพาะสมบัติของพระศาสนา เพราะสิ่งก่อสร้างที่ได้มานั้นล้วนต้องอาศัยความวิริยะอุตสาหะทั้งฝ่ายพระฝ่ายฆราวาส ในระหว่างที่ทำการก่อสร้างนั้นอาจมีปัญหายุ่งยากอุปสรรคจนก่อให้เกิดการกระทบกระทั่งกัน เกิดอุบัติเหตุ รวมถึงการได้รื้อถอนทำลายสิ่งก่อสร้าง ต้นไม้ ที่อยู่มาแต่เดิม ฯลฯ อาจทำให้ผีเสื้อวัดเกิด

ความไม่พอใจ เมื่อแล้วเสร็จจึงต้องมีการขอมาดอกัน (ทั้งต่อคนและสิ่งศักดิ์สิทธิ์) พร้อมไปกับการเฉลิมฉลองในความสำเร็จที่ชาวบ้านต่างทุกข์ยากลำบากกันมานาน จึงถือเอาโอกาสนี้ร่วมกันทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปหาญาติพี่น้อง ครุบาสังฆะผู้ล่วงลับ เสือวัดเสื่อว่า เทวดาที่คอยปกป้องรักษาทั้งหลาย ฯลฯ ปอยหลวงจึงเป็นเวทีกงานบุญประเพณีที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของชาวล้านนาที่สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ส่วนในชุมชนอาจจะมีการปลูกเรือนก็จะมีพิธีกรรมย่อยต่าง ๆ มากมาย เช่น การถอนเสาเรือน การขึ้นบ้านใหม่ และการปลูกเรือนใหม่ เป็นต้น

เดือนเมษายน (เดือน 7 เหนือ) ประเพณีสงกรานต์ จะมีการจัดประเพณีสงกรานต์ปีใหม่เมือง โดยจะมีการทำความสะอาดบ้านเรือน การขนทรายเข้าวัด ปล่อยนกปล่อยปลา การรดน้ำคำหัวผู้สูงอายุและพ่อแม่ญาติพี่น้องที่เคารพนับถือกัน รวมถึงการทำบุญสืบชาติบ้าน การส่งเคราะห์บ้าน พร้อมทั้งการสรงพระพุทธรูปเก่าแก่ของวัด ฯลฯ เป็นต้น

เดือนพฤษภาคม (เดือน 8 เหนือ) จะมีการประกอบกิจกรรมวันวิสาขบูชา (แบบชาวบ้าน) ซึ่งก็จะมีการประกอบพิธีกรรมดังเช่นวันสำคัญทางศาสนาทั่วไป แต่ชาวบ้านในชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญจะร่วมกันเอาวันนี้เป็นวันพัฒนาหมู่บ้าน เช่น การขุดลอกลำเหมืองที่คืนเงิน การปล่อยปลาคืนสู่แม่น้ำ (ปลาที่ขอมมาจากศูนย์พัฒนาห้วยฮ่องไคร้) และการช่วยกันถมคลองริมแม่น้ำที่ถูกกัดเซาะ เป็นต้น

เดือนมิถุนายน (เดือน 9 เหนือ) ประเพณีขึ้นพระธาตุ ชาวบ้านจะรวมหมวดกันไปขึ้นพระธาตุคอกขี้เพื่อร่วมพิธีสงฆ์พระบรมธาตุ รวมทั้งเป็นการนำบอไฟฟ้าไปร่วมจุบูชาพระยาแถนเพื่อให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ก่อนที่ฤดูกาลหว่านไถเพาะปลูกจะเริ่มขึ้น

เดือนกรกฎาคม (เดือน 10 เหนือ) ประเพณีเข้าพรรษา ในวันที่ชาวบ้านจะถือโอกาสเป็นวันร่วมกันอนุรักษ์ระบบนิเวศชุมชน ด้วยการร่วมกันปลูกต้นไม้ และถางหญ้าในบริเวณสองข้างทาง สองข้างลำน้ำ บริเวณป่าช้า ป่าเลื้อยบ้าน เป็นต้น เป็นการประยุกต์ใช้วันสำคัญทางศาสนาเป็นสื่อในการชักจูงคนให้หันมาร่วมกันรักษาทรัพยากรท้องถิ่นผ่านกระบวนการทางศาสนาอย่างมีความหมายและสอดคล้องกับฤดูกาล

เดือนสิงหาคม (เดือน 11 เหนือ) จะมีการประกอบพิธีกรรมผูกตาแล้วนา (เครื่องรางพื้นบ้านที่ใช้ปักในหัวไร่ปลายนานา ในสวน และเหนือประตูบ้าน) โดยชาวบ้านที่มีไร่นาจะนำตาแล้วมารวมกันที่หน้าพระประธานในพระวิหาร หลังจากนั้นพระสงฆ์จะนำสาขาสีญจมาผูกโยงล้อมรอบตาแล้วทั้งหมด แล้วจึงทำพิธีสวดเจริญพุทธมนต์พร้อมกับประพรมน้ำมนต์จนทั่ว หลังจากนั้นชาวบ้านก็จะแยกย้ายนำไปสู่ไร่นาแห่งตนเพื่อปักตาแล้วป้องกันมิให้สิ่งใดมารบกวนผลผลิตที่จะเกิดมีขึ้นต่อไป

ความไม่พอใจ เมื่อแล้วเสร็จจึงต้องมีการขอขมาต่อกัน (ทั้งต่อคนและสิ่งศักดิ์สิทธิ์) พร้อมไปกับการเฉลิมฉลองในความสำเร็จที่ชาวบ้านต่างทุกข์ยากลำบากกันมานาน จึงถือเอาโอกาสนี้ร่วมกันทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปหาญาติพี่น้อง ครบาสังฆะผู้ล่วงลับ เสือวัดเสี้ยว เทวดาที่คอยปกป้องรักษาทั้งหลาย ฯลฯ ปอยหลวงจึงเป็นเวทีงานบุญประเพณีที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของชาวล้านนาที่สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ส่วนในชุมชนอาจจะมีการปลูกเรือนก็จะมีพิธีกรรมย่อยต่าง ๆ มากมาย เช่น การถอนเสาเรือน การขึ้นบ้านใหม่ และการปลูกเรือนใหม่ เป็นต้น

เดือนเมษายน (เดือน 7 เหนือ) ประเพณีสงกรานต์ จะมีการจัดประเพณีสงกรานต์ปีใหม่เมือง โดยจะมีการทำความสะอาดบ้านเรือน การขนทรายเข้าวัด ปล่อยนกปล่อยปลา การรดน้ำดำหัวผู้สูงอายุและพ่อแม่ญาติพี่น้องที่เคารพนับถือกัน รวมถึงการทำบุญสืบชาติบ้าน การส่งเคราะห์บ้าน พร้อมทั้งการสรงสรงพระพุทธรูปเก่าแก่ของวัด ฯลฯ เป็นต้น

เดือนพฤษภาคม (เดือน 8 เหนือ) จะมีการประกอบกิจกรรมวันวิสาขบูชา (แบบชาวบ้าน) ซึ่งก็จะมีการประกอบพิธีกรรมดังเช่นวันสำคัญทางศาสนาทั่วไป แต่ชาวบ้านในชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญจะร่วมกันเอาวันนี้เป็นวันพัฒนาหมู่บ้าน เช่น การขุดลอกลำเหมืองที่คันเงิน การปล่อยปลาคืนสู่แม่น้ำ (ปลาที่ขอมมาจากศูนย์พัฒนาห้วยฮ่องไคร้) และการช่วยกันถนอมถนอมแม่น้ำที่ถูกกัดเซาะ เป็นต้น

เดือนมิถุนายน (เดือน 9 เหนือ) ประเพณีขึ้นพระธาตุ ชาวบ้านจะรวมหมวกกันไปขึ้นพระธาตุคอยกู่เพื่อร่วมพิธีสงฆ์พระบรมธาตุ รวมทั้งเป็นการนำบอกไฟไปร่วมจุบูชาพระยาแถนเพื่อให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ก่อนที่ฤดูกาลหว่านไถเพาะปลูกจะเริ่มขึ้น

เดือนกรกฎาคม (เดือน 10 เหนือ) ประเพณีเข้าพรรษา ในวันที่ชาวบ้านจะถือโอกาสเป็นวันร่วมกันอนุรักษ์ระบบนิเวศชุมชน ด้วยการร่วมกันปลูกต้นไม้ และถางหญ้าในบริเวณสองข้างทาง สองข้างลำน้ำ บริเวณป่าช้า ป่าเสื่อมบ้าน เป็นต้น เป็นการประยุกต์ใช้วันสำคัญทางศาสนาเป็นสื่อในการชักจูงคนให้หันมาร่วมกันรักษาทรัพยากรท้องถิ่นผ่านกระบวนการทางศาสนาอย่างมีความหมายและสอดคล้องกับฤดูกาล

เดือนสิงหาคม (เดือน 11 เหนือ) จะมีการประกอบพิธีกรรมผูกตาแล้วนา (เครื่องกลางพื้นบ้านที่ใช้ปักในหัวไร่ปลายนา ในสวน และเหนือประตูบ้าน) โดยชาวบ้านที่มีไร่นาจะนำดาแล้วมารวมกันที่หน้าพระประธานในพระวิหาร หลังจากนั้นพระสงฆ์จะนำสายสิญจน์มาผูกโยงล้อมรอบดาแล้วทั้งหมด แล้วจึงทำพิธีสวดเจริญพุทธมนต์พร้อมกับประพรมน้ำมนต์จนทั่ว หลังจากนั้นชาวบ้านก็จะแยกย้ายนำไปสู่ไร่นาแห่งตนเพื่อปักดาแล้วป้องกันมิให้สิ่งใดมารบกวนผลผลิตที่จะเกิดมีขึ้นต่อไป

เดือนกันยายน (เดือน 12 เหนือ) ประเพณีสิบสองเป็ง ชาวบ้านจะมาร่วมกัน ทำบุญอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลไปหาญาติผู้ล่วงลับ พร้อมการถวายพระธรรม (दानธรรม) เพื่อสืบทอดพระศาสนา การถวายธรรมเป็นทาน ชาวบ้านเชื่อว่าได้อานิสงส์มาก งานบุญประเพณีสิบสองเป็งจึงเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างโลกแห่งความเป็นจริง (คนที่ยังมีชีวิตอยู่) กับโลกแห่งจิตวิญญาณ (ผู้ล่วงลับ) ทั้งนี้ก็เพื่อจรรโลงรักษาสายสัมพันธ์ที่ดีต่อกันตามคติความเชื่อของชาวพุทธที่ว่าไม่ว่าเรา จะอยู่ต่างภพต่างแดนกันอย่างไร เราก็ล้วนต่างเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏเดียวกันนั่นเอง

เดือนตุลาคม (เดือนเกี๋ยงเหนือ) ประเพณีตานก๋วยสลาก เป็นประเพณีที่ สนุกสนานที่สุดของการทำบุญในระดับชาวบ้าน เป็นการทำบุญที่ไม่จำเพาะเจาะจงพระภิกษุรูปใด รูปหนึ่ง โดยชาวบ้านจะนำพืชพันธุ์ธัญญาหารมาใส่ลงในก๋วยเพื่อจัดเตรียมสำหรับเอาไปทำบุญที่ วัด บางคนที่ชอบชนกวาง (แมลงคั่ว) ก็จะนำกวางมาใส่ก๋วยเป็นทานเพื่อให้พระท่านได้ปลดปล่อย ชีวิตคืนสู่ธรรมชาติ เป็นการประกาศถึงระยะเวลาสิ้นสุดของการชนกวางได้มาถึงแล้ว

เดือนพฤศจิกายน (เดือนยี่) ประเพณีตานธรรมเดือนยี่ (ลอยกระทง) ชาวบ้านจะพากันสร้างประติมากรรมเพื่อรำลึกนึกถึงการสังขารมัยของพระเวสสันดรตอนที่อยู่ในป่า เพราะในวันนี้จะมีการเทศน์ธรรมมหาชาติ 13 กัณฑ์ (ตั้งธรรมหลวง) ชาวบ้านเชื่อว่าการได้เป็นเจ้าภาพและ ฟังธรรมมหาชาติครบ 13 กัณฑ์ ถือว่าเป็นอานิสงส์ที่ยิ่งใหญ่มาก ในมิติหนึ่งของการสร้างประติมากรรม ก็คือการถ่ายทอดการเรียนรู้เรื่องพันธุ์พืชพื้นบ้านจากคนรุ่นเก่าไปสู่คนรุ่นใหม่ ผ่านกระบวนการ พิธีกรรมวันสำคัญทางศาสนานั้นเอง

เดือนธันวาคม (เดือน 3 เหนือ) เดือนนี้เป็นเดือนที่ชุมชนไม่มีการประกอบ กิจกรรมประเพณีหน้าหมู่บ้านใด หากแต่จะมีการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาแบบพื้นบ้านเบ็ดเตล็ด ทั่วไปในแง่บุคคลเท่านั้น ด้านหนึ่งอาจเป็นเพราะว่ายังอยู่ในช่วงการเก็บเกี่ยวผลผลิต การเตรียม พื้นที่ในการเพาะปลูกพืชชนิดอื่น เช่น ถั่วลิสง ข้าวโพด หอม กระเทียม ผักกาด ฯลฯ เป็นต้น

4.1.1.20 พิธีกรรมที่สำคัญในชุมชน

จากการสนทนากลุ่มกับผู้นำชุมชน บ้านโพธิ์ทองเจริญดังกล่าวมาข้างต้น เกี่ยวกับพิธีกรรมของชุมชนนั้น ไม่สามารถจำแนกให้ครบถ้วนตามปฏิทินพื้นบ้านล้านนาแบบ ประเพณีทางพุทธศาสนาได้ เนื่องจากความเป็นพิธีกรรมมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากการ ประกอบประเพณีทางพุทธศาสนา และมีความหลากหลายในแง่ของความเชื่อในการประกอบ พิธีกรรมนั้นๆ พิธีกรรมจึงอาจเป็นเรื่องในระดับครอบครัว เครือญาติ จนถึงระดับชุมชน แตกต่าง จากประเพณีที่จะต้องเป็นเรื่องของชุมชนอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ พื้นฐานความเชื่อด้านการประกอบ พิธีกรรมในชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ ด้านหนึ่งมีรากฐานมาจากความเชื่อเรื่องผี และขยาบ (หลอม

รวม) ไปสู่ความเชื่อด้านศีลธรรมทางพุทธศาสนา บางพิธีกรรมก็มีการผสมผสานกันระหว่างผีกับพุทธ ซึ่งในการประกอบกิจกรรมดังกล่าวชาวบ้านไม่ได้รู้สึกว่าเป็นการกระทำที่ขัดแย้งกันหากแต่คือการประสานกลมกลืนกันให้กลายเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น (พุทธศาสนาแบบชาวบ้าน) ได้อย่างแนบชิด คามคติความเชื่อที่ว่า “ บ้านเดียวกัน นับถือผีเดียวกัน ไหว้พระเจ้าองค์เดียวกัน ต่างล้วนเป็นพี่เป็นน้องกัน ” พิธีกรรมจึงเป็นเครื่องมือในการสร้างความสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น โดยมีพิธีกรรมที่สำคัญของชุมชนดังต่อไปนี้

1. พิธีกรรมเลี้ยงผีเสื้อบ้าน (เดือน 5 แรม 5 ค่ำ เหนือ : เดือนกุมภาพันธ์)
ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญจะพากันทำพิธีเลี้ยงผีเสื้อบ้าน ด้วยการนำไก่มารวมกันหลังคาละ 1 ตัว เป็นการเลี้ยงผีเสื้อบ้านหลังจากเสร็จสิ้นฤดูกาลเก็บเกี่ยวที่ผ่านพ้นมา เป็นการขอบคุณผีเจ้าบ้านที่ลดบันดาลให้การทำงานสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี พร้อมทั้งขอบคุณที่ท่านช่วยดูแลหมู่บ้านมิให้เกิดเภทภัยอันใดระหว่างที่อยู่ในช่วงของการดูแลผลผลิตทางการเกษตร มิให้ถูกงูกัด เป็นโรคเป็นเรื้อน การเจ็บการป่วย บ้านเรือนเคหะสถานปลอดภัยจากภัยอันตราย อีกทั้งยังเป็นการพบปะกันของชาวบ้านหลังจากที่ต่างคนต่างทำมาหากินจนไม่มีเวลามาพบปะกันโดยสะดวก การเลี้ยงผีจึงเท่ากับเป็นการฟื้นฟูความสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้กลับคืนมาอยู่ในวิตรครรลองดังเก่านั้นเอง

2. พิธีกรรมสืบชาติบ้าน – ส่งเคราะห์บ้าน เป็นพิธีกรรมที่แฝงอยู่ในช่วงเทศกาลสงกรานต์ (ปีใหม่เมือง) ที่ชาวบ้านจะประกอบพิธีกรรมร่วมกันที่บริเวณหอผีเสื้อบ้าน ด้วยการปั้นตัวเป้ง (สัตว์ประจำปีเกิด) เพื่อร่วมพิธีสะเดาะห์เคราะห์ครั้งใหญ่ ในการประกอบพิธีกรรมจะมีทั้งพิธีกรรมฝ่ายพุทธ และพิธีกรรมฝ่ายผีประสานร่วมกัน เพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลแก่ชุมชน เป็นการรวมกลุ่มทางสังคมของชุมชนที่สำคัญครั้งหนึ่งในรอบปี เพราะชาวบ้านเชื่อว่า ผีคุ้มครองบ้านด้วยอำนาจแห่งผี พระพุทธศาสนาคุ้มครองบ้านด้วยอำนาจแห่งบุญ สองสิ่งนี้จึงเป็นสองด้านของเหรียญเดียวกัน

3. พิธีกรรมเลี้ยงผีเสื้อบ้าน (อีกครั้งหนึ่ง) โดยจะทำการเลี้ยงในเดือน 9 แรม 9 ค่ำ เหนือ (เดือนพฤษภาคม) การเลี้ยงผีเสื้อบ้านในเดือนนี้ถือว่ามีความสำคัญมากที่สุดในการเลี้ยงผีในรอบปี เพราะชาวบ้านจะมาร่วมงานกันทุกหลังคาเรือน ในการประกอบพิธีกรรมจะมีการลงเจ้า (ม้าขี่) เพื่อทำนายทายทักถึงความเป็นไปของชุมชน มีการลั่นหม้อเพื่อเลี้ยงผีเสื้อบ้าน ในวันนี้จะมีการบอกกล่าวกับผีเพื่อขอให้ฟ้าฝนและพืชพันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์ เป็นการรวมกลุ่มทางสังคมครั้งใหญ่ก่อนที่จะต้องแยกย้ายกันไปจัดเตรียมการเพาะปลูกในพื้นที่ของแต่ละครอบครัว และในเดือนนี้ชาวบ้านยังมีการเลี้ยงผีฝ่ายและผีขุนน้ำด้วย โดยจะแยกประกอบพิธีกรรมต่างหากจากการเลี้ยงผีเสื้อบ้าน ทั้งนี้ก็เนื่องจากว่าฤดูกาลเพาะปลูกได้เวียนมาถึงแล้วนั่นเอง

4. พิธีกรรมการเลี้ยงผีไต้งผีนาค จะมีการเลี้ยงผีอยู่สองครั้งคือ ก่อนการเพาะปลูก และหลังจากการเก็บเกี่ยวผลผลิต ก่อนการหว่านไถชาวบ้านจะทำการเลี้ยงผีนาคพร้อมกับทำการเสกนา โดยทำการปลูกข้าวที่บริเวณมุมใดมุมหนึ่งของนาหลังจากนั้นจึงเกี่ยวค่นนำข้าวที่ปลูกนั้นไปเก็บไว้บนห้างผีนาค (เป็นตะเกี๊ยะสานด้วยไม้ไผ่) พร้อมกับนำกระทงใบตองใส่ข้าวปลาอาหาร ของคาวหวานไปวางไว้ เพื่อบวงสรวงบอกกล่าวให้ผีนาคช่วยดูแลผลผลิตอย่าให้มีสิ่งใดมารบกวน หลังการเก็บเกี่ยวชาวบ้านก็จะมาช่วยกันมัดเพ็อง (ฟาง) ขนข้าวใส่ขี้ (หลองข้าว) ซึ่งจะมีพิธีกรรมเรียกขวัญข้าวขึ้นหลองด้วย โดยมีการกล่าวเป็นสำนวนโวหารแบบล้านนา หลังจากนั้นจึงนำข้าวมัดแรกที่เกี่ยวข้องไปขี้บนหลองข้าวก่อน เพื่อเป็นการเชิญขวัญข้าวให้กลับมาอยู่ที่ขี้ (หลังจากที่จะต้องผ่านกระบวนการสืบสายพันธุ์ข้าวมาตลอดระยะเวลาของการเพาะปลูก) ในหลองข้าวนี้ชาวบ้านจะใส่ใบขนุน ลูกฟัก เอาไว้ด้วย ทั้งนี้ชาวบ้านเชื่อว่าจะช่วยให้มีข้าวกินเพียงพอตลอดทั้งปีนั่นเอง

5. การเลี้ยงผีปู่ย่า เป็นพิธีกรรมในระบบเครือญาติฝ่ายหญิงที่ชุมชนชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญยังปฏิบัติสืบต่อกันมา ทั้งนี้ก็เพื่อรักษาความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติเอาไว้ ชาวบ้านจะนิยมเลี้ยงกันในเดือน 9 เหนือ (แต่ต้องไม่ตรงกับวันเลี้ยงผีเสื้อบ้าน) ส่วนจะวันไหนนั้นก็แล้วแต่การขี้ค้อของสายผีนั่นๆ การเลี้ยงผีปู่ย่าเป็นการควบคุมพฤติกรรมฝ่ายหญิงมิให้ออกนอกกลุ่มนอกทางครรลองจารีตประเพณี เป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจทางฝ่ายหญิงที่ผู้ชายจะเข้าไปก้าวท้าวหรือยุ่งเกี่ยวในพิธีกรรมไม่ได้ การเลี้ยงผีปู่ย่าจะนิยมใช้ไก่คนละตัวแล้วนำไปสู่เรือนเจ้าผิ เพื่อใช้เป็นเครื่องเซ่นบูชาผีปู่ย่าร่วมกัน หากมีญาติฝ่ายหญิงคนใดจะแต่งงานแยกเรือนจะต้องมีการมาบอกกล่าวใส่ผีที่บ้านเจ้าผิด้วยมิเช่นนั้นผีจะไม่พอใจและจะลงโทษให้เกิดความเจ็บป่วยไม่สบายได้ ผีปู่ย่าจึงเป็นสัญลักษณ์แห่งการควบคุมพฤติกรรมของฝ่ายหญิงให้ตั้งอยู่ในบรรทัดฐานจารีตนิยมของชุมชนนั่นเอง

6. พิธีกรรมการเลี้ยงผีเจ้าที่ – ผีหอผีเรือน เป็นพิธีกรรมในระดับครอบครัวที่ชาวบ้านจะเลี้ยงขอบคุณบูชาผีที่คอยปกป้องรักษาเขตแดนและบ้านเรือนให้อยู่เย็นเป็นสุข การเลี้ยงผีเจ้าที่และผีเรือนไม่มีการกำหนดวันเวลาที่ชัดเจน แต่ขึ้นอยู่กับความต้องการของผู้อยู่อาศัยที่จะกำหนดวันเลี้ยงเอง

ประเพณีและพิธีกรรมจึงเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงระบบความเชื่อของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญที่มีต่อการยอมรับในระบบคุณค่าบางอย่างร่วมกัน ทั้งในระดับครอบครัว เครือญาติและระดับชุมชน ที่พัฒนาจนกลายมาเป็นระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนที่เกี่ยวพันกันผ่านประเพณีทางพุทธศาสนาและการประกอบพิธีกรรมการเลี้ยงผี สิ่งเหล่านี้จึงเป็นกลไกสำคัญที่คอยควบคุมและขับเคลื่อนชุมชนให้ตั้งอยู่ในกรอบบรรทัดฐานเดียวกัน ในการปฏิสัมพันธ์กับคน สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และกับสิ่งแวดล้อมเพื่อป้องกันมิให้เกิดการละเมิดหรือการเอารัดเอา

เปรียบซึ่งกันและกัน เป็นการประกาศความชอบธรรมต่อชุมชนให้หันมาตระหนักถึงคุณค่าของการมีชีวิตอยู่ร่วมกันและเกี่ยวพันเชื่อมโยงไปถึงการรักษาทรัพยากรท้องถิ่นด้วย

4.2 มิติทางสังคมกับการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น

ในการศึกษามิติทางสังคมกับการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น ของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญนั้น ผู้วิจัยต้องการศึกษาถึงพื้นฐานทางความคิด ความเชื่อ ของชุมชนที่มีต่อการปฏิสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ในลักษณะของการให้คุณค่ากับสิ่งเหล่านี้ ในฐานะที่เป็นอุดมคติทางสังคมของชุมชน โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องผี และความเชื่อในทางพุทธศาสนา แบบชาวบ้าน ที่มีส่วนสำคัญในการหล่อหลอมกล่อมเกล่าให้สมาชิกในชุมชนมีความคิดและพฤติกรรมอยู่ภายใต้ระบบรากฐานโลกทัศน์เดียวกัน ระบบความเชื่อจึงดำรงอยู่ได้ในสังคม เพราะตราบใดที่คนยังพึ่งพาซึ่งกันและกัน ตราบใดที่คนยังพึ่งพาสังแวดล้อมเป็นแหล่งปัจจัยสี่ในการดำรงชีวิต ตราบนั้นความเชื่อก็จะยังคงอยู่คู่กับวิถีชุมชน ซึ่งการศึกษาระบบคิดของคนในชุมชนนั้น จำเป็นต้องมองไปให้ถึงรากฐานทางความเชื่อของคนในชุมชนด้วย ผู้วิจัยจึงมุ่งศึกษามิติทางสังคมของชุมชนเหล่านี้ ผ่านระบบความเชื่อดังต่อไปนี้

4.2.1 มิติทางสังคมของชุมชนเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผี

พระครูสมมิตร สมจิตโต (2551) เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ทองเจริญได้กล่าวกับผู้วิจัยว่า ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญยึดถือกันว่าความเชื่อต่าง ๆ นั้น ย่อมส่งผลต่อพฤติกรรมของมนุษย์ในการดำเนินชีวิต เนื่องจากความเชื่อนั้นเป็นพื้นฐานอย่างหนึ่งที่มนุษย์ใช้เป็นแบบแผนในการดำรงชีวิตอย่างมีเป้าหมายภายใต้ความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับสิ่งต่างๆ ที่อยู่ภายนอก วัฒนธรรมของมนุษย์ตั้งแต่อดีตจึงมีพัฒนาการทางวัตถุที่ควบคู่มากับพัฒนาการทางความเชื่อ โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องผีและจิตวิญญาณ ซึ่งเป็นพื้นฐานความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโลก สรรพสิ่ง และจักรวาลวิทยาของชาวบ้านล้านนา ในการปฏิสัมพันธ์กับสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติโดยไม่แยกออกจากโลกแห่งความจริง และความเชื่อนั้นอาจแตกต่างกันไปตามแต่ละวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่นนั้นๆ ความเชื่อเรื่องผีของชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญจึงเป็นมิติทางสังคมของชุมชนอย่างหนึ่ง ที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดของผู้คนที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อเพื่อนมนุษย์ และสรรพสิ่งผ่านกลไกทางสังคม ความเชื่อและการประเพณีปฏิบัติร่วมกันมาอย่างยาวนาน

จากการสัมภาษณ์ และสนทนากลุ่มกับพระสงฆ์ และผู้อาวุโสในชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผีของชุมชนที่มีต่อการรักษาทรัพยากรท้องถิ่นนั้น พบว่าความเชื่อเรื่องผีจะมีอิทธิพลต่อระบบวิถีคิดของชาวบ้านที่นี้มาก โดยเฉพาะพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการ

เลี้ยงผืนนั้นชาวบ้านจะให้ความสำคัญมากโดยที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้เลย เพราะพิธีกรรมเลี้ยงผืนนั้น ถูกกำหนดวันเวลามาแล้วอย่างตายตัว ไม่สามารถเลื่อนเวลาหรือผ่อนปรนได้ เพราะชาวบ้านถือเป็น ขนบจารีตที่สืบเนื่องกันมาตั้งแต่อดีตแล้วนั่นเอง

ผีในความเชื่อของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญนั้น ผู้วิจัยสังเกตว่ามีลักษณะเป็น อุดมคติอย่างหนึ่งในการที่จะคลั่งคลุ้มให้ชุมชนเกิดความร่วมเย็นเป็นสุข และช่วยปกป้องรักษาผู้คน ในชุมชนทั้งในระดับปัจเจก ครอบครัวและชุมชนให้ดำรงชีวิตได้อย่างราบรื่น ในมิติทางสังคมผีจึง เป็นกฎเกณฑ์ที่ใช้ในการควบคุมพฤติกรรมคนให้ตั้งอยู่ในวิถีเดียวกัน รวมทั้งเป็นกลไกทาง ธรรมชาติที่สำคัญอย่างยิ่ง ในฐานะที่ผีเป็นพลังทางธรรมชาติที่แฝงตัวอยู่ในดิน - น้ำ - ลม - ไฟ - อากาศ ที่อยู่แวดล้อมชุมชนและสังคมของมนุษย์ ผีในความหมายของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญจึงเป็น สิ่งมีอยู่ (Being) ในกระบวนการทางธรรมชาติทั้งหมด จากการสัมภาษณ์อินโชติ สุริยา (2551) และกลุ่มเกษตรกรที่ประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรมในหมู่บ้านโพธิ์ทองเจริญ พบว่าความเชื่อเรื่องผี ของชาวบ้านนั้นล้วนมีความสัมพันธ์กับระบบธรรมชาติที่เชื่อมโยงมาจนถึงระบบการผลิตและ ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนแทบทั้งสิ้น เช่นในพื้นที่การผลิตของชาวบ้านก็จะมีผีไฉ่ผิงผิง ในป่าก็จะมีผีป่าคุ้มครองรักษา ในลำน้ำจะมีผีเหมืองฝายดูแลรักษาเรื่องน้ำ และป่าต้นน้ำก็จะมีผิวน้ำดูแลรักษาดินน้ำอยู่ด้วยเช่นกัน ผีในความเชื่อของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญจึงไม่ได้มีความแตกต่าง จากความเชื่อเรื่องผีของชาวล้านนาในที่อื่นๆแต่อย่างใด ทั้งนี้ประเภทของผีที่ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ รู้จักนั้นก็มิได้มีความแตกต่างจากชุมชนล้านนาในที่อื่นๆด้วยเช่นกัน ดังปรากฏอยู่ในงานศึกษาของ กาญจนา พงษ์ร่มรื่น (2541) ที่ได้กล่าวถึงในตอนหนึ่งว่า

ความเชื่อและการนับถือผีของชาวล้านนานั้น มีอยู่หลายประเภทหลาย ลักษณะ ซึ่งแตกต่างกันออกไปตามแต่ละวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ “....ความเชื่อในการ นับถือผีของชาวล้านนานั้น มีสองประเภทคือ ผีดี และผีร้าย ผีดีนั้นจะเป็นผีอารักษ์ที่คอยปกป้อง รักษาอาจแบ่งออกเป็นได้ ๔ ประเภทย่อย คือ ๑) ผีบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า ผีผิง ผีเม็ง) ๒) ผีอารักษ์ เช่นผีเสื้อวัด ผีเจ้าบ้านและผิงผิง ๓) ผีเจ้านาย ๔) ผีที่ประจำอยู่ในภาชนะสำคัญในการยังชีพ เช่นผิงผิง และผิงผิง ซึ่งมิอำนาจในการใช้พยากรณ์ได้ ส่วนผีร้ายนั้นก็แบ่งเป็นหลายประเภท คือ ๑) ผีดาบไม้คือผีดาบโหงและผีพราย (ผีดาบทองกลม : ผู้วิจัย) ๒) ผีป่า เช่น ผิงผิงไม้ ผิงผิงปกกะ โกง และผิงผิง (ผิงผิงกอย) ๓) ผีกระ (ผิงผิง) ๔) ผีโพง ผีกระสือ ผีเป่า และผิงผิงผิง ....จะถือ กันว่าผีดี เช่นผีอารักษ์ ผีเจ้านาย และผีปู่ย่า (ผีบรรพบุรุษ) อาจจะทำให้ลูกหลานเจ็บป่วยเพราะ ละเลยพิธีกรรมหรือข้อห้ามบางอย่าง นั่นก็คือ พลังอำนาจของผีจะทำให้บุคคลหรือหรือสังคมเสีย สมดุลย์ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นสภาวะปรกติของบุคคลและสังคม ในการแก้ไขจะใช้พิธีเลี้ยงผีด้วย เครื่องเช่นต่างๆ เพื่อขอขมาและอ้อนวอนให้หายจากอาการเจ็บป่วย ..... แต่ที่สำคัญที่สุด คือ

อำนาจในการคลั่งคลาให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ และความเจริญงอกงามแก่การเพาะปลูกให้แก่ครอบครัวและชุมชน ดังนั้นพิธีกรรมเกี่ยวกับการนับถือผีจึงมักเป็นพิธีเลี้ยงผีบรรพบุรุษ และผีอารักษ์บ้าน ผีขุนน้ำเหมืองฝาย และผีอารักษ์เมือง....”

ชาวบ้านบ้านโพธิ์ทองเจริญแต่ก่อนจึงไม่ได้แยกวิถีชีวิตออกจากความเชื่อฝ่ายผี เพราะความเชื่อเรื่องผีเป็นระบบคุณค่าร่วมกันของชุมชน เพราะถ้าผีหมายถึงระบบความเชื่อที่ยอมรับสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ ให้คุณให้โทษกับมนุษย์ในด้านต่างๆ หรือเป็นสิ่งที่ลี้ลับเหนือปกติวิสัยของมนุษย์ ผีจึงมีความหมายต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เนื่องจากมนุษย์ไม่สามารถกำหนดอนาคตหรือบีบบังคับเอาชนะธรรมชาติได้นั่นเอง การจํานนบ่น้อมต่อผีจึงเป็นบ่อเกิดแห่งความเข้าใจของมนุษย์ในการที่จะเรียนรู้ความเป็นไปของธรรมชาติผ่านมุมมองความเชื่อเรื่องผีอย่างมีระบบขั้นตอนซึ่งปรากฏออกมาในรูปแบบของพิธีกรรม การเคารพยำเกรง และการยกย่องนับถือผีประเภทต่างๆ เป็นต้น

พระครูสมมิตร สมจิตโต (2551) กล่าวกับผู้วิจัยต่อไปด้วยว่า ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญเชื่อว่า “ผี” เป็นตัวแทนอำนาจเหนือธรรมชาติที่มีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์ ความเชื่อนี้เป็นความเชื่อดั้งเดิมขั้นพื้นฐานในสังคมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อไทดำไทข่า โดยเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผีจึงมีลักษณะใกล้เคียงและเชื่อมโยงกับความเชื่อเดิมอื่นๆ ได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ของระบบธรรมชาติและความเชื่อเรื่องขวัญ และสิ่งที่เป็นหัวใจสำคัญร่วมกันของความเชื่อทั้งสามนี้ก็คือ การมองเห็นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของโลกทางวัตถุและโลกทางจิตใจ .....ซึ่งแสดงออกเป็นรูปธรรมด้วยการเคารพธรรมชาติที่สามารถบันดาลทั้งความผาสุกและหรือความทุกข์ยากไม่ว่าจะเป็นป่าเขา ดันไม้ สายน้ำ แผ่นดิน ฯลฯ โดยการเช่นไหว้ “อำนาจ” ที่สิงสถิตอยู่ในธรรมชาติ เช่น ผีขุนน้ำ เจ้าป่า เจ้าเขา เป็นต้น หนึ่งการนับถือผีนั้นสัมพันธ์ใกล้ชิดกับการนับถือบรรพบุรุษ ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของสังคมเครือญาติที่เรียกว่า “ ต้า ” และเคารพนับถือ “ ผีต้า ” ซึ่งก็คือผีต้นตระกูล การเคารพนับถือผีต้นตระกูลดังกล่าวนี้มีอยู่อย่างมั่นคงเช่นกันในหมู่ไทดำและไทขาวในเวียดนาม รวมทั้งในหมู่ไทลื้อ ไทจีน ไทใหญ่ ไทอาหม.... (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2544, หน้า 61) และในระบบความเชื่อพื้นบ้านของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญต่างก็ล้วนยืนยันถึงระบบความเชื่อเรื่องผีที่มีอิทธิพลต่อความสัมพันธ์ของคน ชุมชน และธรรมชาติได้เป็นอย่างดี

ความเชื่อเรื่องผีของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญในอดีต จึงมีมาก่อนการนับถือพระพุทธศาสนา จากการสัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนต่างล้วนยืนยันว่า ความเชื่อเรื่องผีเป็นสิ่งที่มีความมาแต่เดิม ดังที่แม่แก้ว สุขยศศรี (2552) ได้ให้สัมภาษณ์กับผู้วิจัยว่า “ การนับถือผีน่าจะเป็นสิ่งที่มีความมาก่อนศาสนาพระพุทธเจ้า เพราะเกิดมาก็ได้ยินแต่เรื่องผีเรื่องสาง คนเฒ่าท่านก็บอกว่าหอเลื้อบ้านนั้นมีความก่อนที่จะสร้างวัดเสียอีก พิธีที่ทำกันส่วนมากก็จะทำเกี่ยวกับผี คนที่นี้จึงค่อนข้างมีความเข้าใจ

การปฏิบัติต่อผีมากกว่าพิธีทางศาสนาเสียอีก ” ด้วยเหตุนี้ จากการสังเกตของผู้วิจัยในการเข้าร่วมกิจกรรมการเลี้ยงผีเสื้อบ้านของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ทำให้ผู้วิจัยรู้สึกอย่างเห็นได้ชัดว่าชาวบ้านที่นับถือผีคือพิธีกรรมฝ่ายผีมากกว่าพิธีกรรมทางพุทธศาสนาเสียอีก เกี่ยวกับข้อสงสัยนี้ ผู้วิจัยจึงได้ทำการสอบถามจากพ่อศรี สายคำมูล (2552) ซึ่งเป็นคั้งข้าวเลี้ยงผีของบ้านโพธิ์ทองเจริญ ได้กล่าวกับผู้วิจัยว่า “ พิธีกรรมการเลี้ยงผีเสื้อบ้านนั้นเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อความร่มเย็นเป็นสุขของหมู่บ้าน และมีโชต่อคนเท่านั้น แต่จะรวมไปถึงผลผลิตและสัตว์เลี้ยงด้วย หากเพิกเฉยก็จะทำให้ผีเสื้อบ้านไม่พอใจและอาจทำให้ผู้เพิกเฉยประสบกับความเป็นอัปมงคลได้ หรืออาจเสียชีวิตของได้ เช่นลูกหลานเกิดอุบัติเหตุ ไฟไหม้บ้าน สัตว์เลี้ยงตาย ต้องคดีความ เป็นต้น ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะหากหลีกเลี่ยงอาจถูกผีลงโทษได้ แต่พิธีกรรมทางพุทธศาสนานั้นไม่ใช่ชาวบ้านไม่นับถือหากแต่ชาวบ้านนับถือมากกว่าผีก็เพราะว่า หลักของพุทธไม่มีผีลงโทษมีแต่บาปกับบุญเท่านั้น ”

พิธีกรรมเกี่ยวกับผีของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ จึงสัมพันธ์อยู่กับอำนาจผีและร้ายในการกำหนดให้ชีวิตของคนเกิดการพลิกผันได้หากล่วงละเมิดหรือไม่ให้ความร่วมมือ ด้วยเหตุนี้ความเชื่อเหล่านี้จึงมีอิทธิพลแบบฝังรากลึกในวิถีคิดของคนในชุมชนมากกว่าการที่จะมุ่งคำนึงถึงหลักความเชื่อทางพุทธศาสนาแบบเป็นเหตุเป็นผลเสียอีก ในงานศึกษาเรื่องประวัติความเคลื่อนไหวของตบถและตำนานของอานันท์ กาญจนพันธุ์ ก็ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับความเชื่อของชาวล้านนาไว้ว่า “ มีเหตุผลพอที่จะตั้งข้อสังเกตได้ว่าความเชื่อลักษณะดังนี้จะมามีที่มาก่อนหน้าที่สังคมล้านนาจะได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาเสียด้วยซ้ำไป ” (อ้างถึงใน, เอกวิทย์ ณ ถลาง, หน้า 66) ผีในระบบความเชื่อของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญจึงแฝงตัวอยู่ทุกที่ในระบบธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมของชาวบ้านในอดีตจึงมีผีคอยควบคุมดูแลกำกับอยู่ ซึ่งสอดคล้องกับงานศึกษาของ สรวิศ อ่องสกุล (2544) ที่ได้กล่าวถึง ความเชื่อเรื่องผีในความเชื่อของชาวล้านนาไว้ว่า “ ....ในด้านความเชื่อของสังคมไทยในกลุ่มแม่น้ำกกในยุคต้น เริ่มจากการนับถือผี วิญญาณ อำนาจเหนือธรรมชาติต่างๆ ภายหลังจึงนับถือพระพุทธศาสนา การนับถือพระพุทธศาสนาเมื่อเริ่มต้นจะปะปนความเชื่อดั้งเดิมสูง หลังจากต้นพุทธศตวรรษที่ 20 แล้วจึงเน้นพุทธศาสนาที่บริสุทธิ์....สังคมไทยในกลุ่มน้ำกกมีความเชื่อเรื่องผี ผีมีหลายระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ในระดับหมู่บ้านก็มีผีที่เรียกว่า “ ผีเสื้อบ้าน ” ทำหน้าที่คุ้มครองหมู่บ้านคอยปกป้องรักษาและอำนวยความสุขสมบูรณ์แก่ชาวบ้าน ในหมู่บ้านจึงตั้งหอเสื้อบ้าน ซึ่งมักอยู่ใกล้ต้นไม้อายุ นอกจากนั้นในหมู่บ้านยังมี “ ใจบ้าน ” ตั้งอยู่กลางหมู่บ้านเป็นเสาหลักบ้าน ในระดับเมืองมีผีเสื้อเมืองสถิตย์อยู่ที่ไม้เสื้อเมือง สันนิษฐานว่า ไม้เสื้อเมืองของเมืองเงินยางอาจเป็นต้นยาง ความเชื่อนี้สืบมาถึงสมัยล้านนาเพราะเชียงใหม่ก็นับถือไม้ยาง โดยปลูกไว้ที่วัดสะดือเมืองและวัดเจดีย์หลวง การบูชาอารักษ์เมืองเชียงใหม่จะไหว้ไม้ยางด้วย และในเมืองมีเสาหลักเมืองตั้งอยู่บริเวณกลางเมืองด้วย ....นอกจากนั้นก่อนการรับพระพุทธศาสนา

คงมีความเชื่อเขาเป็นที่สังคีตย์ของบรรพบุรุษดั้งเดิมคอยดู เป็นที่เคารพสักการะมาก่อน เพราะเดิมทีเรียกคอยปู่เจ้า ในความหมายที่ผีปู่เจ้าสถิตย์อยู่ หลังจากพุทธศาสนาแผ่เข้ามาได้สถาปนาพระธาตุคอยดู ความเชื่อดั้งเดิมผสมกลมกลืนไปกับพุทธศาสนาและในกรณีคอยสุเทพก็มีลักษณะเช่นเดียวกันกับคอยดู.....”

ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญก็มีความเชื่อเหล่านี้ด้วยเช่นกัน ดังที่พ่อสนั่น สุวันดา (2552) ได้กล่าวว่า ในบริเวณห่อผีเสื้อบ้านของชุมชน จะมีต้นไม้ใหญ่ต้นหนึ่งเป็นสัญลักษณ์ระหว่างผีกับธรรมชาติ ทั้งนี้ชุมชนยังมีข้อห้ามเกี่ยวกับการตัดไม้ในป่าเสื้อบ้านด้วยว่า หากบุคคลใดล่วงละเมิดบุคคลนั้นย่อมได้รับผลกระทบที่รุนแรงจากการที่จะถูกผีลงโทษจนถึงขั้นเสียชีวิต ทั้งนี้ข้อห้ามดังกล่าวมีรายละเอียดปลีกย่อยที่ครอบคลุมไปถึงการห้ามล่าสัตว์ และการมาเสพสมทางกามเพศในบริเวณนี้ด้วย ข้อห้ามดังกล่าวจึงมีอิทธิพลต่อระบบความเชื่อของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งอาจพูดได้อีกอย่างว่าความเชื่อฝ่ายผีเป็นรากฐานที่มาของจารีตชุมชนนั้นเอง ระบบความเชื่อดังกล่าวยังคงมีปรากฏอยู่แทบทุกพื้นที่ของชุมชนมิใช่แค่เพียงแต่ป่าเสื้อบ้านเท่านั้น หากแต่พื้นที่พิธีกรรมอื่นๆเช่นป่าขุนน้ำ ก็มีข้อห้ามกำกับอยู่เช่นกัน แต่อาจมีรายละเอียดที่แตกต่างกันออกไปเท่านั้นเอง

ความเชื่อเรื่องผีในชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ จากการศึกษาพบว่าเป็นเรื่องที่แยกไม่ออกจากตำนานทางพุทธศาสนาและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ด้านหนึ่งนั้นอาจเป็นว่าเพราะความเชื่อเรื่องผีมีลักษณะโครงสร้างแบบระบบชั้นที่มีชั้นของผีต่างระดับกันออกไป ในชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญจึงมีการนับถือผีหลายอย่าง ขึ้นอยู่กับว่าผิวนั้นมีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตอย่างไร และชุมชนมีการสืบเชื้อสายผีกันมาอย่างไร เป็นต้น บทบาทของผีในชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญจึงค่อนข้างที่จะมีหน้าที่ชัดเจน โดยเฉพาะการให้ลูกให้โทษ และการปกป้องดูแลรักษาชุมชนให้อยู่เย็นเป็นสุข ทั้งในแง่ของปัจเจกบุคคลและชุมชนทั้งหมด

จากการศึกษามิติทางสังคมเกี่ยวกับภูมิปัญญาเรื่องผีของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญนั้น ผู้วิจัยพบว่าระบบความเชื่อเรื่องผีของชุมชนที่ยังสามารถดำรงอยู่ได้ก็เนื่องจากว่าวิถีชีวิตของคนในชุมชนยังมีการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นอย่างเป็นปกติ ระบบผีจึงเป็นระบบกลไกในการอธิบายธรรมชาติในมิติด้านความเชื่อของชุมชนในฐานะที่ธรรมชาติคือแหล่งให้กำเนิดดิน – น้ำ – ลม – ไฟ ที่มีคุณอนันต์ต่อการดำรงวิถีชีวิตของชาวบ้าน ผีในความเชื่อของชุมชนจึงมีปรากฏอยู่ในบริเวณต่างๆของชุมชน ซึ่งอาจปรากฏในรูปของ เทพเจ้าผู้ดูแลรักษาในพื้นที่นั้นๆ เป็นต้น ผีในความรู้สึกรู้สึกของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญจึงเป็นทั้งเทพผู้บันดาล เทพผู้รักษา และผู้ที่อาจนำความวิบัติมาสู่ชุมชนได้หากมีการล่วงละเมิดธรรมชาติอย่างรุนแรง ด้วยเหตุนี้พื้นที่เกษตรกรรมของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญจึงต้องมีการประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีไฉ่ผิงผิง ในแม่น้ำมีการเลี้ยงผิงผิงน้ำ มีการเลี้ยงผี

ฝ่าย และการสืบชาติสาขาน้ำ ในบริเวณพื้นป่าก็มีผีป่ารักษา ป่าเสื่อมบ้านก็มีผีเสื่อมบ้านรักษา (ชาวบ้านเรียกกันว่าผี “อาร์กัย” หรือ “อาฮักัย” ในภาษาล้านนา) เป็นต้น ส่วนไฟนั้นเป็นเรื่องของอุทกภูมิในระบบคินฟ้าอากาศที่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามฤดูกาล ซึ่งเป็นสิ่งที่สำคัญในการกำหนดถึงความ เป็นไปของชีวิตที่คนในชุมชนจะรับรู้ได้เป็นอย่างดี เช่นแต่ละฤดูกาลจะทำอะไร และมีอะไรเป็น ผลผลิตจากธรรมชาติ (แหล่งอาหาร, แหล่งยาสมุนไพร,) ผีและธรรมชาติจึงเป็นสิ่งเดียวกัน และเมื่อ ฤดูกาลมีการเปลี่ยนแปลงการเลี้ยงผีของชาวบ้าน โพธิ์ทองเจริญจึงต้องมีการเลี้ยงผีตามการ เปลี่ยนแปลงนั้นด้วยอย่างประเพณีได้ หรืออาจพูดได้อีกอย่างหนึ่งว่าฤดูกาลของธรรมชาติเป็น ตัวกำหนดพิธีกรรมเลี้ยงผีของชาวบ้านนั่นเอง

4.2.1.1 มิติความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับความเชื่อเรื่องผี

จากการสัมภาษณ์พระครูสมมิตร สมจิตโต และพ่อหนานบุญเพิ่ม นิลคิณันท์ (2551) พบว่าความสัมพันธ์ระหว่างคนกับผีของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญนั้น ความเชื่อเรื่องผีของ ชุมชนจะมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับพุทธศาสนาด้วย เพราะทั้งสองอย่างล้วนเป็นบ่อเกิดของ ระบบคุณค่าทางสังคมที่สมาชิกในชุมชนใช้เป็นกฎเกณฑ์ในการปฏิบัติร่วมกันมาอย่างยาวนาน ทั้ง ต่อคน สัตว์ และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม จากการศึกษามิติความสัมพันธ์ระหว่างคนกับผี ของ ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญนั้นพบว่าในระบบการดำเนินชีวิตของชาวบ้านจะไม่หลีกเลี่ยงจากระบบความ เชื่อเรื่องผี เนื่องจากชาวบ้านเชื่อว่า ผีก็คือคนที่ตายไปแล้วๆ ไปปรากฏอยู่ในอีกภพหนึ่ง และยัง วนเวียนอยู่รอบๆ ตัว หรืออาจจะปรากฏในฐานะสัตว์ต่างๆ หรือเทวดาที่รักษาอยู่ในต้นไม้หรือ บริเวณต่างๆ ในชุมชน ในด้านหนึ่งผีจึงเป็นเครื่องมือของคนที่ยังมีชีวิต และอีกด้านหนึ่งก็คือคนรุ่นใหม่ ที่เกิดมานั้น ชาวบ้านที่นี่เชื่อว่าเป็นญาติพี่น้องของตนเองกลับมาเกิด ระบบผีจึงเป็นวัฏจักร หนึ่งของกระบวนการเปลี่ยนผ่านสถานะของคนตามความเชื่อเรื่องผีของชาวบ้านที่สืบทอดต่อกัน มา ระบบผีจึงเป็นสิ่งที่ทำให้คนในชุมชนคิดว่าสมาชิกในชุมชนทั้งหมดต่างเป็นเคยเป็น เทือกเขาเหล่ากออันมาตั้งแต่อดีต ดังที่พ่อคำจันทร์ สุนันตา (2552) ได้กล่าวกับผู้วิจัยว่า “ ผีก็มาจาก คนนี้แหละ และคนก็มาจากผี เวลาเด็กเกิดแม่ข้างจึงมักพูดเสมอว่า เป็นลูกผีหรือลูกคน หากเป็นลูกผี ให้เอาไป ถ้าไม่ใช่ก็ให้อยู่ดีมีสุข และเด็กที่เกิดมานั้นเขาจะไม่ใช้คำว่าน่ารัก แต่จะใช้คำว่าน่าซัง เพราะถ้าบอกว่าน่ารัก คนแต่ก่อนบอกว่าผีจะมาเอาไปเป็นลูก ”

ความเชื่อดังกล่าวชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ยังคงนิยมปฏิบัติต่อเด็กที่เกิดใหม่ ในปัจจุบันอยู่ และหากเด็กเกิดไม่สบายชาวบ้านที่นี่ก็จะนำไปฝากเป็นลูกของพระที่วัดบ้าง เป็นลูก เจ้าบ้าน (ลูกของเทพที่ลงทรง มิใช่ลูกของแม่) ความเชื่อดังกล่าวจึงเป็นจารีตพื้นบ้านที่ปฏิบัติกันมา ช้านานเพราะเป็นระบบความเชื่อที่ทำให้ชุมชนมีความอบอุ่นในการหาที่พึ่ง เป็นการสงเคราะห์กัน

ด้านจิตใจด้วยความเห็นอกเห็นใจกันของสมาชิกในชุมชน ผีจึงเป็นกลไกหนึ่งในการผลักดันให้สมาชิกในชุมชนได้รับรู้ถึงกลไกบางอย่าง เพื่อที่จะนำไปสู่การจัดปัดเป่าปัญหาของสมาชิกให้หลุดพ้นไปด้วยดี การถวายเด็กเป็นลูกพระ การสะเดาะเคราะห์ การเลี้ยงผี หรือการอุทิศส่วนกุศลไปหาพ่อเกิดแม่เกิด ล้วนแต่เป็นสิ่งที่ผีกำหนดให้คนเดินตามวิถีทางที่ถูกต้องด้วยหลักศีลธรรมแห่งผีแทบทั้งสิ้น ส่วนความเชื่อเรื่องผีกับความเชื่อทางพุทธศาสนาของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญนั้นพ่ออินทอง ธิดา (2552) ก็ได้กล่าวให้สัมภาษณ์กับผู้วิจัยว่า “ผีกับพระพุทธศาสนานั้น ชาวบ้านที่นี่ยังคงยึดถือทั้งสองอย่าง หรือแม้แต่ที่อื่นๆก็ถือเหมือนกัน เช่นหมอเมื่อกี้จะหยดในวันศีล คนทรงเจ้าก็จะหยดวันศีล (เพราะเชื่อว่าเจ้าก็ต้องหยดเพื่อรักษาศีลภาวนาตามหลักธรรมพระพุทธเจ้าเช่นกัน) คนหาปูหาปลาก็จะหยดวันนี้เช่นกัน เป็นธรรมเนียมของที่นี่มานานแล้ว....เวลาสืบชาดาบ้าน เลี้ยงผีเสื้อบ้าน ก็จะมีการประกอบพิธีร่วมกัน โดยชาวบ้านก็ไม่ได้รู้สึกว่าแปลกแยกหรือผิดแผกจากกันแต่อย่างใด เพราะคำสอนอันไหนก็สอนให้คนรักกัน สามัคคีกัน ไม่เอาเปรียบกัน ทุกคนทั้งธรรมชาติชาวบ้านก็ถือว่าดีทั้งนั้น “

เนื่องจากกฎเกณฑ์ของผีในชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญจะควบคู่ไปกับกิจกรรมที่เนื่องด้วยพุทธศาสนา เช่นการทำบุญสุนทรทาน มีความเมตตากรุณา รักษาศีล เป็นต้น ทั้งหมดนี้จะมีพระและคำสอนของพุทธศาสนาเป็นตัวกำกับ แต่ในด้านหนึ่งชุมชนจำเป็นต้องรักษากฎเกณฑ์ทางสังคมไว้ด้วย จึงจะทำให้ชุมชนสามารถมีชีวิตอยู่อย่างเป็นสุขร่วมกัน ความเชื่อเรื่องผีของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญในบางมิติจึงเคร่งครัดกว่าหลักคำสอนทางพุทธศาสนา เช่น ห้ามลูกสาวไม่จึงสุกก่อนห้าม ได้เสียดกับผู้ชายก่อน หรือทางน้ำธรรมชาติก็ไม่ควรไปทำลายเสียเพราะให้ประโยชน์ร่วมกันกับผู้อื่นในชุมชน สิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือสมบัติกลางของสังคมก็ต้องถนอมรักษาไว้ เป็นต้น เนื่องจากการกระทำเหล่านี้หากไม่บอกกล่าวอบรมไว้ก็อาจจะนำไปสู่การแตกแยกของชุมชนด้วย ดังนั้นในชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ จึงมีพิธีกรรมที่เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผีมากมายที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับชุมชน และมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม รวมทั้งมีองค์ความรู้ ความเชื่อ ที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังพิธีกรรมเหล่านั้นด้วยจนกลายเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นที่ได้พัฒนาสั่งสมกันมา ความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผีของชุมชนจึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต ระบบวิถีคิด ระบบคุณค่า ที่เชื่อมโยงกับความเป็นมา ความเป็นอยู่ และความเป็นไปของผู้คนในชุมชนร่วมกัน ซึ่งสอดคล้องกับคำสัมภาษณ์ของพ่อศรี สายคำมูล (2552) ให้สัมภาษณ์กับผู้วิจัยว่า “ เวลาไปเลี้ยงผีขุนน้ำ หรือทำพิธีสืบชาดาสาขาน้ำ ชาวบ้านไปก็เพราะความรพในผีขุนน้ำที่คอยปกป้องรักษา แต่สิ่งที่สำคัญอย่างหนึ่งก็คือหากคนไม่ไปคนก็จะผิดใจกันหาว่าไม่ให้ความร่วมมือกับหมู่บ้าน หากคนทะเลาะกันผีก็จะไม่พอใจ การประกอบพิธีกรรมนั้นก็ไม่มี ความหมาย เพราะผีจะไม่ชอบการทะเลาะเบาะแว้งกัน อย่างว่าแต่ผีเลย แม้แต่คนเราก็ไม่ชอบ

การทะเลาะกัน การเลี้ยงผีจึงสอนให้คนรักกันแพ่งกัน เข้าใจถึงความยากลำบากด้วยกัน เพราะหากฝนไม่ตกก็ไม่ได้กินข้าว ไม่เลี้ยงผีขุนน้ำก็ไม่มีน้ำใช้ ไม่เชื่อผีป่า ป่าก็จะหมด คุณคนได้ (คนที่พูดภาษากลาง) มันมาอยู่บ้านเรามันไม่ถือผีมันตัดต้นไม้หมด มันสร้างเขื่อนกันน้ำไว้ใช้เอง ต้องทะเลาะกันมาจนถึงวันนี้ คนบ้านเราถือผีเดียวกัน ผิดถูกอย่างไรก็ว่ากันไปตามบริตรอยของผี” ซึ่งความคิดของชาวบ้านดังกล่าวมานั้นผู้วิจัยเห็นว่ามีความน่าเชื่อถือและสอดคล้องกับงานศึกษาเรื่องผีของอาพันธ์ กาญจนพันธุ์ (2535) ที่ได้อธิบายว่า “...เป็นความเชื่อที่ผสมผสานระหว่างแนวคิดด้านพุทธศาสนากับความเชื่อในด้านอำนาจเหนือธรรมชาติ ชาวล้านนาเชื่อว่าผีมีอำนาจ มีอิทธิฤทธิ์ โดยเฉพาะผีร้าย เช่น ผีตายโหง ผีพราย ฯลฯ ผีจึงสามารถจะทำร้ายร่างกายของคนเรา ทำให้เกิดอาการเจ็บป่วยหรือตายได้ แต่อย่างไรก็ตามผีดีเช่นผีปู่ย่า ผีอาตักต่างๆ เช่น ผีเจ้าบ้าน หรือผีเสื้อวัด ฯลฯ ก็สามารถทำให้เจ็บป่วยได้ ถ้าถูกหลานไม่เลี้ยงดูเช่น ไหว้ หรือไม่ทำบุญส่งไปให้ หรือถูกหลานไม่ปรองดองกัน ทำผิดประเพณี ผีปู่ย่าก็จะมาเตือนสติด้วยการทำให้เจ็บป่วย นอกจากนี้ การทำการใดๆ ที่เป็นการลบหลู่คู่มิ้น เช่น การไปรบกวณหผี ปีสาวะรด การล่วงประเวณี ฯลฯ ก็จะมีผลทำให้ผู้ที่ทำการลบหลู่ต้องเจ็บป่วย....”

ผีในชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ จึงเป็นผู้รักษากฎเกณฑ์ทางสังคมที่คอยควบคุมกำกับให้สมาชิกต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ร่วมกัน การรักษากฎเกณฑ์ผ่านระบบความเชื่อเรื่องผีของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญจึงไม่ได้เป็นเพียงแค่ความเชื่อ หากแต่ความเชื่อเหล่านี้ยังช่วยปลูกฝังให้สมาชิกมีพฤติกรรมตั้งอยู่ในกรอบของจารีตของชุมชน พร้อมไปกับการปลูกฝังให้คนมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน และนำไปสู่การช่วยกันการรักษาความสมบูรณ์ของทรัพยากรท้องถิ่นของชุมชน ความเชื่อเรื่องผีจึงมิได้เป็นแค่เพียงระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน หรือระหว่างคนกับผีเท่านั้น หากแต่เป็นเงื่อนไขที่จะนำไปสู่การสร้างกฎเกณฑ์ในการรักษาสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน ที่สมาชิกจะเข้าไปบุกรุกทำลายหรือเข้าไปทำไม่ดีไม่งามไม่ได้ด้วย กล่าวอีกอย่างก็คือชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญไม่ได้แยกความเชื่อเรื่องผี และการควบคุมพฤติกรรมผู้คนออกไปจากพิธีกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่นนั่นเอง

4.2.2 ความเชื่อเรื่องผี กับการรักษาความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน

ความเชื่อในการนับถือผีของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญนั้น ด้านหนึ่งผู้วิจัยพบว่าเป็นภูมิปัญญาในการควบคุมพฤติกรรมของสมาชิก ให้อยู่ภายใต้กรอบกฎเกณฑ์ที่ยึดถือและปฏิบัติร่วมกัน โดยเชื่อว่าสิ่งเหล่านี้คือความจริงอีกมิติหนึ่งที่คอยควบคุมกำกับสังคมให้ดำเนินไปอย่างถูกต้อง และอีกด้านหนึ่งของการนับถือผีก็คือการหล่อหลอมชุมชนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ถ้าหากสมาชิกในชุมชนหรือใครคนใดคนหนึ่งไปทำให้ผีไม่พอใจผีอาจลงบันดาลให้ชุมชนประสบ

กับภัยต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นภัยธรรมชาติ จนถึงโรคระบาดและความเจ็บไข้ได้ป่วยของผู้คน ทำให้ชุมชนต้องช่วยกันรักษาป้องกันมิให้สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้น จะทำให้ส่งผลกระทบต่อการค้าดำรงชีวิตของชุมชนโดยรวม เช่นทำให้ระบบการผลิตขาดความสมดุล จนถึงความแห้งแล้งขาดแคลนทรัพยากรในการดำรงชีวิต หรืออาจถึงขั้นทำให้มีน้ำในลำธารน้อย ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล รวมถึงแม้กระทั่งการเจ็บป่วยของสมาชิกในชุมชน ที่ทำให้ชุมชนสูญเสียแรงงานอันสำคัญไป และทำให้ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมอาจจะงักงันเนื่องจากคนที่เจ็บป่วยคนหนึ่งอาจส่งผลกระทบต่อชุมชนโดยรวมได้ เช่น แม่หมอดำแปป่วย ก็ส่งผลกระทบต่อหญิงที่กำลังจะคลอดบุตร หรือคนที่เจ็บป่วยเป็นคัน พ่ออ่อนเรือน ธิดา (2552) กล่าวว่า “ ฝึเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้คนอยู่ร่วมกันได้ คนที่นี้ถือว่ายู่บ้านเดียวกัน นับถือฝึเดียวกัน ก็คือญาติพี่น้องกัน จะทำอะไรก็ต้องนึกถึงฝึ เพราะฝึเป็นเค้าเป็นเหง้าของเรา การเลียงฝึร่วมกันก็คือการบอกกล่าวถึงความเป็นพี่น้องกัน ไม่งั้นเขาจะเสียฝึทำไม ที่เสียฝึนะไม่ใช่การเรียกร้อยเงินทอง แต่เขาหมายถึงการยอมรับคนให้เข้ามาเป็นเครือญาติกัน ”

ฝึเค้าเหง้าในที่นี้ของชุมชนจากการเก็บข้อมูลภาคสนามผู้วิจัยพบว่าเป็นความเชื่อเกี่ยวกับฝึปู่ย่า ซึ่งฝึปู่ย่าเป็นฝึฝ่ายดีและมีอิทธิพลต่อการประพฤติปฏิบัติของลูกหลานมาตั้งแต่อดีต เป็นกลไกในการควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกที่มีความเข้มแข็งอย่างมากในระบบเครือญาติ ความเชื่อเกี่ยวกับฝึปู่ย่านี้ แม่อ่อนเรือน ธิดา (อ้างแล้ว) ยังได้กล่าวต่อไปอีกว่า “ หากมีลูกหลานประพฤติไม่ดี หรือออกนอกกฎเกณฑ์ทาง ก็จะถูกฝึปู่ย่าลงโทษได้ เช่นการจาบจ้วงล่วงเกินด้วยการไม่เลียงฝึปู่ย่า ไม่รักษาวลสงวนตัวอยู่กินกันไม่ถูกต้องตามประเพณี จะทำให้ฝึปู่ย่าโกรธแค้น และคลั่งไคล้ให้เกิดการเจ็บป่วยกระเสาะกระแสะ รวมถึงทำให้การค้าดำรงชีวิตไม่ราบรื่น เช่น “ฮีบมา ค้าบ่ขึ้น” ทำกิจการงานใดก็ไม่สำเร็จ มีแต่ลดถอยลงเรื่อยๆ ทำนา ก็จะไม่ได้กินข้าว ทำไร ก็จะถูกแมลงและโรคทำให้ฉิบหาย บางรายนี้ทำให้ถึงแก่ชีวิตเลยก็มี”

ความผูกพันอย่างแยกไม่ออกระหว่างความเชื่อเรื่องฝึกับระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญนี้ ได้แสดงให้เห็นถึงความมีชีวิตชีวาในการดำรงอยู่ร่วมกันของชุมชนแบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันผ่านกฎเกณฑ์ความเชื่อเรื่องฝึ ซึ่งสามารถยืนยันได้ถึงสาระคุณค่าแห่งภูมิปัญญาที่ชุมชนได้สั่งสม เรียนรู้ ถ่ายทอดร่วมกันมาอย่างยาวนาน รวมทั้งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับทรัพยากรท้องถิ่นของชุมชนด้วย

ในวิถีการค้าดำรงชีวิตของชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ จึงไม่สามารถแยกโลกของความเป็นจริงออกจากโลกแห่งความเชื่อได้ เพราะชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญมีคำสอนที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมาว่า “ ทุกก่อนหิน แผ่นดินเส้นหญ้า “ ส่วนฝึมีอยู่ จึงไม่แปลกที่ฝึจึงมีอยู่ทุกหนทุกแห่งในระบบนิเวศชุมชน ไม่ว่าจะเป็นท้องทุ่งนา แม่น้ำ ดันไม้ ก้อนหิน ภูเขา ศักดิ์ พืช ฯลฯ รวมทั้งอุปกรณ์เครื่องใช้ และที่อยู่อาศัยของชาวบ้าน ทั้งนี้ก็เนื่องจากมีฝึดำรงอยู่ในระบบวิถีคิด ระบบ

คุณค่า ระบบความเชื่อ ในภูมิปัญญาของชาวบ้านนั่นเอง ความเชื่อเรื่องผีของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ จึงมิได้เป็นความเชื่อที่อยู่ลอยๆ โดยไม่มีบทบาทใดๆ ในชุมชน หากแต่ความเชื่อเรื่องผีกลับเป็น กลไกทางสังคมที่สำคัญ ในการช่วยรักษาระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนเอาไว้ อย่างน้อย ก็ในระบบเครือญาติ ซึ่งถือว่าเป็นฐานรากที่สำคัญอย่างหนึ่งของชุมชน ที่จะขยายไปสู่ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ในการประกอบกิจกรรมของชุมชนได้อย่างเต็มความสามารถ ความเชื่อเรื่องผีป่วน่า ก็น่าดี ความเชื่อเรื่องผีในระบบธรรมชาติก็ดี หากมองกันอย่างพิเคราะห์ด้วยจิตใจที่ปราศจากอคติ ระบบความเชื่อเหล่านี้ ล้วนเป็นอุดมคติของชุมชนที่ถ่ายทอดหรือแสดงออกผ่านเรื่องผี โดยมี กฎเกณฑ์และการลงโทษเป็นข้อบังคับให้คนประพฤติปฏิบัติอยู่ในแนวเดียวกัน เช่น จัดสรรการใช้ น้ำอย่างเท่าเทียมกัน การเข้าถึงทรัพยากรอย่างเท่าเทียมกัน ฯลฯ ล้วนแต่เป็นเจตนารมณ์ใน แนวทางของผีแทบทั้งสิ้น และเนื่องจากคนให้คุณค่าแก่ผีในระบบธรรมชาตินานมาแล้ว ดังนั้นผี จึงมีอยู่ในธรรมชาติเต็มไปหมด แตกต่างจากระบบคน ที่คนอาจจะไม่ได้มีความเชื่อเรื่องผี เหมือนกันไปหมดทุกคน การปลูกฝังให้คนรู้จักคุณค่าแห่งผี จึงเป็นสิ่งที่จำเป็นเบื้องต้นของชุมชน ในการเตรียมคนไปสู่การรักษาธรรมชาติได้อย่างเข้าใจ

4.2.3 ระบบผี: มิติต่างสังคมของชุมชนในการรักษาสิ่งแวดล้อม

จากการที่ได้พูดคุยกับกลุ่มผู้อาวุโส ในชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญหลายๆ ท่าน ต่างให้ความเห็นไปในทิศทางเดียวกันว่า ผีในระบบความเชื่อของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญนั้น ถือได้ว่าเป็นแหล่งรวมภูมิปัญญาและกฎเกณฑ์อันหลากหลาย ที่คอยขับเคลื่อนชุมชนให้เป็นไปอย่าง เหมาะสม และคอยควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกให้อยู่ภายใต้บรรทัดฐานเดียวกัน มากกว่าที่จะ เป็นเพียงแค่โลกทัศน์ทางจิตวิญญาณ ที่ขาดความเชื่อมโยงระหว่างโลกแห่งความเป็นจริง อัน ได้แก่ ภูมิปัญญาในการผลิตแบบยังชีพ การพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีวิต และการ อนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่นให้ยังคงอยู่ โดยใช้มิติต่างสังคมเหล่านี้เข้ามาเกี่ยวข้องในการจัดการให้ เหมาะสม ความเชื่อเรื่องผีของชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญจึงดำรงสืบมาได้ เนื่องจากชาวบ้านที่นั่นต่าง เชื่อกันว่าพื้นที่ของชุมชนทั้งหมดล้วนเป็นพื้นที่ของผีด้วยนั่นเอง

ผีในความเชื่อของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ จึงมีความหมายครอบคลุมถึง ธรรมชาติ ผู้คน และชุมชนอย่างเป็นองค์รวม อาจกล่าวได้ว่าเกี่ยวเนื่องตั้งแต่เกิดจนถึงตายเลยทีเดียว ได้ เพราะโลกทัศน์เกี่ยวกับผีนั้นเป็นทั้งจุดเริ่มต้น ดำเนินไป และเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิตคน อาจเปรียบได้ดุจดังความเชื่อสูงสุดทางศาสนาฝ่ายเทวนิยม ที่จะต้องกลับคืนไปสู่พระผู้เป็นเจ้า หรือแนวคิดแบบอาตมันและปรมาตมันของศาสนาพราหมณ์ นั่นก็คือการหวนกลับคืนสู่ที่เดิมในที่ ใดๆ เราจากมานั่นเอง ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญแต่เดิมนั้นต่างเชื่อว่า คนเราทุกคนต่างล้วนมีพ่อเกิดแม่

เกิด (แถบ) ที่อยู่เมืองบนอยู่ด้วยกันทุกคน อย่างที่พ่อตี สุดาจันทร์ พระครูสมมิตร สมจิตโต (อ้างถึงใน, กฤษณ์ สุรนาค, 2548) ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้อย่างน่าสนใจ ซึ่งพอจะประมวลได้ดังนี้คือ “เวลาคนเราจะจุติมาเกิดนั้น จะมีพ่อแม่ทางเมืองบนจะส่งเรามาเกิด โดยให้เข้าสู่ท้องพ่อท้องแม่ในเมืองมนุษย์โดยพ่อเกิดแม่เกิดจะเป็นคนกำหนดอายุ ปี เดือน ให้เรามาใช้ชีวิตในเมืองคน และเมื่อถึงเวลาครบกำหนดหมดอายุในเมืองมนุษย์เราก็ต้องกลับไปอยู่เมืองบนกับพ่อเกิดแม่เกิดที่ส่งเรา ดังนั้นเวลาที่ชาวบ้านไปทำบุญที่วัดจึงต้องมีการถวายทานถึงพ่อเกิดแม่เกิดอยู่เสมอๆ”

โลกทัศน์ หรือ มโนทัศน์ที่ว่าด้วยกลุ่มก้อนทางความคิดที่ว่าความตายมิใช่การดับสูญ แต่เป็นการกลับบ้านเก่าหรือความตายคือการกลับไปอยู่ร่วมกับพ่อแม่เบื้องบนนั้น จึงเป็นโลกทัศน์ที่มองความตายได้อย่างสวยงามและอบอุ่นมากกว่าที่จะมองแบบความตายแบบอ้างว้างและโดดเดี่ยว ความตายในความเชื่อแบบชาวบ้านล้านนาแต่เดิมจึงไม่ใช่สิ่งที่น่ากลัว ความตายไม่ใช่จุดสิ้นสุดของทุกๆ อย่าง แต่ความตายคือการได้กลับไปยังบ้านเก่าที่เราจากมานั่นเอง วิธีคิดเช่นนี้ผู้วิจัยพบว่ามีอิทธิพลสืบเนื่องมาโดยตลอดในโลกทัศน์ของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ จึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่ชาวบ้านตั้งแต่อดีตจะเรียกค่าน้ำสิ่งแวดล้อมทั้งหลายว่าแม่ เช่น เรียกแผ่นดินว่าแม่ธรณี เรียกสายน้ำว่าแม่คงคา เรียกเทพีแห่งข้าวว่าแม่โพสพ ฯลฯ เนื่องจากมุมมองในการให้ความหมายต่อธรรมชาติเช่นนี้ เป็นโลกทัศน์ที่อ่อนน้อมและให้คุณค่าต่อธรรมชาติว่าเป็นมารดาของสรรพสิ่ง การดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับธรรมชาติจึงเป็นการอยู่กับสิ่งที่มีบุญคุณต่อการสืบเนื่องของชุมชน และการบูกรุกทำลายธรรมชาติจึงเท่ากับเป็นการทำร้ายผู้มีพระคุณ คุณค่ากล่าวของท่านศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี (อ้างถึงใน, มาลา คำจันทร์, 2544 หน้า 103) ที่ว่า “มารดาให้กำเนิดชีวิตบุตรฉันใด ธรรมชาติยอมให้กำเนิดชีวิตกับมนุษย์ฉันนั้น บุตรที่ทำร้ายมารดาผู้ให้กำเนิดย่อมขึ้นชื่อว่าเป็นบุตรอกคณฺญฉันใด มนุษย์ผู้ทำร้ายธรรมชาติย่อมขึ้นชื่อว่าเนรคุณมารดาผู้ให้กำเนิดชีวิตด้วยฉันนั้น ”

โลกทัศน์เช่นนี้ จึงมิใช่เป็นสิ่งที่ใหม่หรือมุมมองใหม่ในชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญที่เพิ่งเกิดขึ้น หากแต่เป็นชุดความเชื่อ (ความคิด ภาพลักษณ์ ทัศนคติ ค่านิยม) ที่บุคคลหรือกลุ่มชาวบ้านมีต่อสรรพสิ่ง อาทิ เอกภพ มนุษย์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ อนาคต ผิสาางเทวดา เป็นต้น มาอย่างช้านาน ...เป็นความความเชื่อความเข้าใจอย่างกว้างขวางในระดับลึกที่เกี่ยวกับชีวิตและธรรมชาติสิ่งแวดล้อม จนถึงเอกภพและจักรวาลวิทยา ว่าเป็นสิ่งที่สามารถอธิบายหรือเข้าใจโครงสร้างแห่งความสัมพันธ์ของสิ่งเหล่านี้ได้ เนื่องจากโลกทัศน์อาจจะเป็นชุดของความเชื่อความเข้าใจในแนวทางใดแนวทางหนึ่ง เช่นความเชื่อความเข้าใจทางศาสนา ความเชื่อเรื่องผีและจิตวิญญาณ ความเชื่อความเข้าใจทางวิทยาศาสตร์ที่สามารถรับรู้ได้ผ่านประสาทสัมผัสทั้งห้า และควบคู่ไปกับใจสัมผัสด้วย แต่ทั้งนี้ความเชื่อและความเข้าใจนั้นต้องคำนึงถึง ลักษณะเฉพาะของ

กลุ่มชน สิ่งแวดล้อม สังคม นั้น ๆ ด้วย โลกทัศน์จึงเป็นความคิดความเชื่อเกี่ยวกับระบบโครงสร้างแห่งชีวิต สังคม และสิ่งแวดล้อมนั่นเอง (อ้างถึงใน, กฤษติ์ สุนันดา, 2548)

จากการศึกษาและการเข้าไปสังเกตในพื้นที่ต้นน้ำ เขตป่าหวงห้าม พื้นที่ป่าใช้สอย ป่าเสื่อมโทรมของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ พื้นที่ทั้งหมดล้วนเป็นภาพสะท้อนให้เห็นถึงสาระแห่งมิติทางสังคมของชุมชนในอีกมิติหนึ่ง ในการจำแนกการใช้ทรัพยากรให้เกิดความสมดุลผ่านความเชื่อเรื่องผี ซึ่งความเชื่อเหล่านี้เป็นกลไกในวัฒนธรรมชุมชนที่คอยควบคุมและรักษาความเป็นปึกแผ่นของชุมชนเอาไว้ รวมทั้งสามารถช่วยลดความตึงเครียดในระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในภาวะที่เกิดวิกฤตจากการแย่งชิงทรัพยากรภายในชุมชนด้วย ความเชื่อเรื่องผีของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ จึงมิได้เป็นสิ่งทิ้งมลายหายแต่เป็นกลไกทางวัฒนธรรมที่ช่วยบรรเทาผลกระทบลงต่อชุมชนให้มีชีวิตชีวา โดยเฉพาะการอบรมบ่มเพาะพฤติกรรมและจิตใจของสมาชิกในชุมชนได้อย่างมีความหมาย โดยเฉพาะคุณค่าในด้านความเสียสละ ความสามัคคี และความเมตตากรุณาสงสารเห็นใจคนอื่นที่เขาเดือดร้อนพร้อมกับความพยายามในการช่วยเหลือเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน เช่นการไปเลี้ยงผี หรือ การจัดพิธีกรรมเลี้ยงผีให้ เป็นต้น ความเชื่อเรื่องผียังช่วยปลูกฝังโลกทัศน์ให้กับผู้คนในชุมชนได้มองเห็นว่าทุกอย่างในโลกนี้ล้วนเท่าเทียมและสัมพันธ์ถึงกันทั้งหมด เป็นวิถีคิดที่เอื้อต่อการมีชีวิตรอยู่โดยเคารพต่อสิ่งแวดล้อมหรือธรรมชาติรอบตัวอย่างนอบน้อมถ่อมตน

มิติทางสังคมเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผี ของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ในด้านหนึ่งจึงสะท้อนให้เห็นถึงพลังของความเชื่อเรื่องผีที่มีอิทธิพลต่อวิถีคิดของผู้คนในการดำเนินชีวิต การรวมกลุ่มทางสังคม การเคารพยำเกรงในกฎจารีตข้อห้าม และการประพฤติปฏิบัติตนตามครรลองพื้นบ้านที่สืบเนื่องกันมาแต่โบราณ เป็นการสะท้อนภาพให้เห็นถึงความ เป็นปึกแผ่นหรือหละหลวมภายในโครงสร้างหรือเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน รวมถึงเป็นการสะท้อนวิถีคิดความเชื่อผ่านบทบาทหน้าที่ทางสังคม ทั้งในระดับบุคคล ระดับกลุ่มคน และระดับสังคม เป็นการฉายภาพชุมชนเฉพาะถิ่นและสังคมระดับกว้างให้เห็นถึงมิติที่หลากหลายในการดำรงอยู่ร่วมกัน จึงทำให้สามารถเรียนรู้เข้าใจผู้คนและสังคมได้อย่างชัดเจนลุ่มลึกผ่านความรู้เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผี ผีในความรู้สึกรักใคร่ของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญจึงมีความหลากหลายไปตามระบบนิเวศ ทรัพยากร และวิถีชีวิตของชุมชน

หากถือว่าผีเป็นระบบคุณค่าอย่างหนึ่งของชุมชน ก็ต้องยอมรับว่าในชุมชนหนึ่งจึงต้องมีระบบคุณค่าที่หลากหลายตามผีไปด้วยเช่นกัน ความเชื่อเรื่องผีที่ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญนับถือกันอยู่ในปัจจุบันนั้น ผู้วิจัยพบว่าล้วนเป็นความเชื่อเรื่องผีที่เกี่ยวข้องกับการปลูกฝังพฤติกรรมคนให้มีวิถีปฏิบัติตั้งอยู่ในแนวทางเดียวกัน มากกว่าที่จะมุ่งเน้นถึงเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์โดยที่ไม่สัมพันธ์สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนเลย ผีในความเชื่อของชาวบ้านอาจเป็นปาดิ

หาริย์แต่วิธีปฏิบัติต่อผิมนั้นมิได้เป็นปาฏิหาริย์อันใดเลย หากแต่เป็นการสร้างความอบอุ่นใจให้กับตนเองด้วยความหวังที่จะมีน้ำกินน้ำใช้ตลอดปี จะมีผลผลิตที่อุดมสมบูรณ์ รวมถึงมีผลผลิตจากธรรมชาติให้ชาวบ้านเก็บเกี่ยวไว้กินไว้ขายได้ตลอดไป การรักษาขนบจารีตศรัทธาของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญจึงเป็นการปลูกฝังคนให้รู้จักคุณค่าในการรักษาทรัพยากรท้องถิ่นมากกว่าที่จะปลูกฝังคนให้หยุดอยู่แค่ระดับความเชื่ออย่างที่หลายคนเข้าใจ พิธีกรรมเกี่ยวกับผีของชุมชนจึงเป็นพิธีกรรมแห่งการรักษาทรัพยากรด้วยวิธีแบบชาวบ้านที่ไม่ได้แตกต่างอะไรจากวิธีการทางด้านวิทยาศาสตร์เลย ในทางกลับกันกับมีความหมายและเหมาะสมกับชุมชนมากยิ่งขึ้นกว่าวิธีการทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่หลายๆคนยกย่องว่าดีเสียอีก เทคโนโลยีจากภายนอกสามารถช่วยแก้ไขเฉพาะปัญหาทางด้านกายภาพของชุมชนเท่านั้น หากแต่ไม่เคยช่วยยกระดับคุณค่าในจิตใจคนได้เลย แตกต่างกับพิธีกรรมพื้นบ้านที่ชาวบ้านนำมาประยุกต์ใช้ในกระบวนการทางสังคม ที่แสดงให้เห็นว่าอย่างน้อยความเชื่อเหล่านั้นก็มาจากความรู้สึกในใจ และมาจากพลังภายในของชุมชน ความเข้าใจและความจริงใจในการแก้ปัญหาของชาวบ้านจึงอยู่ในระดับที่พร้อมเพรียงกว่าเทคโนโลยีจากภายนอกเป็นไหนๆ มิติดังกล่าวจึงเป็นพลังภายในที่อยู่ใกล้ชิดกับชุมชนและแนบแน่นกับการจัดการทางสังคมและทรัพยากรท้องถิ่นตลอดมา

4.2.4 มิติทางสังคมของชุมชนด้านพุทธศาสนา

4.2.4.1 ดำเนินงานพื้นบ้านกับการรักษาทรัพยากรท้องถิ่น

จากการศึกษาเชิงลึกผู้วิจัยพบว่า ชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญมีเรื่องราวตำนานพื้นถิ่นที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนามากมาย ไม่ว่าจะเป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คตินิทาน ตำนานพื้นถิ่น และเรื่องราวหลักธรรมในทางพุทธศาสนา ล้วนมีการผูกโยงเรื่องราวตำนานพื้นถิ่นให้สอดคล้องไปกับเรื่องราวตำนานในทางพุทธศาสนาอย่างแนบแน่น เนื่องจากภูมิปัญญาจากคติความเชื่อทางพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อวิถีคิด วิถีปฏิบัติของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญจนฝังลึกอยู่ในวิถีการดำรงชีวิตอย่างแยกกันไม่ออก โดยเฉพาะการเขียนเรื่องราวตำนานพื้นถิ่นในอดีตนั้น จะสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของผู้คนที่ผูกพันกับพระพุทธศาสนาและธรรมชาติอย่างเหนียวแน่น เช่นในคัมภีร์ตำนานพื้นบ้าน ล้วนมีการผูกโยงถึงเรื่องราวการเสด็จมาของพระพุทธเจ้าแล้วพบปะกับผู้คนในท้องถิ่น พร้อมกับพุทธทำนายถึงความเจริญรุ่งเรืองในทางพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นในอนาคตกาล ตำนานพื้นถิ่นเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน ที่มีความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาผ่านความชอบธรรมที่พระพุทธองค์ทรงมาโปรด การสร้างพระบรมธาตุ รอยพระพุทธบาทจำลอง หรือวัดวาอารามล้วนเป็นจุดเริ่มต้นในการรักษาสิ่งแวดล้อมพร้อมไปกับการสืบทอดรักษาพระ

ศาสนาให้ยังคงอยู่กับชุมชนล้านนาได้เป็นอย่างดี วิธีคิดเหล่านี้ยังคงมีอยู่กับชุมชนอย่างแนบแน่น เพียงแค่การถ่ายทอดอาจจะอ่อนกำลังลงเนื่องจากการศึกษาแผนใหม่เข้ามาแทนที่นั่นเอง

พระครูสมมิตร สมจิต โค (2552) กล่าวกับผู้วิจัยว่า ความเชื่อพื้นถิ่นเกี่ยวกับตำนานและความเชื่อทางศาสนาของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญนั้น ในด้านหนึ่งเป็นสะท้อนให้เห็นถึงวิธีคิด และความศรัทธาของชาวบ้านที่มีต่อพุทธศาสนาและสิ่งแวดล้อมได้เป็นอย่างดี ซึ่งเรื่องราวเหล่านี้มักปรากฏอยู่ในธรรมบาลีพื้นเมือง ในธรรมพื้นเมืองเหล่านั้นต่างก็ล้วนบรรยายถึงสภาพสิ่งแวดล้อม วิถีชีวิต ต้นไม้ สัตว์ป่า แม่น้ำ คุณธรรมจริยธรรม อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ระบบความเชื่อ สมุนไพร ฯลฯ ซึ่งเป็นการจำลองความคิดของชาวบ้านในอดีตเข้ากับบริบททางสิ่งแวดล้อม ที่อิงอยู่กับเรื่องราวในทางพุทธศาสนาอย่างสัมพันธ์กัน ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญในอดีตจึงมิได้อยู่กับโลกแห่งความเป็นจริงทางวัตถุแต่เพียงอย่างเดียว แต่โลกแห่งความเชื่อก็เป็นความจริงอีกด้านหนึ่งที่ทำให้ชุมชนและสิ่งแวดล้อมดำรงอยู่ได้มาจนถึงปัจจุบัน ดังปรากฏว่า จารึกใบลานและปี่สาจำนวนมากที่มีอยู่ในวัดโพธิ์ทองเจริญ ปัจจุบันพระสงฆ์ในวัดยังคงนำมาใช้เทศนาอยู่ในช่วงเข้าพรรษา สิ่งที่สำคัญอย่างหนึ่งก็คือความเข้มแข็งของฝ่ายพระสงฆ์ที่ยังคงมีการถ่ายทอดการเรียนรู้เรื่องอักษรล้านนาแก่พระเณรภายในวัดอยู่ ซึ่งพระครูสมมิตร สมจิต โค (2552) ได้กล่าวกับผู้วิจัยต่อไปอีกว่า “ทุกวันนี้ยังคงสอนพระเณรในวัดให้อ่านเขียนอักษรล้านนา และยังคงใช้เทศในช่วงเข้าพรรษาทุกปี ธรรมบาลีพื้นเมืองส่วนมาก จะมีเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ ตำนานทางศาสนา ธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ยาสมุนไพร และนิทานชาดกพื้นบ้านต่างๆ ..ตำนานเป็นความจริงอย่างหนึ่งในยุคสมัยหนึ่ง การบอกเล่าตำนานให้กับคนรุ่นหลังจึงมีชีวิตชีวาและมีความสืบเนื่องมาโดยตลอด โดยเฉพาะการถ่ายทอดเรื่องราวโดยผ่านการบอกเล่าในระดับครอบครัว หรือการถ่ายทอดโดยพระสงฆ์ในพิธีกรรมต่างๆ ของชุมชน เช่นงานศพ งานขึ้นบ้านใหม่ ต่างก็ถือว่าการถ่ายทอดตำนานอย่างหนึ่งเหมือนกัน ”

เรื่องราวของตำนานพื้นถิ่นนั้น ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญถือว่าเป็นอุดมคติร่วมของชุมชนที่มีการถ่ายทอดเรียนรู้สืบต่อกันมาอย่างเป็นระบบ มิใช่เป็นเรื่องที่ถ่ายทอดโดยพระสงฆ์เท่านั้น หากแต่ชาวบ้านก็ช่วยสืบทอดด้วยเช่นกัน อย่างที่พ่อหนานบุญเพิ่ม นิลตะนันท์ (2552) ได้กล่าวกับผู้วิจัยว่า “ เกิดมาก็ได้ยินเรื่องราวเหล่านี้อยู่แล้วพออยู่แม่อยู่ย่าท่านก็เล่าให้ฟัง ไปวัดก็ได้ยินมาบวชก็ได้เรียน สึกออกมาเขาก็เอามาสอนลูกสอนหลานอีก มันคงหนีไม่พ้น เพราะมันเป็นฮีตของบ้านเรา ไม่อ่านก็มีคนเล่าให้ฟัง เมื่อก่อนเวลามีงานศพเขาก็เล่าเจ๊ก้อมกัน หลังจากที่เขาเอาซาก (ศพ) ไปข้างแล้ว ก็จะเรียกเรื่อนนั้นว่า “เฮือนเย็น” เฮือนเย็นนี้แหละที่คนเผ่าคนแก่เขาจะมาอยู่เป็นคู่เจ้าภาพ หลังจากกินข้าวเย็นเสร็จเขาก็จะเล่าตำนานต่างๆ ให้คนที่มาแ่วเรือนเย็นฟัง บางคนเล่าเก่งๆ จะมีคนมาฟังมากมาย มากกว่ามาฟังพระเทศน์เสียอีก “

ตำนานพื้นบ้านจึงมิใช่เป็นเพียงแค่เรื่องราวที่มุ่งนำเสนอเรื่องราวในทางศาสนา แต่เพียงอย่างเดียวในทางกลับกันกับเป็นการเน้นย้ำปลูกฝังให้คนยึดมั่นในศาสนา พร้อมๆ ไปด้วยกับการปลูกฝังให้คนตระหนักถึงคุณค่าของธรรมชาติสิ่งแวดล้อม (ที่ปรากฏอยู่ในจารึกโบราณ) คุณค่าศีลธรรม บาปบุญคุณโทษ ทั้งนี้ก็เพื่อให้คนนำภูมิปัญญาที่ได้รับการถ่ายทอดผ่านตำนานไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตอย่างมีสติ ควบคู่ไปกับการรักษาสิ่งแวดล้อม ดังที่ท่านพระครูสมมิตร สมจิตโต (2552) กล่าวกับผู้วิจัยว่า “คัมภีร์โบราณต้องใช้ใบของต้นลานมาทำการเขียนจาร ดังนั้น ต้นลานจึงต้องได้รับการดูแลรักษาเป็นอย่างดี คนแต่ก่อนเขาจะห้ามไม่ให้ตัดให้ฟันเพราะถือว่าเป็นสิ่งสำคัญในการสืบทอดคำสั่งสอนในทางศาสนา หากตัดต้นลานหนึ่งต้นจึงเท่ากับเป็นการฆ่าพระภิกษุหนึ่งรูป ”

ความเชื่อเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อด่านพื้นบ้านต่างๆ ทั้งเรื่องผิวน้ำและด่านพระธาตุ เป็นการสื่อให้กับคนในชุมชนให้รู้ว่าการขึ้นไปนมัสการพระบรมธาตุหรือการเลี้ยงผิวน้ำของชาวบ้านในอดีตแต่เดิมนั้นมิได้มองเห็นแค่เพียงพระธาตุหรือผิวน้ำ ในทางกลับกันกลับเป็นการคอยย้ำให้ชาวบ้านต้องช่วยกันรักษาสิ่งแวดล้อมบริเวณผิวน้ำและบริเวณป่ารอบๆ พระธาตุด้วย ชาวบ้านต่างสั่งสอนสืบทอดกันมาว่าพื้นที่ดังกล่าวเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ สถานที่ใดก็ตามที่สมมติหรือกำหนดว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ พื้นที่เหล่านั้นล้วนเป็นเขตอภัยทาน จึงไม่แปลกที่พระธาตุในอดีตจะตั้งอยู่บนพื้นที่สูง เนื่องจากการจำลองคติสวรรค์ในทางพุทธศาสนา และความเชื่อที่ว่าพระธาตุควรอยู่หากจากชุมชนเพื่อไม่ให้แปดเปื้อนไปด้วยกิเลสทางโลก แต่หากมองในแง่ของสิ่งแวดล้อมวิธีการดังกล่าวล้วนเป็นการใช้กุศโลบายของคนอดีตที่มุ่งสอนคนผ่านระบบความเชื่อในการรักษาพื้นที่ป่าต้นน้ำ และแหล่งทรัพยากรธรรมชาติได้อีกทางหนึ่งเช่นกัน

จากการศึกษาด่าน คำบอกเล่า ที่ชาวบ้านยังคงเล่าสืบทอดต่อกันมาในชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญนั้น โดยเฉพาะตำนานที่เป็นความเชื่อดั้งเดิมของที่เกี่ยวกับพระธาตุนั้นพบว่าชาวบ้านในชุมชน โดยเฉพาะกับกลุ่มคนที่อยู่ในระดับหัวหน้าครอบครัวที่มีอายุระหว่าง 40 ปีขึ้นไป ต่างล้วนมีความเชื่อที่ถูกปลูกฝังกันมาว่าทุกคนมีพระธาตุประจำปีเกิดของแต่ละคน ดังนั้นจะต้องไม่ทำลายป่าในบริเวณป่าพระธาตุหรือพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ของชุมชน (ไม่ว่าชุมชนไหนก็ตาม) ความเชื่อดังกล่าวจึงมีความคล้ายคลึงกับความเชื่อเรื่องการดูแลรักษาป่าไม้ของชนเผ่ากะเหรี่ยงมิโซ่น้อย ที่ปลูกฝังให้คนที่เกิดมามีต้นไม้แห่งชีวิตของตนเองด้วยการเอาสาขารกไปฝังหรือผูกไว้ ซึ่งเป็นกุศโลบายในการปลูกฝังคนให้ดูแลรักษาป่าอย่างมีความหมายนั่นเอง

4.2.4.2 ปรัชญาพุทธ ปรัชญาแห่งวิถีชาวบ้าน

โลกทัศน์ทางพุทธศาสนาของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ เกี่ยวกับเรื่องธรรมชาตินั้น เป็นสิ่งที่แยกไม่ออกระหว่างโลกแห่งความเชื่อกับโลกแห่งความเป็นจริงในวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้าน เนื่องจากคำสอนในทางพุทธศาสนานั้นมักเน้นถึงเรื่องของการกินอยู่อย่างเรียบง่าย พึงพาธรรมชาตินในการดำรงชีวิต โดยเฉพาะการมุ่งดำเนินชีวิตบนทางสายกลางที่ต้องรู้จักใช้ปัญญาในการเรียนรู้และปฏิสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัว เป็นการชี้แนวทางให้คนได้เรียนรู้ถึงความ เป็นไปของธรรมชาติทั้งมวล (กฎไตรลักษณ์) ว่าสิ่งเหล่านี้มีคุณค่าต่อการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ เพราะเมื่อนุษย์เข้าใจถึงการเปลี่ยนแปลง ย่อมจะนำพาผู้คนให้ห่างไกลจากความยึดมั่นถือมั่น ลด การแสวงหาแต่ใช้ปัญญาในการบริโภคอย่างพอเพียงและยั่งยืน ซึ่งจะนำไปสู่ความเมตตากรุณาต่อ สิ่งมีชีวิต และสิ่งที่ไม่มีชีวิตในระบบธรรมชาติ ทำให้มนุษย์รู้สึกว่าคุณค่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของ ธรรมชาติมากกว่าการแปลกแยกทำลาย

วิถีดังกล่าวจึงเป็นสิ่งที่มิอยู่ในเนื้อในตัวของชุมชนมานาน ก่อนที่พุทธศาสนา จะเผยแผ่เข้ามาด้วยซ้ำไป ดังที่แม่ไฉ ศรีบุญเรือง (2552) ได้กล่าวกับผู้วิจัยว่า “คำสอนส่วนมากก็จะ ได้รับมาจากคนในหมู่บ้านนี้แหละ ทั้งจากพ่อแม่ พ่ออยู่แม่อยู่ จากพระสงฆ์สังฆะทั้งหลาย บางทีก็ จากเพื่อนบ้าน บางทีก็จากวิทยุ เขาเล่าสืบทอดกันมา มันเป็นสืบทอดบ้านเฮามาเมื่อนานแล้วละ การบอกการ สอนเป็นเรื่องของคนใหญ่คนโตเขา เขาเป็นแม่ญิงอุ้นกับได้ บอกได้แต่ลูกแต่หลาน....อย่างอี่แม่นี้ก็ จะทำอยู่เป็นประจำคือ ไม่ฆ่าสัตว์ในวันพระ (ความจริงท่านก็ไม่ได้ทำอยู่แล้ว) บ่ลักของเป็น บ่กิน ก่อนทาน บ่หื้อฮ้ายกับไฟ ไปวัดบ่ขาดอยู่กินตามน้ำตามธรรม บ่โลกอำเอาเข้าของเป็นก็เป็นศีลละ”

จากคำกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นถึงจริยธรรมทางสังคมที่แฝงอยู่ในเนื้อหา คำสอนเหล่านั้นอยู่มากมาย โดยเฉพาะกลิ่นอายของศีลธรรมทางพุทธศาสนา ส่วนหนึ่งอาจเป็น เพราะที่พุทธศาสนา มีแง่มุมที่เกี่ยวกับพลังอำนาจทางศีลธรรมอยู่บนพื้นฐานของหลักกฎแห่ง กรรม ซึ่งมีความเชื่อว่าบุญและกรรมเป็นพลังที่มีผลกระทบต่อความสมดุลของชีวิตและบุคคล โดย จะส่งผลให้เกิดความผืนผวนของชีวิต แต่บุคคลสามารถจะแก้ไขและปรับให้ดีขึ้นได้ด้วยการทำ พิธีกรรมต่างๆ ที่รวมเรียกว่า การทำบุญในพระพุทธศาสนา ซึ่งสามารถทำได้ทั้งตามช่วงเวลาปฏิบัติ เช่น พิธีเข้าพรรษา พิธีถวายเทียน และทานสลากภัต เป็นต้น หรือตามช่วงเวลาของชีวิต เช่น พิธี บวช พิธีแต่งงาน และพิธีขึ้นบ้านใหม่ เป็นต้น หรือทำบุญในเวลาเกิดเหตุร้ายในชีวิต พิธีกรรมทาง พุทธศาสนาจึงมีพลังกว้างขวางในทุกระดับของสังคม

พุทธศาสนาจึงเป็นพลังที่มีลักษณะนามธรรมสูง เมื่อเทียบกับความเชื่อใน การนับถือผี ซึ่งมีลักษณะเป็นรูปธรรมมากกว่า เพราะเกี่ยวพันโดยตรงกับความรุนแรง ความกลัว ความเศร้า ในอารมณ์ความรู้สึกและร่างกายของบุคคลในบริบททางสังคมและการเมือง ...จากการ

ที่พุทธศาสนามีลักษณะนามธรรมสูง โดยเฉพาะหลักการเกี่ยวกับกฎแห่งกรรม ซึ่งถือเป็นกฎเกณฑ์ที่มีอำนาจสูงสุดในชีวิต ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อเกิดเจ็บป่วยและไม่สามารถจะหาทางรักษาด้วยวิธีการทางความเชื่อใดๆ และวิธีการทางการแพทย์สมัยใหม่แล้ว ก็มักจะเข้าหาพระเป็นที่พึ่งสุดท้าย เช่น พิธีถ่มน้ำปลุกเสก และพิธีสังฆทานคิบ ซึ่งเป็นการทำบุญถวายสังฆทานก่อนตาย ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ความเชื่อทางพุทธศาสนา จะมีความสำคัญในช่วงปลายของชีวิตมากกว่าช่วงอื่นๆ เพราะผูกพันกับความเชื่อในโลกหน้า ขณะที่ความเชื่อในการนับถือผีจะเกี่ยวกับชีวิตในโลกนี้มากกว่า....” (อ้างถึงใน, กาญจนา พจน์ราบริน, 2541, หน้า, 11)

ชีวิตและความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ จึงหนีไม่ออกจากความเชื่อในทางพุทธศาสนา รวมถึงโลกทัศน์มุมมองที่ชาวบ้านมีต่อธรรมชาตินั้น ส่วนหนึ่งมาจากความสัมพันธ์แบบพึ่งพา ที่ขึ้นอยู่กับรากฐานคติความเชื่อในทางพุทธศาสนาที่มีต่อสิ่งแวดล้อมนั่นเอง ดังที่พ่อศรี สายคำมูล (2552) ให้สัมภาษณ์กับผู้วิจัยว่า “ความจริงชีวิตคนเรานี้แหละที่เป็นธรรมชาติ เพราะพระพุทธรูปเจ้าท่านก็เกิดในป่า ครีสุในป่า และก็ตายในป่า คนก็เลยต้องเคารพป่าไปด้วย ยิ่งบ้านเราอยู่ติดกับป่าหากินกับป่า คนแต่ก่อนจึงปลูกฝังให้รักษาป่า คนสมัยก่อนถึงกับแข่งว่าหากใครมันไปทำลายป่าหน้าหมู่บ้าน ให้มันวินาศภัยก็มี ...ต้นไม้ใบหญ้าก็ถือว่าเป็นสิ่งที่มีชีวิต ไม่หว่าไร่ปลายนาหากใครไปตัดก็จะถูกชาวบ้านคิดเงินนิทา เพราะถึงแม้จะขึ้นอยู่หัวนาที่มีเจ้าของ แต่ชาวบ้านถือว่าทุกคนมีสิทธิในการใช้ร่วมเงาเป็นที่พักผ่อนได้ ถ้าเปรียบปัจจุบันก็คงเป็นดังศาลาที่ผู้คนพักผ่อนที่นั่นแหละ ทำลายไม่ได้ต้องรักษากันอย่างเดียว ”

ป่ากับคติความเชื่อแบบชาวพุทธจึงเป็นสิ่งที่สอดคล้องกัน โดยเฉพาะมิติทางพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน ที่ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญมักจะเน้นถึงเรื่องการประพฤติปฏิบัติ มากกว่าจะมานึกถึงศีลธรรมเป็นข้อๆดังเช่นที่คนในปัจจุบันเข้าใจกัน เพราะบางครั้งการทำมาหากินกับความสุจริตทางด้านศีลธรรมก็ไม่สามารถที่จะไปด้วยกันได้ ดังนั้นวิถีพุทธแบบชาวบ้านจึงมีความเข้าใจอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งแตกต่างจากพุทธศาสนาแบบทางการโดยสิ้นเชิง จากการสัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่และคนที่เป็นหัวหน้าครัวเรือนหลายๆคนในบ้านโพธิ์ทองเจริญ ก็ได้พูดถึงศีลธรรมกับการดำเนินชีวิตไว้อย่างน่าสนใจ แต่ผู้วิจัยขอคำสัมภาษณ์ที่ได้รับจากพ่อหนานบุญเพิ่ม นิลตะนันท์ (2552) มาเป็นตัวอย่างข้อมูลดังนี้ “คนที่นี้จะไม่ล่าสัตว์ในวันพระ ไม่ยิงนกตกปลาหรือฆ่าสัตว์ใดในวันนี้ เพราะถือว่าเป็นสิ่งชาวบ้านจะรังเกียจ ส่วนวันอื่นๆนั้นจะทำได้ แต่มีข้อแม้ว่าจะต้องนำมากินจริงๆมิใช่ทำเพื่อความสนุกสนานดังเช่นคนในปัจจุบันที่ทำกัน เช่นบ่อดกปลาที่เปิดกันให้คนมาตกปลาแบบสนุกๆนะ จะเอามาทำที่นี้ไม่ได้ เพราะริตรอยของเราเขาไม่ได้สั่งสอนกันมาอย่างนี้ ...ไม่ศรัทธาโพธิ์ ไม่ไทร ไม่ว่าจะออกที่ไหนเขาก็ไม่ให้ตัด เพราะเป็น ไม่มีคุณแก่คนและสัตว์ นกหนูได้อาศัยกินผล คนได้อาศัยร่วมเงา ใช้เป็นแหล่งคักขิงนกขิงหนูเอามาเลี้ยงครอบครัว บาปบุญเหมือน

น้ำในคุ่มดักออกไปใช้โดยไม่หาเพิ่มไม่นานก็หมด ต้องใช้บ้างเอามาใส่เพิ่มเติมบ้างให้มันสมดุล ก็จะทำให้มีน้ำใช้ตลอดไป ศีลธรรมก็เหมือนกันใช้ให้ถูกช่องถูกทาง เกร่งเกินไปก็ไม่ดี ห่อนเกินไป ก็เป็นคนลบหลู่ศาสนา กินฟองดานฟองก็จะอยู่ได้เป็นปกติ ”

วิถีพุทธกับระบบการดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับระบบนิเวศ ของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ จึงเป็นการปลูกฝังให้คนอยู่กับธรรมชาติด้วยความเคารพ มากกว่าการมองธรรมชาติเป็นสิ่งที่แปลกแยก วิถีพุทธในความหมายของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ จึงมิใช่เป็นแค่เพียงหลักธรรม หากแต่เป็นการใช้หลักธรรมมาเป็นสื่อกลางในการปฏิสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ รอบตัว โดยไม่ได้เคร่งครัดหรือหย่อนยานจนเกินไป เช่นการไม่ล่าสัตว์ในวันพระ หรือการล่าเพื่อทำกินมิใช่ล่าเพื่อความสนุก ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะที่ชุมชนสามารถรับรู้ถึงความพอดีกับการดำเนินชีวิตที่พึ่งพาธรรมชาติในลักษณะที่ไม่เอาเปรียบธรรมชาติจนเกินไป เป็นการรับรู้พุทธศาสนาแบบชาวบ้านซึ่งบางทีก็มิได้เป็นตัวหลักการที่แท้จริงทางศาสนา หากแต่เป็นหลักการที่ชุมชนเข้าใจและเห็นว่าเป็นความเหมาะสมอย่างยิ่งในการรักษาวิถีการดำรงชีวิตที่ไม่ขัดแย้งกับหลักธรรมพุทธศาสนา มากจนเกินไป ในทางกลับกันวิถีพุทธแบบชาวบ้านดังกล่าวกับเป็นสิ่งทิ้งอองามในชุมชนได้คิดหาแนวทางพุทธศาสนาแบบเคร่งครัดและตายตัว ด้วยเหตุนี้ในพิธีกรรมของชาวบ้านจึงมีลักษณะค่อนข้างอยู่เสมอมาน เช่นฆ่าสัตว์แต่ก็ทำบุญอุทิศให้กับสัตว์เหล่านั้นด้วย รวมถึงการกินชีวิตสัตว์ให้กลับคืนสู่ธรรมชาติในวันสำคัญทางศาสนาด้วยการปล่อยนกปล่อยปลา หรือจนถึงขั้นให้ชีวิตวัวควายเป็นทานกับพระสงฆ์ก็เป็นสิ่งชุมชนได้ปฏิบัติมากันอยู่เป็นประจำ

หลักธรรมกับการดำเนินชีวิตของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ จึงเป็นไปในลักษณะของการมุ่งสอนให้คนคำนึงถึงชีวิตอื่นในลักษณะของการเวียนว่ายตายเกิดร่วมกัน มากกว่าการที่จะมองแบบเบียดเบียนทำลายโดยขาดความรับผิดชอบ ศีลธรรมของชาวบ้านจึงเป็นศีลธรรมที่ขึ้นอยู่กับบนโลกแห่งความเป็นจริงมากกว่าการที่จะกล่อมเกล้าให้คนยึดมั่นอยู่แค่เพียงศีลธรรมเชิงอุดมคติที่ไม่สอดคล้องกับวิถีชุมชน เมื่อชาวบ้านมองศีลธรรมตามหลักแห่งความเป็นจริง(ทุกข์) จึงทำให้ชาวบ้านเข้าใจถึงความเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิต (อนิจจัง) ธรรมชาติจึงยังคงดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืนบนพื้นฐานความสำนึกว่าเป็นทรัพย์สินร่วมกัน (อนัตตา) ศีลธรรมในมุมมองของชาวบ้านจึงเป็นเรื่องของการลดการเบียดเบียนทำลายมากกว่ายึดถือเป็นข้อห้ามที่ตายตัว

4.2.4.3 การเรียนรู้ธรรมชาติด้านการเรียนรู้ทางพุทธศาสนา

ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับพระพุทธศาสนามาอย่างยาวนาน โดยเฉพาะการได้รับการขัดเกลาระบบความคิดและพฤติกรรมจากหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา พุทธศาสนาจึงสอนให้คนมุ่งเน้นการเรียนรู้ธรรมชาติดังถูกต้อง ซึ่งเท่ากับเป็น

การสอนให้มนุษย์เรียนรู้ตนเองไปในตัว เพราะธรรมชาติจะช่วยขัดเกลาและเสริมสร้างคุณภาพของจิตใจได้ เริ่มตั้งแต่เป็นเครื่องชักจูงจิตใจให้โน้มไปสู่ความสงบ ความมีเมตตาการุณย์ และความรู้สึกที่ประณีตอ่อนโยนตลอดจนช่วยให้เกิดสมาธิและการที่จะใช้ปัญญาพิจารณาให้รู้เข้าใจความจริงของธรรมชาติ รู้เท่าทันโลกและชีวิต วิธีการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับระบบธรรมชาติ ผ่านการเรียนรู้หลักธรรมทางพุทธศาสนาของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญนั้น เป็นการสอนผ่านระบบการดำเนินชีวิตที่พึงพาธรรมชาติ ดังที่แม่เอ๊ย สุขะ (2552) ให้สัมภาษณ์กับผู้วิจัยว่า “เวลาไปหาปลา หากได้ปลาตัวเล็กติดไซมาชาวบ้านก็จะปล่อยคืนกลับสู่แม่น้ำ หรือเจอปลาที่มีไข่ติดอยู่ในท้องก็ต้องปล่อยกลับคืนสู่แม่น้ำเพื่อให้ขยายพันธุ์ “ หรืออย่างที่แม่สมจิตร ประเสริฐศิลป์ (2552) บอกกับผู้วิจัยด้วยเช่นกันว่า “เวลาที่จะออกไปหาปลา พ่ออยู่แม่อยู่ท่านก็จะสั่งสอนกันสืบมาว่า ห้ามไปหาปลาล่าสัตว์ในวันศีลวันธรรมมันไม่ดี อันนี้ก็จะเอามาบอกกับลูกหลานต่อเพราะชาวบ้านเขาจะนิทานกันหาว่าเราไม่เคารพฟังคำ อีแม่ เวลาไปหาปลาถ้าเจอปลาลูกครอก (ปลาที่กำลังเลี้ยงลูก) อีแม่ก็จะไม่จับ จะเป็นบาปเป็นกรรมคิดตัว เพราะไปพรากลูกพรากแม่เขา คนแต่ก่อนเป็นดังบอกมานานแล้วว่า บ่ดีพรากลูกนกลูกสัตว์ กรรมมันจะตามทันเราให้เดือดร้อน ”

จากการศึกษาด้านหนึ่งก็จะเห็นว่าชุมชนก็จะนำหลักคำสอนทางพุทธศาสนามาสอดแทรกการปลูกฝังศีลธรรมผ่านวิธีการทำมาหากินของชาวบ้านด้วย โดยการใช้ธรรมชาติแวดล้อมของทรัพยากรท้องถิ่นเป็นส่วนประกอบในการฝึกคน เช่น การไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิตในวันพระ การไม่ฆ่าสัตว์ป่าต่างๆที่วิ่งเข้ามาในบริเวณบ้าน (ชาวบ้านเชื่อว่า “จืด” หากนำมากินจะพบเจอแต่สิ่งที่เป็นอัปมงคล) เป็นต้น ผู้วิจัยสังเกตว่าในมุมมองของชาวบ้านนั้น พุทธศาสนากับธรรมชาติมีความสัมพันธ์กันและแยกออกจากกันไม่ได้ โดยเฉพาะการมองว่าสิ่งแวดล้อมเป็นสถานที่ๆเอื้อต่อการฝึกฝนพัฒนาคนของมนุษย์ให้เกิดปัญญาเข้าใจในความเป็นไปของโลกและชีวิต โดยยึดมั่นหลักคำสอนของพุทธศาสนาที่ไม่ต้องการมุ่งทำลายหรือมองธรรมชาติอย่างแปลกแยก หากแต่สอนให้คนเคารพธรรมชาติในฐานะที่เป็นสิ่งมีชีวิตมีพระคุณต่อโลกและชีวิตทั้งหมด การพัฒนาคนด้วยหลักธรรมคำสอนในทางพุทธศาสนาในมิติแบบชาวบ้านจึงเป็นการเตรียมคนให้อยู่กับสิ่งแวดล้อมด้วยดี

ความเชื่อพุทธศาสนาแบบชาวบ้านในชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญนั้น ผู้วิจัยยังพบว่าการเรียนรู้ศีลธรรมทางพุทธศาสนานั้น มิได้สอนกันในลักษณะของการท่องจำศีลธรรมเป็นข้อๆ หากแต่เป็นการสอนผ่านประสบการณ์จริงในการดำรงชีวิตของชุมชนแทบทุกด้าน คำสอนเหล่านี้จะแฝงอยู่ในระบบการดำเนินชีวิตที่ชาวบ้านสามารถรับรู้ได้ว่าสิ่งใดควรทำ หรือสิ่งใดไม่ควรทำ มากกว่าที่จะมานั่งจำแนกถึงหลักธรรมที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ว่าสิ่งใดควรหรือไม่ควรปฏิบัติ ที่กล่าวเช่นนี้มีได้หมายความว่าคำสอนในคัมภีร์ไม่มีความหมาย หากแต่ความหมายที่แท้จริงของ

ชุมชนก็คือการนำคำสอนเหล่านั้นมาอธิบายผ่านระบบการดำเนินชีวิต ทำให้ชาวบ้านรับรู้และเข้าใจได้ง่ายกว่า เหมือนคำพูดเชิงสำนวนที่เปรียบเทียบกับ “ตัวอย่างดีกว่าคำสอน” การเรียนรู้แบบนี้จะช่วยให้คนมีตระหนักถึงความจริงได้ดีกว่าตัวความรู้ที่เป็นเพียงแค่ทฤษฎี เพราะในสถานการณ์จริง จะช่วยให้คนรู้จักประเมิน หรือคาดเดาถึงสถานการณ์ได้ รวมถึงการจำแนกแยกแยะถึงความเหมาะสมถูกต้องด้วยตัวเขาเองได้ เช่น การไม่เอารัดเอาเปรียบในการลักน้ำเข้าในพื้นที่นาของตนเองแต่เพียงคนเดียว การไม่ลักลอบบุกรุกขยายพื้นที่ของตนเองลุกลามไปในพื้นที่สาธารณะ หรือ การไม่ใช้ยาเบื่อปลาเพราะความโลภที่เห็นแก่ได้ในระยะสั้น เป็นต้น เพราะการกระทำเหล่านี้เป็นสิ่งที่ผิดทั้งศีลธรรม และขนบธรรมเนียมจารีตของชุมชน การประณามรังเกียจในการกระทำนั้นๆ จึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้เร็วและอาจส่งผลกระทบในด้านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ชุมชน และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วย ดังนั้นการปลูกฝังคุณธรรมให้กับสมาชิกในชุมชนจึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชุมชนทั้งหมด เมื่อเป็นเรื่องของชุมชน เวทีต่างๆของชุมชน (การเอามื้อเอารวัน, การไปวัด, งานแต่งงาน, การทำไร่ไถสวน ฯลฯ) จึงล้วนเป็นเวทีในการเรียนรู้หลักศีลธรรม จริยธรรมแทบทั้งสิ้น เพียงแต่ชาวบ้านไม่เรียกแบบที่นักวิชาการเรียกกันก็เท่านั้นเอง (กฤษฎี สุนันตา, 2548)

เวทีการเรียนรู้หลักศีลธรรมผ่านระบบการดำเนินชีวิตของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญนี้ ผู้วิจัยพบว่ามิได้มีความหยุดนิ่งอยู่กับที่เช่นกัน หากแต่กลับมีการเปลี่ยนแปลงไปตามวิถีชีวิตวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย โดยเฉพาะความเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชน เมื่อวิถีชุมชนได้รับผลกระทบก็เท่ากับว่าพื้นที่ทางความเชื่อด้านพระพุทธศาสนาของชุมชนย่อมได้รับผลกระทบตามไปด้วยเช่นกัน ทำให้ระบบการเรียนรู้พุทธศาสนาแบบชาวบ้านต้องมีปรับเปลี่ยนตัวเองไปตามการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ดังนั้นเมื่อเรามองพุทธศาสนาในสังคมชาวบ้านจึงมิได้มองเห็นแค่พุทธศาสนาที่ชาวบ้านนับถือเท่านั้นหากแต่ยังเห็น “ผี” ที่ชาวบ้านนับถืออยู่ด้วย และเมื่อมองวัดก็มีได้มองเห็นแค่พระเท่านั้นแต่ยังเชื่อมโยงไปถึงชุมชนชาวบ้านที่อยู่แวดล้อมวัดด้วย และเมื่อนึกถึงศีลธรรมของผู้คนจึงสามารถโยงไปถึงระบบความสัมพันธ์ทางสังคมในวิถีชีวิตของผู้คนที่มิต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้ด้วยเช่นกัน

การเรียนรู้ธรรมชาติดับการเรียนรู้ทางพุทธศาสนาในสายตาของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ จึงเป็นสิ่งที่แยกไม่ออกระหว่างการพึงพาธรรมชาติในการดำเนินชีวิตกับการเรียนรู้หลักศีลธรรมในทางพุทธศาสนา เพราะชาวบ้านเชื่อว่าศีลธรรมนั้นเป็นสิ่งที่เกิดจากความต้องการเห็นสังคมตั้งอยู่บนรากฐานของความเท่าเทียมและไม่เอารัดเอาเปรียบกัน ดังนั้นการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กันจึงเป็นความกรุณา การไม่เบียดเบียนกันจึงเป็นความเมตตา ความสามัคคีกันจึงเป็นปิตุสวณยังใหญ่ในสายตาของชาวบ้านในการช่วยเหลือกันตามหลักการสงเคราะห์ในทางพุทธศาสนา ที่สำคัญการ

รักษาไว้ซึ่งทรัพยากรท้องถิ่นผ่านการประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาจึงเท่ากับเป็นการกระทำ ความกตัญญูต่อดั้งเดิมชาติและบรรพบุรุษไปด้วยพร้อมๆกัน

โลกทัศน์มุมมองเช่นนี้จึงเป็นระบบการเรียนรู้พุทธศาสนาแบบชาวบ้านที่ สอดคล้องกับท้องถิ่น ซึ่งเป็นระบบการเรียนรู้ที่มีได้มีจุดมุ่งหมายทางศาสนาหรือเป็นตัวเชื่อม ระหว่างบุคคลกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์สูงสุดแต่เพียงประการเดียวเท่านั้น หากยังเป็นเครื่องมือสร้าง ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับชุมชนและสิ่งแวดล้อมด้วย ซึ่งในทางพุทธศาสนาเรียกกระบวนการ ความสัมพันธ์ในลักษณะนี้ว่าเป็นการเรียนรู้แบบ “ไตรสิกขา” นั่นเอง (กฤษณ์ สุวันตา, 2548)

4.2.4.4 ทรัพยากรท้องถิ่นในมิติพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน

ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ มีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับพุทธศาสนา ทั้งในทางตรงและ ทางอ้อม โดยเฉพาะความสัมพันธ์ในมุมมองด้านพุทธศาสนาแบบชาวบ้านที่มีต่อทรัพยากรท้องถิ่น นั้น ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญต่างมีความเชื่อร่วมกันอยู่อย่างหนึ่งว่าพุทธศาสนาเป็นเขตแห่งบุญส่วน ระบบผีเป็นแดนแห่งอำนาจ ในที่นี้จะขอกล่าวถึงมุมมองของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญที่มีต่อ ทรัพยากรท้องถิ่นตามหลักแนวทางพุทธศาสนาแบบชาวบ้านเท่านั้น และอย่างที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ความเชื่อเรื่องพุทธศาสนาของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญนั้นแยกไม่ออกจากความเชื่อเรื่องผี จนกระทั่ง บางครั้งก็กลายเป็นเรื่องเดียวกันในสายตาของชาวบ้าน ดังที่พ่อปึก ชมภู (2552) ได้ให้ข้อมูล สัมภาษณ์ว่า “ผีกับพุทธก็ไม่ได้ห่างไกลกัน เพราะผีที่ติดนั้นก็ไหว้ศาสนาพระพุทธเจ้าเหมือนกัน หิ้ง ผีก็จะต้องอยู่ต่ำกว่าหิ้งพระ ขนาดเจ้าทรงทั้งหลายยังหยุดในวันพระเช่นกัน เพราะทั้งผีและพุทธก็ สอนให้คนทำความดี เวลาเราจะทำบุญให้ผีแดนพ่อเกิดแม่เกิดนั้นเรายังต้องไปทำบุญที่วัดเลย ประเพณีหลายอย่างในบ้านนี้จะกระทำร่วมกันทั้งพุทธและผีไม่ได้มีอะไรต้องขัดแย้งกัน บ้านมี พระ วัดก็มีผี (ผีเสื้อวัด) ต่างพึ่งพาอาศัยกัน”

วัฒนธรรมการนับถือพุทธศาสนา ที่เจือปนด้วยความเชื่อเรื่องผีของชาวบ้าน โพธิ์ทองเจริญนั้น หากมองในมิติโดยรวมแล้ว จะเห็นถึงระบบความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างเป็น บูรณาการ จากการศึกษากระบวนการความเชื่อด้านพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรท้องถิ่นนั้น ล้วน พบว่าชุมชนแห่งนี้มีประเพณีและพิธีกรรมที่ปลูกฝังคนให้รู้จักเคารพธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มากมาย โดยเฉพาะประเพณีสงกรานต์ที่ชาวบ้านจะต้องมาร่วมกันทำความสะอาดวัดวาอารามและ บ้านเรือนของตนเองให้สะอาดเรียบร้อย ที่สำคัญก็คือในช่วงนี้ชาวบ้านจะพากันขนทรายเข้าวัดตาม ประเพณีที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาอย่างช้านาน จากการสังเกตการณ์ขนทรายเข้าวัดนั้นทำให้ผู้วิจัยเข้าใจ ว่าเป็นการรักษาระบบนิเวศลุ่มน้ำได้เป็นอย่างดี เพราะชาวบ้านที่นี้จะช่วยกันขุดลอกลำเหมืองที่ ดินเงินด้วย ที่เป็นทรายก็จะนำไปไว้ที่วัด ดินและทรายส่วนอื่นๆชาวบ้านก็จะนำไปถมในบริเวณที่

ลุ่มต่างๆ ตามถนนหนทางบ้าง ตามคันเหมืองสองฝั่งลำน้ำที่ทอดกว้าง พร้อมไปกับการช่วยกันปลูกต้นไม้ (วันที่ 15 เมษายน) การปล่อยนกปล่อยปลากลับคืนสู่ระบบนิเวศ การกระทำเหล่านี้ไม่ได้มีการสอนโดยตรงแต่ชาวบ้านจะเรียนรู้ผ่านการเข้าร่วมกิจกรรมทางพุทธศาสนามาตั้งแต่เด็กๆ

การนับถือและการปฏิบัติตามประเพณีพื้นบ้านทางศาสดังกล่าวจึงสะท้อนถึงวิถีชีวิตของผู้คนที่ดำรงอยู่ร่วมกันและพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันภายใต้ขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อ บนพื้นฐานโลกทัศน์เดียวกัน จึงทำให้ระบบคุณค่า ระบบวิถีคิด ในการดำรงชีวิตของชุมชนมีความเชื่อเรื่องผีและความเชื่อทางพระพุทธศาสนาโดดเด่นอยู่ในนั้นอย่างเชื่อมโยงเป็นพลวัตร พระครูสมมิตร สมจิตโต (2552) ท่านได้เล่าว่า “บ้านโพธิ์ทองเจริญในสมัยก่อนนั้นยังเป็นทุ่งนาป่าเขามากด้วยผีसांगและเชื่อไส้ต่างๆ ความรู้และวิทยาการใหม่ๆ ก็ยังไม่มากมายกว้างขวาง ดังเช่นปัจจุบัน ผู้คนส่วนมากยังดำรงชีวิตในวิถีดั้งเดิม นั่นคือการผลิตเพื่อยังชีพ อยู่กับฟ้ากับฝน อยู่กับทุ่งนาป่าเขา อยู่กันภายในหมู่บ้านซึ่งผู้คนยังแนบแน่นกับความศรัทธาความเชื่อ ที่สืบเนื่องกันมาแต่โบราณนานนม ความศรัทธาความเชื่อแบบวิทยาศาสตร์ยังไม่แพร่หลาย ความเชื่อแบบศาสนาซึ่งศาสนาพุทธก็ไม่ใช่พุทธสายปัญญาแบบที่พระพุทธเจ้าตั้งใจสั่งสอน แต่เป็นพุทธที่ปะปนด้วยผีที่มีมาแต่เดิม ความเชื่อเรื่องผีมีมาก่อน ผีแนบมานาน จนแม้เมื่อพุทธเข้ามา ความเชื่อแบบพุทธก็ไม่อาจ กลบกลืนความเชื่อเรื่องผีได้โดยสิ้นเชิง แต่เกิดเป็นการผสมผสาน จนทำให้กลายเป็นพิธีกรรมแบบพุทธผี ผีช่วยรักษาป่ามานานแล้ว พอมาได้รับการดองยาด้วยสิลธรรมจากพุทธอีก จึงทำให้ชาวบ้านมีความแนบแน่นกับสิลธรรมกับการใช้ประโยชน์จากป่าเขามากยิ่งขึ้น ”

และจากการสังเกตบ้านเรือนของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ผู้วิจัยพบว่าชาวบ้านที่นี่ยังมีการแขวนดาแล้วเหนือประตูบ้านกันอยู่ และมีสิ่งที่แสดงให้เห็นการยอมรับพระพุทธศาสนา และการดำรงอยู่ของความเชื่อเรื่องผีที่หลอมรวมกันได้อย่างลงตัว โดยชาวบ้านจะมีหิ้งพระและหิ้งผีอยู่ในบ้านหลังเดียวกัน หากแต่ผีต้องอยู่ต่ำกว่าพระพุทธรูป รวมทั้งเวลาการเลี้ยงผีเสื่อบ้านเวลาที่มีการทรงเจ้า ม้าจีก็ต้องไหว้พระก่อนเสมอทุกครั้ง เป็นต้น รูปแบบดังกล่าวจึงเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการด้านภูมิปัญญาระหว่างพุทธและผีของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญได้เป็นอย่างดี จากการศึกษาพุทธศาสนาแบบชาวบ้านกับความเชื่อเรื่องผีนั่น ผู้วิจัยพบว่าระบบความเชื่อทั้งสองต่างก็พึ่งพาอาศัยกันอยู่มาก กล่าวคือ “ในทางสิลธรรมส่วนบุคคล พุทธศาสนาเป็นผู้รับผิดชอบ ในทางสิลธรรมส่วนสังคม ผีเป็นผู้รับผิดชอบ สองอย่างนี้จึงขาดกันไม่ได้ ” บทบาทหน้าที่ทางสังคมเช่นนี้จึงสามารถทำให้วิถีชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญดำรงสืบทอดมาได้อย่างยาวนาน นอกจากนี้ในเชิงอุดมคติ ผีและพุทธยังแบ่งหน้าที่กันในอีกลักษณะหนึ่ง คือในขณะที่จุดหมายสูงสุดของพุทธศาสนาอยู่พ้นโลกหรือเหนือโลก (ตามความหมายทางธรรม) แต่ผีช่วยให้ผู้คนในชุมชนรู้สึกถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ นั้นมิได้อยู่ไกลเกินเอื้อม แต่หากอยู่ใกล้ชิดกับชุมชนนั่นเอง และสามารถขอความ

ช่วยเหลือเพื่อให้เกิดความเข้าใจได้ในโลกนี้ แต่ทั้งนี้ต้องมีเงื่อนไขว่าบุคคลต้องยึดมั่นอยู่ในหลักศีลธรรมของพระพุทธศาสนา ในมิตินี้พุทธศาสนาจึงอาศัยศีลเป็นสื่อเข้าหาธรรม และขณะเดียวกันศีลก็ต้องอาศัยการค้ำจุนจากทางพระพุทธศาสนา ศีลกับพุทธจึงควบคู่อยู่เคียงกันมาได้อย่างยาวนาน

ความสัมพันธ์สองระบบความเชื่อนี้เป็นรากฐานที่สำคัญในการปลูกฝังให้คนตระหนักถึงคุณค่าทรัพยากรท้องถิ่นผ่านการใช้ประโยชน์และการรักษาร่วมกัน จนกลายเป็นโลกทัศน์แบบชาวบ้านที่เชื่อว่าการรักษาสิ่งแวดล้อมเป็นการทำความดี และเป็นบุญอย่างหนึ่งในทางพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุนี้ทรัพยากรท้องถิ่นในชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญจึงยังคงอยู่รอดมาได้จนถึงปัจจุบัน

4.2.4.5 ระบบคุณค่าเชิงพุทธ: ภูมิปัญญาและจิตวิญญาณในการรักษาสิ่งแวดล้อม

โลกทัศน์พุทธศาสนาแบบชาวบ้านของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญนั้น ในปัจจุบันผู้วิจัยพบว่ามีอิทธิพลต่อผู้คนในชุมชน โดยเฉพาะการใช้มิติทางศีลธรรมมาอธิบายมิติทางสังคมให้กว้างขึ้นของพระสงฆ์อย่างรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง ดังที่พระครูสมมิตร สมจิตโต (2552) ได้กล่าวว่า “ การฆ่าสัตว์ตัดชีวิตนั้นเป็นบาป ซึ่งแนวคิดนี้ปัจจุบันมองแคบเหลือแค่เพียงเรื่องบุคคลเท่านั้น แต่ความเป็นจริงก็คือควรอธิบายมิติศีลธรรมข้อนี้ให้ครอบคลุมถึงสิ่งที่เป็นธรรมชาติด้วย หมายความว่า มิใช่เป็นบาปแค่เพียงการทำร้ายชีวิตของมนุษย์และสัตว์เท่านั้น หากแต่การทำลายธรรมชาติ เช่นการตัดไม้ทำลายป่าก็ย่อมถือว่าเป็นผิดศีลธรรมด้วย ทั้งนี้ก็เพราะว่าต้นไม้ก็เป็นสิ่งมีชีวิตด้วย ” แนวคิดเรื่องศีลธรรมกับชุมชนจึงเป็นเรื่องที่สำคัญมาก เพราะศีลธรรมจะเป็นกลไกหนึ่งที่จะช่วยให้คนตระหนักถึงความเป็นส่วนรวม เพราะการกระทำของบุคคลอาจจะส่งผลกระทบต่อคนอื่นได้นั่นเอง ซึ่งความคิดดังกล่าวข้างต้นนั้น พ่อม้า สุรนันทา (2552) ได้ให้ข้อมูลเสริมกับผู้วิจัยว่า “ คนแต่ก่อนถือว่า “ชีวิต” เป็นทั้งศีลธรรมและกฎหมายของชุมชนด้วย เพราะถ้าหากมองเพียงศีลห้า ชาวบ้านยังไม่ค่อยกลัวเพราะมันเป็นเรื่องของคนไหนคนนั้น แต่ถ้าผิดชีวิตขึ้นมามันจะส่งผลเดือดร้อนกว่าศีล เพราะในสายตาชาวบ้านการฆ่าสัตว์เพื่อทำกินนั้นมันเป็นเรื่องปกติในวิถีชาวบ้าน แต่การล่วงละเมิดจนก่อให้เกิดชีวิตอื่นตาย เพราะชีวิตบางอย่างนี้แก้ไขไม่ได้คนทั้งหลายก็จะพลอยเดือดร้อนไปด้วย ซึ่งหากมอง “ชีวิต” ในอีกมิติหนึ่ง การทำลายธรรมชาติก็คือการทำลายวิถีชีวิตชุมชนไปด้วยพร้อมๆ กันอย่างปฏิเสธมิได้ โลกทัศน์แนวคิดทางพุทธศาสนาในปัจจุบัน กับโลกทัศน์ความเชื่อพุทธศาสนา (ที่แฝงด้วยศีล) ของชุมชนในอดีตจึงแตกต่างกันอย่างลิบลิ้น เนื่องจากว่าผู้คนในอดีตมิได้ปฏิเสธมิติทางจิตวิญญาณ โลกทัศน์ความเชื่อของชุมชนในอดีตนั้น ต้นไม้จึงพูดได้ สัตว์พูดได้ เทวดามีตัวตน ผีมีชีวิต ฯลฯ ทำให้วิถีชีวิตและสิ่งแวดล้อมของชุมชนมีพลังและความหมายบางอย่าง

แฝงอยู่ เพราะทรัพยากรท้องถิ่นทั้งหมดเป็นของส่วนรวมที่มีได้หมายถึงคน สัตว์ พืช แต่เพียงอย่าง เดียวแต่ยังเป็นภพแห่งที่อยู่อาศัยของเทวดา ภูตผีปีศาจ รวมไปถึงญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้วด้วย ระบบคุณค่าดังกล่าว จึงเป็นองคาพยพแห่งวิถีคิดของคนมีต่อธรรมชาติส่วนรวมอย่างมีความหมาย ที่ถูกปลูกฝังอยู่ในวิถีคิดของคนผ่านกลไกต่างทางสังคม จนเกิดการยอมรับร่วมกัน “คนแต่ก่อน จะไม่ตัดไม้ใหญ่ เพราะถือว่าต้นไม้ใหญ่มีผีและมีคุณค่าต่อคนและสัตว์มาก หากไปตัดทำลายจะเกิด เป็นบาปใหญ่หลวง ในธรรมมาลย์โศคโลกก็กล่าวไว้ชัดเจนว่า อย่าได้ตัดไม้ศรียาโพธิ์ อย่าได้ฆ่า แก้วโกฏีเจดีย์ เพราะถือว่าเป็นกรรมหนัก คนก็เลยกลัวไปถึงการตัดไม้เก่าไม้เดิมต้นอื่นๆด้วย เพราะ บางครั้งอาจมีอันเป็นไปถึงชีวิตได้ ไม่เจ็บป่วยใหญ่ก็จะเป็นไข้นอนยาว อีกอย่างเพราะในต้นไม้ เหล่านั้นคนที่นี่เชื่อว่ามีผีอยู่ และบางต้นก็เคยมีคนเห็นผีที่รักษาปรากฏตัวให้เห็นอยู่บ่อย คนจึงกลัว กัน ถึงไม่กลัวก็ไม่มีใครกล้า” (ทองสุข สายคำมูล, 2552)

ระบบความเชื่อทางจิตวิญญาณของคนในชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญดังกล่าวจึง ไม่แยกออกจากมิติทางสังคม เนื่องจากอุดมคติทางพุทธศาสนามีหลายระดับชั้น คือมีทั้งระดับ โลกียะ และระดับโลกุตระ ที่ชุมชนสามารถสัมผัสได้ถึงในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ ผ่านคติความเชื่อเรื่อง โลกหน้า การไม่ละเลยความเชื่อเรื่องโลกหน้าของผู้คนในชุมชนนี้เอง จึงเป็นพลังที่สำคัญที่ทำให้ การรักษาทรัพยากรท้องถิ่นดำเนินไปอย่างเข้มแข็ง หลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน จึงไม่ได้ละเลยหรือมองข้ามมิติทางจิตวิญญาณ แต่กลับให้ความสำคัญอย่างยิ่งในฐานะที่เป็นอุดม ธรรมอย่างหนึ่งของชีวิตเลยทีเดียว ดังที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2539) ได้กล่าวไว้ว่า “...สังคมและชาติ หน้านั้นเป็นแนวคิดเดียวกัน เพราะชาติหน้าคือสิ่งที่ตัวเราหรือคนที่เรารักจะไปผูกไปเกิดในอนาคต อย่างเดียวกับความยั่งยืนทางสังคมก็คือที่ ๆ เราจะฝากฝังลูกหลานของเรา ซึ่งก็คือตัวตนของเรา นั้นเอง และคนที่เรารักเอาไว้ในนั้นในอนาคตเช่นเดียวกัน...”

มิติโลกหน้าก็คือการตระหนักถึงความรับผิดชอบต่อความเป็นไปของอนาคต การรักษาวัฒนธรรมชุมชน และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมไว้ให้กับลูกหลานของคนในอดีตจึงเป็นบุญ ในทางพุทธศาสนาอย่างหนึ่งที่จะประกันถึงความมั่นคงปลอดภัยในการดำรงชีวิตของลูกหลานเมื่อ บรรพบุรุษล่วงลับไปแล้วนั่นเอง การสอนพุทธศาสนาโดยคำนึงถึงมิติทางสังคมบนรากฐานความ เชื่อเรื่องโลกหน้าของผู้คนในอดีตจึงมิใช่ความมกมายหากแต่เป็นการสร้างสำนึกในทางศีลธรรม มากกว่าการข่มขู่ ดังที่พ่อหนานบุญเพิ่ม นิล๊ะนันท์ (2552) ได้กล่าวว่า “ การสอนศีลธรรมของ พระสงฆ์ หรือคนเฒ่าคนแก่ นั้น ถ้าจะไม่พูดถึงโลกหน้าเลยก็ไม่ดี รวมถึงต้องชี้แจงบอกกล่าวถึง สังคมที่เป็นอยู่ในทุกวันนี้ด้วยว่า มันเป็นอย่างไรมาก่อน เพราะระบบธรรมชาติบ้านเราที่เห็นกันอยู่ทุกวันนี้ นั้น ก็เป็นความจริงของโลกอย่างหนึ่ง เพราะมันจะเป็นสถานที่เกิดของลูกหลานของเราในวัน

ข้างหน้า และเป็นแหล่งที่ทำให้เราเองสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ หากเราไม่ช่วยกันรักษาแล้วเทวดาที่ไหนจะมาช่วยเรา ”

การคำนึงถึงปัจจัยทางสังคมและสิ่งแวดล้อมของผู้นำชุมชนและผู้อาวุโสจึงเป็น การจรรโลงส่งเสริมระบบคุณค่าด้านศีลธรรมทางพุทธศาสนาของชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญให้มี ความมั่นคงแข็งแรงไปในตัว ทั้งนี้เมื่อชุมชนตระหนักว่าระบบคุณค่าแห่งศีลธรรมนั้นไม่ใช่เป็น เรื่องของปัจเจกบุคคลอย่างเดียว แต่หากยังมีผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อมเข้ามาเกี่ยวข้อง ด้วย ระบบศีลธรรมก็จะขยายไปสู่ความเห็นอกเห็นใจกัน ความเห็นอกเห็นใจกันนี้เองที่เป็นแก่นแท้ ของพลังชุมชนในการก้าวไปสู่การแก้ไขปัญหาร่วมกัน การปลูกฝังและส่งเสริมศีลธรรมในทาง พุทธศาสนาของชุมชน จึงมิได้หยุดอยู่แค่การปลูกฝังให้ทำความดีเท่านั้น หากยังต้องพยายาม สร้างสรรค์สิ่งแวดล้อมให้เอื้อต่อการมีศีลธรรม พร้อมๆ กับการส่งเสริมให้ทุกคนในชุมชนได้มี ส่วนร่วมสร้างสรรค์สังคมบนพื้นฐานความเชื่อทางพุทธศาสนา เพื่อให้ชุมชนมีสภาพแวดล้อมที่ดี มิใช่มุ่งเน้นแต่การทำความดีเฉพาะบุคคลโดยไม่ใส่ใจต่อปัญหาสังคมและสิ่งแวดล้อมเลยก็หาไม่

4.2.4.6 พิธีกรรมทางศาสนาและการต่อรองของชุมชน

ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญกับความเชื่อทางศาสนา เป็น บริบทที่มีความซับซ้อนหลากหลาย เนื่องจากมุมมองของคนส่วนใหญ่ในปัจจุบันมักจะมองพุทธ ศาสนาและความเชื่อเรื่องผี อันเป็นรากฐานแห่งภูมิปัญญาท้องถิ่นว่าเป็นความเชื่อที่หยุดนิ่งและ แปรลกแยกจากชุมชน โดยความเป็นจริงกระบวนการเหล่านี้มีการเคลื่อนไหว และเปลี่ยนแปลงอยู่ ตลอดเวลา คือเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขทางเศรษฐกิจและสังคม และในความเป็นจริง ความเชื่อ เรื่องผีและพุทธศาสนาเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีพลวัตรและหน้าที่ของมันเองเช่นกัน กล่าวคือ ในทางศีลธรรมส่วนบุคคล พุทธศาสนาเป็นผู้รับผิดชอบ ในทางศีลธรรมส่วนสังคม ผีเป็นผู้ รับผิดชอบ สองอย่างนี้จึงขาดจากกันไม่ได้ เพราะทั้งสองสิ่งนี้วางอยู่ท่ามกลางบริบททางสังคม ดังที่พ่ออุ่นเรือน ธิดา (2552) ได้กล่าวให้สัมภาษณ์ว่า “ เวลาที่ชาวบ้านจัดพิธีกรรมต่างๆขึ้นในวัด หรือในชุมชนนั้น เจตนาก็เพื่อดึงเอาชาวบ้านให้มาร่วมงานกัน เมื่อคนมากันเยอะดีลู่ทำนาก็จะให้ หลักคำสอนเพื่อเตือนสติให้ชาวบ้านสามัคคีกัน ชาวบ้านก็จะใช้งานพิธีกรรมนั้น แลกเปลี่ยนความรู้ กัน รวมถึงใช้เป็นสถานที่ประจักษ์แก่กันและกันด้วย...เมื่อคนรับรู้ปัญหาร่วมกันก็จะชักชวนกัน แก้ไข เช่นหากน้ำน้อยก็จะมีประชุมกันว่าจะจัดสรรกันอย่างไรในปีต่อไป หรือใครไปบุกรุกที่ดิน หน้าหมู่บ้านหรือตัดไม้ที่ไหนก็จะมี การขอร้องกัน เป็นการพูดคุยแบบคนภายในไม่ได้มีการทะเลาะกัน “

หมายความว่าขณะที่พิธีกรรมเป็นสื่อชาวบ้านเข้าสู่จุดหมายทางศาสนา ชุมชนก็ปรับพิธีกรรมให้เป็นเครื่องมือรับใช้จุดหมายทางสังคมด้วย “ เช่นการเอามือเอววัน การ

ลงแขก การสร้างเหมืองฝาย การปลี่ยนยกปลอยปลา การปลูกต้นไม้ การสืบชาติสาขาน้ำ ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ล้วนสะท้อนให้เห็นถึงสาระและคุณค่าของพิธีกรรมความเชื่อทางศาสนาอันเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของมนุษย์ในการร่วมมือกันรักษาทรัพยากรท้องถิ่นและสิ่งแวดล้อมให้คงอยู่นั่นเอง ความสัมพันธ์ของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญจึงขึ้นอยู่กับภารกิจที่เกี่ยวพันกัน รวมถึงการขอร้องว่ากล่าวตักเตือนกันได้ด้วย เช่นจากการศึกษาพิธีกรรมการบวชป่าของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญนั้น ผู้วิจัยพบว่าการบวชป่าของชาวบ้านนั้นมิใช่การทำให้ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์หรือห้ามตัดต้นไม้เท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึงการสถาปนาพื้นที่นั้นให้กลายเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งชาวบ้านจะเข้าไปบุกรุกหรือทำไม้ได้ไม่งามไม่ได้ด้วย เพราะในการบวชป่านี้ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญไม่ได้แยกส่วนศีลธรรมออกไปจากการอนุรักษ์ป่าเลย การบวชป่าจึงเป็นการประกาศพื้นที่สาธารณะที่ใครก็ไม่สามารถครอบครองเป็นพื้นที่ส่วนบุคคลได้นั่นเอง

จากการบอกเล่าถึงประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาของชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญนั้นพบว่า ชุมชนได้แสดงให้เห็นเป็นที่ประจักษ์ในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่นด้วยหลักความเชื่อพิธีกรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นต่อส่วนรวมได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะการบวชป่าต้นน้ำ ซึ่งภูมิปัญญาการบวชป่าต้นน้ำดังกล่าวของชุมชนหาได้จำกัดเพียงแบบแผนในการอนุรักษ์เท่านั้น หากแต่ยังลึกลงไปถึงระดับอุดมการณ์สำนึกต่อวิถีชีวิตด้วย ดังที่แสงวรรณ ปวงจักรทา (2552) ได้กล่าวว่า “ที่ชาวบ้านมาร่วมกันบวชป่าต้นน้ำก็เพราะว่ามีนายทุนเข้ามาสัมปทานทำเหมืองระเบิดหิน จนพื้นที่บ่อหินลึกมากและลามเข้าไปในพื้นที่ป่าชุมชนเรื่อยๆ โดยที่ชาวบ้านก็ไม่ทราบว่ที่ป่าของชุมชนไปเป็นของโรงโม่หินตั้งแต่เมื่อไหร่ ชาวบ้านเดือดร้อนกันมากเพราะพื้นที่ป่าที่ถูกบุกรุกมากขึ้นเรื่อยๆ โรงโม่หินก็มาถ่มน้ำแม่ฮ่องฮักแล้วดึงน้ำไปใช้ในกิจกรรมของโรงโม่หินอีก ทำให้ชาวบ้านต้องรวมตัวกันลุกขึ้นมาทวงคืนพื้นที่ป่าต้นน้ำคืน ชาวบ้านสู้ด้วยกฎหมายไม่ได้ก็ต้องสู้ด้วยพิธีกรรมนี้แหละ ใครมาเอาป่าที่บวชก็ขอให้มันมีอันเป็นไปก็แล้วกัน”

การบุกรุกจากนายทุนนี้เอง ที่ทำให้ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญต้องหันมาร่วมตัวกันเพื่อรักษาผลประโยชน์ของชุมชน ด้วยการใช้อำนาจแห่งพิธีกรรมบวชป่าต้นน้ำมาเป็นเครื่องมือต่อรองกับกลุ่มโรงโม่ ผลที่ตามมาก็คือทำให้ชาวบ้านมีความสามัคคีกันมากยิ่งขึ้น และหันมาร่วมกันประกอบพิธีกรรมบวชป่าต้นน้ำทุกปี แม้ว่าปัจจุบันกิจการโรงโม่ยังคงมีอยู่ แต่กิจกรรมของชาวบ้านก็ยังเข้มแข็งขึ้นทุกวันเช่นกัน โดยชาวบ้านจะทำพิธีเลี้ยงผีขุนน้ำไปพร้อมกับการบวชป่าต้นน้ำในช่วงเดือนเก้าเหนือของทุกปี ผลที่เกิดขึ้นตามมาก็คือป่าต้นน้ำของชุมชนฟื้นตัวขึ้นมารวดเร็ว สัตว์ป่าหลายชนิดเช่น กระรอก ไก่ และตัวแล่น (เหี้ย) ก็มีเพิ่มขึ้น ทำให้ชาวบ้านสามารถหาขายและนำมาทำอาหารเลี้ยงครอบครัวได้อย่างไม่ขาดสนจนเกินไป และสิ่งที่ทำให้ชาวบ้านพึง

พอใจกับพิธีกรรมในการบวชป่าขุนน้ำก็คือปริมาณน้ำในลำห้วยแม่ฮ่องฮักในช่วงหน้าแล้งมีปริมาณที่เพิ่มขึ้นมากกว่าเดิมหลังจากที่แห้งแล้งมาทุกปี

พิธีกรรมบวชป่าต้นน้ำโดยอาศัยความเชื่อทางศาสนาของชุมชนมาเป็นเครื่องมือในการจัดการอีกทางหนึ่ง จึงเป็นสิ่งที่สำคัญต่อการหลอมรวมสมาชิกในชุมชนให้หันกลับมาตระหนักถึงการรักษาป่าต้นน้ำได้เป็นอย่างดี เพราะความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นนั้นเป็นความสัมพันธ์ที่มีเงื่อนไขบางอย่างบังคับอยู่ เช่นหากไม่ช่วยกันก็จะเดือดร้อนกันไปหมดทั้งชุมชน พิธีกรรมที่เกิดขึ้นจึงมิได้เป็นเพียงกระแสชั่วคราว หากแต่เป็นการกอบกู้ชีวิตและศักดิ์ศรีของชุมชนให้ฟื้นกลับมาด้วยตัวของชุมชนเอง พิธีกรรมทางศาสนาของชุมชน บางครั้งจึงมิได้เป็นเรื่องเชิงอำนาจหรืออุดมคติแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่ยังเป็นกลไกที่สำคัญในการรวมกลุ่มสมาชิกให้หันมาร่วมกันแก้ไขปัญหามุมชนได้อย่างเยบยลด้วย

4.3 บทบาทและอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น

เป็นการศึกษาถึงพัฒนาการการใช้ประโยชน์ด้านต่างๆจากทรัพยากรท้องถิ่นของชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญผ่านมุมมองทางด้านประวัติศาสตร์การจัดการทรัพยากรท้องถิ่นของชาวบ้านในอดีต ว่าส่งผลอย่างไรต่อการจัดการใช้ประโยชน์ในยุคปัจจุบัน โดยมีสาระสำคัญในการศึกษาดังต่อไปนี้

4.3.1 การจัดการทรัพยากรที่ดินของชุมชน

จากการศึกษาการใช้ประโยชน์ที่ดินของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญนั้น ผู้วิจัยพบว่าชุมชนมีระบบความสัมพันธ์ในการเข้าถึงและใช้ทรัพยากรที่ดินของชาวบ้าน (รวมถึงทรัพยากรท้องถิ่นอื่นๆ) บนพื้นฐานของจารีตประเพณีและระบบสิทธิชุมชนมาอย่างยาวนาน ส่วนหนึ่งนั้นย่อมปฏิเสธมิได้ว่ามีพัฒนาการส่วนหนึ่งมาจากจารีตดั้งเดิมของชาวล้านนา ซึ่งจารีตธรรมเนียมของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญเกี่ยวกับการจัดการที่ดินนั้น สามารถแบ่งได้เป็น 2 ประเภทคือ

- 1) ที่ดินเพื่อการเกษตรของชาวบ้าน ได้แก่ที่นา ที่ไร่ และที่สวน
- 2) ที่ดินที่เป็นพื้นที่ป่า

การใช้ประโยชน์ที่ดินของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญในปัจจุบันนั้น พบว่าส่วนมากก็จะเป็นการใช้ประโยชน์จากที่ดินตามกฎหมายการครอบครองที่ดิน ที่ชาวบ้านได้มาจากการล้มยางป่าแล้วทางการออกเอกสารสิทธิให้ ในด้านหนึ่งก็เป็นที่ดินที่ได้จากมรดกตกทอด ซึ่งที่ดินเหล่านี้ถือว่าเป็นทรัพย์สินส่วนบุคคล แต่ในชุมชนยังมีการใช้ประโยชน์จากที่ดินที่เป็นทรัพยากรร่วมของชุมชนด้วย เช่น ริมสองฝั่งลำน้ำแม่ฮ่องฮักเป็นต้น ที่มีชาวบ้านเข้าไปใช้เป็นที่

เพาะปลูกทำมากิน ซึ่งทางกรมชลประทานถือว่าชาวบ้านเป็นผู้บุกรุกที่ดินสาธารณะ แต่ชาวบ้านก็แย้งว่าที่ดินเหล่านี้เป็นการเข้ามาใช้ประโยชน์อย่างชอบธรรมตามกฎหมายจารีตประเพณีพื้นบ้านที่ยึดถือสืบทอดกันมา พ่ออินทร สัมพันธ์ (2552) กล่าวกับผู้วิจัยว่า “ที่หัวไร่ปลายนา หากติดกับที่นาของใคร ก็ถือว่าเจ้านาเป็นผู้ที่สามารถใช้ประโยชน์ได้ มันเป็นธรรมเนียมที่ปฏิบัติกันมาตั้งแต่เก่าก่อน และชาวบ้านก็รับทราบกันดี...หากจะเข้าไปใช้ประโยชน์อันใดต้องบอกกับเจ้าของที่เสียก่อน ถึงแม้ว่าที่นั้นอาจจะไม่ใช่ที่ดินที่ถูกต้องตามกฎหมายแต่ที่ดินเหล่านั้นเขาก็เป็นผู้ดูแลรักษา ต้องให้เกียรติเขา”

การกล่าวอ้างดังกล่าวผู้วิจัยจึงได้ศึกษาถึงสิทธิชุมชนในการเข้าถึงทรัพยากรที่ดินในลำนนา พบว่าในเอกสารคำพิพากษาของศาลในคดีนี้จะกล่าวถึงสิทธิของสมาชิกในชุมชนด้วย ทั้งนี้เป็นไปเพื่อการควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่ดินรวมทั้งต้องเคารพและปฏิบัติตามกฎหมายจารีตประเพณีที่ยึดถือสืบทอดกันมา สิทธิของชุมชนในแง่หนึ่งจึงเรื่องของการดูแลรักษามากกว่าการครอบครอง (อย่างที่บ้านเราได้กล่าวอ้าง) และมุ่งทำประโยชน์ที่จะก่อให้เกิดผลผลิตมากกว่าการที่มองว่าเป็นอสังหาริมทรัพย์ดังเช่นปัจจุบัน

ในมังรายสาสตรบัณฑิตกว่า “บุคคลผู้ใดบุกรุกป่าฝ้างให้เป็นที่ดินที่ใช้ในการทำนาได้ บุคคลผู้ลงแรงคนนั้น ย่อมเป็นเจ้าของหรือมีสิทธิในที่ดินผืนนั้น” ส่วนทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆที่ไม่มีคนสร้างขึ้น แต่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ สมาชิกชุมชนทุกคนมีสิทธิเป็นเจ้าของร่วมหรือมีสิทธิใช้ร่วมในทรัพยากรเหล่านั้น เช่น น้ำ ที่ดิน ป่า สมุนไพร ของป่า สัตว์ป่า ฯลฯ ทั้งนี้เนื่องจากสังคมชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญเป็นสังคมเกษตรกรรม สมาชิกในสังคมจึงมีปฏิสัมพันธ์กับการเข้าถึง และการใช้ทรัพยากรท้องถิ่นร่วมกันตลอดมา รวมถึงได้ร่วมกันสร้างกฎเกณฑ์และสำนึกร่วมกันโดยให้ความเคารพและปฏิบัติตามกฎจารีตของ ชุมชน จนกลายเป็น “ระบบศีลธรรม” หรือ “อำนาจจริยธรรมในชุมชน” ซึ่งชุมชนได้กำหนดกฎเกณฑ์ในการจัดสรรทรัพยากรท้องถิ่นของชุมชน โดยคำนึงถึง “สิทธิร่วมในการใช้” เป็นสำคัญ เช่นกำหนดว่า ผู้ใดจะมีสิทธิในการใช้ทรัพยากร ผู้ใดไม่มีสิทธิใช้ หรือสมาชิกที่มีสิทธิในการใช้จะใช้อย่างไรเป็นต้น ดังที่แม่หลวงยุพิน สุวรรณดา (2552) ผู้ใหญ่บ้านโพธิ์ทองเจริญ ได้กล่าวว่า “เวลาจะตัดไม้ไปสร้างบ้านเรือน หรือใช้ในด้านอื่นๆ เช่น ทำคอกวัวคอกควาย ทำหำงนา จะต้องมาพิจารณากันก่อนว่าจะตัดกันตรงไหน หากเป็นริมฝั่งแม่น้ำก็จะไม่มีการอนุญาต จะด้วยการอ้างเหตุผลอย่างไรก็จะไม่มีการอนุญาต เพราะคนที่นี้ถือว่าต้นไม้เป็นสมบัติของคลังมีใช้ของคน หลายรายมีปัญหาอย่างนี้มากเพราะคนแต่ก่อนเขาให้ใช้ทำมาหากินหรือตัดไปทำฟืนบ้างเท่านั้นมิใช่คิดแบบถอนรากถอนโคน จะอนุญาตตัดไม้ใหญ่ก็ต่อเมื่อนำมาใช้ในกิจการส่วนรวมเท่านั้นเช่น สร้างสะพาน หรือนำไปสร้างสิ่งก่อสร้างสาธารณะในชุมชนเท่านั้น”

การอ้างสิทธิชุมชนผ่านระบบจารีตของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ จึงเป็นสิ่งที่เคยมีอยู่จริง และบางอย่างก็ยังคงดำรงอยู่ในชุมชนจนถึงปัจจุบัน เช่นเวลาจะใช้ประโยชน์จากที่ดินในกรรมสิทธิ์ของเพื่อนบ้านที่ไม่ได้ทำประโยชน์อะไรก็ยังคงมีปรากฏอยู่ในชุมชน ดังตัวอย่างการเลี้ยงวัวของบุญเลื่อน ชัยเทพ (2552) ที่กล่าวว่า “หลังจากเสร็จสิ้นฤดูกาลทำนา ที่นาเหล่านั้นชาวบ้านก็สามารถที่จะนำวัวควายเข้าไปเลี้ยงได้ตลอด โดยไม่ต้องขออนุญาต แต่ตั้งระมัดระวังไม่ให้วัวเหยียบกันนาเสียหาย หรืออาจเป็นบริเวณสวนที่ว่างเปล่าก็สามารถนำวัวควายไปเลี้ยงได้ แต่ต้องบอกกล่าวกับเจ้าของก่อน ส่วนบริเวณป่าก็สามารถปล่อยให้อยู่ที่นั่นเลยโดยไม่มีชาวบ้านคนใดมาไล่”

การใช้ประโยชน์ด้านที่ดินของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญจึงมิได้ขึ้นอยู่กับพื้นฐานของการดักดวงผลประโยชน์แต่เพียงฝ่ายเดียว หากแต่เป็นการใช้ประโยชน์บนพื้นฐานการรักษาที่ดินนั้นด้วย จากการสังเกตการเลี้ยงวัวควายของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ทำให้ผู้วิจัยมองเห็นความสัมพันธ์แบบเกื้อกูลกันอยู่ในการใช้ประโยชน์จากที่ดินนั้นด้วย เช่นพื้นที่นาที่ชาวบ้านนำวัวควายไปเลี้ยงนั้นก็จะได้รับปุ๋ยจากมูลสัตว์ไปในตัว หรือพื้นที่ป่าวัวควายก็จะช่วยฟื้นฟูป่าได้อีกทางหนึ่งดังที่เจริญ ยกคำ (2552) กล่าวว่า “การเอาวัวควายไปเลี้ยงในป่า เราไม่ได้เลี้ยงจุดเดียว แต่เราจะหมุนเวียนไปเป็นจุด วัวควายช่วยทำให้ดินร่วนและพอลูกไม้ตกมามันก็ช่วยเหยียบลูกไม้ให้ฝังลงดิน ไม้ยืนต้นต่างๆ หากวัวควายไปเหยียบบรากเป็นแผลจะช่วยกระตุ้นให้ต้นไม้แตกหน่อได้เร็วยิ่งขึ้น ” การใช้ประโยชน์จากที่ดินของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ จึงเป็นการช่วยส่งเสริมความหลากหลายทางชีวภาพไปพร้อมกับการรักษาผลผลิตของตนเอง การเข้าไปใช้ประโยชน์จึงต้องมีการจำแนกด้วยว่าใช้บริเวณไหน และใช้เพื่อทำอะไร ทั้งนี้หากการเข้าไปใช้ประโยชน์ด้านที่ดินนั้นอาจส่งผลกระทบต่อชุมชน ก็จะได้รับคำคัดค้านจากคณะกรรมการหมู่บ้าน และหากคณะกรรมการพิจารณาแล้วเห็นว่าไม่ส่งผลกระทบมากนักก็จะอนุญาตให้เข้าไปใช้ประโยชน์ได้เป็นต้น

หรืออีกมิติหนึ่งที่ผู้วิจัยได้สนทนากับพ่อหลวงวิรัตน์ ไลวรรณคำ (2552) อดีตผู้ใหญ่บ้านโพธิ์ทองเจริญว่า “เวลาที่เข้าไปใช้ประโยชน์จากที่ดินในพื้นที่ใดๆก็ตามของชุมชนจะต้องได้รับอนุญาตจากที่ประชุมหมู่บ้านเสียก่อน เพราะเป็นธรรมเนียมของหมู่บ้านมานานแล้วคือต้องให้เกียรติกับผู้อาวุโสในฐานะที่เป็นผู้มาก่อน การพิจารณาจัดสรรด้วยสภาหมู่บ้านนั้น จะให้ความสำคัญกับการครอบครองทรัพยากรในจำนวนจำกัดและจะต้องเข้าไปใช้ทำประโยชน์จริงๆ ไม่ใช่เพื่อนำไปขายต่อ เพราะหากนำไปขายต่อก็จะไม่สามารถจะไปถางเอาได้อีก เพราะถือว่าเขาเปรียบคนอื่น ” ดังนั้นการใช้ประโยชน์จากที่ดินของชาวบ้านในเบื้องต้นจะให้ความสำคัญกับการได้มาของที่ดินโดยการไม่สร้างความเดือดร้อนให้กับชุมชน หรือการไปล่วงละเมิดสิทธิของผู้อื่นก่อนเป็นอันดับแรก

ลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญนั้น ส่วนมากก็ เป็นไปเพื่อการเกษตรกรรมกันเป็นส่วนใหญ่ และดินที่นี้ก็ที่ดินร่วนเหมาะแก่การเพาะปลูกพืช พื้นที่ที่ชาวบ้านใช้เป็นแหล่งเพาะปลูกพืชนั้น จากการสัมภาษณ์พูดคุยกับพ่อหลวงวิรัตน์ ไสววรรณ คำ (2552) และชาวบ้านที่ประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรม และชาวบ้านทั่วไปที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน โพธิ์ทองเจริญ ทำให้สามารถแบ่งพื้นที่เพาะปลูกออกเป็นสองลักษณะ ได้แก่

1. พื้นที่ไร่ เป็นพื้นที่ที่อยู่บริเวณที่ราบหุบเขา และพื้นที่ลาดเอียงตามแนวเขา ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญบุกเบิกทำมาหากินมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ดังที่พ่อเลิศ สุทาโน (2552) ได้ให้ข้อมูลกับผู้วิจัยว่า “ บริเวณนี้เดิมทีเป็นพื้นที่ป่าเบญจพรรณ และป่าเต็งรัง พื้นที่เพาะปลูกส่วนใหญ่จะทอดแนวตามลำน้ำแม่ฮ่องฮัก เพื่อที่ชาวบ้านจะได้อาศัยแหล่งน้ำดังกล่าว ในการเพาะปลูก แต่ส่วนมากจะอาศัยน้ำฝนมากกว่า ทั้งนี้เนื่องจากปริมาณน้ำในลำน้ำแม่ฮ่องฮักใน ฤดูแล้งจะมีปริมาณน้อยไม่เพียงพอต่อความต้องการใช้น้ำในการเพาะปลูก พื้นที่ไร่ดังกล่าวจึงมัก ใช้เลี้ยงสัตว์มากกว่าเพาะปลูก ” พื้นที่ไร่ส่วนใหญ่ของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญจึงเป็นพื้นที่ที่จะใช้ทำ การเพาะปลูกในช่วงฤดูฝนเท่านั้น รวมถึงใช้เป็นเขตแนวกันชนในการแบ่งพื้นที่ป่าออกจากพื้นที่ทำ มาหากิน (ไม่นับรวมเข้ากับการทำมาหากินด้วยการหาของป่า)

2. พื้นที่นา เป็นแหล่งเพาะปลูกที่สำคัญของชุมชน เนื่องจากมีความอุดม สมบูรณ์ของดินและแหล่งน้ำ เพราะสามารถรับน้ำจากคลองชลประทานเขื่อนแม่กวงได้ตลอดทั้งปี จากการสัมภาษณ์พ่อบุญศรี และแม่จันทร์ สายคำมูล (2552) ซึ่งเป็นชาวบ้านในชุมชนและยึดอาชีพ ทำนาและปลูกผักขายตลอดปี ได้กล่าวถึงการใช้ประโยชน์ที่ดินในการเพาะปลูกว่า “ การเพาะปลูก พืชของชาวบ้านยังเป็นไปตามแต่ความพอใจของแต่ละคน พืชที่ปลูกส่วนมากจะเป็นชนิดที่ใช้ รับประทานกันอยู่เป็นประจำใน เช่น ผักกาด พริกหนุ่ม พริกชี้หนู ผักจืด ผักชี ผักป้อม หอมแดง กระเทียม ข้าวโพด และดอกคำฝอย (ดอกคำฝอย – จะนำไปขายและเก็บไว้ใช้ใน พิธีกรรมที่สำคัญๆของล้านนา) พื้นที่นาบางแห่งที่เจ้าของไม่ได้ทำการเพาะปลูก ก็จะใช้ในการ เลี้ยงสัตว์โดยการปล่อยน้ำเข้านาเป็นบางครั้ง เพื่อให้หญ้างอกงามเป็นอาหารของวัว ควาย รวมทั้ง เป็นการเพิ่มปุ๋ยในพื้นที่นาไปในตัวจากการถ่ายมูลของของวัวควายอีกด้วย”

และที่ดินในบริเวณสองฝั่งลำน้ำและทุ่งนานอกจากจะเป็นแหล่งผลิตข้าวและ พืชสวนแล้ว ยังเป็นแหล่งอาหารของชาวบ้านที่หาได้เองตามธรรมชาติด้วย จากการสอบถาม ชาวบ้านเกี่ยวกับผลผลิตที่ได้ประโยชน์จากบริเวณที่ดินเหล่านั้น ชาวบ้านบอกว่าผลผลิตเหล่านั้น จะขึ้นอยู่กับฤดูกาลเป็นสำคัญ ผลผลิตจากธรรมชาติพื้นบ้านจึงได้แก่ ปลา กบ เขียด นกหนู ไม้ค แดง แมงมัน ฯลฯ รวมทั้งพืชชนิดต่างๆ เช่น เห็ด หน่อไม้ ผักกูด ผักหนาม บอน ผักจุ่มป่า ผักกุ่ม ผักหมม ฯลฯ และพืชสมุนไพรเช่น ฟ้าทะลายโจร บิดปิวขาว บิดปิวแดง สารภี เครือขี้เหล็ก

ฯลฯ รวมทั้งไม้ขึ้นต้น และไม้ไผ่ที่ชาวบ้านได้อาศัยใช้ประโยชน์ในการจักสานและใช้ในการสร้างบ้านเรือนอีกด้วย

การจัดการทรัพยากรด้านที่ดินของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญนั้น เป็นการใช้ประโยชน์ในแง่ของความหลากหลายทางชีวภาพบนพื้นฐานระบบจารีตทางสังคม มากกว่าการเน้นถึงการใช้ประโยชน์ในเชิงระบบเกษตรกรรมแผนใหม่แต่เพียงอย่างเดียว ปัจจุบันชุมชนยังคงรักษาวิถีเกษตรกรรมพื้นบ้านให้ยังอยู่อย่างเข้มแข็งตามกฎหมายพื้นที่บ้าน ในการครองและสร้างระบบความสัมพันธ์กับสมาชิกในชุมชนภายใต้การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันอย่างเหมาะสม การใช้ประโยชน์ที่ดินของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญในด้านต่างๆจึงเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงพลังแห่งภูมิปัญญาพื้นบ้านตามระบบจารีตและการเคารพเชื่อฟังในระบบอาวุโส ที่ช่วยประสานก่อให้เกิดเป็นพลังทางสังคมของชุมชน ในการดำรงอยู่และพัฒนาองค์ความรู้ผ่านประสบการณ์ในระบบการผลิตและการแก้ไขปัญหาาร่วมกันของชุมชนอย่างมีความหมาย

4.3.1.1 ระบบการผลิตและความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน

ในอดีตที่ผ่านมา นั้น ระบบการผลิตของชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญเป็นวิถีการผลิตแบบยังชีพ ที่เคียงคู่มากับความพอเพียง และมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับการหมุนเวียนเปลี่ยนผ่านของฤดูกาล ที่ผู้คนในชุมชนแห่งนี้ได้สั่งสมบ่มเพาะประสบการณ์และพัฒนาการเรียนรู้ รวมถึงการประยุกต์องค์ความรู้ขึ้นจากการสังเกตและจากมวลประสบการณ์ ที่ได้รับการถ่ายทอดสั่งสมสืบต่อกันมารุ่นแล้วรุ่นเล่าจากบรรพบุรุษ ไม่ว่าจะเป็นเครื่องมือหรือวิธีการล้วนแล้วแต่สัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างกลมกลืน โดยมีรากฐานมาจากคติความเชื่อที่อ่อนน้อมถ่อมตัว มองเห็นตนว่าเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ทุกๆขั้นตอนของระบบการผลิต และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของชุมชนนั้น พบว่าล้วนแล้วแต่แฝงไว้ด้วยความคิด คติความเชื่อ และแรงศรัทธาอยู่ในนั้นทั้งมวล คงกล่าวได้ว่า “ข้าวเลี้ยงชีวิต พิธีกรรมเลี้ยงจิตใจ”

พ่ออุทธา บัวจัตติ (อ้างถึงใน, กฤษติ์ สุรนันทา, 2548) ได้พูดถึงการผลิตของชาวบ้านที่นี่ว่า ในระบบการผลิตแบบยังชีพ เดิมทีมิได้มุ่งอยู่กับคำว่าขาดทุนหรือกำไร แต่ปัจจัยที่สำคัญมากกว่านั้นก็คือ ความพอดีแห่งวิถีชีวิต ที่อาจเรียกได้ตามแนวทางแห่งการพัฒนาเศรษฐกิจแบบพอเพียงในปัจจุบันได้ว่า “พออยู่ พอกิน” คำว่าพออยู่พอกินของคนในอดีตนั้นย่อมหมายถึง “การยังอยู่ชีพได้ บนความยั่งยืนของธรรมชาติ ” แต่ชุมชนก็ยังมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นในชุมชนใกล้เคียงที่ต้องอาศัยอัตราการแลกเปลี่ยนตามมาอย่างปฏิเสธมิได้ แต่เป็นการแลกเปลี่ยนบนพื้นฐานของความเกื้อกูล และพึงพอใจในระบบความสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่ายที่มีให้กัน เช่น ชาวนาเอาข้าวแลกเตี๋ยใหม่จากช่างตีเหล็ก หรือช่างตีเหล็กกับตีมีดให้ชาวสวนเพื่อแลกกับกระบุง เป็นต้น

ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นการเอื้อเพื่อเผื่อแผ่เกื้อกูลซึ่งกันและกัน ขาดทุนหรือกำไรย่อมขึ้นอยู่กับความพึงพอใจของทั้งสองฝ่ายมิใช่การเอาเงินเป็นตัวตั้งคั่งคั่งเช่นปัจจุบัน

จากการวิเคราะห์แบบแผนการผลิตของชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญนั้น ผู้วิจัยพบว่าระบบการผลิตและวิถีคิดของชาวบ้านดังกล่าว เป็นโจทย์ที่ท้าทายการศึกษาในปัจจุบันมากมาย เพราะเขาสอนให้คนเคารพธรรมชาติมากกว่าการทำลายธรรมชาติ เขาสอนให้คนเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติมากกว่าการแปลกแยกจากธรรมชาติ จนสามารถน้อมนำเข้าสู่ความเข้าใจได้อย่างถ่องแท้ ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากรากฐานวิถีคิดของผู้คนและชุมชนที่มาจากการเคารพและสังเกตเข้าใจในธรรมชาติ และนำไปสู่การสั่งสม เรียนรู้ ถ่ายทอดสืบต่อกันมารุ่นแล้วรุ่นเล่า ความรู้พื้นบ้านเหล่านี้มิใช่ความมั่งงายไร้เหตุผลหากแต่เป็นภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้และการสังเกตของมนุษย์ ท่ามกลางบริบท เงื่อนไขทางสังคม และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมจนกลายเป็นประสบการณ์ของชุมชนในการสังเกตธรรมชาติอย่างลุ่มลึกนั่นเอง

วิถีชีวิต ระบบการผลิตของชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ จึงกลายเป็นบ่อเกิดแห่งความสัมพันธ์อันหลากหลาย เป็นการหลอมรวมผู้คนที่เกิดขึ้นท่ามกลางความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ที่สอนให้คนมีทักษะความรู้ มีความสมัคสมานสามัคคีกลมเกลียวเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนาน จนกลายมาเป็นวิถีชีวิต ทั้งนี้ครอบครัวชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญนับแต่อดีตนั้นเป็นระบบครอบครัวใหญ่ มีระบบเครือญาติที่นับเนื่องด้วยอาวุโส และการรวมขอมสูง ไม่ได้หมายถึงเฉพาะครัวเรือนเท่านั้น แต่ครอบคลุมชุมชนทั้งหมดที่มีแบบแผนทางสังคม และวัฒนธรรมร่วมกัน ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบและเอื้ออาศัยกันอยู่ตลอดเวลา ดังที่บุญเลื่อน ชัยเทพ (2552) ได้กล่าวกับผู้วิจัยว่า “ เวลาจะปลูกข้าวพ่อบ้านก็ต้องไปหาฤกษ์ยามจากผู้เฒ่าผู้แก่หรือพระสงฆ์องค์เจ้า ลูกชายอาจไปหาตัดไม้ไผ่มาให้พ่ออยู่ซึ่งเป็นคนจักตอก แม่บ้านสานกุ่ม (หมวก) และทำอาหารให้พ่อไปทำนา ลูกสาวอยู่บ้านปะชุนเสื้อผ้าของพ่อที่ฉีกขาด ซักผ้าที่เปื้อนโคลนของพ่อ น้องคนเล็กถือส้มถือข้องวิ่งตามพ่อหรือจูงควายให้พ่อไปทุ่งนา อาไปหาเกี่ยวหญ้าไว้ให้ควายพร้อมไปกับการซ่อมอุปกรณ์ในการทำนา แม่อยู่ไปขอคนในหมู่บ้านให้มาเอามือเอววันช่วยลงแขกคานา ซึ่งสิ่งเหล่านี้มันจะเกี่ยวพันกันไม่หนีหายไปไหน ”

ระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพาดังกล่าว ล้วนแต่สื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของบุคคลในระบบครอบครัวของชุมชน ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและระบบการผลิตได้เป็นอย่างดี ความสัมพันธ์ดังกล่าวจึงมีผลเชื่อมโยงไปถึงชุมชน และธรรมชาติแวดล้อมด้วย ระบบความสัมพันธ์ดังกล่าว มีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อระบบการผลิตที่จะต้องอาศัยเครื่องทุ่นแรงไม่ว่าจะเป็นอุปกรณ์ เครื่องมือ หรือแรงงานล้วนแล้วแต่เกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกันแทบทั้งสิ้น จากการอาศัยแรงงานในครอบครัวเป็นหลัก ก็เชื่อมประสานสู่แรงงานของสัตว์เลี้ยงด้วย เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย

ล้วนแล้วแต่บ่งบอกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งมีชีวิตอื่นที่ไม่ใช่คนได้อีกหลายมิติ เช่น ความรัก ความผูกพัน ความเมตตา ความเอื้ออาทร ฯลฯ ซึ่งได้แก่พฤติกรรมที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นจากภูมิปัญญาของมนุษย์ รวมทั้งมีความเชื่อ กฎเกณฑ์ ในเรื่องของการเลือกลักษณะสัตว์เลี้ยงนั้นด้วยว่า ควรเลือกสัตว์ลักษณะเช่นใดเข้ามาช่วยประกอบในการทำงานเป็นต้น ซึ่งถ้าเลือกไม่ดีก็จะมีผลต่อผลผลิตที่ได้รับด้วย ภาษาพื้นบ้านล้านนาจึงเรียกว่าเป็นการ “จืด” กระบวนการเหล่านี้จึงมีความละเอียดอ่อนมากเนื่องจากมีผลกระทบไปถึงระบบความเชื่อและสังคมโดยรวมด้วยหากเกิดการละเมิดขั้นตอนเหล่านั้น (อ้างถึงใน.กฤษศรี สุันดา,2548)

หากมีความขัดแย้งเกิดขึ้นในชุมชน (ชาวบ้านในชนบทพยายามหลีกเลี่ยงความขัดแย้งมากที่สุด) ระบบความสัมพันธ์ทางเครือญาติ กับระบบอาวุโส จะเข้ามามีบทบาทอย่างมากในการรอมชอมไกล่เกลี่ยเพื่อมิให้เรื่องราวลุกลามบานปลายออกไปมากขึ้น เนื่องจากชุมชนมีระบบเครือญาติเป็นห่วงโซ่ที่เชื่อมโยงถึงกันหากไม่รีบระงับ ระบบเครือญาติก็สามารถนำไปสู่การแบ่งฝักแบ่งฝ่ายได้อย่างรวดเร็ว ทำให้การประกอบกิจกรรมทางสังคมข่มอ่อนกำลังลงและส่งผลกระทบต่อแรงงานในการผลิต เช่น การเอามือเอาร่าง หรือการไปร่วมกิจกรรมงานประเพณีต่างๆ ของหมู่บ้าน (ทั้งนี้ถึงจะมีการว่าจ้างเป็นตัวแทน หากมีความขัดแย้งกันหรือไม่ถูกกันชาวบ้านก็จะไม่ยอมไปรับจ้างเช่นกัน) เพราะระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนเกี่ยวเนื่องไปถึงระบบต่างๆ ของชุมชนทั้งหมดอย่างปฏิเสธมิได้ ระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวจึงเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อนมากในวิถีการดำรงอยู่ร่วมกันของผู้คนในชุมชน เนื่องจากระบบการผลิตของชุมชนทั้งหมดล้วนตั้งอยู่บนพื้นฐานความสัมพันธ์แบบพึ่งพาที่ทุกหน่วยของชุมชนล้วนเป็นองคาพยพเดียวกันภายใต้สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมเดียวกัน

ระบบการผลิตของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญในอดีตจึงมีความสัมพันธ์กับระบบการแลกเปลี่ยนแบบเกื้อกูลและอิงอาศัยอยู่กับธรรมชาติ ซึ่งระบบเหล่านี้มีขั้นตอนที่ควรค่าต่อการศึกษา และมีการสืบทอดอยู่ในเนื้อตัวของชุมชนเอง ดังเช่นระบบการเอามือเอาร่างที่ยังคงมีอยู่ในวิถีเกษตรกรรมของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ที่เจริญ ยกคำจ (2552) ได้กล่าวว่า “ ทุกวันนี้ต้นทุนในการทำนาแต่ละครั้งสูงมากทั้งพันธุ์ข้าว และน้ำมันด่างก็แพง นี่ยังไม่นับรวมถึงปุ๋ยและยาอีกนะ ก็เลยต้องหันมาพึ่งการเอามือเอาร่างกันบ้างเพราะถึงยังไงเราก็ต้องอยู่กับการเกษตรกันอยู่แล้ว มาช่วยเอามือเอาร่างกันช่วยประหยัดเงินได้มาก และทำให้ชาวบ้านที่เป็นเกษตรกรเข้าใจกันและช่วยเหลือกันในด้านอื่นๆ ได้ดียิ่งขึ้นอีกด้วย ” หรืออย่างที่บุญเลื่อน ชัยเทพ (2552) ได้กล่าวให้สัมภาษณ์ต่อไปอีกว่า “ เมื่อก่อนหน้าสัก 4-5 ปีก่อน ชาวบ้านที่นี่ใช้ยาฆ่าหญ้าและแมลงกันมาก โดยเฉพาะเมื่อช่วงที่ข้าวกำลังเจริญเติบโตจะมีแมลงและวัชพืชมารบกวนมาก โดยเฉพาะหอยเชอรี่นี่เยอะมากเลย แต่พอมาระยะหลังชาวบ้านก็จะเอามือกันด้วยการมาช่วยกันเก็บหอยเชอรี่ร่วมกัน

แล้วนำไปหมักเป็นอีเอ็มรดต้นไม้ผล ทำให้ชาวบ้านลดต้นทุนเรื่องปุ๋ยกันมาก ส่วนหน้านั้นชาวบ้านที่นี้เดี๋ยวนี้ก็จะหันมาเลี้ยงวัวเป็นอาชีพเสริมกัน เรื่องหญ้าจึงมิใช่เป็นปัญหาอีกต่อไป “

การช่วยเหลือกันของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ จึงนำไปสู่การเรียนรู้ถึงผลดีผลเสียของวิธีการผลิตแบบสมัยใหม่ การเอามือเอาร่วมกันจึงเป็นเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างชาวบ้านไปด้วย เช่นการแลกเปลี่ยนเรื่องปัญหาจากการใช้ยาฆ่าแมลงในพื้นที่นา ที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพน้ำและสัตว์น้ำอย่างรุนแรง จนทำให้ชาวบ้านต้องขอร้องกันให้เลิกใช้ ดังที่วีระวงศ์ บุญตัน (2552) ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ ที่ต้องขอร้องกันก็เพราะผลที่ตามมาจากการใช้ยาฆ่าหญ้า ฆ่าหอยก็คือชาวบ้านประสบกับความไม่สบายกันเยอะ เพราะชาวนาที่นี้บางคนมีบาดแผลแล้วไปลงในนาข้าว ทำให้แผลได้รับสารเคมีจากจากยาฆ่าหญ้า ทำให้แผลลุกลามจนเรื้อรังรักษาไม่หาย ซึ่งชาวบ้านก็พูดกันว่าแต่ก่อนไม่เคยเป็นเช่นนี้ แต่พอใช้ยาคนจึงเริ่มเป็นกัน คนก็เลยกลัวกัน เพราะแม้แต่ปลา กบ และสัตว์น้ำอื่นก็เป็นผลตายกันเป็นเบือ จึงมีการประชุมกันเพื่อขอร้องให้เลิกใช้ ซึ่งชาวบ้านก็ให้ความร่วมมือกันดีมาก เพราะหลายคนเห็นแล้วก็เลยเกิดความกลัว ”

ระบบความสัมพันธ์ที่ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญเกื้อหนุนกันอยู่นี้ เป็นสิ่งที่ขึ้นจากสภาพทางเศรษฐกิจและการครองชีพของชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปตามกลไกจากระบบการตลาดจากภายนอก รวมถึงวิธีการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปจึงทำให้ต้นทุนในการผลิตของชาวบ้านต้องเพิ่มสูงขึ้นไปด้วย กลไกราคาสินค้าจากภายนอกชาวบ้านอาจจะต่อรองไม่ได้ แต่ชาวบ้านก็หันกลับมาลดต้นทุนการผลิตในด้านอื่นแทน เช่นการผลิตปุ๋ยหมักอินทรีย์ชีวภาพใช้เอง การเลี้ยงวัวควายให้ถ่านมูลแทนการฟืนฟืนด้วยปุ๋ยวิทยาศาสตร์เป็นต้น กระบวนการดังกล่าวเป็นการปรับตัวของชาวบ้านท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เริ่มส่งผลกระทบต่อค่าครองชีพของชาวบ้าน การหันกลับมาพึ่งพาทุนทางสังคมของชุมชนที่เหลืออยู่จึงเป็นการพึ่งพาตนเองด้วยอีกทางหนึ่ง

ระบบการผลิตกับความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนจึงเป็นสิ่งที่สำคัญที่ทำให้วิถีเกษตรกรรมของชาวบ้านยังดำรงอยู่ได้ ด้วยการช่วยเหลือเกื้อกูลกันแบบเครือญาติ วิธีการแบบนี้ช่วยให้ชาวบ้านในชุมชนเกิดความเห็นอกเห็นใจกัน และนำไปสู่การรวมตัวกันอย่างเข้มแข็งในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้อย่างทันที่ เช่นการร่วมกันซ่อมแซมเหมืองฝายที่ไม่ต้องรอการช่วยเหลือจากรัฐ รวมกลุ่มกันขุดลอกลำเหมืองโดยไม่ต้องใช้งบประมาณในการจัดจ้าง โดยชาวบ้านสามารถใช้แรงงานจากกลุ่มชาวบ้านเอง และใช้วัสดุที่หาได้ในท้องถิ่นโดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใดๆ เช่นการใช้ไม้ไผ่ทำฝายกันน้ำ และใช้ปากหลักป้องกันตลิ่งพังเป็นต้น ฝายดังกล่าวจึงเป็นผลงานที่เกิดจากความสัมพันธ์แบบเกื้อกูลของชาวบ้านแทบทั้งสิ้น สิ่งที่ตามก็คือระบบการผลิตของชุมชนย่อมเป็นไปได้อย่างราบรื่น โดยเฉพาะเรื่องการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญที่นับวันยิ่งเข้มแข็งขึ้นเรื่อยๆ อย่างน่าพอใจ ส่วนอีกด้านหนึ่งก็คือระบบการผลิตบนการเกื้อหนุนกันนี้ช่วย

ส่งเสริมให้ชุมชนรู้จักเรียนรู้และปรับตัวแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้อย่างชาญฉลาดเช่นจากที่จะใช้ยาฆ่าหญ้าหรือใช้ในการกำจัดหอยเชอรี่ แต่ชาวบ้านกลับรวมตัวกันเก็บหอยเชอรี่เอามาทำปุ๋ยหมักเพื่อใช้ในการเกษตรอื่นเพื่อลดต้นทุนเรื่องปุ๋ย ส่งผลให้สภาพแวดล้อมและทรัพยากรท้องถิ่นปลอดภัยจากสารพิษได้อีกทางหนึ่ง

4.3.2 การพึ่งพาใช้ประโยชน์จากที่ดินของชาวบ้านในปัจจุบัน

การใช้ประโยชน์ด้านที่ดินในการเพาะปลูกของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ในปัจจุบันนั้น พบว่าชาวบ้านที่ดินส่วนมากก็จะมีการใช้ประโยชน์จากที่ดินตามกรอบแนวทางกฎหมายใบถือครองที่ดิน ที่ดินของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญทั้งหมด จึงมีลักษณะการครอบครองเหมือนกันทั้งหมด เนื่องจากพื้นที่ทั้งหมดของชุมชนส่วนหนึ่งเป็นพื้นที่ ที่อยู่ติดกับเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ป่าขุนแม่กวาง ที่ดินส่วนหนึ่งของชาวบ้านจึงไม่สามารถนำไปซื้อขายเป็นสินทรัพย์ แลกเปลี่ยนได้ รวมถึงไม่สามารถนำไปใช้กู้เงินในระบบสหกรณ์การเกษตรได้ เพื่อนำเงินนั้นมาใช้ในการลงทุนด้านการเกษตรกรรมต่างๆ ของสมาชิก ซึ่งส่วนมากชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ก็จะนำเงินมาใช้ในการเพาะปลูกพืชชนิดต่างๆ เพื่อส่งขาย และใช้ในการเลี้ยงสัตว์ เช่น โคเนื้อ โคนม และเลี้ยงปลากระชัง เป็นต้น

แต่ชาวบ้านในชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ ก็ยังมีการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากที่ดินที่เป็นทรัพยากรร่วมของชุมชนด้วย เช่น ที่ดินริมสองฝั่งลำห้วยแม่ฮ้องฮัก และที่ดินในเขตพื้นที่ติดกับพื้นที่ป่าชุมชน เป็นต้น มีชาวบ้านเข้าไปใช้เป็นที่เพาะปลูกทำมาหากินได้ตามกฎจารีตประเพณีพื้นบ้านที่ยึดถือสืบต่อกันมา ดังที่พ่ออินทรี ไลวรรณคำ (2552) ได้กล่าวให้สัมภาษณ์ว่า “ชาวบ้านที่นี่มีตรอยที่ยึดถือสืบกันมาว่าที่ดินหัวไร่ปลายสวน หากติดกับที่ของใคร ก็ถือว่าเจ้าของที่เป็นผู้ที่สามารถใช้ทำประโยชน์ได้ มันเป็นธรรมเนียมที่ปฏิบัติกันมาตั้งแต่เก่าก่อน และชาวบ้านก็รับทราบกันดี และหากใครคนใดจะเข้าไปใช้ประโยชน์อันใดต้องบอกกับเจ้าของที่เสียก่อน ถึงแม้ว่าที่นั้นอาจจะไม่ใช่ที่ดินที่ถูกต้องตามกฎหมาย แต่ที่ดินเหล่านั้นก็ถือว่าเป็นสิทธิโดยประเพณีที่มีผู้ดูแลรักษา ต้องให้เกียรติเขา” การใช้ที่ดินเพื่อทำประโยชน์ของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญนั้น ถึงแม้ว่าจะให้สิทธิแก่ผู้ดูแลรักษาที่มีที่ติดกับผืนป่าและลำห้วยก็ได้หมายความว่าเจ้าของที่เหล่านั้นมีสิทธิในทรัพยากรเหล่านั้นทั้งหมดก็หาไม่ หากแต่ชุมชนจะมีธรรมเนียมปฏิบัติว่าเจ้าของที่จะต้องไม่บุกรุกเข้าไปในพื้นที่ป่าที่อยู่รอบๆบริเวณพื้นที่ไร่ (โดยการยึดถือเอาว่าเป็นที่ส่วนบุคคล) และต้องไม่ตัดต้นไม้ใหญ่ที่ขึ้นอยู่ในบริเวณที่ผืนป่าเหล่านั้น หรือหากมีที่ติดกับลำห้วยก็ไม่สามารถตัดไม้ที่ขึ้นอยู่ริมสองฝั่งลำห้วยได้ ดังที่พ่ออุทธา บัวชาติ(2552) ได้กล่าวให้สัมภาษณ์กับผู้วิจัยว่า “ ชาวบ้านเขาจะรู้กันเอง และการใช้ที่ดินข้างลำห้วยก็จะใช้เพาะปลูกผักสวนครัว

เล็กน้อยเท่านั้น ชาวบ้านก็จะสานรั้วล้อมรอบเอาไว้ป้องกันสัตว์และเป็นการใช้บอกเขตแดนว่าเป็นที่ของใคร (ตามสิทธิตามประเพณีที่ยึดถือเป็นมติร่วมของชุมชน โดยพื้นที่เหล่านี้มิได้มีผลทางกฎหมายใดๆทั้งสิ้น : ผู้วิจัย) ชาวบ้านที่ปลูกผักสวนครัว ก็จะใช้ปลูกผักสวนครัวเท่านั้นจะไปหักล้างถางเพิ่มขึ้นไม่ได้ และต้องไม่มีสิทธิไปตัดไม้ ขุดดิน หรือถมดินบริเวณรอบๆลำห้วยด้วย ”

ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ มีระบบความเชื่อข้อห้ามที่เกี่ยวข้องกับการหาทำเลที่ตั้งในการใช้ประโยชน์ด้านที่ดินในการผลิตด้วย จากการสนทนากับพ่ออุ่นเรือน ธิดา พ่ออินทร ไหลวรรณคำ พ่อหนานบุญเพิ่ม นิลตะนันท์ (2552) ท่านได้ให้ข้อมูลกับผู้วิจัยว่า ชาวบ้านที่นี่มีความเชื่อในเรื่องการเลือกที่ดินในการทำกินมาตั้งแต่ก่อนที่จะมาอยู่ที่นี้ด้วยซ้ำไปเพราะคนเฒ่าคนแก่ท่านได้สั่งสอนสืบต่อกันมาว่า 1) ห้ามเลือกพื้นที่ทำกิน ที่อยู่เหนือเขตที่มีน้ำผุดจากผืนดินหรือบริเวณต้นน้ำ (ขุนน้ำ) เพราะนั่นคือแหล่งน้ำซับที่เป็นต้นกำเนิดของลำน้ำ หากมีการละเมิดหรือบุกรุกพื้นที่บริเวณดังกล่าวเป็นที่ทำกินก็จะทำให้เกิดอาเพศและผิวน้ำจะลงโทษจนถึงแก่ความตาย และทำให้น้ำในลำห้วยแห้งและชาวบ้านก็จะพากันเดือดร้อนไปหมด เพราะบริเวณพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ป่าซับน้ำ และช่วยให้น้ำใช้ในการอุปโภคบริโภคได้ตลอดทั้งปี 2) ห้ามถางเนินเขาที่ลาดชันเพื่อใช้ในการปลูกพืชไร่ เนื่องจากพื้นที่บริเวณดังกล่าว จะเป็นพื้นที่ป่าที่มีสภาพชุ่มชื้นอุดมสมบูรณ์ เมื่อความชุ่มชื้นสะสมตัวมากพอ จะก่อให้เกิดน้ำสะสมอยู่ใต้ดิน รวมทั้งเมื่อฝนตกดินและรากของต้นไม้จะช่วยอุ้มน้ำไว้ รวมทั้งช่วยป้องกันมิให้ฝนชะหน้าดินให้พังทลาย ซึ่งอาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนและระบบนิเวศอย่างรุนแรงได้ เช่น โคลนถล่ม หรือน้ำป่าทะลักอย่างรุนแรง เป็นต้น 3) พื้นที่ที่มีลำห้วย 2 สาย จรดขึ้นไปหาหรือพื้นที่ที่เป็นจุดกำเนิดของลำห้วย 2 สาย (สบห้วย) ห้ามทำการเพาะปลูก เพราะชาวบ้านถือว่าพื้นที่ดังกล่าวเป็นบริเวณที่เป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำ หากมีการถางป่าทำไร่จะทำให้ลำห้วยแห้งเหือดลงได้และหากฝนตกลงลงมาก็จะทำให้ไม่มีต้นไม้มากักเก็บความชุ่มชื้นและอุ้มน้ำไว้ รวมถึงจะเกิดการชะล้างของตะกอนดินจากน้ำฝนทำให้ลำห้วยตื้นเขินไม่มีแหล่งกักเก็บน้ำตามระบบธรรมชาติ

การคัดเลือกที่ดินในการใช้ประโยชน์ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญดังกล่าว จึงขึ้นอยู่กับพื้นฐานระบบความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในการปลูกฝังให้คนรู้จักเคารพต่อระบบธรรมชาติอย่างมีเงื่อนไข การใช้ประโยชน์ด้านที่ดินของชาวบ้านจึงด้านหนึ่งจึงเป็นการผลักดันให้สมาชิกในชุมชนเกิดความเคารพต่อสิ่งเหนือธรรมชาติที่เป็นที่พึ่งทางจิตใจของชาวบ้านมาอย่างยาวนาน ท่ามกลางการดำรงอยู่ในวิถีธรรมชาติ ภูเขา ป่าไม้ สายน้ำ การเคารพนับถือวิถีแห่งธรรมชาติจึงเป็นวิถีการดำรงชีวิตที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนที่เชื่อมโยงไปถึงการป้องกันมิให้คนละเมิดสิทธิหน้าหมู่ของชุมชน เพราะในการใช้ประโยชน์จากที่ดินนั้นหากไม่จัดการให้คืออาจทำให้เกิดผลกระทบตามมาอย่างมากมาย เช่น ความแห้งแล้ง สัตว์ป่าหนีหาย ดินถล่ม และแหล่งอาหารและสมุนไพรลดลง

ฯลฯ เป็นต้น ส่วนการคัดเลือกที่ดินที่เหมาะสมในการทำกินของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญนั้น จากการสนทนากับวิรัตน์ ไลวรรณคำ (2552) อดีตผู้ใหญ่บ้าน ได้ทำให้ผู้วิจัยทราบถึงกระบวนการคัดเลือกที่ดินที่ใช้ในการเพาะปลูกว่า ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญจะเลือกใช้ที่ดินที่ติดอยู่กับสองฟากฝั่งลำห้วย และที่ดินพื้นราบระหว่างหุบเขา (ซึ่งมีน้อย) เนื่องจากบริเวณพื้นที่ริมลำห้วยนั้นจะอุดมไปด้วยปุ๋ยธรรมชาติที่เกิดจากการทับถมของตะกอนดินที่น้ำพัดมาและปุ๋ยจากการชะล้างในฤดูฝนที่จะไหลลงมาจากบนภูเขา ซึ่งน้ำก็จะช่วยพัดพาซากพืชซากสัตว์และแร่ธาตุต่างมาด้วย ทำให้การเพาะปลูกพืชต่างๆมีความอุดมสมบูรณ์ตามระบบธรรมชาติมากกว่าการพึ่งพาสารเคมีจากปุ๋ยวิทยาศาสตร์ ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศแม่น้ำอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

การใช้ประโยชน์ด้านที่ดินของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ จึงมิได้ขึ้นอยู่กับพื้นฐานของการดักดวงผลประโยชน์แต่เพียงฝ่ายเดียว หากแต่เป็นการใช้ประโยชน์บนพื้นฐานการรักษาที่ดินนั้นด้วย การใช้ประโยชน์จากที่ดินของชาวบ้าน จึงเป็นการช่วยส่งเสริมความหลากหลายทางชีวภาพไปพร้อมกับการรักษาผลผลิตของตนเอง การเข้าไปใช้ประโยชน์จึงต้องมีการจำแนกด้วยว่าใช้บริเวณไหน และใช้เพื่อทำอะไร ทั้งนี้หากการเข้าไปใช้ประโยชน์ด้านที่ดินนั้นอาจส่งผลกระทบต่อชุมชน ก็จะต้องได้รับการคัดค้านจากคณะกรรมการหมู่บ้าน และหากคณะกรรมการพิจารณาแล้วเห็นว่าไม่ส่งผลกระทบมากนักก็จะอนุญาตให้เข้าไปใช้ประโยชน์ได้เป็นต้น

4.3.3 ลักษณะการจัดการทรัพยากรที่ดินของชุมชน

จากการสนทนากับพ่อคำ สุวันตา พ่อคำใส พรหมพิงค์ นายบุญเดือน จันทร์เทพ และพ่ออุ่นเรือน ธิดา (2552) เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ด้านที่ดินของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญนั้น จากการศึกษาพบว่าส่วนมากก็จะเป็นการใช้ประโยชน์จากที่ดินตามกฎหมายการครอบครองที่ดินอย่างถูกต้อง ที่ได้มาจากการล้มตางป่าที่ถูกจัดสรรแล้วตั้งแต่อดีต ซึ่งที่ดินเหล่านี้ถือว่าเป็นทรัพย์สินส่วนบุคคลและใช้ในการกู้เงินจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้ แต่ในชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ ก็ยังมีการใช้ประโยชน์จากที่ดินที่เป็นพื้นที่ป่าของชุมชนด้วย เช่น ริมสองฝั่งลำห้วยแม่ฮ่องฮัก และบริเวณพื้นที่ป่าแพะของชุมชน เป็นต้น ที่มีชาวบ้านเข้าไปใช้เป็นที่พักเพาะปลูกทำมาากินและทำการเลี้ยงสัตว์ โดยที่ชาวบ้านจะรับรู้กันเองว่าที่แห่งไหนเหมาะสมและพื้นที่แห่งไหนไม่ควรเข้าไปใช้ประโยชน์

หากจะเข้าไปใช้ประโยชน์จากที่ดินเหล่านั้นชาวบ้านก็จะตรวจสอบก่อนว่าพื้นที่ป่าเหล่านั้นติดกับพื้นที่ทำกินของใคร หลังจากนั้นต้องทำการบอกกล่าวกับกับเจ้าของที่เสียก่อน ถึงแม้ว่าที่นั้นอาจจะไม่ใช่ที่ดินที่ถูกต้องตามกฎหมายแต่ชาวบ้านถือว่าที่ดินเหล่านั้นเขาก็เป็นผู้ดูแลรักษา ต้องให้เกียรติเขาโดยการบอกกล่าวให้ได้รับทราบ และในการใช้ประโยชน์ด้านที่ดินของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญนั้น พบว่ามีได้ขึ้นอยู่กับพื้นฐานของการดักดวง

ผลประโยชน์แค่เพียงฝ่ายเดียว หากแต่เป็นการใช้ประโยชน์บนพื้นฐานการรักษาที่ดินนั้นด้วย จากการสังเกตการเลี้ยงสัตว์ของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญทำให้ผู้วิจัยมองเห็นความสัมพันธ์แบบเกื้อกูลกันอยู่ในการใช้ประโยชน์จากที่ดินนั้นด้วย เช่นพื้นที่นาที่ชาวบ้านนำสัตว์ไปเลี้ยงนั้นก็จะได้รับปุ๋ยจากมูลสัตว์ไปในตัว หรือหากเจ้าของที่ต้องการมูลสัตว์ไปใส่ในไร่เพื่อปรับปรุงดิน เจ้าของวัวก็จะจัดให้โดยไม่มีการซื้อขายจ่ายเงินกันแต่อย่างใด เพราะถือว่าเป็นการเกื้อกูลกันนั่นเอง การใช้ประโยชน์จากที่ดินของชาวบ้านในการเลี้ยงสัตว์ จึงเป็นการช่วยส่งเสริมความหลากหลายทางชีวภาพและความอุดมสมบูรณ์ของสภาพดินไปพร้อมๆ กับการรักษาผลผลิตของตนเอง การเข้าไปใช้ประโยชน์จึงต้องมีการจำแนกด้วยว่าใช้บริเวณไหน และใช้เพื่อทำอะไร หากการเข้าไปใช้ประโยชน์ด้านที่ดินนั้นอาจส่งผลกระทบต่อชุมชน ก็จะได้รับ การคัดค้านจากคณะกรรมการหมู่บ้าน และหากคณะกรรมการพิจารณาแล้วเห็นว่าไม่ส่งผลกระทบมากนักก็จะอนุญาตให้เข้าไปใช้ประโยชน์ได้เป็นต้น การใช้ประโยชน์ด้านที่ดินของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ นั้นส่วนมากก็เป็นไปเพื่อการเกษตรกรรมและการเลี้ยงสัตว์กันเป็นส่วนใหญ่

การใช้ประโยชน์จากที่ดินในระบบการผลิตของชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญจึงเป็นบ่อเกิดแห่งความสัมพันธ์อันหลากหลายระหว่างคนกับดิน – น้ำ - ป่า และ เป็นการหลอมรวมความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ที่สอนให้คนมีทักษะความรู้ในการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างรู้คุณค่าอย่างปฏิเสธมิได้ ระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวจึงเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อนมากในวิถีการดำรงอยู่ร่วมกันของผู้คนในชุมชนบนความจำกัดของทรัพยากรที่ดิน เนื่องจากระบบการผลิตของชุมชนทั้งหมดล้วนตั้งอยู่บนพื้นฐานความสัมพันธ์แบบพึ่งพาที่ทุกหน่วยของชุมชนล้วนเป็นองคาพยพเดียวกันภายใต้สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมเดียวกัน และถือได้ว่าเป็นการปรับตัวของชาวบ้านในการรู้จักใช้ทรัพยากรชุมชนอย่างชาญฉลาดท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เริ่มส่งผลกระทบต่อค่าครองชีพของชาวบ้าน การใช้ประโยชน์ด้านที่ดินในระบบการผลิตกับความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนจึงเป็นสิ่งที่สำคัญที่ทำให้วิถีเกษตรกรรมของชาวบ้านยังดำรงอยู่ได้ ด้วยการช่วยเหลือเกื้อกูลกันแบบเครือญาติ วิธีการแบบนี้ช่วยให้ชาวบ้านในชุมชนเกิดความเห็นอกเห็นใจกัน และนำไปสู่การรวมตัวกันอย่างเข้มแข็งในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้อย่างทันท่วงที เช่น การปลูกต้นไม้เพื่อป้องกันการเสื่อมโทรมของสภาพดิน การเลี้ยงโคแบบปล่อย ซึ่งส่งผลให้สภาพแวดล้อมในระบบนิเวศชุมชนสามารถฟื้นตัวได้อย่างรวดเร็วยิ่งขึ้นอีกทางหนึ่งนั่นเอง

4.3.4 การใช้ที่ดินในการเลี้ยงสัตว์

บุญเลื่อน จันทร์เทพ และวีระพงษ์ บุญตัน (2552) บอกว่าชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ส่วนใหญ่จะทำการเกษตรกรรมที่ควบคู่ไปกับการเลี้ยงสัตว์โดยเฉพาะ โคนมและ โคน้ำ เพื่อ

สร้างรายได้ให้กับครอบครัวด้วยการขายเป็นโคเนื้อ (โคขุน) และการขายมูลสัตว์เพื่อใช้ในการทำปุ๋ย และบางส่วนก็ยังเลี้ยงเพื่อใช้งานไปด้วย ซึ่งหากเปรียบเทียบกับอาชีพเกษตรกรรมด้านอื่นของชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญแล้ว การเลี้ยงสัตว์ถือได้ว่าเป็นรายได้หลักที่สำคัญอย่างหนึ่งเลยทีเดียว โดยเฉพาะการเลี้ยงโคเนื้อที่ชาวบ้านจะปล่อยเลี้ยงตามบริเวณไร่ที่ติดอยู่กับป่า บางส่วนที่เป็นโคพันธุ์พื้นเมืองก็จะปล่อยให้หากินตามป่าด้วย การเลี้ยงโคแบบปล่อยตามธรรมชาติจึงเป็นการเลี้ยงที่ลงทุนน้อยกว่าการเลี้ยงโคขุนแบบคอก (แต่สำหรับโคเนื้อชาวบ้านจะสลับเลี้ยงทั้งขุนในคอกและเลี้ยงปล่อยตามธรรมชาติ) เนื่องจากสัตว์เหล่านี้สามารถหากินเองได้ตามระบบธรรมชาติ ทั้งหญ้า ใบไม้อ่อนและผลไม้ที่ร่วงในป่าที่มีอยู่มากมายหลายชนิด ซึ่งสัตว์เหล่านี้จะช่วยเหยียบลูกไม้ให้แตกหรือจมน้ำทำให้พืชเหล่านั้นเจริญเติบโตได้เร็วยิ่งขึ้น รากไม้ชนิดต่างๆ ที่โคเหยียบเป็นแผลจะช่วยเร่งให้ต้นไม้แตกหน่อได้เร็วยิ่งขึ้น การเลี้ยงวัวจึงเป็นกระบวนการในการที่จะช่วยให้ระบบนิเวศป่ามีความสมดุล และชาวบ้านที่นิยมนำโคไปปล่อยทิ้งไว้ในพื้นที่ไร่ สวน และที่นา เพื่อให้โคช่วยกำจัดวัชพืชออกไปและถ่ายมูลออกมาเป็นปุ๋ยช่วยบำรุงดินได้อีกทางหนึ่ง โดยที่ชาวบ้านไม่ต้องลงทุนซื้อปุ๋ยเคมีที่แพงมาใช้ในการปรับปรุงดิน ทำให้คุณภาพดินและมวลชีวภาพในดินยังคงมีอยู่อย่างสมดุลตามระบบธรรมชาติ ถึงแม้ว่าชาวบ้านจะปล่อยให้โคได้หากินอย่างอิสระตามพื้นที่หากินและพื้นที่ป่าของชุมชน แต่ที่ดินที่ใช้ในการเลี้ยงสัตว์โดยเฉพาะก็ยังมีความจำเป็นต่อการเลี้ยงโคเนื้ออย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทั้งนี้เนื่องจากในช่วงฤดูฝนชาวบ้านจะต้องใช้พื้นที่เพื่อการเกษตรกรรมแล้ว ชาวบ้านจะต้องใช้พื้นที่ในการปลูกหญ้าเลี้ยงสัตว์ และพื้นที่ที่ให้สัตว์ได้อาศัยอยู่ในช่วงฤดูฝนด้วย ที่ดินสำหรับจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งต่ออาชีพการเลี้ยงโคเนื้อ โดยเฉพาะการปลูกหญ้าเลี้ยงสัตว์ เพราะพื้นที่ป่าจริงๆ ชาวบ้านจะหาหญ้าที่จะนำมาเลี้ยงโคได้จริงๆ นั้นแทบไม่มีเลย และที่มีอยู่ก็ไม่ค่อยเหมาะสม ชาวบ้านจึงต้องใช้พื้นที่ส่วนหนึ่งในการปลูกหญ้าเลี้ยงสัตว์ หญ้าที่ปลูกนั้น นายวีระพงษ์ บุญตัน (2552) บอกกับผู้วิจัยว่า จะเป็นหญ้าลูซี่ หญ้าปล้อง หญ้าขน และหญ้าถั่ว ซึ่งโคจะชอบและเจริญเติบโตเร็ว แม้จะมีการใช้ที่ดินในการปลูกหญ้าแต่ชาวบ้านก็มีหญ้าไม่เพียงพอต่อการเลี้ยงโคได้ตลอด จึงต้องมีการซื้อฟางข้าว เปลือกข้าวโพดอ่อน หรือการออกไปหาตัดหญ้าจากชุมชนอื่นเพื่อนำมาเลี้ยงโค เป็นต้น และการปลูกหญ้านั้นจะทำให้ได้อย่างจริงจังเฉพาะในช่วงฤดูฝนเท่านั้น ส่วนฤดูแล้งชาวบ้านจะมีปัญหาเรื่องน้ำที่จะนำมาใช้ในการปลูกหญ้าที่มีอยู่อย่างจำกัด เนื่องจากการปลูกหญ้าต้องใช้ปริมาณน้ำมาก รวมถึงชุมชนต้องใช้น้ำเพื่อกิจกรรมได้อื่นๆ ด้วย ดังนั้นชาวบ้านจึงหันมาใช้วิธีการออกไปตัดหญ้าจากแหล่งพื้นที่อื่นมากักตุนไว้ด้วยการหมัก หรือทำเป็นหญ้าแห้งไว้ให้โคกินในช่วงฤดูแล้งแทน

ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ส่วนใหญ่เลี้ยงสัตว์เพื่อเป็นรายได้หลักของครอบครัว ในลักษณะของการเลี้ยงโคนมและการขายเป็นโคเนื้อมากกว่าที่จะมุ่งเลี้ยงสัตว์ไว้เพื่อใช้งาน หาก

เปรียบเทียบกับอาชีพการเกษตรกรรมด้านอื่นๆ การเลี้ยงโคเนื้อโคนมของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ จะลงทุนพอๆ กับการเกษตรหรืออาจสูงกว่า ทั้งนี้เนื่องจากโคเนื้อและโคนมที่ชาวบ้านเลี้ยงนั้นเป็น โคที่มีราคาต้นทุนต่อตัวสูงมากหากเทียบกับการเลี้ยงวัวพันธุ์พื้นเมืองที่สามารถหากินหญ้า ยอดพุ่ม ใบอ่อนจากต้นไม้ในป่า หรือผลไม้ในป่าที่มีอยู่มากมายหลายชนิด ทั้งนี้เนื่องจากโคพันธุ์จะต้องมี ค่าเลี้ยงดูและการดูแลเอาใจใส่ที่มากกว่าโคพันธุ์พื้นเมืองเกือบสองเท่าตัว ทั้งนี้หากมีอาหารไม่ สมบูรณ์หรือการดูแลไม่ดีโคก็อาจจะให้ผลผลิตน้านมน้อยไม่คุ้มค่าต่อการลงทุน ดังนั้นชาวบ้านจึง ต้องใช้ที่ดินส่วนหนึ่งในการปลูกหญ้าเพื่อใช้ในการเลี้ยง โคขุนและโคนม โดยเฉพาะ ส่วนโคพันธุ์ พื้นเมืองชาวบ้านก็จะนิยมเลี้ยงแบบปล่อยในบริเวณพื้นที่ไร่และพื้นที่ป่า โดยปล่อยโคให้หากินเอง ในป่าห่างจากพื้นที่เพาะปลูก ซึ่งระหว่างเดือนมิถุนายนถึงเดือนตุลาคมของทุกปี จะเป็นช่วงเวลา ที่พื้นที่บริเวณรอบๆ หมู่บ้านชาวบ้านจะใช้ประโยชน์ในการปลูกข้าว ปลูกพืช และการปลูกหญ้าชนิด ต่างๆ ในการเลี้ยงโคขุนและโคนม ระหว่างนี้ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ก็จะค้อนโคพันธุ์พื้นเมืองเข้า ไปเลี้ยงในป่าเพื่อหลีกเลี่ยงไม่ให้ไปเหยียบย่ำพืชที่ปลูกไว้หรือไปสร้างความเดือดร้อนให้กับพื้นที่ ทำกินของชาวบ้านคนอื่นๆ ประกอบกับช่วงนี้เป็นช่วงฤดูฝน ใบอ่อนของต้นหญ้า ต้นไม้ ใบไม้ จาก ป่าเต็งรังที่สัตว์เลี้ยงชอบกิน ได้แก่ ใบคู้มกั่วว ใบสั้มกบ ใบมะเมา ใบมะขามป้อม ใบมะกอกเลื่อม ใบปออีแก้ง ใบประคู้ ใบมะกอกป่า ใบมะกอกฟาน ใบเลี้ยวป่า ใบนมวัว ใบหนามหัน ใบแดงน้ำ ผลไม้และดอกไม้ที่วัวควายชอบกิน ได้แก่ ผลมะเมา ดอกส้าน ผลมะกอกเลื่อม ผลมะกอกป่า ดอก จี้วป่า ผลกระบก และผลมะค่าแต้ และพืชพรรณในป่าล้วนเป็นอาหารของโคพันธุ์พื้นเมืองอย่างดี ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ จึงมักจะค้อน โคพื้นเมืองเข้าไปเลี้ยงในป่า ตั้งแต่เช้าตกละแ่นก็จะค้อนกลับเข้า คอก บางรายก็จะทำคอกเลี้ยงชั่วคราวไว้ที่หัวไร่ปลายสวนเพื่อให้สัตว์ได้พักอยู่อาศัยในช่วงฤดูฝน โดยไม่นำกลับมาไว้ในบริเวณบ้าน

ปัจจุบันชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ก็ยังคงเลี้ยงโคเนื้อโคนมเป็นอาชีพหลักและ อาชีพเสริมกันอยู่ บนความจำกัดของทรัพยากรและที่ดินในการเลี้ยงสัตว์ แต่ชาวบ้านก็สามารถที่จะ แก้ไขปัญหาให้ลุล่วงไปด้วยการเก็บมูลสัตว์ขายแล้วนำเงินนั้นมาซื้อเป็นหญ้าหรือฟางแห้งแทน ที่ สำคัญก็คือในระบบความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านที่นี้กับชุมชนชนอื่นจะมีการแลกเปลี่ยนหญ้ากับ มูลสัตว์ภายใต้ระบบวัฒนธรรมชุมชนแบบดั้งเดิมก็คือ ชาวบ้านพื้นที่อื่นที่ประกอบอาชีพทำนา ก็จะ นำฟางข้าวมาแลกกับมูลสัตว์ของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญเป็นประจำทุกปี ตามสายสัมพันธ์ของ แต่ละคนที่รู้จักมักคุ้นกัน ทำให้ชาวบ้านสามารถแก้ปัญหาเรื่องหญ้าในการเลี้ยงสัตว์ในระดับหนึ่ง ได้อย่างน่าสนใจ รวมถึงเป็นการช่วยป้องกันมิให้ชาวบ้านบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อทำการขยายพื้นที่ใน การปลูกหญ้าได้อีกทางหนึ่ง

4.3.4 พิธีกรรมกับการจัดการที่ดิน

เมื่อได้ทำการคัดเลือกพื้นที่ที่จะใช้ในการเพาะปลูกแล้ว ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ก็จะทำการแผ้วถางเพื่อทำการปลูกพืชต่างๆ การเพาะปลูกของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญนั้น พบว่าก่อนที่จะมีการเริ่มต้นถางป่าเพื่อเตรียมพื้นที่ในการเพาะปลูกนั้น จะมีเรื่องของพิธีกรรมพื้นบ้านเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ดังที่พ่อหนานบุญเพิ่ม นิลตะนันท์ (2552) ได้กล่าวให้สัมภาษณ์กับผู้วิจัยว่า “ก่อนที่จะทำการถางป่าเพื่อเตรียมพื้นที่เพาะปลูกนั้น ก็จะมีการนำเอาข้าวตอกดอกไม้ ข้าวปุ้น (ข้าวเหนียวปุ้น) ถั่วหนึ่งลูก มาวางไว้มุมใดมุมหนึ่งของบริเวณพื้นที่ทำกินนั้น เพื่อทำพิธีบอกกล่าวให้กับแม่ธรณีและเทวดาอารักษ์ทั้งหลาย เพื่อขออนุญาตใช้พื้นที่ทำกิน รวมถึงการบอกกล่าวกับผีทั้งหลายให้รับรู้เสียก่อน หลังจากนั้นถึงจะทำการถางไร่หรือตัดต้นไม้ในบริเวณพื้นที่นั้นได้ แต่ปัจจุบันความเชื่อดังกล่าวเริ่มหมดกำลังลง เพราะชาวบ้านส่วนมากจะจ้างคนมาช่วยถางหรือบางทีก็ไม่ได้ถางเลยเนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวมีการผลิตข้าวตลอด จึงทำให้ในบริเวณนั้นไม่มีต้นไม้ขึ้นมาเลย นอกจากวัชพืชเล็กๆน้อยๆ ซึ่งเจ้าของที่ก็จะจัดการกันเอง” ซึ่งสอดคล้องกับที่พ่อศรี สายคำมูล (2552) ได้กล่าวให้สัมภาษณ์เพิ่มเติมว่า “ก่อนที่จะทำการเพาะปลูกนั้น จะต้องทำพิธีไหว้สาบอกกล่าวกับเทวดาผีสงฆ์ทั้งหลายที่ปกปักรักษาในพื้นที่นั้นเสียก่อน คนเฒ่าคนแก่ท่านบอกว่า จะทำให้ผลผลิตงอกงามได้ผลดี ทำอะไรถ้าบอกกล่าวให้ถูกต้องผีสงฆ์เทวดาทั้งหลายก็จะช่วยดูแลปกป้องรักษาไม่ให้โรคร้ายและแมลงมารบกวนให้พืชพันธุ์เสียหายได้”

วิถีคิดของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญที่มีต่อการเตรียมพื้นที่ในการเพาะปลูกนั้น เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นความนอบน้อมต่อระบบธรรมชาติของชาวบ้านในฐานะที่เป็นแหล่งทรัพยากรที่สำคัญต่อการดำรงชีวิต เป็นการเชื่อมโยงระหว่างสิ่งศักดิ์สิทธิ์กับภาวะจิตใจของคน ที่เชื่อว่าในธรรมชาติมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่แลร์กายอยู่ การบอกกล่าวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าวนั้น ในมิติหนึ่งจึงเป็นการประกาศพื้นที่ทำกินอย่างชอบธรรมให้กับชุมชนได้รับทราบ อีกมิติหนึ่งก็คือการเริ่มต้นการเพาะปลูกที่ชาวบ้านต้องพึงตระหนักอย่างหนึ่งว่าการเพาะปลูกดังกล่าวเป็นการพึ่งพาธรรมชาติ (ที่มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่แลร์กายอยู่) ดังนั้นจะทำอะไรที่เกินเลยจากการเพาะปลูกไม่ได้ เช่น การตัดไม้ใหญ่ การโคกขยายพื้นที่เพิ่มขึ้น การถล่มลำห้วย การขุดลำห้วยเพื่อเปลี่ยนเส้นทางน้ำ ฯลฯ จะทำให้ผีไม่พอใจและอาจดลบันดาลให้เกิดผลกระทบต่อดังชีวิตและผลผลิตได้ การเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชาวบ้านนี้เองจึงเป็นการปลูกฝังให้คนเคารพธรรมชาติไปในตัว และการเคารพธรรมชาติจึงนำไปสู่การรักษาธรรมชาติร่วมกันมากกว่าการที่จะมุ่งทำลายด้วยการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว แนวคิดดังกล่าวสามารถนำมาเชื่อมโยงให้ถึงระบบวิถีคิดของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ที่มีต่อระบบคุณค่าที่แฝงอยู่ในธรรมชาติว่าเป็นสิ่งที่มีไว้ใช้ซึ่งเหตุผล ในทางกลับกันหากแต่เป็นภูมิปัญญาอันสำคัญอย่างยิ่งในการกล่อมเกลาให้คนรู้จักปฏิสัมพันธ์กับธรรมชาติผ่านระบบความเชื่อ และ

นำไปสู่การรักษาธรรมชาติอย่างรู้คุณค่า ทำให้การเพาะปลูกของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญยังคงควบคู่อยู่กับการรักษาสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบๆบริเวณพื้นที่ทำกินของชุมชนสืบเนื่องมาได้จนถึงปัจจุบัน

ด้วยเหตุนี้การจัดการทรัพยากรด้านที่ดินของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญจึงเป็นการใช้ประโยชน์ในแง่ของความหลากหลายทางชีวภาพ บนพื้นฐานระบบจารีตทางสังคม มากกว่าการเน้นถึงการใช้ประโยชน์ในเชิงระบบเกษตรกรรมแผนใหม่แต่เพียงอย่างเดียว ปัจจุบันชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญยังคงรักษาวิถีเกษตรกรรมพื้นบ้านให้ยังอยู่อย่างเข้มแข็งตามกฎหมายพื้นที่บ้านในการต่อรองและสร้างระบบความสัมพันธ์กับสมาชิกในชุมชนภายใต้การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันอย่างเหมาะสม การใช้ประโยชน์ที่ดินของชาวบ้านในด้านต่างๆจึงเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงพลังแห่งภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ช่วยประสานก่อให้เกิดเป็นพลังทางสังคมของชุมชน ในการดำรงอยู่และพัฒนาองค์ความรู้ผ่านประสบการณ์ในระบบการผลิตและการแก้ไขปัญหาาร่วมกันของชุมชนอย่างมีความหมาย

4.3.5 บทบาทของชุมชนในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้

เป็นการมุ่งศึกษาถึงบทบาทความสัมพันธ์ของชุมชนกับป่า โดยเฉพาะมุมมองด้านความเชื่อของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ที่มีต่อป่ารวมถึงวิถีปฏิบัติตนในการเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าไม้ของชาวบ้าน บนพื้นฐานการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นตามแนวทางวัฒนธรรมดั้งเดิมที่มีอยู่ในเนื้อในตัวของชุมชนมาอย่างยาวนาน โดยมีสาระของการศึกษาดังนี้

4.3.5.1 ป่ากับชุมชน

จากการสังเกตพื้นที่ของชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ พบว่าชุมชนมีลักษณะทำเลที่ตั้งอยู่บริเวณที่ราบเชิงเขา โดยมีภูเขาเป็นแนวปราการอยู่เบื้องหลัง และอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรป่าไม้ และมีลำน้ำไหลผ่านกลางหมู่บ้านไปสู่พื้นที่ทำการเพาะปลูกในที่ราบลุ่ม ชุมชนแห่งนี้จึงมีความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งทรัพยากรป่าไม้ซึ่งเป็นทรัพยากรที่สำคัญที่ทำให้ชุมชนดำรงอยู่มาได้จนถึงปัจจุบัน การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้นั้น แต่เดิมชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญถือว่า “ป่า” เป็น “สมบัติร่วม” หรือ “ป่าหน้าหมู่บ้าน” ของชุมชนที่ทุกคนมีสิทธิเป็นเจ้าของป่าและใช้ทรัพยากรจากป่าร่วมกันได้ ป่าในทัศนะของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญจึงมีความหลากหลาย และสามารถแบ่งออกได้หลายประเภท ดังที่พ่อแสวง คงโพธา (2552) ได้กล่าวถึงป่าบ้านโพธิ์ทองเจริญไว้ว่า “พื้นที่ป่าที่มีทั้งที่เป็นป่าละเมาะและป่าทึบ แต่ชาวบ้านจะเรียกป่าละเมาะว่า “พะยะ” และเรียกป่าที่ทึบ ว่า “ป่า” ในระบบการเรียกป่าแบบชาวบ้านนั้นจะเป็นที่รู้กันว่า พะยะ หมายถึงป่าที่อยู่รอบบริเวณหมู่บ้าน ส่วนป่าทึบในหุบเขา นั้น ชาวบ้านจะเรียกว่า “ป่า” เฉยๆ ส่วนในบริเวณ

ที่ชาวบ้านจะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับอย่างจริงจังนั้น (นอกจากหาพื้นหรือหาเห็ด แห่ยมดแดง ฯลฯ) ก็จะมีชื่อเรียกเป็นป่าความเชื่อของชาวบ้าน เช่นป่าช้า ป่าเลื้อยบ้าน ป่าขุนน้ำ อันนี้จะเป็นอีกแบบหนึ่ง ”

ป่าที่กล่าวมาทั้งหมด เป็นทรัพย์สินร่วมของชุมชนที่ทุกคนมี “ สิทธิใช้ร่วม ” และมีหน้าที่ร่วมกันในการดูแลรักษา แต่ไม่สามารถมีสิทธิในการครอบครองเป็นเจ้าของได้ เนื่องจากเป็นป่าที่เกี่ยวข้องกับวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้าน ที่เชื่อมโยงถึงระบบความสัมพันธ์ทางสังคมมาอย่างยาวนาน ซึ่งสามารถพูดได้อีกอย่างว่าป่าของชาวบ้านนั้นเป็นป่าทาง “ วัฒนธรรม ” ด้วยนั่นเอง พื้นที่ป่าไม้ของชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ จึงเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านทั้งในทางตรงและทางอ้อม เนื่องจากเป็นแหล่งปัจจัยสี่ที่สำคัญที่ชาวบ้านในชุมชนได้พึ่งพาอาศัยในการใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ ทั้งในด้านการใช้ไม้ในการสร้างบ้าน ใช้ทำไม้ฟัน แหล่งอาหารจากป่า แหล่งสมุนไพร และเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนในการเลี้ยงผีขุนน้ำ พื้นที่ป่าไม้ดังกล่าวยังเป็นแหล่งต้นน้ำลำห้วยแม่ฮ่องฮักที่ไหลผ่านกลางหมู่บ้านอีกด้วย พื้นที่ป่าไม้ของชุมชนจึงเป็นแหล่งทรัพยากรท้องถิ่นที่สำคัญที่ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญได้พึ่งพาใช้สอยมาตั้งแต่อดีต ดังที่พ่อมา สุนันดา (2552) ได้กล่าวว่า “ ป่าในพื้นที่นี้มีไม้ยืนต้นและพืชชนิดต่างๆ ที่เป็นวัตถุดิบอันสำคัญที่ชาวบ้านได้อาศัยใช้ประโยชน์มาตั้งแต่อดีต โดยเฉพาะ ไม้สัก ไม้เหียง ไม้ติ่ง ไม้ประดู่ ไม้แดง ไม้ตะเคียน ป่าที่นี่มีเยอะแยะ ”

จากคำบอกเล่าดังกล่าวนี้ขะหนึ่ง จึงสะท้อนให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนในอดีตได้เป็นอย่างดี เพราะชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญที่เติบโตคลุกคลีกับป่ามาอย่างยาวนานนั้น กลับมองป่าด้วยสายตาที่แตกต่างจากคนในยุคปัจจุบัน เนื่องจากป่าในความหมายของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญลุ่มลึกลงไปถึงระดับจิตใจ และสิ่งที่สำคัญก็คือ ชาวบ้านถือว่าพื้นที่ป่าไม้เป็นสิทธิหน้าหมู่บ้านของชุมชน ที่ชาวบ้านทุกคนสามารถเข้าถึงทรัพยากรได้อย่างเท่าเทียม รวมถึงกระบวนการใช้นั้นต้องควบคู่ไปกับการรักษาฟื้นฟูให้ทรัพยากรท้องถิ่นยังคงมีอยู่อย่างสมดุล ทั้งนี้ก็เพื่อป้องกันมิให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนและสิ่งแวดล้อมที่จะตามมาภายหลังได้

ป่าในความหมายของชาวโพธิ์ทองเจริญจึงมีความหลากหลายและมีความหมายมากกว่าเป็นแหล่งปัจจัยสี่ เนื่องจากป่าเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญในวิถีชีวิตของชาวบ้าน ทั้งในด้านการใช้ประโยชน์จากไม้ การพักผ่อน การหาของป่า ฯลฯ ล้วนเป็นสิ่งที่ชุมชนถือว่าป่ามีบุญคุณกับคน ป่าในความหมายของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญจึงคล้ายคลึงกับป่าในความหมายของชาวล้านนาทั่วไปคือ “ ....คำว่า ”ป่า “ ในความหมายของชาวบ้านมิใช่หมายถึงต้นไม้เท่านั้น แต่ป่ามีความหมายรวมถึงวัฒนธรรมความเชื่อของชาวบ้านต่อสิ่งที่เขาได้รับจากป่าหรือธรรมชาติ ชาวบ้านเชื่อว่าป่ามีสิ่งเหนือธรรมชาติที่คุ้มครองรักษาป่าและทรัพยากรในป่า เช่น “ ผีป่า ” “ ผีห้วย ” “ ผีขุนน้ำ ” ....ต้องจัดพิธีเช่นไหว้ผีหรือ “ อารักษ์ ” ที่รักษาทรัพยากรธรรมชาติในป่าทุกปี ....ในอีก

ความหมายหนึ่ง “ ป่า ” เป็นแหล่งรวมของต้นไม้ต่างชั้นต่างอายุ ต่างพันธุ์ ในป่ามีต้นไม้หลากหลายชนิด ชาวบ้านใช้ป่าเป็นแหล่งหาวัสดุเพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวันและใช้เป็นยาสมุนไพรด้วย .... ในคัมภีร์ไบเบิลแบ่งป่าออกเป็นหลายประเภท ได้แก่ป่าที่ผู้ปกครองหรือเจ้าเมืองกำหนด เป็นป่าของรัฐเรียกว่า “ ป่าข้าง ” นอกจากนี้ยังมีป่าแพะ ป่าดง สำหรับป่าที่มีที่มีพันธุ์ไม้ชนิดเดียว ขึ้นเองตามธรรมชาติเกือบทั้งป่านั้น ชาวบ้านและเอกสารโบราณเรียกป่าเหล่านั้นตามชื่อพันธุ์ไม้ในป่า เช่น ป่าไผ่ ป่าหมี่ขง คันทาป่า) ป่าสักป่าเรียง (ไม้เหียง) ป่าแดง (ไม้แดง) ป่าดิง (ไม้พลวง) เป็นต้น ฯลฯ ส่วนป่าที่เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารที่ไหลผ่านหมู่บ้านชาวบ้านเรียกว่า “ ป่าต้นน้ำ ” หรือ “ ป่าขุนน้ำ ” และป่าที่มีน้ำซึมซับและไหลออกมาจากพื้นดินเรียกว่า “ ป่าน้ำซับ ” ฯลฯ ...ซึ่งสิ่งเหล่านี้ช่วยสะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาชาวบ้านเกี่ยวกับการจัดการป่าและการใช้ทรัพยากรจากป่าอย่างยั่งยืน.... ” (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, อ้างใน, กฤษติ สุรนันทา, 2548)

ป่าของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญอาจแบ่งออกได้หลายประเภท และมีรายละเอียดปลีกย่อยที่แตกต่างกันไปตามชื่อเรียก ชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญก็มีความเชื่อเกี่ยวกับป่าเช่นกัน ซึ่งสามารถจำแนกประเภทป่าของชาวบ้าน อย่างที่พ่อหลวงวิรัตน์ ไลวรรณคำ (2552) และกลุ่มหนุ่มสาวบ้านโพธิ์ทองเจริญได้ทำการศึกษาและจำแนกประเภทตามระบบที่เจ้าหน้าที่จากภายนอกมานำไว้ดังนี้

“ป่าต้นน้ำลำธาร หรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า ป่าหัวน้ำ ป่าขุนน้ำ ป่าดง เป็นแหล่งต้นน้ำหรือน้ำซับ อันเป็นต้นกำเนิดของลำห้วยแม่ฮ่องฮัก แม่น้ำที่ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ ป่าในลักษณะนี้ชุมชนจะมีกฎเกณฑ์รักษาที่เคร่งครัด คือห้ามมีการตัดฟันไม้เด็ดขาด แต่สามารถใช้ไม้ล้มหมอนนอนไพร เลี้ยงสัตว์ เก็บหาอาหาร และสมุนไพรได้

ป่าใช้สอย หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าป่าแพะ ป่าสาธารณะ ป่าหน้าหมู่บ้าน จะเป็นป่าที่อยู่ใกล้กับชุมชน มีการกำหนดกฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์ในขอบเขตที่ไม่ทำลาย และใช้ประโยชน์เพียงพอต่อการดำรงชีวิต เช่น ใช้ไม้สร้างบ้านกรณีแยกครอบครัวใหม่ สร้างได้หลังเดียวตลอดชีวิต การสร้างของส่วนรวม เช่น วัด โรงเรียน ศาลา สะพานไม้ไผ่ ไม้ดีฝาย ซ่อมแซมฝาย ไม้ทำคอกหมู ไถวัวควาย การเก็บใบตอง เก็บเห็ด เก็บหน่อไม้

ป่าประเพณี อันเป็นป่าที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมความเชื่อของชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ จะมีการกำหนดกฎเกณฑ์อย่างเคร่งครัด ห้ามมีการตัดฟันไม้ แต่เก็บเศษไม้เลี้ยงสัตว์ หาอาหาร สมุนไพรได้ เช่น ป่าอันเป็นที่สถิตย์ของผีเสื้อบ้าน หอผีฝาย พระธาตุ และป่าช้าเป็นต้น ” จากการศึกษาป่าในความหมายของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ผู้วิจัยพบว่ามิตีอำนาจทางความเชื่อแฝงอยู่เสมอ โดยมีชุมชนการแบ่งแยกประเภทป่าที่ชัดเจนเช่นกัน ดังนั้นเวลาที่คนในชุมชนจะเข้าไปทำอะไรในพื้นที่ป่า ต้องมีความเข้าใจในหลักการปฏิบัติต่อป่าด้วย ระบบความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม

ต่างๆ จึงมีอิทธิพลต่อวิถีคิดและส่งผลต่อการปฏิบัติของผู้คนในชุมชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ คำว่า “ป่า” และคำว่า “ผี” ในความหมายของชาวบ้านอาจมีความแตกต่างกัน แต่ปฏิเสธไม่ได้เลยว่า สองสิ่งนี้มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน ทั้งนี้ในแง่ของความหมาย คำว่า “ป่า” กับ “ผี” ล้วนบ่งบอกถึงความเป็นสาธารณะ และความเป็นส่วนรวมที่ชุมชนมอบหรือยกให้ผีเป็นผู้ดูแล ที่ทุกคนสามารถเข้าถึงหรือพึ่งพาการใช้ประโยชน์ร่วมกันได้ ความเชื่อเรื่องป่าของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ จึงมีความเชื่อเรื่องผีมารองรับระบบการจัดการป่าของชาวบ้านอย่างมีความหมายนั่นเอง ป่าในความหมายของชาวบ้านจึงเคียงคู่อยู่กับผี และผีจึงเคียงคู่อยู่กับคนมาอย่างยาวนาน

4.3.5.2 การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน

ป่าชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ มีความสำคัญต่อชาวบ้านหลายกลุ่มเป็นอย่างมาก ได้แก่ กลุ่มเกษตรกรทำนาและกลุ่มเหมืองฝายที่ต้องอาศัยน้ำโดยใช้ป่าขุนแม่กวง เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารในการ ทำการเกษตร ส่วนผู้สูงอายุและผู้ที่มีความรู้เรื่องสมุนไพรโดยใช้ป่าไม้เพื่อเป็นแหล่งสมุนไพรในการรักษาโรค กลุ่มพ่อบ้านและกลุ่มแม่บ้าน ใช้ป่าไม้เพื่อเป็นแหล่งหาอาหาร และเชื้อเพลิง อีกทั้งป่าไม้ยังทำให้มีน้ำใช้ในการอุปโภค และเป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจของชาวบ้านทุกคนในชุมชนทำให้ชาวบ้านบ้านโพธิ์ทองเจริญได้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับป่าเป็นอย่างมาก รวมถึงมีวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพิงป่าและน้ำ ทำให้กลุ่มเกษตรกรทำนา และกลุ่มเหมืองฝาย จึงได้มีประเพณีความเชื่อเกี่ยวกับการใช้น้ำและป่า อันได้แก่ การเลี้ยงผีขุนน้ำ ที่เป็นการเชื่อเกี่ยวในด้าน การทำมาหากิน ประเพณีความเชื่อเหล่านี้ เป็นสิ่งที่คอยควบคุมการใช้และการจัดการทรัพยากรของชุมชน การเลี้ยงผีขุนน้ำ จะมีกลุ่มเกษตรกร ทำนาและกลุ่มเหมืองฝายเป็นผู้เข้ามาทำพิธีอย่างพร้อมเพรียงกัน แต่ถ้าคิดธุระจำเป็นไม่สามารถมาเข้าร่วมได้ ก็จะใช้ธูปเทียนหรือเอาเงินค่าหมูมาฝากหัวหน้าเหมืองฝายให้ช่วยเป็นธุระจัดการแทน

คณะกรรมการหมู่บ้าน และผู้ใช้ประโยชน์จากป่าไม้ได้ร่วมกันการกำหนด กฎเกณฑ์และข้อบังคับที่ใช้ภายในชุมชนเป็นการกำหนดโดยใช้ความเชื่อ จารีต ประเพณี และวัฒนธรรม เป็นสิ่งที่คอยควบคุมมิให้ชุมชนล่วงละเมิด ซึ่งชาวบ้านในชุมชนจะรับรู้ และเคารพ กฎเกณฑ์ต่าง ๆ นั้น โดยไม่ได้กำหนดเป็นลายลักษณ์อักษร คณะกรรมการหมู่บ้านต้องการให้ชาวบ้านร่วมทำกิจกรรมก็จะมีการประชุมปรึกษาหารือกันก่อนตกลงกันได้แล้วจึงจะดำเนินการ และจะมีการประกาศอีกครั้งจากเสียงตามสายประจำหมู่บ้านให้เข้าร่วมทำกิจกรรมต่างๆ ได้แก่ การช่วยกันพัฒนาทำความสะอาด หมู่บ้าน วัด และป่าชุมชน ในวันสำคัญต่างๆ เป็นต้น ดังนั้นแต่ละครัวเรือนจะส่งคนเข้าไปร่วมทำกิจกรรมอย่างน้อยหนึ่งคน แต่ถ้าไม่สามารถเข้าร่วมกิจกรรมได้ จะต้องมีการแจ้งให้ทางผู้ใหญ่บ้านได้ทราบก่อนด้วย เนื่องจากว่าทุกคนภายในชุมชนคิดว่าตัวเอง

เป็นคนบ้านเดียวกัน จึงควรมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนก็จะไปช่วยเหลือด้วยความเต็มใจ และมีการช่วยกันคนละไม้คนละมือ โดยไม่ต้องมีการร้องขอแต่อย่างใดทำให้เห็นถึงความสมัครสมานสามัคคีรักใคร่ในชุมชน และชาวบ้านทุกคนจะรู้ถึงหน้าที่ตนเองในการทำงานหรือการปฏิบัติดังกล่าวเป็นอย่างดี และที่สำคัญชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญไม่กล้าที่จะล่วงละเมิดกฎเกณฑ์ของหมู่บ้าน รวมถึงจะไม่มีใครเข้าไปบุกรุก แคว่ ถางป่า หรือตัด ต้นไม้ในบริเวณป่าชุมชน เนื่องจากทุกคนตระหนักถึงผลที่เคยได้รับในอดีตที่ทำให้น้ำในป่าต้นน้ำเหือดแห้งทำให้ทุกคนไม่มีน้ำใช้ในการอุปโภคและบริโภค รวมถึงน้ำใช้ในการทำการเกษตร และเกรงกลัวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทำให้ทุกคนมีร่วมกันดูแลรักษา จัดการป่าชุมชนของตนเองเพื่อให้คงอยู่อย่างยั่งยืนต่อไป และยังทำให้ป่าชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญเป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่ชาวบ้านยังมีการจัดการ ดูแลรักษา ป่าชุมชนร่วมกันได้อย่างสมดุล

4.3.5.3 การมีส่วนร่วม อำนาจของชาวบ้านในการค้นหาสาเหตุและปัญหาด้านป่าไม้

จากการศึกษาถึงกระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญนั้น ผู้วิจัยพบว่า มีกลุ่มชาวบ้านที่ได้เข้ามามีส่วนในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาร่วมกัน ในมิติต่างๆ เช่น ด้านป่าไม้ ได้แก่ กลุ่มเกษตรกรทำนา กลุ่มเหมืองฝาย กลุ่มพ่อบ้าน กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มผู้รู้เรื่องสมุนไพร และคณะกรรมการหมู่บ้าน ทั้งนี้เนื่องจากกลุ่มเหล่านี้ได้เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนมากกว่ากลุ่มคนที่ทำงานในเมืองและรับราชการรวมถึงได้เข้าไปในพื้นที่ป่าชุมชนเป็นประจำ ได้แก่ กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มผู้รู้เรื่องสมุนไพรจะเข้าไป คอยเก็บสมุนไพรกลุ่มพ่อบ้านเข้าไปหาอาหารและของป่า ส่วนกลุ่มเกษตรกรทำนา และกลุ่มเหมืองฝายจะเข้าไปดูแลพื้นที่ป่าด้วยกลัวว่าจะไม่มีน้ำเพียงพอสำหรับทำการเกษตร รวมถึงเข้าไปทำพิธีเลี้ยงผีขุนน้ำเป็นประจำทุกปี และมีผู้สูงอายุคอยเข้าไปช่วยดูแลในการทำพิธีเลี้ยงผีขุนน้ำด้วย ทำให้กลุ่มคนเหล่านี้ ได้เข้าไปในป่าชุมชนมากกว่าคนอื่น ๆ จึงทำให้ได้ทราบถึงปัญหาและสาเหตุของปัญหาแล้ว นำกลับมาบอกเล่าให้ผู้ใหญ่บ้านหรือคณะกรรมการหมู่บ้านฟังเมื่อผู้ใหญ่บ้านได้จัดให้มีการประชุมชาวบ้าน ทุกครั้งที่มีการประชุมใหญ่ของหมู่บ้านจะมีการสอดแทรกข้อมูล ข่าวสารในด้านป่าชุมชนให้ชาวบ้านเสมอ รวมถึงมีการนำปัญหาและสาเหตุของปัญหาของป่าไม้ ขึ้นมาเล่าให้ทุกคนฟังเพื่อแสดงความคิดเห็นและช่วยกันแก้ไขปัญหาค่อยไป

ยุพิน สุนันดา (2552) ผู้ใหญ่บ้านโพธิ์ทองเจริญคนปัจจุบันได้กล่าวว่า การประชุมทุกครั้ง ชาวบ้านมีโอกาสดแสดงความคิดเห็นและค้นหาปัญหาความเดือดร้อนที่มีอยู่ในชุมชนของตนเองได้ โดยไม่มีการปิดกั้นความคิดเห็น ไม่ว่าจะเป็นปัญหาด้านป่าชุมชน ทรัพยากร

ท้องถิ่นอื่นๆ หรือการดำเนินชีวิตของชาวบ้านในชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ ซึ่งจากการรวบรวมข้อมูลที่ได้รับจากชาวบ้านผู้ที่อาศัยในชุมชนท้องถิ่นเป็นเวลานานนั้น ผู้วิจัยพบว่าชาวบ้านเท่านั้นที่รู้ปัญหาของตนเองได้ดีที่สุด ดังนั้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้านสามารถนำไปสู่แนวทางการแก้ไขปัญหาได้อย่างถูกต้องต่อไปและเป็นผลดีต่อชุมชนมากกว่าการถูกชี้นำโดยรัฐ การประชุมทุกครั้งจะเป็นลักษณะของการพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็นของซึ่งกันและกัน โดยมีผู้ใหญ่บ้านเป็นประธานในการประชุม รวมถึงเป็นผู้ดำเนินการประชุม

แต่คนส่วนมากที่จะเสนอความคิดเห็นนั้น จะเป็นผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกอบต. และคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นส่วนใหญ่ ส่วนสมาชิกชาวบ้านคนอื่นๆ นั้นก็จะแสดงความคิดเห็นบ้าง หรือบางครั้งก็แสดงความคิดเห็นด้วยหรืออาจคัดค้านความคิดเห็นของคณะกรรมการหมู่บ้านไปด้วยพร้อมๆ กัน ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับว่าข้อเสนอแนะและความคิดเห็นของคณะกรรมการหมู่บ้านเหล่านั้นว่าตรงกับความสนใจและเป็นสิ่งที่ควรจะทำหรือไม่ การประชุมที่มีลักษณะความเป็นกันเองนี้เอง ที่ทำให้ชาวบ้านแห่งนี้กล้าที่จะแสดงความคิดเห็น เช่น ชาวบ้านได้เสนอให้มีการจัดทำรั้วเพื่อแบ่งเขตป่าชุมชนให้ชัดเจน โดยแยกออกจากพื้นที่สัมปทานขอโรงโม่หินแต่ก็ไม่สามารถทำได้ เนื่องจากมีงบประมาณไม่เพียงพอ และชาวบ้านยังได้เสนอให้หาหมอเมืองมาดัดสมุนไพรที่ตรงปากทางเข้าหมู่บ้านเพื่อให้ชุมชนอื่นๆ หรือคนที่ผ่านไปมาได้มองเห็นและแวะชิมหรือซื้อสินค้าสมุนไพรพื้นบ้านเหล่านี้ไปก็จะเป็นการสร้างรายได้และสร้างชื่อเสียงให้กับชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญอีกทางหนึ่ง แต่ทางคณะกรรมการหมู่บ้านก็ไม่เห็นด้วย เนื่องจากกลัวว่าสมุนไพรที่มีในป่าชุมชนนั้นอาจจะหมดไปได้ง่าย และที่สำคัญ ไม่อยากให้เป็นการค้าเชิงพาณิชย์เกิดขึ้นเพราะจะก่อให้เกิดการแย่งชิงทรัพยากรและเกิดการเห็นแก่ตัวมากขึ้น ผลสุดท้ายก็จะนำไปสู่การบุกรุกแย่งชิงทำลายทรัพยากรด้วยน้ำมือของชาวบ้านเอง และชาวบ้านยังเสนอให้ทำป่าชุมชนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์เพื่อจะได้มีคนเข้ามาเยี่ยมชมป่าชุมชนมากขึ้นอีกด้วย ซึ่งกระบวนการมีส่วนร่วมแบบนี้คือส่วนสำคัญในการสร้างแรงจูงใจให้ชาวบ้านได้กล้าคิดกล้าทำร่วมกันภายใต้อำนาจการต่อรองที่เท่าเทียมและไม่มีใครใช้อำนาจเหนือใคร

ถ้ามีคำถามเกิดขึ้นทางคณะกรรมการก็จะแบ่งกันเป็นกลุ่มๆ เพื่อตอบคำถามต่างๆ ให้กับพี่น้องชาวบ้านและสมาชิกกลุ่มต่างๆ ในชุมชน ดังเช่น ถ้าชาวบ้านต้องการทราบเรื่องของงบประมาณ ผู้ที่จะตอบคำถามจะเป็น สมาชิกอบต. และสมาชิกเทศบาล หรือผู้ใหญ่บ้าน ถ้าเป็นคำถามเกี่ยวกับนโยบายต่างๆ และการติดต่อประสานงานกับทางหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ผู้ใหญ่บ้านจะเป็นผู้ตอบ ถ้าเป็นคำถามเกี่ยวกับเรื่องวัด มัคทายกหรือปูจ่านจะเป็นผู้ตอบ หรือถ้าเป็นคำถามเกี่ยวกับเรื่องการขุดลอกลำเหมือง ก็จะเป็นหัวหน้าเหมืองฝ่ายเป็นผู้ตอบ เป็นต้น

4.3.5.6 การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินงานของชุมชน

จากการสังเกตผู้วิจัยพบว่า ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญกลุ่มหลักที่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินงานนั้น มักจะประกอบไปด้วย ผู้ใหญ่บ้าน และคณะกรรมการหมู่บ้าน เนื่องจากหลังจากที่ได้ฟังปัญหาหรือข้อเสนอแนะเรื่อง ป่าชุมชนจากชาวบ้านแล้วนั้น ผู้ใหญ่บ้านก็จะดำเนินการเรียกคณะกรรมการหมู่บ้านมาประชุมก่อน หลังจากนั้นจึงเรียกประชุมชาวบ้านทุกคนอีกครั้ง โดยพร้อมเพรียงกันในศาลาประชาคมหมู่บ้านหรือบางทีก็ประชุมในพระวิหารของวัดโพธิ์ทองเจริญ เพื่อให้มาเข้าร่วมในการวางแผนดำเนินงาน แต่ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญทุกคนนั้น ไม่ค่อยจะได้เข้าร่วมในการวางแผนดำเนินงาน เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่คิดว่าตนเองมีความรู้เรื่องป่าไม้หรือทรัพยากรท้องถิ่นอยู่เพียงเล็กน้อย และมองเห็นว่าควรให้ผู้อาวุโสหรือผู้เกี่ยวข้องเป็นผู้ดำเนินงาน

และอีกส่วนหนึ่งก็คิดว่าเป็นหน้าที่ของคณะกรรมการที่ควรจะเป็นผู้วางแผนการดำเนินงานต่างๆ เช่น การหาแหล่งทุนหรือของบประมาณเพื่อนำมาช่วยในการจัดการป่าชุมชนและทรัพยากรต่างๆ ในท้องถิ่น ที่สำคัญกว่านั้นผู้วิจัยพบว่าชาวบ้านมีความเชื่อมั่นในตัวผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านว่าสามารถวางแผนดำเนินงานได้คืออยู่แล้ว จึงไม่จำเป็นต้องไปดำเนินการอะไรมากนัก นอกจากเพียงการมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินงานด้วยการช่วยกันหาโอกาสที่เหมาะสม ไม่ติดภารกิจ หรือช่วยเป็นแรงงานเพื่อให้งานสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ทำให้ผู้วิจัยทราบว่า การวางแผนดำเนินงานนี้เป็นหน้าที่ของ คณะกรรมการหมู่บ้านเพื่อที่จะได้วางแผนดำเนินงานในการแก้ไขปัญหาต่างๆ หรือ วางแผนจัดการ ดูแลป่าชุมชนเพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน คนที่มีบทบาทส่วนมากในการวางแผนดำเนินงานจะเป็นผู้ใหญ่บ้านซึ่งจะดูแลในนโยบายต่างๆ เกี่ยวกับป่าชุมชน รวมถึงการติดต่อและประสานงานกับ หน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ส่วนในด้านสมาชิกอบต. หรือเทศบาลจะดูแลเรื่องการจัดทำเรื่องของบประมาณ จากหน่วยงานต่างๆ และหลังจากที่วางแผนการดำเนินงานเสร็จแล้ว สมาชิกอบต. หรือเทศบาล ก็ยังมีหน้าที่ประกาศเสียงตามสายให้ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญได้รับรู้ข่าวสารดังกล่าวด้วย ส่วนคณะกรรมการอื่น ๆ จะมีส่วนช่วยใน การเสนอความคิดเห็นหรือเสนอความเห็นแย้งในการประชุม เพื่อวางแผนดำเนินงาน และช่วยในการดำเนิน กิจกรรมในด้านต่างๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

4.3.5.7 การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม

ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญกลุ่มที่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมนั้น มักได้แก่ กลุ่มเกษตรกรทำนา กลุ่มเหมืองฝาย กลุ่มพ่อบ้าน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มผู้รู้เรื่องสมุนไพร กลุ่มผู้สูงอายุ และคณะกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งเป็นกลุ่มที่ได้รับผลประโยชน์จากป่าชุมชนเป็นอย่างมาก

ชาวบ้านกลุ่มนี้ ได้มีส่วนในการดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าชุมชน เนื่องจากได้เล็งเห็นความสำคัญของป่าและประโยชน์ที่ได้รับ จึงทำให้เกิดความรักและหวงแหนป่าชุมชนของหมู่บ้านด้วยเช่นกัน โดยขั้นตอนนี้ผู้วิจัยสังเกตว่าดังกล่าวนี้นี้เป็นการนำเอาแผนงานที่กำหนดไว้มาปฏิบัติอย่างจริงจัง โดยมีการระดมเอาทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนมาใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุดซึ่งอาจจะมิใช่ทรัพยากรเฉพาะในด้านที่เป็นทรัพย์สินเงินทองอย่างเดียวอาจเป็น การใช้แรงงานและประสบการณ์ของคนที่มีอยู่ นอกจากนี้ยังรวมถึงวัสดุอุปกรณ์ที่ชาวบ้านมีอยู่และที่พอจะหาได้ในชุมชน ได้แก่ จอบ เสียม ไม้ไผ่ มีด เทียว เป็นต้น เพื่อนำมาช่วยในการประกอบกิจกรรมต่างๆ หรือสมาชิกบางคนก็มีขนมหรือน้ำก็จะนำมาเลี้ยงหรือนำมาร่วมบริจาคให้กับสมาชิกที่มาร่วมกิจกรรมด้วย กิจกรรมขั้นตอนนี้ เน้นการที่ชาวบ้านทุกกลุ่มมีส่วนร่วมโดยความเสมอภาคเท่าเทียมกันและเป็นเจ้าของผลงานร่วมกัน สำหรับขั้นตอนกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าชุมชนนี้ สามารถจำแนกการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ได้ดังนี้ คือ

1. การมีส่วนร่วมในการช่วยต้อนรับคณะผู้มาศึกษาดูงาน

ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญกลุ่มที่ได้เข้ามามีส่วนในการต้อนรับคณะผู้ศึกษาดูงานนั้น ได้แก่ กลุ่มพ่อบ้าน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มผู้รู้เรื่องสมุนไพร และคณะกรรมการหมู่บ้าน ได้เข้ามา มีส่วนในการช่วยต้อนรับ ในขณะที่มีคณะบุคคลภายนอกเดินทางมาศึกษาปีหนึ่งๆเป็นจำนวนหลายครั้ง ซึ่งชาวบ้านในชุมชนได้มี การแบ่งหน้าที่กันทำงาน ดังนี้คือ กลุ่มพ่อบ้านมีหน้าที่จัดเตรียมสถานที่ พร้อมทั้งอำนวยความสะดวก ต่างๆ และทางเดินที่ กลุ่มแม่บ้านมีหน้าที่จัดเตรียมสำหรับอาหาร ไว้สำหรับคณะบุคคลภายนอก และ ผู้มาช่วยงาน ผู้สูงอายุและผู้รู้เรื่องสมุนไพร มีหน้าที่ช่วยในการต้อนรับ และเมื่อมีคำถามเกี่ยวกับ เรื่องสมุนไพร และเรื่องความเชื่อในการทำพิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ รวมถึงให้การต้อนรับแก่คณะบุคคล ภายนอก คณะกรรมการหมู่บ้านจะช่วยกันเข้ามาดูแลอำนวยความสะดวกต่างๆ ไป โดยมีผู้ใหญ่บ้านเป็นหัวเรือใหญ่คอยดูแลทุกอย่าง มีสมาชิกอบค. และเทศบาล เป็นผู้ดำเนินรายการและเป็นผู้ให้ข้อมูลและความรู้ เกี่ยวกับการจัดการดูแลป่าชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญแห่งนี้ เนื่องจากว่าทุกคนอยากให้ป่าชุมชนเป็นที่รู้จักและยอมรับของบุคคลภายนอกและเป็นตัวอย่างแก่ป่าชุมชนอื่น เมื่อได้รับจดหมายว่าจะมีคณะผู้ศึกษา ดูงานเข้ามา จะมีการประกาศตามเสียงตามสายกลุ่มแรกที่จะรับผิดชอบ คือกลุ่มแม่บ้านที่จะเป็นแม่งาน ซึ่งกลุ่มแม่บ้านจะมีกัน 3 กลุ่มใหญ่ มีจำนวนสมาชิกกลุ่มละประมาณ 30 คน จะทำการหมุนเวียนกันว่าครั้งนี้เป็นหน้าที่ของแม่บ้านกลุ่มไหน กลุ่มนั้นก็จะเป็นกลุ่มที่เข้ามาดูแลในการจัดงาน โดยมีการจัดวางระการตกแต่งไว้ก่อนหน้านั้นแล้ว จึงทำให้ไม่มีปัญหาความขัดแย้งหรือเกี่ยงงานกัน

2. การมีส่วนร่วมในการดูแลผู้ลี้ภัยลอบตัดไม้

ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญกลุ่มที่ได้เข้ามามีส่วนในการดูแลผู้ลักลอบตัดไม้ นั้น ได้แก่ กลุ่ม พ่อบ้าน กลุ่มผู้สูงอายุ ผู้รู้เรื่องสมุนไพร เกษตรกรทำนา กลุ่มเหมืองฝาย และคณะกรรมการหมู่บ้าน ได้มีการช่วยในการสอดส่องดูแลผู้ลักลอบตัดไม้ในพื้นที่ป่าชุมชน จากการที่คนเหล่านี้ได้เข้าไปในป่าชุมชนบ่อยครั้ง ซึ่งในอดีตคณะกรรมการหมู่บ้านจะเป็นผู้จัดเวรยามขึ้นมาผลัดเปลี่ยนกันไปทำหน้าที่คอยดูแลการลักลอบตัดไม้ในเวลากลางคืนๆ ละ 2 คน สำหรับในตอนกลางวันชาวบ้านทุกคนจะช่วยกันสอดส่องดูแลการลักลอบขโมยตัดไม้ในพื้นที่ป่าดังกล่าว แต่เนื่องจากว่าชาวบ้านคิดว่าวันนี้ไม่ใช่เวรยามของตนเองจึงไม่ได้มีการใส่ใจในการดูแล ยิ่งเป็นตอนกลางคืนที่เป็นเวลาพักผ่อน ส่วนคนที่เป็นเวรยามก็กลัวว่า ถ้ามีคนอื่นเข้ามาจับผู้ลักลอบตัดไม้จะทำให้ตนเองจะ ไม่ได้รับเงินรางวัลในการนำจับผู้ลักลอบตัดต้นไม้

ดังนั้นหลังจากการประชุมชาวบ้านในเรื่องการจัดเวรยามขึ้นทำให้ที่ประชุมลงมติกันว่าไม่จำเป็นต้องมีเวรยามในตอนกลางคืน อีกทั้งในเมื่อตอนกลางวันมีคนช่วยกันเป็นหูเป็นตา สอดส่องดูแลได้อยู่แล้ว ทำไมช่วงกลางคืนเราจะช่วยกันสอดส่องไม่ได้ ทำให้มีการยกเลิกการจัดเวรยามตอนกลางคืนไป แต่ชาวบ้านกลุ่มต่างๆ ที่ยังต้องการใช้ประโยชน์ จากป่ายังมีจิตสำนึกที่ดีในการหวงแหนป่าชุมชนของตัวเอง ทำให้ปัจจุบันนี้ทุกคนพร้อมใจกันดูแลรักษาป่าเอง โดยไม่มีการจัดเวรยาม ถ้าใครพบเห็นผู้กระทำความผิดก็จะไปแจ้งต่อผู้ใหญ่บ้านเพื่อที่จะให้ ผู้ใหญ่บ้านจัดการลงโทษตามกฎหมายของหมู่บ้านที่เข้มแข็ง รวมถึงผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง จึงไม่มีข้อยกเว้นสำหรับผู้กระทำความผิด เนื่องจากชาวบ้านได้ตระหนักว่าป่านี้เป็นสมบัติของสมาชิกทุกคน ดังนั้นจึงต้องช่วยกันดูแล ซึ่งทำให้ไม่มีใครกล้าที่จะลักลอบเข้าไปตัดไม้ในป่า แต่ถ้าจะกล่าวกันตามจริงแล้ว กลุ่มที่ทำหน้าที่หลักในการสอดส่องดูแลผู้ลักลอบตัดไม้นั้นจะเป็นคณะกรรมการหมู่บ้านมากกว่า เนื่องจากว่ากลุ่มนี้ตั้งใจทำงานเพื่อหมู่บ้านแล้วจึงต้องช่วยกันปกป้องประโยชน์เพื่อส่วนรวมมากที่สุด

3. การมีส่วนร่วมในการดับไฟป่า

ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ กลุ่มที่ได้เข้ามามีส่วนในการดับไฟป่า ได้แก่ กลุ่ม พ่อบ้าน ผู้สูงอายุ กลุ่มผู้รู้เรื่องสมุนไพร กลุ่มเกษตรกรทำนา กลุ่มเหมืองฝาย และคณะกรรมการหมู่บ้านจะ เข้าไปช่วยกันดับไฟป่า ถ้ามีคนเห็นว่าเกิดไฟป่าขึ้นจะรีบแจ้งผู้ใหญ่บ้านและให้รีบแจ้งเสียงตามสาย เพื่อให้ทุกคนเข้าไปช่วยกันดับไฟป่า ผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการจะรีบไปดูแลช่วยกันดับไฟในเบื้องต้น ส่วนกลุ่มพ่อบ้านจะรีบไปนำอุปกรณ์ในการดับไฟป่าจากศาลากลางหมู่บ้านตามไปช่วยดับไฟ ถ้ามีการแจ้งข่าวว่าเกิดไฟไหม้ขึ้นชาวบ้านช่วยกันเข้าไปดับไฟอย่างพร้อมเพรียง เนื่องจากทุกคนมีจิตสำนึกที่ว่าเป็นของทุกคนและถ้าขาดป่าก็ขาดผลประโยชน์ที่จะได้รับจึงเกิดความหวงแหนป่าเป็นอย่างมาก ส่วนมากไฟที่ไหม้นั้นไม่ได้เกิดจากป่าชุมชน แต่จะเป็น

ไฟที่ถูกกลามาจาก บริเวณภายนอกป่าชุมชนที่เป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าขุนแม่กวง เนื่องจากมีชาวบ้านจากต่างหมู่บ้าน มาเผาป่าเพื่อต้องการสัตว์มาเป็นอาหาร ได้แก่ ประเทมดแดง ทำให้ไฟไม่สามารถลุกลามเข้ามาในบริเวณป่าชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญได้

ซึ่งจากการสอบถามผู้ใหญ่บ้านก็พบว่า ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญนั้นก็ไม่เคยจับตัวผู้ทำการเผาป่าได้สักครั้งเดียว เนื่องจากทางเจ้าหน้าที่ป่าไม้ได้ให้ความรู้กับชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญว่าในการจับผู้กระทำผิดมาลงโทษได้นั้นต้องเห็นบุคคลผู้นั้นกระทำเองกับตา แต่ถ้าไม่เห็นอาจจะเป็นเพียงแค่คนที่เดินผ่านไปมา ไม่สามารถจับมาลงโทษได้ ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญจึงไม่สามารถจับตัวผู้กระทำผิดมาลงโทษได้ และประการสำคัญคือ มีการเผาบริเวณป่าสงวนแห่งชาติป่าขุนแม่กวงไม่ใช่บริเวณป่าชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ ปัจจุบันนี้ป่าสงวนแห่งชาติป่าขุนแม่กวงที่มีบริเวณติดกับป่าชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ เป็นป่าที่ชาวบ้านไม่ว่าจะเป็นหมู่บ้านโพธิ์ทองเจริญหรือหมู่บ้านใกล้เคียง สามารถเข้าไปใช้สอยได้อย่างสะดวก ทำให้ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญได้มีความคิดว่า ถ้าป่าชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญได้ ขยายพื้นที่เข้าไปในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าขุนแม่กวง จะทำให้ชาวบ้านที่อาศัยอยู่หมู่บ้านอื่น ไม่กล้าเผาป่าเพื่อต้องการสัตว์มาเป็นอาหาร แล้วป่าชุมชนของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญจะไม่ได้โดนไฟป่าทำลาย แต่ชาวบ้านก็ยังเกรงว่า ถ้าขยายพื้นที่ป่าชุมชนเข้าไปในป่าสงวนแห่งชาติป่าขุนแม่กวงแล้ว ถ้ามีการเผาป่าเกิดขึ้นอีก อาจจะต้องลำบากในการเข้าไปช่วยกันดับไฟป่าก็ได้ ซึ่งประเด็นนี้ก็ยังไม่ได้ชัดเจนมาจนถึงปัจจุบัน

แต่ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ก็ไม่ได้มีความต้องการให้พื้นที่ทั้งหมดของป่าสงวนแห่งชาติป่าขุนแม่กวง เป็นป่าชุมชน เนื่องจากว่าชาวบ้านไม่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ในลักษณะอื่นที่แตกต่างจากป่าชุมชนได้ โดยเฉพาะด้านการนำเอาไม้ออกมาใช้ประโยชน์หรือการเข้าไปพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในด้านอื่นๆ เนื่องจากชาวบ้านได้ตระหนักถึงประสบการณ์ในอดีตที่มีการตัดไม้ทำลายป่าอย่างมากมาย ชาวบ้านจึงไม่อยากจะเห็นเหตุการณ์เหล่านั้นซ้ำรอยกับอดีตอีก และที่สำคัญชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญยังต้องการให้ชาวบ้านหมู่บ้านอื่นได้มีโอกาสในการเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าบ้าง เพื่อที่จะได้ช่วยกันรักษาป่าไม้เอาไว้ร่วมกัน และการเข้าร่วมกิจกรรมการดับไฟป่าของชาวบ้านนั้น ผู้วิจัยพบว่าจิตสำนึกของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ที่เข้ามาช่วยกันดับไฟป่าด้วยความร่วมมือร่วมใจกันนั้น สะท้อนให้เห็นถึงความเข้มแข็งของชุมชนที่ต้องการรักษาป่าชุมชนของตนเองเอาไว้ เพื่อให้เกิดความมั่นคงในด้านแหล่งทรัพยากรในการดำรงชีวิตในวันนี้และเพื่อความยั่งยืนมั่นคงต่อไปในอนาคตของลูกหลานนั่นเอง

4. การมีส่วนร่วมในการกำหนดกฎเกณฑ์หมู่บ้านและบทลงโทษ

จากการสัมภาษณ์แม่หลวงยุพิน สุนันตา(2552) ผู้ใหญ่บ้านโพธิ์ทองเจริญ เกี่ยวกับมาตรการในการลงโทษผู้บุกรุกพื้นที่ป่าชุมชนนั้น พบว่าชุมชนได้มีการตั้งกฎระเบียบป่า

ชุมชนขึ้นบนพื้นฐานที่ว่าชาวบ้านทุกคนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ในป่าชุมชนบ้านได้อย่างเสมอภาคกัน ซึ่งจะทำให้ชาวบ้านมีการช่วยกัน ดูแล รักษาป่าไม้ไป พร้อมๆ กัน รวมถึงได้เปิดโอกาสให้ชาวบ้านช่วยกันระดมความคิดว่า กฎเกณฑ์ ระเบียบ ข้อบังคับต่างๆ ของป่าชุมชน เหล่านี้สมควรมีหรือประกอบด้วยอะไรบ้าง เพื่อเป็นบรรทัดฐานในการจัดการทรัพยากรในเขตพื้นที่ป่าชุมชนทั้งหมดบ้าน โดยร่วมกันกำหนด กฎเกณฑ์ ข้อบังคับต่างๆ ขึ้น เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการป้องกัน รักษา ดูแล พื้นที่ป่าไม้แห่งนี้ให้เป็นสมบัติของหมู่บ้านโพธิ์ทองเจริญ ต่อมาได้มีการปรับเปลี่ยนกฎเกณฑ์ ระเบียบข้อบังคับต่างๆ ขึ้น เพื่อให้มีบทลงโทษที่หนักขึ้นและเด็ดขาดมากขึ้นจะได้สอดคล้องต่อสถานการณ์ปัจจุบัน กฎระเบียบดังกล่าวจะเห็นว่าเป็นการตั้งกฎเกณฑ์ ข้อบังคับของชุมชน ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ เพื่อให้เกิดความยั่งยืนเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรจากป่าไม้และบทลงโทษสำหรับผู้กระทำผิด เนื่องจากป่าไม้ได้ให้ประโยชน์แก่ชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญมาเป็นระยะเวลาหลายชั่วอายุคน ทั้งเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร แหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพร แหล่งนันทนาการ เป็นต้น

ข้อบังคับของชุมชนที่สามารถนำไปปฏิบัติให้เกิดเป็นรูปธรรมได้เป็นอย่างดีนั้น มีสาระสำคัญดังต่อไปนี้ คือ

1. ทุกคนสามารถนำเศษไม้หรือกิ่งไม้เล็กๆ สามารถนำออกไปเป็นฟืนสำหรับใช้ในการทำอาหารได้โดยไม่ถูกปรับ
2. ทุกคนสามารถเข้าไปหาอาหาร ของป่าและสมุนไพรได้ แต่ต้องไม่นำออกมาเป็นจำนวนมากเกินไปหรือห้ามนำไปใช้ในเชิงพาณิชย์
3. ทุกคนสามารถเข้าไปใช้ป่าชุมชนเป็นแหล่งนันทนาการเพื่อพักผ่อนได้ สามารถ ตกปลาได้โดยใช้เบ็ด แต่ห้ามใช้แห หรือ อวน หรือการใช้ไฟฟ้าช้อน
4. ทุกครัวเรือนสามารถใช้บริการประปาหมู่บ้านได้
5. ผู้ใดที่ลักลอบตัดไม้ในพื้นที่ป่าชุมชน ไม่ว่าจะเป็นไม้ชนิดใด ขนาดเท่าไร และ จำนวนเท่าไรก็ตาม จะถูกปรับโดยคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นผู้พิจารณา ในอัตรานิ้วละ 500 บาท ต่ออัตราความยาวของเส้นผ่าศูนย์กลางของไม้แต่ละท่อนที่ตัด ซึ่งในอดีตจะเสียค่าปรับเป็นอัตรา นิ้วละ 100 บาท ต่อความยาวของเส้นผ่าศูนย์กลางของไม้แต่ละท่อนที่ตัด
6. ในกรณีที่ผู้กระทำผิดที่ถูกจับได้ ไม่ยินยอมที่จะเสียค่าปรับที่ตั้งเอาไว้จะถูกนำตัวส่งสถานีตำรวจเพื่อดำเนินคดีตามกฎหมายต่อไป
7. ถ้าไม่สามารถจับกุมผู้กระทำผิดได้ในขณะนั้น ชาวบ้านทุกคนมีหน้าที่ช่วยกัน สืบหาผู้กระทำผิดมาลงโทษให้ได้ โดยที่ผู้นำข่าวมาบอกหรือผู้ที่สืบหาผู้กระทำผิดได้

ถูกต้องจะได้ รับเงินรางวัลนำจับเป็นจำนวนเงินรายละ 300 บาท ในอดีตชาวบ้านจะได้รางวัลนำจับเป็นจำนวน เงินราย ละ 200 บาท

8. ถ้าเป็นไม้ที่หักโค่นจากลมพายุหรือแห้งตายหรือไม้ของกลางที่ได้จากผู้กระทำผิด สามารถนำไม้นั้นมาใช้พัฒนาในการสร้างวัดหรือสิ่งสาธารณประโยชน์ของหมู่บ้านแต่ถ้ามีคนต้องการหลายรายหรือทางหมู่บ้านต้องการเงินเพื่อนำไปทำกิจกรรมของหมู่บ้านก็จะมีกรเปิดประมูลไม้เพื่อหาเงิน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับพิจารณาของคณะกรรมการหมู่บ้าน

9. เจริญจะทำหน้าที่เป็นผู้เก็บรักษาเงินค่าปรับ และเงินประมูลนี้ไว้สำหรับนำไปเข้ากองทุนป่าชุมชนของหมู่บ้านเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายต่างๆ ได้แก่ ค่าศึกษา คูงาน ค้อนรับ ทำป้าย ช่อมแซม บำรุงรักษาสิ่งสาธารณะประโยชน์ ใช้พัฒนาวัดและหมู่บ้าน ในข้อวัสดุก่อสร้างต่างๆ โดยทุกขั้นตอนจะต้องผ่านการพิจารณาจากคณะกรรมการหมู่บ้าน รวมถึงจะได้รายงานต่อคณะกรรมการหมู่บ้านในการประชุมประเมินผลการดำเนินงานแต่ละปี

กฎระเบียบที่ตั้งขึ้นมานี้มีผลบังคับใช้กับชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญทุกคนในหมู่บ้าน โดยผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านนั้นมีอำนาจในการสอบสวนและลงโทษผู้กระทำผิด จะ ไม่มีกรณีละเว้นเป็นอันขาด ไม่ว่าจะเป็นญาติพี่น้องจากหมู่บ้านอื่น หรือกลุ่มบุคคลใดๆจากภายนอก รวมถึงเจ้าหน้าที่ของรัฐด้วย

4.4 บทบาทของชุมชนในการจัดการทรัพยากรน้ำ

การใช้ประโยชน์ด้านแหล่งน้ำของชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญเป็นสิ่งที่ไม่สามารถมองข้ามไปได้ เนื่องจากน้ำเป็นหัวใจสำคัญของชีวิต เป็นหัวใจสำคัญของระบบการผลิต รวมถึงเป็นสิ่งที่สำคัญในแง่ของความเชื่อของคนที่ยึดโยงถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (แม่คงคา) น้ำจึงเป็นสิ่งที่สามารถบ่งบอกถึงความมั่งคั่งของชุมชนผ่านความอุดมสมบูรณ์ของผลผลิต และความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรท้องถิ่น รวมถึงความมั่งคั่งทางภูมิปัญญาที่ชุมชนมีต่อการจัดการทรัพยากรน้ำ โดยมีการศึกษาดังต่อไปนี้

4.4.1 การจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน

ชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญในอดีตอาศัยแหล่งน้ำจากลำน้ำแม่ฮ่องสัในการเพาะปลูก ซึ่งมีแหล่งต้นน้ำ (ขุนน้ำ) อยู่ในพื้นที่ป่าขุนแม่กวัง โดยอาศัยวิธีการระบบเหมืองฝาย ที่ลูกสมาชิกที่ต้องการใช้น้ำในการเกษตรกรรมต้องไปช่วยกันสร้างฝาย ดิหลักฝาย ขุดลอกลำเหมือง โดยมีการจัดรูปแบบขององค์กรเหมืองฝาย โดยสมาชิกทั้งหมดจะต้องเลือกคนมาทำหน้าที่ในการเป็นผู้ควบคุมการใช้น้ำและการซ่อมแซมฝายแต่ละฝายซึ่งเรียกกันว่า “ แก่ฝาย ” ซึ่งแก่ฝายแต่ละคนจะ

มีลำผายหรือลำมนา เพื่อช่วยป่าวประกาศเรื่องราวต่างๆของเหมืองให้ชาวบ้านได้รับรู้และมาช่วยงานกัน โดยลูกสมาชิกจะให้ข้าวน้ำหล่อ หรือ ข้าวเปลือก เป็นการตอบแทนการใช้น้ำแก่ “ แก่ผาย ” และ “ ลำมนา ” ซึ่งเป็นระบบความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชนและระหว่างชุมชนได้เป็นอย่างดี วีระพงษ์ บุญตัน และอินโชติ สุริยา (2552) ซึ่งเป็นหัวหน้ากลุ่มแกนนำเหมืองผายชุมชน กล่าวกับผู้วิจัยว่า “เวลาใกล้ฝนมาแก่เหมืองก็จะมาบอกให้ไปช่วยกันลอกเหมือง สายใครสายมันไม่ไปก็จะถูกปรับ ต้องห่อข้าวไปกินกันเอง ที่ไหนราก็จะฮาน (ตัด) ที่ไหนผนังหาวก (คันดินขาด) ก็จะช่วยกันถม โดยตัดไม้ไผ่มาปักเป็นแนวแล้วหาโซ่ (ขยะ เคสัดไม้ ซากพืช) มาถมแล้วทับด้วยดิน ก็จะทำให้มันคงแข็งแรง ของเหล่านี้ไม่ได้ซื้อได้หา หาได้แถบริมแม่น้ำแม่ฮ่องฮักนี้แหละ ป่าเลื้อปะป่าเตื่อ (ขยะเยอะมากมาย) อาศัยแต่แรงคนไม่ต้องเสียค่าอะไรเลย เคยของบประมาณและความช่วยเหลือไปทั้งเทศบาล และอบต. ก็ไม่ค่อยได้รับการสนับสนุน รอแต่งบประมาณ

แต่เราไม่ได้ ถ้ามีแล้วเราก็ไม่ได้ทำนา” ในอดีตการใช้น้ำของชุมชนล้วนเกิดขึ้นจากความร่วมมือของผู้คนในชุมชน สังคม ที่เข้ามามีบทบาทร่วมกันในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นอย่างเป็นองค์รวม และมีเงื่อนไขในการจัดการอย่างเท่าเทียม ผ่านรูปแบบองค์กรดั้งเดิมของชุมชนที่จัดตั้งขึ้นมาเพื่อเป็นตัวกลางในการประสานเชื่อมโยงความสัมพันธ์ในการจัดการน้ำร่วมกับชุมชนอื่นๆ ใกล้เคียง เพื่อกระจายทรัพยากรน้ำให้ทั่วถึง เป็นศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นร่วมกันบนพื้นฐานความไว้วางใจซึ่งกันและกัน และช่วยให้นำไปสู่การจัดสรรแบ่งปันกันอย่างเป็นธรรมได้ ซึ่งในอดีตคนที่มิประสบความสำเร็จในการจัดการทรัพยากรน้ำนั้นล้วนเกิดขึ้นจากความร่วมมือกันของชุมชนมากกว่าการจัดการโดยภาครัฐแต่เพียงฝ่ายเดียว โดยเฉพาะการจัดการทรัพยากรน้ำในภาคเหนือเป็นการจัดการทรัพยากรบนพื้นฐานที่มุ่งเน้นให้ผู้คนในชุมชนเกิดความตระหนักถึงความอยู่รอดภายใต้รากฐานระบบเดียวกัน นั่นก็คือการแบ่งปัน จัดสรรน้ำให้แก่ทุกคนได้อย่างทั่วถึงนั่นเอง

4.4.2 รัฐกับการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน

ในอดีตชุมชนแต่ละแห่งนั้นล้วนมีอาชีพหลักที่เหมือนกันคือ การทำนา ทำไร่ จึงมีความจำเป็นที่จะต้องใช้ทรัพยากรน้ำร่วมกัน จึงทำให้ชุมชนแต่ละแห่งต้องมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ในลักษณะของการพึ่งพาทรัพยากรร่วมกัน และนำไปสู่การจัดตั้งองค์กรในการจัดการทรัพยากรน้ำร่วมกันอย่างเป็นระบบ และด้วยลักษณะภูมิประเทศที่เป็นหุบเขาไม่ค่อยมีที่ราบลุ่มแม่น้ำ จึงทำให้บรรพบุรุษในอดีตคิดค้นวิธีการจัดการทรัพยากรน้ำ โดยการกักเก็บและผันน้ำส่งไปยังพื้นที่นาและพื้นที่เกษตรกรรมได้ตลอดทั้งปี (ชิตินันดา จินาจันทร์,อ้างถึงในกฤษศธี สุวันดา,2548)

ต่อมาการจัดการทรัพยากรน้ำๆ ของชุมชนได้เปลี่ยนแปลงไป อันเป็นผลมาจากการปฏิวัตรระบบการเกษตรแบบยังชีพให้กลับกลายมาเป็นระบบเกษตรอุตสาหกรรมที่มุ่งตอบสนองระบบเศรษฐกิจเป็นสำคัญ การจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชนเริ่มเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว องค์การเหมืองฝายถูกแทนที่ด้วยฝายคอนกรีต และการนำวิธีการ เทคโนโลยีที่ทันสมัยเข้ามาจัดการกับพื้นที่ป่าไม้ และแหล่งทรัพยากรน้ำอย่างปฏิเสธมิได้ ส่งผลให้ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างในการจัดการอย่างรวดเร็วทั้งในรูปแบบและวิธีการ การจัดการน้ำโดยชุมชนถูกริบไปอยู่ในการจัดการควบคุมดูแลโดยรัฐทั้งหมด ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงฐานรากของโครงสร้างในการจัดการแบบดั้งเดิมลงจนหมดสิ้น หรืออาจพูดได้อีกอย่างว่า รัฐทำให้ชุมชนหมดพลังและอ่อนแอลงอย่างรวดเร็วนั่นเอง

กระแสการพัฒนาโดยรัฐดังกล่าวก่อให้เกิดผลกระทบต่อทรัพยากรท้องถิ่นอย่างมากมาย โดยเฉพาะการจัดการเกี่ยวกับระบบชลประทานแบบใหม่ที่มุ่งตอบสนองระบบการผลิตเพื่อเพิ่มผลผลิตให้มากขึ้น แต่ไม่ได้คำนึงถึงระบบนิเวศชุมชนทั้งระบบ ที่ได้รับผลกระทบจากการส่งเสริมการพัฒนาโดยรัฐอย่างขาดความเข้าใจ ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญก็ไม่สามารถหลุดจากกลไกการพัฒนาของรัฐในประเด็นนี้ด้วยเช่นกัน ผู้วิจัยได้สนทนากับชาวบ้านและคุณบุญเลื่อน ชัยเทพ (2552) ที่เคยหาปลาตามลำน้ำซ่องฮักในเขตพื้นที่หมู่บ้านโพธิ์ทองเจริญ ได้กล่าวว่า “ปลาที่เคยมีอยู่อย่างชุกชุมตามธรรมชาติ ลดจำนวนลงอย่างรวดเร็วเนื่องจากการสร้างฝายคอนกรีตกั้นลำน้ำไว้ ทำให้ปลาบางชนิดไม่สามารถขึ้นน้ำไปวางไข่ได้ และปลาบางชนิดก็ไม่สามารถกัดโพลงดินเพื่อผสมพันธุ์และวางไข่ได้ เนื่องจากหน่วยงานภาครัฐสร้างผนังคอนกรีตกั้นตลิ่งไว้ จึงทำปลาบางชนิดที่เคยมีอยู่อย่างชุกชุม ปัจจุบันแทบไม่เห็นเลย เนื่องจากแหล่งที่อยู่อาศัยถูกบุกรุกทำลาย”

สาเหตุที่ก่อให้เกิดปัญหาดังกล่าว ส่วนหนึ่งก็เนื่องมาจากการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน ถูกแทนที่ด้วยระบบชลประทานแบบใหม่จากทางราชการ ซึ่งเข้ามามีบทบาทกับชุมชนมากขึ้น พร้อมๆกับการบุกรุกทำลายป่าของนายทุนที่เข้ามาทำกิจการป่าไม้ และการบุกรุกพื้นที่โดยฝ่ายเจ้าหน้าที่ของรัฐ (ทหารบอกกับชาวบ้านว่าขอเข้ามาใช้พื้นที่เพื่อการซ้อมรบ – แต่ภายหลังกลับกลายเป็นการเข้ามาจับจองพื้นที่ป่าไปเป็นที่ดินส่วนตัวของนายทหารชั้นผู้ใหญ่หลายท่านเป็นจำนวนนับ 1,000 ไร่) เมื่อทรัพยากรป่าไม้ลดลงพื้นที่ที่ถูกบุกรุกจับจองเพิ่มมากขึ้น ปริมาณน้ำในลำน้ำแม่ซ่องฮักจึงแห้งขอด ชาวบ้านจึงประสบกับภาวะความแห้งแล้งถึงขนาดน้ำบ่อ (บ่อน้ำที่ชาวบ้านขุดใช้เองในครอบครัว) ลดลงอย่างรวดเร็ว (กฤษติ สุวันดา, 2548)

ต่อมาทางราชการมีการสร้างฝายเก็บน้ำแม่กว้งขึ้น (ปัจจุบัน – เชื่อนแม่ กวางอุดมธารา) ระบบชลประทานจึงเข้ามามีบทบาทแทนที่ ชุนน้ำแม่ซ่องฮักซึ่งเคยพึ่งพาใช้สอยมาตั้งแต่อดีต ชาวบ้านเริ่มหันมาพึ่งพาระบบชลประทานภาครัฐมากขึ้น ลำน้ำแม่ซ่องฮักจึงขาดการ

เหลียวแลและไม่ได้รับการเอาใจใส่อย่างจริงจัง เมื่อขาดการรักษาจึงง่ายต่อการที่จะถูกบุกรุกทำลาย ทำให้ต้นไม้อายุสองฝั่งลำน้ำถูกโค่นลงจนเกือบหมดสิ้น จากการทำชาวบ้านเคยมีน้ำใช้อย่างอุดมสมบูรณ์ มีระบบเหมืองฝาย มีการจัดการร่วมกันโดยชุมชน กลับถูกแทนที่ด้วยฝายคอนกรีตเกือบทั้งหมด การเข้ามาจัดการโดยรัฐในนามแห่งการพัฒนา ทำให้ระบบชลประทานที่เกิดขึ้นจากภูมิปัญญาชาวบ้าน ถูกแทนที่ด้วยระบบชลประทานแบบใหม่ ซึ่งไม่สามารถทดแทนพลังแห่งความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของชาวบ้านในชุมชนได้เลย รวมทั้งไม่สามารถทดแทนสิ่งที่เคยมีอยู่ให้กลับคืนมาได้ดังเดิมอีกต่อไป ดังที่พ่อทองสุข สายคำมูล (2552) ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “เมื่อก่อนเวลาที่เกิดปัญหาเกี่ยวกับการจัดการเรื่องน้ำในชุมชน เช่น พนังดินขาด ฝายขาด ฯลฯ ชาวบ้านก็จะมาช่วยกันอย่างเร่งรีบ แต่พอเป็นเรื่อง อบต. กลับเป็นเรื่องล่าช้ามาก ”

อย่างไรก็ตามชาวบ้านในชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญบางส่วน ยังคงไม่ทอดทิ้งการจัดการทรัพยากรน้ำแบบดั้งเดิม แต่กลับนำระบบการจัดการแบบดั้งเดิมมาผสมผสานกับระบบชลประทานแบบใหม่ได้เป็นอย่างดี มีการรวมกลุ่มเกษตรกรเพื่อช่วยกันดูแลลำเหมืองที่ส่งน้ำเข้านาเพื่อจัดสรรแบ่งปันทรัพยากรน้ำกันอย่างเท่าเทียม โดยได้รับความร่วมมือจากเจ้านาแต่ละคนเป็นอย่างดี ทั้งนี้ล้วนเกิดขึ้นจากการเรียนรู้จากประสบการณ์ที่ผ่านมาว่าการรอคอยแต่ภาครัฐล้วนเป็นงานที่ล่าช้าและถูกผ่นผันมาตลอด แต่ความต้องการทรัพยากรน้ำในการเกษตรของชาวบ้านเป็นสิ่งจำเป็นชาวบ้านที่มีอาชีพเกี่ยวกับเกษตรกรรมจึงหันมาสร้างความเข้มแข็งในชุมชนด้วยการประสานความร่วมมือกันในการจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้น ในระยะแรกยังคงเป็นไปอย่างหลวมๆ ทั้งนี้ด้วยคิดว่าถึงอย่างไรฝ่ายรัฐก็ต้องเข้าดูแลจัดการช่วยเหลือ แต่ความล่าช้า และการได้รับการปฏิเสธจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งในด้านงบประมาณ และขั้นตอนในการเบิกจ่าย จึงทำให้ชาวบ้านหันมารวมกลุ่มกันดูแลระบบการจัดการน้ำอย่างจริงจัง และขยายไปสู่การร่วมมือกันในการประกอบกิจกรรมด้านต่างๆ ของชุมชนด้วย

4.4.3 การมีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์ด้านแหล่งน้ำของชุมชน

4.4.3.1 แหล่งน้ำเพื่อการเกษตรกรรมของชุมชน

จากการศึกษาถึงแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญนั้น พบว่าชุมชนมีแหล่งทรัพยากรน้ำที่สำคัญมาจาก 2 แหล่งใหญ่ คือ น้ำจากลำห้วยแม่ฮ่องฮัก หรือ และแหล่งน้ำจากเขื่อนแม่กวงอุดมธาราโดยชุมชนมีการจัดการทรัพยากรน้ำอย่างเป็นธรรมในการจัดสรรน้ำเพื่อการเกษตรของชุมชน ผ่านระบบองค์กรเหมืองฝายและการแบ่งหน้าที่ในการดูแลรับผิดชอบเรื่องน้ำ ซึ่งสามารถจำแนกถึงแหล่งทรัพยากรน้ำของชุมชนได้ดังนี้คือ

1. เชื้อนแม่กวัง เป็นเชื้อดินขนาดใหญ่ของอำเภอคอยสะเกิด จังหวัดเชียงใหม่ ที่ชาวบ้านในชุมชนได้อาศัยใช้ประโยชน์ในการด้านการเกษตรกรรม โดยชาวบ้านจะปล่อยน้ำจากคลองส่งน้ำแม่กวังไปตามลำห้วยแม่ฮ้องฮักและคลองชลประทานขนาดเล็กเข้าไปสู่บริเวณพื้นที่นา พื้นที่สวน และนำมาใช้ในระบบครัวเรือน เช่น การใช้เลี้ยงสัตว์(โคเนื้อ โคนม) การเลี้ยงกบ การเลี้ยงปลาในบ่อซีเมนต์เป็นต้น ในระบบการจัดส่งน้ำไปยังพื้นที่การเกษตรนั้น จะมีการสร้างเหมืองฝายกันลำห้วยเพื่อผันน้ำเข้าสู่คลองเมืองซีเมนต์ที่เชื่อมต่อกับเหมืองดินขนาดเล็กเข้าสู่พื้นที่นา ที่สวน ของเกษตรกรบ้านโพธิ์ทองเจริญ และคันลำเหมืองจะมีท่อปิด – เปิดน้ำ ขนาดหน้าท่อนกว้างประมาณ 15 นิ้ว ซึ่งในแต่ละลำเหมืองนั้นก็จะมีเกษตรกรหลายรายที่ใช้น้ำร่วมกัน เมื่อคลองผ่านไปถึงพื้นที่ทำกินของใคร เกษตรกรก็จะทำการขุดเหมืองใส่ไก่เชื่อมต่อกับเหมืองสายหลักเพื่อผันน้ำเข้าสู่พื้นที่ทำกินของตนเอง ซึ่งชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ก็ได้ร่วมมือร่วมใจกันจัดสรรทรัพยากรน้ำอย่างเป็นธรรมด้วยจิตศรัทธา และก่อนฤดูกาลเพาะปลูกจะเริ่มขึ้นนั้นชาวบ้านที่ใช้น้ำจากลำเหมืองเดียวกันก็จะรวมกลุ่มกันไปทำการขุดลอกลำเหมืองเป็นประจำทุกปี

2. ลำห้วยแม่ฮ้องฮัก เป็นแม่น้ำที่ไหลมาจากตาน้ำในเขตพื้นที่ป่าขุนแม่กวัง แต่ช่วงฤดูแล้งจะประสบกับปัญหาความแห้งแล้ง ส่วนมากชาวบ้านจะใช้น้ำในพื้นที่ไร่ที่อยู่บนพื้นที่สูงเลขหมู่บ้านขึ้นไปทางทิศเหนือ และใช้เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติในการปล่อยโคให้หากินน้ำในลักษณะการเลี้ยงแบบปล่อยตามธรรมชาติ

4.4.3.2 การใช้น้ำเพื่อการเกษตรกรรม

ชาวบ้านส่วนใหญ่ของบ้านโพธิ์ทองเจริญ ประกอบอาชีพทางการเกษตรกรรม และมีพื้นที่ทำกินเป็นของตัวเอง เนื่องจากเป็นหมู่บ้านที่มีทำเลที่ตั้งที่อุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรท้องถิ่น พื้นที่นาของชุมชนมีอยู่มากถ้าเปรียบเทียบกับพื้นที่ทำกินของชุมชนทั้งหมด เนื่องจากชุมชนตั้งอยู่ในพื้นที่ตอนระหว่างภูเขากับทุ่งนา พื้นที่ทำกินส่วนมากของชาวบ้านจึงเป็นที่นามากกว่าที่ไร่ กิจกรรมการเกษตรที่สำคัญของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ จึงได้แก่การทำนา การทำสวนลำไย การปลูกพืชล้มลุก และการปลูกหญ้าเลี้ยงสัตว์ โดยชาวบ้านจะมีแบบแผนในการทำการเกษตรกรรมดังนี้

การทำนาปี จะเริ่มต้นประมาณต้นเดือนมิถุนายน เกษตรกรที่มีพื้นที่นาก็จะเตรียมไถนาเพื่อเตรียมพื้นที่ในการเพาะพืชน้ำ ส่วนชาวบ้านที่ไม่มีที่นาก็จะเตรียมพื้นที่ไร่ที่สวนเพื่อการปลูกพืช เช่น ข้าวโพด พริก มะเขือเทศ และการปลูกหญ้าเลี้ยงสัตว์ การไถนาในปัจจุบันชาวบ้านจะใช้รถไถควายเหล็กเข้ามาช่วยในการทำนาแทนการใช้แรงงานจากสัตว์ เนื่องจากเห็นว่าสะดวกและรวดเร็ว และสามารถนำไปใช้ในการไถพรวนในพื้นที่ไร่ได้อีกทางหนึ่ง ทำให้

ชาวบ้านทุ่มแรงไปได้มาก และความจำเป็นของการใช้รถไถควายหลักของชาวบ้านก็คือสามารถนำมาใช้เป็นเครื่องสูบน้ำเข้าสู่พื้นที่ทำกินได้อีกทางหนึ่งนั่นเอง ชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ ในอดีตอาศัยแหล่งน้ำจากลำน้ำห้วยแม่ฮ่องฮักในการเพาะปลูก ซึ่งมีแหล่งต้นน้ำ (ขุนน้ำ) อยู่ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าขุนแม่กวง โดยอาศัยวิธีการระบบเหมืองฝาย ซึ่งการใช้น้ำของชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญในอดีตที่ผ่านมาล้วนเกิดขึ้นจากความร่วมมือของผู้คนในชุมชน สังคม ที่เข้ามามีบทบาทร่วมกันในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นอย่างเป็นองค์รวม และมีเงื่อนไขในการจัดการอย่างเท่าเทียมผ่านรูปแบบองค์กรของชุมชนที่จัดตั้งขึ้นมาเพื่อเป็นตัวกลางในการประสานเชื่อมโยงความสัมพันธ์ในการจัดการน้ำร่วมกับชุมชนอื่นๆ ใกล้เคียง เพื่อกระจายทรัพยากรน้ำให้ทั่วถึง เป็นศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรร่วมกันบนพื้นฐานความไว้วางใจซึ่งกันและกัน และช่วยให้นำไปสู่การจัดสรรแบ่งปันกันอย่างเป็นธรรมได้ การใช้น้ำเพื่อการเกษตรกรรมของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญนั้น ปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตมาก

เนื่องจากชุมชนมีระบบชลประทานจากภาครัฐเข้ามาแทนที่การจัดการน้ำแบบระบบเหมืองฝายทำให้ชาวบ้านรู้สึกว่าจะสะดวกและสามารถทำการเกษตรกรรมได้อย่างทั่วถึง ทั้งนี้ทางการได้สร้างเขื่อนขนาดใหญ่ อยู่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของหมู่บ้าน เรียกชื่อกันทั่วไปว่า เขื่อนแม่กวงอุดมธารา แต่ชาวบ้านจะนิยมเรียกว่า เขื่อนแม่กวง เนื่องจากเป็นเขื่อนดินที่สร้างขึ้นมากั้นลำน้ำแม่กวงนั่นเอง หลังจากที่มีการสร้างเขื่อน โดยภาครัฐก็ได้ทำให้การจัดการทรัพยากรน้ำๆ ของชุมชนได้เปลี่ยนแปลงไป อันเป็นผลมาจากการปฏิวัติดระบบการเกษตรแบบยังชีพให้กลับกลายมาเป็นระบบเกษตรอุตสาหกรรมที่มุ่งตอบสนองระบบเศรษฐกิจเป็นสำคัญ การจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชนจึงเริ่มเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ซึ่งส่งผลให้ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างในการจัดการอย่างรวดเร็วทั้งในรูปแบบและวิธีการ แต่ถึงอย่างไรก็ตามชาวบ้านในชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ บางส่วนยังคงไม่ทอดทิ้งการจัดการทรัพยากรน้ำแบบดั้งเดิม แต่กลับนำระบบการจัดการแบบดั้งเดิมมาผสมผสานกับระบบชลประทานแบบใหม่ได้เป็นอย่างดี มีการรวมกลุ่มเกษตรกรเพื่อช่วยกันดูแลลำเหมืองที่ส่งน้ำเข้ามาเพื่อจัดสรรแบ่งปันทรัพยากรน้ำกันอย่างเท่าเทียม โดยได้รับความร่วมมือจากเจ้าของพื้นที่เกษตรกรรมแต่ละคนเป็นอย่างดี ความต้องการใช้น้ำในการเกษตรของชาวบ้านเป็นสิ่งจำเป็นชาวบ้านที่มีอาชีพเกี่ยวกับเกษตรกรรมจึงหันมาสร้างความเข้มแข็งในชุมชนด้วยการประสานความร่วมมือกันในการจัดการทรัพยากรน้ำอย่างเป็นระบบในระยะแรกยังคงเป็นไปอย่างหลวมๆ ทั้งนี้ด้วยคิดว่าถึงอย่างไรฝ่ายรัฐก็ต้องเข้าดูแลจัดการช่วยเหลือ แต่ความล่าช้า และการได้รับการปฏิเสธจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งในด้านงบประมาณและขั้นตอนในการเบิกจ่าย จึงทำให้ชาวบ้านหันมารวมกลุ่มกันดูแลระบบการจัดการน้ำอย่างจริงจัง

และขยายไปสู่การร่วมมือกันในการประกอบกิจกรรมด้านต่างๆ ของชุมชนด้วย (ข้อมูลสัมภาษณ์, ทองสุข สายคำมูล, 2552)

ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ นั้นมีอาชีพหลักคือการทำเกษตรกรรมและการเลี้ยงสัตว์ ดังนั้นน้ำเป็นสิ่งสำคัญในการดำรงชีพของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ โดยชุมชนแห่งนี้มีแหล่งทรัพยากรน้ำที่มาจากเขื่อนแม่กวง ซึ่งจะปล่อยน้ำให้กับสมาชิกในชุมชนได้ใช้ในลักษณะของการหมุนเวียนโดยเดือนหนึ่งจะปล่อย 2 ครั้ง แต่ทั้งนี้ก็ต้องดูปริมาณน้ำและความเหมาะสมในการปล่อยน้ำด้วย และในฤดูฝนจะเป็นช่วงของการกักเก็บน้ำและปล่อยน้ำออกหากเห็นว่ามีปริมาณที่มากเกินไป เนื่องจากช่วงนี้ชาวบ้านสามารถใช้น้ำฝนทำการเกษตรได้นั่นเอง

4.4.3.3 การใช้น้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค

การใช้น้ำเพื่ออุปโภคบริโภคและทำกิจกรรมต่างๆ ในครัวเรือนนั้น ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญบางครัวเรือนก็ใช้ประปาหมู่บ้าน บ้างก็ใช้น้ำบ่อที่ขุดอยู่ในพื้นที่ของตนเอง แต่ชาวบ้านจะใช้น้ำประปาหมู่บ้านเพื่อการอุปโภคเท่านั้น แต่จะไม่นำมาบริโภคเนื่องจากน้ำประปาที่นี้ชาวบ้านยังไม่มั่นใจในความสะอาด ทำให้น้ำที่ส่งไปตามบ้านเรือนของชาวบ้านไม่ได้มีการกรองอย่างสะอาดเพียงพอ ประกอบกับไม่มีงบประมาณในการจัดการระบบน้ำประปาชุมชนที่ดี ชาวบ้านจึงไม่นิยมบริโภคน้ำจากประปาหมู่บ้าน เพียงแค่นำไปทำกิจกรรมต่างๆ แทน และชาวบ้านที่นี้จึงต้องหันไปพึ่งพาซื้อน้ำดื่มเพื่อการบริโภคจากภายนอก ทำให้ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญต้องซื้อน้ำในการบริโภค ทำให้ชาวบ้านต้องรับภาระค่าใช้จ่ายในการซื้อน้ำต่อเดือนเป็นจำนวนที่สูงมากหากเปรียบเทียบกับรายได้เฉลี่ยต่อปี คอครัวเรือนของชาวบ้านที่นี้ ชาวบ้านทุกหลังคาเรือนปัจจุบันต่างพึ่งพาใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำของชุมชนเพื่อเป็นแหล่งน้ำในการอุปโภคและกิจกรรมต่างๆ ในครัวเรือนจากลำห้วยและเขื่อนแม่กวงผ่านระบบประปาหมู่บ้าน เป็นลักษณะการใช้ประโยชน์ด้านแหล่งน้ำทางตรงจากป่าชุมชนที่เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารของหมู่บ้าน แล้วจึงนำน้ำนั้นไปใช้เป็นประปาหมู่บ้าน ปล่อยน้ำใช้อย่างทั่วถึงทุกครัวเรือน และชาวบ้านทุกครัวเรือนได้ใช้ประปาหมู่บ้านในการอุปโภค และทำกิจกรรมต่างๆ ภายในครัวเรือน โดยจะมีระบบในการปล่อยน้ำประปาหมู่บ้านตามเงื่อนไขข้อตกลงร่วมกัน ซึ่งทำให้น้ำมีไม่เพียงพอต่อการใช้ ชาวบ้านจึงต้องหันไปพึ่งพาระบบประปาจากภูมิภาคด้วย ส่วนน้ำจากลำห้วยนั้นชาวบ้านจะใช้ทั้งกิจกรรมครัวเรือนและใช้ในการเกษตรกรรม และการเลี้ยงสัตว์ ด้วยเหตุนี้ส่วนหนึ่งชาวบ้านจึงหันมาร่วมกันรักษาป่าชุมชนเอาไว้ เพราะป่าเป็นแหล่งให้คุณค่าด้านทรัพยากรน้ำสำหรับการอุปโภค บริโภค และสำหรับทำการเกษตรกรรมในพื้นที่ทำกินของชาวบ้านได้ตลอดทั้งปี (ข้อมูลสัมภาษณ์, ทองสุข สายคำมูล, 2552)

4.4.3.4 การใช้น้ำในการเลี้ยงสัตว์น้ำ

ในชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญพบว่าชาวบ้านมีการใช้น้ำในการเลี้ยงสัตว์น้ำด้วย โดยเฉพาะเลี้ยงปลากระชัง การเลี้ยงกบ และการเลี้ยงปลาดุก โดยชาวบ้านจะอาศัยน้ำจากห้วยแม่ฮ่องฮักเป็นแหล่งเพาะเลี้ยงปลากระชัง ส่วนการเลี้ยงกบ และการเลี้ยงปลาดุกนั้นชาวบ้านจะทำบ่อซีเมนต์เลี้ยงเองในพื้นที่ครัวเรือนของตนเอง โดยมีนายวิระพงษ์ บุญตัน เป็นประธานกลุ่มในการเลี้ยง ซึ่งพันธุ์ปลาเหล่านี้ชาวบ้านจะได้รับแจกมาจากศูนย์ศึกษาและพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ ที่จะมีการส่งเสริมให้ชาวบ้านมีรายได้เสริมและดำเนินตามรอยทางเศรษฐกิจแบบพอเพียงตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งช่วยสร้างรายได้เสริมให้กับชาวบ้านได้เป็นอย่างดี โดยชาวบ้านแต่ละครัวเรือนจะมีบ่อซีเมนต์ที่ทำขึ้นมาเอง บ้างก็ใช้ระบบรองฝ้ายกรองพื้นบ่อดินก็มี หรือบางรายก็อาจจะซื้อบ่อซีเมนต์สำเร็จรูปจากร้านขายวัสดุก่อสร้างมาใช้ในการเลี้ยงก็มี โดยชาวบ้านจะเริ่มทำการเลี้ยงกบและปลาดุกกันในช่วงต้นฤดูฝนประมาณเดือนพฤษภาคมถึงเดือนกันยายน ซึ่งใช้ระยะเวลาในการเลี้ยงเพียงแค่ 3 - 5 เดือนก็สามารถที่จะนำสัตว์น้ำเหล่านั้นมาขายหรือรับประทานกันได้แล้ว ซึ่งช่วยประหยัดรายจ่ายและเพิ่มรายได้ให้กับชาวบ้านได้เป็นอย่างดี

โดยเกษตรกรผู้เลี้ยงบางรายสามารถพัฒนาการเลี้ยงไปจนถึงระดับที่สามารถเพาะพันธุ์ได้เอง เนื่องจากชาวบ้านได้เข้าร่วมการอบรมการเพาะพันธุ์สัตว์น้ำจากศูนย์ศึกษาและพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อยู่เป็นประจำนั่นเอง การเลี้ยงสัตว์น้ำดังกล่าวของชาวบ้านจะมีการใช้น้ำจากลำห้วยแม่ฮ่องฮักมาใช้ในการเลี้ยงโดยการดึงน้ำมาแหล่งน้ำด้วยระบบประปาภูเขาที่ชาวบ้านจะมีท่อประปาเชื่อมจากต้นน้ำมาสู่ชุมชนและมีท่อแยกกระจายไปสู่ครัวเรือนทุกหลังคาเรือนทำให้ชาวบ้านสามารถใช้น้ำในการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำได้อย่างสะดวกสบาย ส่วนปลานิลหรือปลาตะเพียนนั้นชาวบ้านจะไม่นิยมนำมาเลี้ยงในบ่อซีเมนต์ แต่จะนำไปเลี้ยงในระบบกระชังในลำน้ำแม่ฮ่องฮักแทนจากการสอบถามชาวบ้านที่ทำการเพาะเลี้ยงปลากระชังก็ได้คำตอบว่า ปลานิล ปลาตะเพียน และปลาชนิดอื่นๆที่เป็นปลามีเกล็ด มักจะเป็นปลาที่กินพืชและไม่ชอบน้ำขัง ซึ่งหากเวลานำปลาเหล่านี้ไปเลี้ยงในบ่อซีเมนต์จะทำให้ปลาโตช้าและแคะแสรน ทำให้เสียเวลาและรายจ่ายในการเพาะเลี้ยงต่างจากปลาดุกที่เป็นปลากินเนื้อและสามารถเจริญเติบโตได้ดีกว่า ดังนั้นการเลี้ยงปลาเกล็ดชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญจึงรวมกลุ่มกันเลี้ยงในรูปแบบสมาชิกมากกว่าที่จะเลี้ยงเดี่ยว โดยมีการคิดเงินกำไรปันผลแจกจ่ายในรูปของสมาชิกซึ่งก็ทำให้ชาวบ้านสนใจและเข้าร่วมเป็นสมาชิกพอสมควร และน้ำที่ทำการถ่ายเทจากการเลี้ยงปลาในบ่อซีเมนต์ของชาวบ้านนั้น จากการสังเกตผู้วิจัยพบว่าส่วนมากชาวบ้านที่นี้จะนิยมทำบ่อปลาไว้ข้างหลังบ้านติดกับแปลงพืชผักสวนครัวพื้นบ้าน เช่น ข่า ตะไคร้ ขิง ตะระแห่น ผักชี ตำลึง โหระพา ฯลฯ ซึ่งน้ำเสียจากบ่อปลาก็สามารถ

ช่วยเป็นนุ้ยบำรุงให้พืชสวนครัวเหล่านี้งดงามและเจริญเติบโตได้อย่างรวดเร็ว ทำให้ชาวบ้านสามารถประหยัดค่าใช้จ่ายได้อย่างมากและทำให้บริเวณพื้นที่เหล่านั้นมีความชุ่มชื้นอยู่เสมอ

4.5 การมีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์ด้านแหล่งอาหาร

จากการสังเกตพื้นที่รอบๆชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ ผู้วิจัยพบว่ามีความหลากหลายของพันธุ์พืชพื้นบ้านมากมาย รวมถึงอาหารจากสัตว์และแมลงต่างๆ ซึ่งจะมีการหมุนเวียนสลับการบริโภคตามฤดูกาล เป็นประสบการณ์การเรียนรู้ของชุมชนในการบริโภคอาหารอย่างมีประโยชน์ พร้อมทั้งนำพืชพันธุ์อาหารเหล่านั้นไปแลกเปลี่ยนซื้อขาย จนกลายเป็นการหมุนเวียนของระบบเศรษฐกิจชุมชน เพราะพืชพื้นบ้านเหล่านั้นนอกจากจะไม่ได้ลงทุนอะไรมากแล้ว แต่กลับทำรายได้ให้กับชาวบ้านอยู่ตลอดทั้งปี การรักษาจึงเป็นทางเดียวที่จะทำให้มีกินมีใช้ได้ตลอดไป จากการสังเกตการใช้ประโยชน์ด้านอาหารธรรมชาติของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ในกลุ่มชาวบ้านที่เข้ามาเก็บหาอาหารและของป่าเพื่อนำไปบริโภคนั้น พบว่าป่าชุมชนเป็นแหล่งหาอาหารที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การหาอาหารมากที่สุด เพราะบริเวณนี้มีทรัพยากรป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์และหนาแน่นไปด้วยต้นไม้ (ป่าเต็งรัง) จำนวนมากและสะดวกในการเข้าไปหาอาหารต่างๆ จากป่าบริเวณใกล้หมู่บ้าน ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับป่ามีสูงมาก ส่วนใหญ่เป็นไม้ที่พื้นล่างกินได้ ได้แก่ บุก หน่อไม้ ผักกูดน้ำ ผักหนาม ผักแซ่ว ผักหวานป่า ผักพ้อคำ เห็ดต่างๆ ได้แก่ เห็ดไข่ห่าน เหินโคน เห็ดแดง เห็ดปุ่มหนู เห็ดไข่เหือง เห็ดหล่ม เห็ดถ่าน เห็ดหลังลิ้ง เห็ดน้ำข้าว เป็นต้น เห็ดส่วนใหญ่พบในพื้นที่ดินของป่าเต็งรัง ช่วงเวลาที่ชาวบ้านเข้าไปเก็บหาอาหารจากป่า คือ ช่วงฤดูฝนที่พืชผักต่างๆ จากป่าจะมีมากกว่าฤดูอื่น โดยมาก จะเป็นพวกเห็ดชนิดต่างๆ และสามารถหาปลาได้จากลำห้วยแม่ฮ่องฮักที่มีปลาหลายชนิด ได้แก่ ปลาขาว ปลาสร้อย ปลาดุก ปลากดก้าง ปลาช่อน ปลานิล ปลาตะเพียน ปลาหมอ ปลาพื้นบ้านชนิดต่างๆอีกมากมาย เป็นต้น ช่วงที่ชาวบ้านจะเข้าไปหาปลาจะเป็นช่วงฤดูร้อนหรือฤดูหนาว เนื่องจากเป็นช่วงที่น้ำลดและแหล่งวางอาหารของปลาลดน้อยลง จึงง่ายต่อการใช้เหยื่อล่อด้วยวิธีการต่างๆ ซึ่งจากการสัมภาษณ์แม่สมจิตร ประเสริฐศิลป์ (2552) ท่านได้กล่าวกับกับผู้วิจัยว่า “เรื่องการดูแลรักษาป่าเป็นวิถีชีวิตของชาวบ้าน เป็นที่อยู่ที่ทำมาหากินของชาวบ้าน ถ้าไม่รักษามันก็หมายถึงชีวิต การดูแลรักษาป่าเป็นวิถีชีวิตของชาวบ้านก็ต้องดูแลด้วยวิถีของชาวบ้าน ถ้าเราไม่ช่วยกันรักษาทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้เอาไว้ แล้วอนาคตเราจะเอาอะไรที่ไหนมากินมาใช้ ” จากคำสัมภาษณ์ดังกล่าวของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชน แสดงให้เห็นถึงพื้นฐานของชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ นั้นเป็นสังคมเกษตรกรรม วิถีชีวิตของผู้คนยังผูกพันอยู่กับระบบธรรมชาติ สายน้ำ และผืนป่า มาช้านาน ซึ่งชาวบ้านที่นี้ต่างได้อาศัยดำรงชีวิต และพึ่งพาใช้ประโยชน์จากป่าด้วยความเคารพและรู้คุณค่า และด้วยความเชื่อที่ว่า

ป่าไม้ไม่ได้เป็นของใครคนใดคนหนึ่งแต่เป็นของธรรมชาติ มีเทวดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย
คุ้มครองอยู่ และมนุษย์เป็นเพียงแค่ส่วนหนึ่งของระบบธรรมชาติไม่ใช่เป็นเจ้าของธรรมชาติ ดังนั้น
ชาวบ้านในชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ จึงปฏิบัติต่อธรรมชาติด้วยความยำเกรง และเคารพ โดยมีแบบ
แผนกฎธรรมเนียมนจาริต่าง ๆ ภายในชุมชน เพื่อใช้ในการกล่อมเกลาคบคมสมาชิกในชุมชนให้
ช่วยกันการดูแลรักษาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นไปอย่างสมดุลและยั่งยืน บน
ความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่าที่ชาวบ้านในชุมชนต่างช่วยกันดูแลรักษา บนพื้นฐานความเชื่อที่ว่าป่า
เป็นหลักประกันขั้นหนึ่งถึงความมั่นคงทางด้านอาหารและยารักษาโรคของชุมชน เพราะจากการ
เข้าไปสำรวจของผู้วิจัยร่วมกับชาวบ้านในพื้นที่ป่าของชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญนั้น พบว่าในพื้นที่
ป่าจะประกอบไปด้วยความหลากหลายของพันธุ์พืชนานาชนิด ทั้งที่ชุมชนได้เก็บหาเพื่อเป็นอาหาร
และเป็นสมุนไพร เพื่อใช้รักษาโรคลำไส้อักเสบ ซึ่งถือได้ว่าเป็นภูมิปัญญาที่สำคัญอย่างหนึ่งของชุมชน
ที่มีการสืบทอดต่อกันมาแต่ครั้งบรรพบุรุษ

การใช้ประโยชน์และการพึ่งพาอาหารจากป่านั้น แม่นวล โยอินชัย (2552) ได้
กล่าวให้สัมภาษณ์กับผู้วิจัยว่า “ป่ากับคนมันถูกสร้างมาอยู่ร่วมกัน ถ้าไม่มีป่าแล้วคนจะอยู่กันได้อ
อย่างไร เพราะคนต้องกินต้องใช้ ต้องเจ็บต้องป่วย ปู่ย่า ตายาย ก็กินกันมากับป่า เราก็ได้รับรู้เรื่องป่า
จากคนเหล่านี้ เราเติบโตมาก็เพราะอาหารจากป่าจากน้ำนั่นแหละที่ทำให้เราโตเป็นคนมาได้ บ้านเรา
อยู่กับป่าไม่ว่าจะเป็นอาหาร ยาสมุนไพร ไม้หั่น ไม้ฟืน ที่อยู่ที่กิน ล้วนได้มาจากป่านั่นแหละ”
ปัจจุบันถึงแม้ว่ายุคสมัยจะเปลี่ยนแปลงไปสังคมบริโภคนิยมได้รุมเร้าเข้ามาหาชุมชน มีร้านค้าและ
อาหารต่างถิ่นล้นหลามเข้ามาสู่ชุมชนมากมาย แต่ชุมชนก็ยังพึ่งพาแหล่งอาหารจากป่าอยู่ เนื่อง
ความรู้และความเคยชินที่ชาวบ้านมีเป็นทุนเดิมอยู่ก่อนแล้ว ที่สำคัญสินค้าจากต่างถิ่นเหล่านั้นต้อง
ได้มาด้วยต้นทุนที่แพง โดยที่ชาวบ้านมีทางเลือกในการบริโภคด้วยระบบการซื้อแต่เพียงฝ่ายเดียว
ซึ่งนั่นก็มิใช่ความมั่นคงทางด้านอาหารในระยะยาวของชุมชนแต่อย่างใด “สอดคล้องกับ พ่อจันทร์
ศุภันดา (2552) ได้กล่าวกับผู้วิจัยเช่นกันว่า “ยาสมุนไพรและอาหารจากป่านั้น คนบ้านเราคุ้นเคย
และรู้จักกัน รู้จักใช้กันมาตั้งแต่เด็กๆ ทั้งผู้หญิงผู้ชาย เช่นหน่อ พืชป่า หรือเห็ดชนิดต่างๆ ทุกคนต่าง
รู้จักเหมือนกันหมด เพราะทุกคนต้องตามผู้ใหญ่เข้าป่ากันตั้งแต่เด็กๆ มีที่ไหน ออกที่ไหน ชาวบ้าน
ก็จะรู้โดยประสบการณ์ รู้ว่าชนิดไหนกินได้ อันไหนกินไม่ได้ อันไหนเป็นยา อันไหนเป็นพิษ ช่วย
ประหยัดรายได้อีกรอบครัว หากทำงานได้เงินมาไม่พอกินก็ต้องออกไปหาของป่า ไปหาหน่อไม้ หา
เห็ด หาไข่มดแดงมาประกอบอาหารแต่ละวัน เพราะอาหารจากป่าจะมีกินได้ตลอดปี ที่ไหนมีป่า ที่
นั่นก็จะมีอาหารจากป่า ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับฤดูกาลและความชำนาญ” จากการที่ชุมชนต้องแลกเปลี่ยน
สินค้าในการอุปโภคบริโภคบนพื้นฐานของระบบเงินตรา (ที่ชุมชนมีรายได้น้อย) จึงทำให้ชาวบ้าน
ในชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ ต้องหันกลับมาทบทวนฐานปัจจัยการผลิตของตัวเองนั่นก็คือ การ

ช่วยกันดูแลรักษาป่าและกำหนดแบบแผนการใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกันในชุมชน โดยมีเป้าหมายสูงสุดเพื่ออนุรักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติไว้เพื่อความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งต้นน้ำลำธาร และเพื่อการกินอยู่ดีของชุมชนไปจนถึงคนรุ่นลูกหลานที่จะเกิดขึ้นตามมา คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ จึงส่งเสริมให้ชาวบ้านหันมาร่วมกันดูแลรักษาป่า และพึ่งพิงฐานทรัพยากรทางธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นอาหาร และยารักษาโรค รวมทั้งไม้ฟืนที่ชุมชนใช้สอยมาช้านาน ระบบการจัดการพื้นที่ป่าโดยชุมชนชาวบ้านจึงนับว่าเป็นอีกทางเลือกหนึ่ง ที่เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพวิถีชีวิตของชุมชนได้เป็นอย่างดี

จากการที่ชาวบ้านเคยใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่น ในการเลี้ยงชีพตามวิถีพื้นบ้านอย่างพอเพียงกลับถูกระแสการพัฒนาจากภายนอกรุกคืบเข้ามาทำลายแหล่งพื้นที่ที่เคยมีทรัพยากรท้องถิ่นอย่างสมบูรณ์จึงทำให้แหล่งหาอาหารของชาวบ้านถูกทำลายลงไปอย่างรวดเร็ว โดยการส่งเสริมการพัฒนาจากภาครัฐจากภาครัฐให้เปลี่ยนระบบการเกษตรแบบพื้นบ้านที่เน้นถึงการปลูกพืชที่หลากหลาย เพื่อการยังชีพ การพึ่งพาตนเอง และการใช้ระบบแรงงานในชุมชน (เอามือเอารุ่น) และการร่วมกันรักษาทรัพยากรท้องถิ่นอย่างยั่งยืน ให้กลายมาเป็นการเกษตรเชิงเดี่ยวเพื่อเน้นด้านการค้าทางเศรษฐกิจอย่างเต็มตัว โดยมีการนำพืชต่างถิ่นเข้ามาปลูกอย่างมากมายพร้อมทั้งยาฆ่าแมลงและสารเคมีถูกระดมมาใช้ในการเกษตรอย่างขาดความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม ผลที่ตามมาก็คือการสูญหายของพันธุ์พืชดั้งเดิม การกลายพันธุ์ สัตว์และแมลงในระบบนิเวศที่จำเป็นต่อการสืบพันธุ์ของพืชต่างๆ ถูกกำจัดไปอย่างน่าเสียดาย โดยเฉพาะพันธุ์ไม้ผลพื้นบ้านต่างๆ ปัจจุบันแทบไม่มีให้เห็นอีกต่อไป การขยายตัวของกระแสพัฒนาดังกล่าวทำให้ชุมชนต้องไปพึ่งพาสິงที่อยู่ภายนอกมากขึ้นทั้งในด้านของเงินทุน (เงินกู้) เทคโนโลยี ยาฆ่าแมลง วิธีการจัดการ ฯลฯ เป็นต้น ผลก็คือชุมชนละเลยองค์ความรู้และวิธีการที่เคยปฏิบัติสืบทอดต่อกันมา ด้วยเห็นว่าชักช้าไม่ทันต่อระยะเวลาในการผลิต ที่ต้องแข่งขันให้ผลผลิตออกสู่ตลาดเร็วที่สุด วิธีคิดเช่นนี้นำไปสู่ การแข่งขันและแก่งแย่งทรัพยากรแบบมือใครยาวสาวได้สาวเอา เช่น การแย่งน้ำในการเกษตร แย่งที่ดินในการเพาะปลูก(รวมถึงการบุกรุกป่าเพื่อเปิดพื้นที่ใหม่) เป็นต้น ผลที่ตามมาก็คือระบบความสัมพันธ์ทางสังคมเริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากการพึ่งพากลายเป็นความขัดแย้ง จากการเอามือเอาแรงกลับกลายมาเป็นการจ้างแรงงานรายวันแทน ระบบเศรษฐกิจและการบริโภคเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและทำลายสายพันธุ์พืช สัตว์พื้นบ้านอย่างรวดเร็ว เพราะระบบเศรษฐกิจมิได้มุ่งเอาสิ่งแวดล้อมเป็นตัวตั้ง หากแต่มุ่งเอาการบริโภคเป็นหลักแทน ดังนั้นการบริโภคจึงไม่ยั่งยืนเนื่องจากคนจะแสวงหาการบริโภคขึ้นเรื่อยๆ จนขาดการคำนึงถึงสภาพทางสิ่งแวดล้อมที่ถูกทำลายเพื่อตอบสนองของระบบเศรษฐกิจเป็นสำคัญ แต่ขาดมิติที่มุ่งถึงความยั่งยืนของระบบธรรมชาติอย่างจริงจัง ทั้งที่ความเป็นจริงแล้วมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ ระบบนิเวศจึง

เป็นสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ มนุษย์สังเคราะห์แสงเองไม่ได้จึงไม่อาจสร้างอาหารด้วยตัวเอง ต้องเก็บเกี่ยวทรัพยากรจากระบบนิเวศโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากป่าไปใช้ประโยชน์ วิธีการเก็บเกี่ยวมีหลายแบบ บางวิธีทำให้ระบบนิเวศเสื่อมลง แต่บางวิธีนอกจากจะไม่ทำลายยังช่วยให้เกิดการกระจายพันธุ์ และเพิ่มพูนคุณค่าทางชีวภาพให้กับระบบนิเวศ ความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ในระบบนิเวศจึงเป็นความสัมพันธ์สองทาง คือ ทั้งใช้หรือเอาออกไปจากระบบ และให้หรือเกื้อกูลให้ระบบนิเวศสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ มีการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนทางด้านอาหาร ที่อยู่อาศัย ยา ไม้ฟืนและไม้ใช้สอย มาเป็นเวลานานพอสมควร

ดังนั้นคนในชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ จึงต้องช่วยกันคุ้มครองรักษาและเสริมสร้างทรัพยากรท้องถิ่นของตนเอาไว้ใช้ประโยชน์ให้ยังคงอยู่คู่กับชุมชน โดยมองว่าการคุ้มครองรักษาและเสริมสร้างทรัพยากรท้องถิ่นในป่าชุมชนนั้นเป็นส่วนหนึ่งของระบบการดำเนินชีวิต และเรื่องที่เกี่ยวข้องมากกับการรักษาและการใช้ประโยชน์จากป่าของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ นั้นก็เป็นส่วนหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของชาวบ้านอยู่แล้ว และบางเรื่องก็เกี่ยวข้องเป็นครั้งคราวหรือตามฤดูกาลเช่นการหาเห็ด หรือการเก็บหน่อไม้ เป็นต้น และสิ่งเหล่านี้ก็พัฒนากลายเป็นแบบแผนในการดำเนินชีวิตของชาวบ้านที่ยังคงสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน แต่ในปัจจุบันชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ มีรูปแบบการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป ตั้งแต่การขยายตัวของระบบอุตสาหกรรมและการเกษตรที่มุ่งผลิตเพื่อการค้าตามระบบเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ เปลี่ยนไปจากการอยู่เป็นกลุ่มชาวบ้านที่เรียบง่ายและกลมกลืนไปกับทรัพยากรท้องถิ่นที่หลากหลาย ให้กลายมาเป็นวิถีชีวิตแบบคนเมือง (ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราที่เน้นการค้าขายและผลกำไรเป็นตัวตั้ง) ทำให้แบบแผนการใช้ทรัพยากรของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป และไม่ได้จำกัดเพียงแค่การพึ่งพาแบบพอใช้สอยในท้องถิ่น แต่กลับเป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการอันไม่มีขีดจำกัดของระบบการค้าและการบริโภคชาวบ้านจึงกลายมาเป็นผู้สะสมเงินตราบนความล่มสลายของทรัพยากรท้องถิ่น (ข้อมูลสัมภาษณ์,อินทร ไตรวรรณคำ,2552)

ในชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ ชาวบ้านที่นี้ต่างล้วนใช้ประโยชน์จากพืชผักพื้นบ้านที่ขึ้นอยู่ตามระบบธรรมชาติ ตั้งแต่สวนหลังบ้าน ตามริมห้วย ไปจนถึงราวป่าใกล้หมู่บ้าน มีพืชผักที่ขึ้นตามฤดูกาล ตั้งแต่เห็ด หน่อไม้ พืชล้มลุก ดอกไม้ ใบและดอกของไม้พุ่มไปจนถึงยอดไม้หลากหลายชนิด ทรัพยากรท้องถิ่นบ้านโพธิ์ทองเจริญ ยังเชื่อมโยงถึงวิถีชีวิต และระบบการผลิตของผู้คนในชุมชน ตั้งแต่การทำไร่ ทำนา ทำสวน ไปสู่การเก็บอาหารที่ขึ้นตามธรรมชาติบริเวณลำห้วยแม่ฮ่องฮัก และผืนป่า ซึ่งเป็นเสมือนคลังแหล่งทรัพยากรด้านอาหารที่ชาวบ้านในชุมชนสามารถใช้ประโยชน์ได้ทุกฤดูกาล ด้วยเหตุนี้เองแหล่งอาหารพื้นบ้านจากป่าชุมชนของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญจึงมีบทบาทสำคัญในวิถีชีวิตของชาวบ้านมาเป็นเวลาที่ช้านาน ซึ่งจากการสังเกตพบว่าจริง

ของการผลิตออกผลของพืชผักพื้นบ้านตามฤดูกาล ทำให้ชาวบ้านที่นิยมนำพืชผักพื้นบ้านจากป่าบริโภคลดลงทั้งปีโดยไม่จำเป็นต้องปลูก ยิ่งไปกว่านั้นวงจรอาหารที่ทำมาจากพืชผักพื้นบ้านยังสอดคล้องกับสภาวะสุขภาพอนามัยของชาวบ้านด้วย เช่น ในช่วงระหว่างฤดูฝนจะเป็นช่วงที่คนมักเจ็บป่วยและเป็นหวัดจากฝนและการทำงานท่ามกลางฝนตก ซึ่งช่วงนี้จะมีอาหารพื้นบ้านที่มีสรรพคุณในการรักษาหรือช่วยสร้างภูมิคุ้มกันให้กับร่างกาย ซึ่งพืชผักพื้นบ้านเหล่านี้จะมีอยู่สลับเปลี่ยนกันออกอยู่ตลอดทั้งปี เช่น มะระขี้นก ขี้เหล็ก สะเดา ผักคั่ว ผักส้มป่อย หรือพืชผักอื่นๆที่มีสรรพคุณตามฤดูกาลไปด้วยในตัว

พืชผักพื้นบ้านที่ชาวบ้านได้พึ่งพาอาศัยใช้ประโยชน์อย่างมากมาย หลายชนิดนั้นนอกจากจะเป็นอาหารและยาสมุนไพรพื้นบ้าน ที่ได้มาจากป่าตามฤดูกาลต่างๆ โดยไม่ต้องเสียเงินซื้อให้สิ้นเปลืองแล้ว พืชผักพื้นบ้านอีกหลายชนิดยังเป็นที่ต้องการของตลาด และทำรายได้ให้กับชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ได้อย่างเป็นกอบเป็นกำจากการที่ชาวบ้านได้นำพืชผักเหล่านั้นมาขาย เช่น ผักหวานป่า ผักถูด ผักหนาม ผักพ้อคำ ผักแซ่ว รวมถึงชนิดต่างๆ เช่น เห็ดถอบ เห็ดหล่ม เห็ดโคน และหน่อไม้ เป็นต้น ซึ่งช่วยสร้างรายได้เสริมให้กับชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ มาเป็นเวลาช้านาน พืชผักพื้นบ้านเหล่านี้บางชนิดยังเชื่อมโยงเกี่ยวข้องกับความเชื่อและพิธีกรรมพื้นบ้านของชาวบ้านด้วย ซึ่งความเชื่อและข้อห้ามปฏิบัติเกี่ยวกับการบริโภคผักพื้นบ้านนั้นก็มิใช่มีอยู่หลายประการเช่นกัน เช่น ห้ามผู้หญิงมีครรภ์บริโภค พริกขี้หนู กล้วยเผด แต่ให้กินผักปิ้งและน้ำมะพร้าวอ่อนแทน ส่วนหญิงที่อยู่ในช่วงให้นมบุตรนั้นจะห้ามมิให้กินผักชะอม แตงกวาและผักกาด แต่จะให้กินกล้วยน้ำว้า แกงขนุน หัวปลี เพื่อช่วยบำรุงน้ำนม เป็นต้น

พืชผักพื้นบ้านหลายชนิดยังมีบทบาทสำคัญไปถึงระบบประเพณีและพิธีกรรมท้องถิ่นด้วย เช่น ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ จะนำขมิ้นและส้มป่อยมาใส่ในน้ำเพื่อสรงพระพุทธรูปและรดน้ำคำหัวผู้ใหญ่เพื่อขอพรและขอขมา โดยเชื่อว่าเป็นสิริมงคล การนำเอาต้นกล้วย ต้นอ้อย ต้นกล้วย และทางมะพร้าว มาจัดทำประติมากรรมในประเพณีเป็ง หรือใช้ในการประกอบพิธีกรรมสืบชะตาหรือผูกเสนาเรือนใหม่ เป็นต้น พืชพื้นบ้านยังมีบทบาทสำคัญในการทำพิธีสะเดาะเคราะห์เพื่อขจัดปัดเป่าโรคภัยไข้เจ็บให้กับคนป่วยด้วย เช่น นำกากกล้วยมาทำสวดวงบรรจุอาหารคาวหวานเพื่อนำมาเซ่นไหว้ หรือการนำผลและใบของพืชพื้นบ้านมาใช้ในการประกอบพิธีกรรมเช่น การเลี้ยงผีนา การนำข้าวขึ้นยุงฉาง การนำใบไม้มารองหลุมเสาน้ำใหม่ (เช่น ใบมะยม ใบโศก ใบมะขาม ใบขนุน ฯลฯ เป็นต้น) บทบาทของพืชผักพื้นบ้านเหล่านี้นอกจากชาวบ้านจะใช้เป็นอาหารและยาสมุนไพรแล้ว ยังมีส่วนที่เกี่ยวข้องกับประเพณีความเชื่อต่างๆของชาวบ้านที่ทำให้พืชผักเหล่านี้มีคุณค่าต่อวัฒนธรรมพื้นบ้านที่สืบทอดอยู่เคียงคู่กับทรัพยากรท้องถิ่นมาโดยตลอดจนถึงปัจจุบัน (ข้อมูลสัมภาษณ์, เสรี สุยะเขียว, 2552)

การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ดังกล่าว ทำให้เห็นได้ว่าชาวบ้านได้รับประโยชน์มากมายจากป่าชุมชน โดยเฉพาะการพึ่งพาแหล่งอาหารพื้นบ้านของชุมชน ซึ่งชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ มองว่าถ้าทุกคนเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าแล้วจะช่วยกันในการสอดส่อง ดูแล รักษาป่า รวมถึงยังสามารถสอดส่องดูแลคนที่เข้ามาลักลอบ ตัดไม้ และการป้องกันไฟป่า อันเป็นจิตสำนึกในการหวงแหน เพื่อใช้ประโยชน์ของป่าให้คงอยู่และยั่งยืนต่อไป และเพื่อเกิดความสมดุลทางธรรมชาติ ไม่กระทบต่อระบบนิเวศป่าไม้ และสิ่งแวดล้อมของป่าชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ การหันกลับมาใช้ประโยชน์จากป่าของชาวบ้านนี้เอง ที่ทำให้ชาวบ้านรู้สึกถึงการเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในทรัพยากรท้องถิ่นหากถูกบุกรุกทำลายจากคนอื่นหรือสมาชิกในชุมชน จึงทำให้ชาวบ้านในชุมชนเริ่มหันกลับมาสร้างตัวตนของตนเองผ่านวิถีชุมชน

โดยเฉพาะกลุ่มคนที่ได้รับบทเรียนจากความล้มเหลวจากการวิ่งตามสังคมสมัยใหม่และภาวะวิกฤติจากเศรษฐกิจ ทำให้ชีวิตของชาวบ้านต้องหันกลับมาพึ่งพาการประกอบอาชีพเกษตรกรรม การพึ่งพาป่าไม้ ในการทำมาหากิน ซึ่งสาเหตุส่วนหนึ่งของการกลับมาพึ่งพาการทำมาหากินจากป่าและทรัพยากรท้องถิ่นนั้น ผู้วิจัยพบว่าสาเหตุส่วนหนึ่งมาจากการพ่ายแพ้ต่อสังคมเมืองเช่น การถูกเอารัดเอาเปรียบจากนายจ้าง การตกงาน การไม่มีวุฒิการศึกษา และแรงกำลังไม่สามารถที่จะไปประกอบอาชีพเดิมได้อีก เช่น อาชีพงานก่อสร้าง รวมถึงคู่สามีภรรยาที่ออกไปทำงานรับจ้างต่างถิ่นแล้วกลับมาใช้ชีวิตในชุมชน ฯลฯ การทำมาหากินที่เคยขาดหายไปเริ่มมีคนหันกลับมาทำอีก (เพราะไม่รู้จะไปประกอบอาชีพอะไร) คนเริ่มเข้าไปเก็บของป่า ไปหาผักตามริมแม่น้ำลำห้วย ไปหากินตามทุ่งตามนา (แบบหากินจริงๆ ที่เหลือจึงนำไปขาย) แต่เวลาที่เปลี่ยนแปลงไปทรัพยากรท้องถิ่นและป่าไม้ไม่ได้อุดมสมบูรณ์เหมือนดังเช่นอดีต ทำให้องค์กรชุมชนเริ่มมีเครือข่ายภายในชุมชนขึ้นมาอย่างเป็นรูปธรรม ทั้งนี้แรงผลักดันส่วนสำคัญล้วนมาจากความต้องการในการรักษารากฐานทรัพยากรท้องถิ่นให้คงอยู่นั่นเอง

4.6 การมีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์ด้านแหล่งสมุนไพร

การศึกษาการมีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์จากสมุนไพรพื้นบ้านของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ผู้วิจัยสนใจศึกษาถึงความร่วมมือของสมาชิกในชุมชนในการใช้ประโยชน์ด้านสมุนไพรจากป่าและการรักษาสายพันธุ์สมุนไพรพื้นบ้านเอาไว้ให้คงอยู่คู่กับป่าไม้และชุมชน โดยมีเนื้อหาในการศึกษาดังต่อไปนี้

4.6.1 แหล่งสมุนไพรพื้นบ้าน

สภาพป่าบริเวณชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ ยังมีสภาพที่อุดมสมบูรณ์ตามระบบธรรมชาติแบบป่าเต็งรัง ซึ่งมีความหลากหลายของชนิดพันธุ์พืชต่าง ๆ มากมาย ทำให้บริเวณพื้นที่ป่าเหล่านี้เป็นแหล่งทรัพยากรท้องถิ่นที่ชาวบ้านได้อาศัยเก็บสมุนไพรในการรักษาโรคต่างๆ ที่ได้รับการเรียนรู้สืบทอดต่อกันมา เนื่องจากความเจ็บป่วยบางอย่างชาวบ้านรู้ว่าไม่จำเป็นต้องไปหาหมอที่โรงพยาบาล แต่ชาวบ้านสามารถที่จะรักษาด้วยตัวเองได้ด้วยสมุนไพรพื้นบ้าน เช่น ยาต้ม และการประคบต่างๆ เป็นต้น โดยเฉพาะสมุนไพรที่ชาวบ้านใช้รักษาเกี่ยวกับระบบทางเดินอาหาร โรคกระเพาะอาหาร เช่น ขมิ้นชัน ใช้เหง้าแก่สดล้างให้สะอาด หั่นเป็นชิ้นบางๆ ต้มกิน ใช้กล้วยผลดิบหรือผลห่ามนำมาตากแดดแล้วนำมาบดปั้นเป็นลูกกลอนรับประทานเพื่อช่วยบรรเทาอาการท้องอืดท้องเฟ้อ แน่นจุกเสียด ใช้ขมิ้นหั่นบางๆ ตากแดด บดละเอียดปั้นกับน้ำผึ้ง ขนาดเท่านิ้วก้อยรับประทาน โดยใช้เหง้าแก่สด ทูบให้แตกต้มเอาน้ำดื่ม หรืออาจใช้กระเทียมหัวสดที่ได้จากการปลูกของชาวบ้านเองมารับประทานในช่วงหลังรับประทานอาหารหรือเวลามีอาการ ส่วนตะไคร้นั้นชาวบ้านจะใช้เหง้าของลำต้นแก่ ทูบพอแตกแล้วจึงนำมาต้มน้ำดื่ม หากชาวบ้านถูกไฟหรือถูกน้ำร้อนลวกเป็นแผลพุพอง ชาวบ้านที่นี่ก็จะใช้เหง้าขมิ้นสดมาฝนแล้วใช้ทาตรงบริเวณแผล หรืออาจใช้ว่านหางจระเข้ โดยการนำวุ้นที่ได้จากใบของว่านหางจระเข้มาใช้ทาเพื่อรักษาแผลไฟไหม้เพราะจะทำให้แผลไม่อักเสบติดเชื้อ และรู้สึกเย็นเวลาที่ทาด้วย หรือหากมีอาการไอหรือรู้สึกกระคายคอชาวบ้านก็จะนำผลมะขามป้อมที่ได้จากป่ามาเคี้ยวรับประทานสดๆ ก็จะช่วยบรรเทาอาการได้อีกทางหนึ่ง พืชพันธุ์พื้นบ้านเหล่านี้เป็นสิ่งที่พบเห็นได้ทั่วไปในชุมชนและในบริเวณพื้นที่ป่า ซึ่งชาวบ้านถือว่าพืชพันธุ์เหล่านี้มีสรรพคุณทางยาที่สามารถนำมาใช้ในการรักษาได้ และเป็นที่ยอมรับกันมาตั้งแต่โบราณ

ชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ ในสมัยอดีตได้มีการพึ่งพาสมุนไพรจากป่าชุมชนมาก ไม่ว่าจะเป็นการเจ็บป่วยประเภทใดๆ จะเข้าไปหาสมุนไพรในป่าชุมชนเพื่อนำมาต้มกินเป็นการรักษาโรคต่างๆ เนื่องจากไม่มีโรงพยาบาลอยู่บริเวณใกล้กับหมู่บ้าน ทำให้ชาวบ้านที่เป็นผู้สูงอายุรู้จักสมุนไพร ก่อนข้างมาก แต่ปัจจุบันนี้ชาวบ้านมีการพึ่งพาอาศัยแผนปัจจุบันมากกว่ายาสมุนไพร สาเหตุที่หาได้ง่ายและสะดวกกว่า เนื่องจากยาสมุนไพรต้องให้ผู้รู้เรื่องสมุนไพรเข้าไปเอาในป่าชุมชน แล้วจึงนำสมุนไพรเหล่านั้นมาต้มกินเพื่อรักษาโรค สมุนไพรบางชนิดนำมาใช้รักษาโรคโดยใช้เพียงชนิดเดียวก็สามารถรักษาอาการเจ็บปวดได้ แต่บางชนิดต้องใช้ร่วมกับสมุนไพรหลายชนิดมาต้มรวมกันก่อนนำไปดื่ม ทำให้ชาวบ้านหลายคนมองว่าเป็นกระบวนการยุ่งยากในการนำไปดื่มก่อนนำมารับประทาน แม้แต่สมุนไพรบางชนิดสามารถผ่านรับประทานได้ทันที แต่รสชาติขมทำให้ยากต่อการรับประทาน และที่สำคัญคือมีผู้รู้เรื่อง

สมุนไพรมีเหลือเพียงจำนวนน้อย ส่วนมากเป็นกลุ่มผู้สูงอายุที่มีอายุมากแล้ว จึงไม่สะดวกในการเข้าไปเก็บสมุนไพรในป่า และผู้รู้เรื่องสมุนไพรเหล่านั้นไม่ยอมถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรให้บุคคลอื่นได้เรียนรู้ และอีกส่วนหนึ่งมาจากสมัยอดีตที่มีการบุกรุกเปิดพื้นที่ป่า เพื่อนำไม้เหล่านั้นออกมาใช้ประโยชน์ ส่งผลทำให้สมุนไพรถูกทำลายไปจำนวนหนึ่ง แต่ยังมีชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ส่วนหนึ่งที่มีความเชื่อในเรื่องสมุนไพรว่า สามารถใช้รักษาโรคได้ เพราะบางครั้งยังได้มีการขอร้องให้ผู้รู้เรื่องสมุนไพรเข้าไปนำเอาสมุนไพรจากป่ามาให้รับประทานแก้โรคเจ็บปวดเล็กน้อยๆ อยู่เป็นประจำ หรือแม้แต่บางครั้งชาวบ้าน ไปหาหมอจากโรงพยาบาลและได้วินิจฉัยโรคแล้วว่าตนเองเป็นโรคอะไร จึงเข้าไปขอคำปรึกษาจากผู้รู้เรื่องสมุนไพรว่ามีสมุนไพรที่นำมารักษาโรคที่ตนเป็นอยู่ขณะนี้บ้างไหม ถ้ามีและสามารถรักษาได้ก็จะขอร้องให้ผู้รู้เรื่องสมุนไพรเข้าไปเก็บนำมาให้บริโภคแทนยาสามัญก็มี

แต่จากการสังเกตของผู้วิจัยพบว่าชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ แห่งนี้ยังเป็นหมู่บ้านที่มีขีดจำกัดทางด้านเศรษฐกิจ การใช้เงินเพื่อการรักษาพยาบาลจึงเป็นเรื่องที่ยากลำบากหากต้องให้ชาวบ้านต้องพึ่งพาแต่การบริการจากภาครัฐและเอกชน เนื่องจากชาวบ้านต้องเป็นผู้รับผิดชอบเรื่องค่าใช้จ่ายที่สูงกว่ารายได้ของชาวบ้านนั่นเอง ดังนั้นการพึ่งพาสมุนไพรพื้นบ้านจึงเป็นอีกทางเลือกหนึ่งของชาวบ้านในการที่จะประหยัดค่าใช้จ่ายได้อย่างเหมาะสม ทั้งนี้ได้หมายความว่าชาวบ้านมีความตระหนักรู้หากแต่ชาวบ้านรู้จักวิธีในการป้องกันที่ดีจากการเจ็บไข้ได้ป่วยตามฤดูกาลได้เป็นอย่างดี สิ่งเหล่านี้จึงเกี่ยวพันไปถึงองค์ความรู้ด้านสุขภาพของชาวบ้านที่รู้จักรับประทานอาหารตามฤดูกาลอย่างถูกวิธี ที่สำคัญพืชที่ใช้ในการประกอบอาหารของชาวบ้านนั้นล้วนแล้วแต่มีสรรพคุณทางยาแฝงอยู่ทั้งสิ้น องค์ความรู้เหล่านี้ด้านหนึ่งจึงเป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านที่ได้สั่งสมสืบทอดกันมาอย่างเป็นระบบ อีกด้านหนึ่งก็คือการได้รับความรู้เรื่องยาสมุนไพรจากกระบวนการถ่ายทอดพื้นฐาน โดยสาธารณสุขชุมชนที่เป็นผู้เข้ามาให้คำแนะนำแก่ชาวบ้าน หลังจากนั้นจึงนำไปสู่การปรับประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างถูกต้อง เนื่องจากชาวบ้านมีพื้นฐานความรู้เรื่องสมุนไพรพื้นบ้านมาก่อนหน้านั้นแล้ว โดยสามารถแยกแยะได้ว่าพืชชนิดไหนมีคุณสมบัติอย่างไรและมีประโยชน์อะไรบ้าง ทำให้องค์ความรู้เรื่องสมุนไพรของชุมชนไม่หยุดนิ่งและไม่คาบไปจากชุมชน พร้อมกันนี้เมื่อชาวบ้านเห็นคุณค่าและประโยชน์ของสมุนไพรที่มีต่อชีวิตชาวบ้านจึงต้องหันมาร่วมกันรักษาพื้นที่แหล่งสมุนไพรเหล่านี้ด้วยพร้อมๆ กัน ทำให้ระบบทรัพยากรท้องถิ่นของชุมชนยังสามารถดำรงอยู่ได้อย่างสมดุล

การพึ่งพาทรัพยากรท้องถิ่นในด้านเป็นแหล่งสมุนไพรที่สำคัญใช้ในการรักษาโรคต่างๆ ของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ในปัจจุบันจึงยังคงมีภูมิปัญญาในเรื่องการใช้สมุนไพรพื้นบ้านอยู่อย่างมากมาย ซึ่งเป็นเรื่องขององค์ความรู้ในเรื่องของระบบการแพทย์พื้นบ้าน ที่ชาวบ้าน

สามารถรักษาตัวเองเบื้องต้นหรือพึ่งพาตัวเองได้ในกรณีที่ไม่ได้เป็นอะไรในลักษณะที่รุนแรงจนเกินไป ทำให้ชาวบ้านสามารถใช้ทุนทางทรัพยากรและทุนทางปัญญาสร้างเป็นทุนทางสังคมให้กับชุมชนได้อย่างแข็งแกร่ง และสอดคล้องกับระบบการแพทย์แผนใหม่ได้อย่างลงตัว ซึ่งถ้าหากชาวบ้านยังมีการจัดการ ดูแล และรักษาทรัพยากรท้องถิ่นและป่าชุมชนให้คงอยู่ต่อไป ก็เท่ากับเป็นการสร้างความมั่นคงให้กับลูกหลานที่จะเกิดตามมาในอนาคตได้ใช้ประโยชน์จากป่าได้อีกนั่นเอง

ความจำเป็นในการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากสมุนไพรจากป่าของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ เหล่านี้เอง ทำให้ชุมชนได้มีการจัดการดูแลใช้ประโยชน์และรักษาทรัพยากรป่าไม้ได้อย่างเหมาะสมและเป็นธรรมต่อชาวบ้านทุกคนในการใช้ประโยชน์ เนื่องจากป่าไม้เป็นกรรมสิทธิ์หรือสิทธิร่วมของทุกคน ชาวบ้านทุกคนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ แต่มีเงื่อนไขว่าต้องอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ข้อบังคับที่ได้กำหนดไว้ในชุมชน ป่าจึงเป็นแหล่งทรัพยากรที่ชุมชนได้อาศัยพึ่งพาใช้ประโยชน์มาอย่างยาวนาน ในฐานะที่มีคุณค่าต่อคน ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ จึงหวงแหนป่าและพืชพันธุ์ในป่ามาก (หวงแหนในแง่ของการอนุรักษ์ทำลาย) ดังนั้นในบริเวณพื้นที่ของชุมชนจึงมีต้นไม้ขึ้นเต็มไปหมด โดยมีกฎของชุมชนที่ว่าห้ามตัดต้นไม้ใดๆในบริเวณพื้นที่เหล่านี้ หากจำเป็นจริงๆจะต้องมีการขออนุญาตจากคณะกรรมการหมู่บ้านเสียก่อน มิเช่นนั้นจะต้องมีการปรับไหมกัน ทั้งนี้ก็เพื่อรักษาทรัพยากรเหล่านี้เอาไว้ให้กับคนรุ่นหลัง และเพื่อป้องกันมิให้ส่งผลกระทบต่อการทำมาหากินของชาวบ้านที่พึ่งพาป่าในเชิงเศรษฐกิจของชาวบ้าน การพึ่งพาป่าของชาวบ้านจึงเป็นการพึ่งพาในแบบที่ต้องมีรักษาไปด้วย เพราะหากไม่ช่วยกันรักษาป่าก็จะหมดไป ซึ่งนั่นก็หมายความว่าชาวบ้านได้ทำลายแหล่งรายได้ของตนเอง ในทางกลับกันหากชาวบ้านช่วยกันรักษาป่าก็เท่ากับเป็นการรักษาความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจจากป่าของชุมชนไปด้วยเช่นกัน

เนื่องจากการดำรงชีวิตของมนุษย์ตั้งแต่ยุคเริ่มแรกของอารยธรรมตลอดมาจนปัจจุบัน ในกลุ่มชนพื้นเมืองของท้องถิ่นต่าง ๆ ได้อาศัยปัจจัยหลักจากธรรมชาติที่อยู่รอบตัวซึ่งส่วนใหญ่จะได้จากพืช การเรียนรู้ที่จะนำพืชมาใช้ประโยชน์นั้นเป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์จริงเพื่อการอยู่รอดในธรรมชาติ โดยที่อาจมีการดัดแปลงในบางสิ่งบางอย่างด้วยสติปัญญาความสามารถของแต่ละกลุ่มชนแต่ละกลุ่มเพื่อให้เกิดประโยชน์มากยิ่งขึ้น ความรู้และประสบการณ์เหล่านี้ได้ถ่ายทอดให้แก่ชนรุ่นหลังสืบต่อกันมาตลอดระยะเวลาอันยาวนาน เป็นความรู้เฉพาะของชนแต่ละกลุ่ม เรียกกันว่า " ภูมิปัญญาพื้นบ้าน " ป่าและแหล่งน้ำตามธรรมชาติจึงเป็นทั้งแหล่งทำมาหากินและเป็นแหล่งสมุนไพรที่ชาวบ้านได้ใช้อาศัยเป็นยารักษาโรคและการนำมาประกอบในการทำอาหารประเภทต่างๆ (อาหารทางเหนือแยกไม่ออกจากการใช้สมุนไพร เช่น เครื่องเทศที่ใช้ในการทำลาบแบบเมืองเหนือนั้นจะประกอบไปด้วยขมิ้นและสมุนไพรพื้นบ้านหลายชนิด) ป่าไม้ พืชสมุนไพร และแหล่งน้ำจึงเป็นระบบนิเวศชุมชนที่เอื้อต่อการดำรงอยู่ของวิถีชีวิตชุมชน โดยเป็นสิ่งที่หาได้

ง่ายและประหยัดเงินทองในการซื้อหา โดยเฉพาะกลุ่มพืชสมุนไพรที่ชาวบ้านสามารถนำมาใช้ในการรักษาอาการของโรคบางอย่างได้ (ที่ไม่รุนแรงจนเกินไป) ทำให้ชาวบ้านประหยัดค่าใช้จ่ายในการซื้อหายาสำเร็จรูปจากร้านค้าหรือโรงพยาบาลของรัฐ เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านในการรักษาสุขภาพของชาวบ้านในชุมชนอย่างง่าย ๆ ด้วยการใช้ทรัพยากรสมุนไพรในท้องถิ่นให้เกิดคุณค่า แม้ว่า การแพทย์ตะวันตกจะพัฒนาวิทยาการและเทคโนโลยีเพื่อการแก้ไขปัญาสุขภาพและความเจ็บป่วยได้อย่างมีประสิทธิภาพและรวดเร็วเท่าใดก็ตาม ความเป็นจริงทางสังคมก็คือ การแพทย์แบบตะวันตกหรือการแพทย์สมัยใหม่ไม่ได้เป็นวิถีทางเลือกเดียวในการแก้ไขปัญาสุขภาพได้อย่างสมบูรณ์ ก่อนการพัฒนาของการแพทย์แบบตะวันตก การแพทย์แบบดั้งเดิมจะมีแนวคิดต่อสุขภาพแบบองค์รวม กล่าวถึงชีวิตครอบคลุมทั้งร่างกาย ความรู้สึก จิตวิญญาณ และเชื่อมโยงบุคคลเข้ากับชีวิตทางสังคม ศีลธรรมทางสังคมวัฒนธรรมอย่างใกล้ชิด เช่นนี้จึงทำให้ระบบความคิด ความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติและสาเหตุของความเจ็บป่วยวิธีดูแลรักษาสุขภาพ และความเจ็บป่วยมีความหลากหลายและแตกต่างกันตามสังคมวัฒนธรรม

4.6.2 วิถีการดูแลสุขภาพของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ

ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ จะมีวิถีการดูแลสุขภาพกันเอง ตั้งแต่ในระดับครอบครัว จนกระทั่งการไปพบหมอเมืองตามวิถีแนวทางที่เคยประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมา ซึ่งโดยทั่วไปหากมีอาการเจ็บป่วย ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ก็จะมีวิถีการดูแลสุขภาพดังนี้คือ

การใช้สมุนไพร ปกติอาหารที่ชาวบ้านในชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญรับประทานล้วนแต่เป็นอาหารที่ประกอบด้วยพืชสมุนไพรแทบทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นในวิถีการดำเนินชีวิตโดยทั่วไปชาวบ้านจึงมีการป้องกันตนเองจากความเจ็บป่วยอยู่แล้ว จากอาหารพื้นบ้านที่รับประทานอยู่เป็นประจำ เช่นหนุมานังครรภ์ห้ามกินบอน ผักแว่น กลัวยี่จี่เชื่อว่าจะมีผลต่อรก และทำให้ปวดท้อง แต่หนุมานังครรภ์ควรกินหัวปลี และขนุนอ่อนเพราะจะทำให้ให้น้ำนมไหลดี และในคนที่มีความอากัปกิริยาห้ามกินผักปลัง นอกจากนี้มีการวิเคราะห์เกี่ยวกับสรรพคุณของผักพื้นบ้านภาคเหนือในการป้องกันและส่งเสริมสุขภาพยกตัวอย่างเช่น น้ำพริกอ่อน ซึ่งประกอบด้วย 1) พริกแห้ง มีสรรพคุณในการแก้ไอ ขับลมในลำไส้ 2) มะเขือเทศ มีสรรพคุณขับเสมหะ และระบายอ่อนๆ 3) กระเทียม มีสรรพคุณขับลม ลดไขมันในเส้นเลือด 4) หอมแดง มีสรรพคุณแก้ไขหวัด บำรุงธาตุ 5) ผักชี มีสรรพคุณ บำรุงธาตุ แก้อาเจียน 6) ถั่วเหลืองหมัก มีสรรพคุณขับถ่าย และกระตุก 7) ตะไคร้ มีสรรพคุณขับลมในลำไส้ ขับปัสสาวะ เป็นต้น ในผู้ป่วย/ผู้ติดเชื้อเอดส์ จะไม่รับประทานผักบางชนิด เช่นน้ำเต้า เต้าฝักคอง เพราะผักเหล่านี้เป็นผักเย็น อาจจะทำให้ร่างกายอ่อนแอลง หรือป่วยมากขึ้น ซึ่ง “...พืชผักบางชนิดเป็นส่วนประกอบสำคัญมาก ในพิธีกรรมของชาวล้านนา เช่น

สัมป่อย วิธีการนำสัมป่อยมาใช้ในการประกอบพิธีกรรมคือ การนำเอาฝักสัมป่อยมาผิงไฟพอให้สุก แล้วนำไปแช่ทิ้งไว้ จะได้น้ำสัมป่อยออกมาเป็นสีเหลืองอ่อนๆ นำน้ำสัมป่อยนั้นมาลูบศีรษะหรือประพรมที่ต่างๆ จะช่วยปัดเป่าสิ่งไม่ดีออกจากร่างกาย หรือในคนที่มีความเชื่อเรื่องเกี่ยวกับความสัมพันธภาพของประสาทสัมผัสกับฤกษ์ยามที่เก็บสมุนไพรเหล่านั้น เช่นจะมีการเลือกเก็บสมุนไพรแต่ละชนิดแตกต่างกันไปตามวัน เวลาและทิศทางการเก็บ เพื่อให้สมุนไพรที่เก็บมามีประสิทธิภาพสูงสุด รูปแบบของยาสมุนไพรที่ใช้กับผู้ป่วย จะเป็นการนำสมุนไพรสดมาด้วยฝนหรือบดให้เป็นผง หรือปั้นเป็นลูกกลอน

และจากสภาพป่าชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ ในปัจจุบันยังมีสภาพพื้นที่ป่าที่สมบูรณ์จึงมีไม้พื้นล่างหลากหลายชนิดของพันธุ์พืชต่างๆ ทำให้บริเวณดังกล่าวเป็นแหล่งสมุนไพรที่สำคัญใช้ในการรักษาโรคต่างๆ ของชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ ที่ชาวบ้านนำมาต้มเป็นยาหม้อ หรือฝานกินเพื่อบำรุงกำลังและรักษาโรคปวดเมื่อยต่างๆ ส่วนมากผู้รู้เรื่องสมุนไพรจะให้ฝานกินมากกว่า เพราะจะได้ใช้ในจำนวนน้อยกว่าที่ต้มกิน สมุนไพรที่หาได้มีหลายชนิด ได้แก่ เอื้องหมายนา ปลิดปลิวขาว ปลิดปลิวแดง อ้อสพายควาย ว่านนางค้ม กระเทียม ขมิ้นป่า เป็นต้น ผู้รู้เรื่องสมุนไพรสามารถเก็บมากินได้ และสามารถนำต้นกล้ามาเพาะชำเพื่อขยายพันธุ์ได้ แต่ห้ามเก็บเพื่อนำไปจำหน่ายหรือใช้ในเชิงธุรกิจพาณิชย์ แต่แหล่งสมุนไพรนี้เองก็เป็นการใช้ประโยชน์จำกัดของเฉพาะกลุ่มผู้รู้เรื่องสมุนไพรที่จะเข้าไปเก็บหาสมุนไพรเท่านั้น ส่วนชาวบ้านทั่วไป ถ้าต้องการสมุนไพรเหล่านั้นก็ต้องพึ่งพาผู้รู้เรื่องสมุนไพรเข้าไปจัดหาให้ เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่มีความรู้เรื่องสมุนไพร การใช้ประโยชน์จากสมุนไพรพื้นบ้านจึงกลายเป็นเรื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ต้องย้อนกลับไปสู่ชุมชน ผ่านระบบการรักษาแบบพื้นบ้าน เพราะในการรักษานั้นจะต้องอาศัยตัวยาประกอบ หากไปทำลายระบบนิเวศที่เป็นแหล่งสมุนไพรก็เท่ากับว่าเป็นการทำลายระบบการแพทย์ของชุมชนด้วยนั่นเอง ดังนั้นคนในชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ ส่วนหนึ่งจึงให้ความสำคัญต่อระบบนิเวศป่าชุมชนมาก เพราะในมิติหนึ่งของการรักษาแบบพื้นบ้านนั้นที่คนที่เป็นหมอหรือคนที่มีความรู้เรื่องสมุนไพรพื้นบ้านนั้นจะต้องเก็บสมุนไพรเหล่านี้ไว้ใช้ในการดูแลรักษาสุขภาพของตัวเอง และสมาชิกในชุมชน ดังนั้นหมอพื้นบ้านจึงใช้การรักษาเป็นเวทีหนึ่งในการปลูกฝังให้คนรักษาธรรมชาติสิ่งแวดล้อมไปด้วยนั่นเอง หมอพื้นบ้านจึงมีความสำคัญในฐานะที่ทำหน้าที่ในการตอบสนองและดูแลชุมชนให้สามารถอยู่รอดจากจากปัญหาความเจ็บป่วย อีกทั้งยังทำหน้าที่ในการช่วยดำรงคุณค่าความรู้ด้านการรักษาแบบพื้นบ้านเอาไว้ ความสำคัญของ

ระบบการแพทย์จึงไม่ได้อยู่แค่เพียงการรักษาความเจ็บป่วยเท่านั้น แต่ระบบการแพทย์ยังเป็นเครื่องแสดงความแตกต่างและความสัมพันธ์ในสังคมอีกด้วย และระบบการแพทย์พื้นบ้านจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยสมุนไพรและตัวยาต่างๆมาใช้ในการรักษา ทั้งที่ได้จากพืช สัตว์ และแร่ธาตุต่างๆ สมุนไพรหรือตัวยาเหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งที่สามารถหาได้จากทรัพยากรภายในท้องถิ่นนั่นเอง

โดยมีผู้ที่มีความรู้และความชำนาญในการเก็บรวบรวมตัวยา และผลิตยาสมุนไพรออกมาเพื่อใช้ในการรักษาพยาบาล บุคคลเหล่านี้ชาวบ้านทั่วไปเรียกกันว่า “ หมอเมือง , หมอเมือ , หมอยา , ครูหมอ ” คำเรียกเหล่านี้เป็นสิ่งที่กำหนดหรือบ่งบอกถึงสถานะของคนที่มีความเกี่ยวข้องกับการรักษาพยาบาลและเป็นผู้ที่มีความรู้ด้านสมุนไพรพื้นบ้านเป็นอย่างดี องค์ความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรจึงเป็นสิ่งที่สำคัญมากต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ เนื่องจากการเจ็บป่วยล้วนเป็นสิ่งที่มนุษย์ไม่สามารถหลีกเลี่ยงล่วงหน้าได้ แต่การเจ็บไข้ได้ป่วยบางอย่างสามารถแก้ไขรักษาให้บรรเทาเบาบางลงได้ วิธีการรักษาดังกล่าวจึงเป็นภูมิปัญญาเฉพาะด้านที่ต้องอาศัยประสบการณ์และความชำนาญในการรักษาโดยเฉพาะ ภาพลักษณ์รวมๆ ของระบบการแพทย์พื้นบ้าน หรือการแพทย์แบบดั้งเดิมที่เข้าใจกัน ก็คือการมีความเป็นองค์รวมในกระบวนการวินิจฉัย และการรักษามากกว่าการแพทย์แบบวิทยาศาสตร์ประสิทธิภาพของกระบวนการรักษาเชี่ยวชาญของการแพทย์พื้นบ้าน เกิดขึ้นภายใต้การทำงานหรือความสัมพันธ์อันซับซ้อนของ กาย – จิต – สังคม และมีมิติทางจิตวิญญาณและละเอียดอ่อนต่อความคิด ความเชื่อของคนไข้ มองคนในฐานะที่เป็นคนเต็มคนที่กำลังเผชิญความทุกข์อันเนื่องมาจากความเจ็บป่วย ความเข้าใจความเชื่อดังกล่าวนี้นี้ถูกต้องในหลายกรณีแต่ไม่ใช่ทุกกรณี โดยทั่วไปมักกล่าวอธิบายถึงเหตุที่ทำให้หมอพื้นบ้านรักษาคนไข้ได้ผล ก็เพราะความสามารถในการลดปัญหาที่เกี่ยวข้องกับสภาวะจิตสังคมของผู้ป่วย ทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้ป่วยดีขึ้น การเสริมกำลังใจผู้ป่วย การปรับความสัมพันธ์ระหว่างผู้ป่วยกับญาติ ตลอดจนการให้คำอธิบายหรือคำตอบในเรื่องความเจ็บป่วยที่สอดคล้องกับฐานความคิด ความเชื่อ และประสบการณ์ของผู้ป่วย

การเลี้ยงผี เป็นขนบธรรมเนียมในการประกอบพิธีกรรมเช่นไหว้ผีหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อบำบัดความเจ็บไข้ได้ป่วย ซึ่งชุมชนชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ มีความเชื่อว่าสาเหตุความเจ็บป่วยของคนเราส่วนหนึ่งมาจากการกระทำของผีที่ไม่พึงพอใจต่อการปฏิบัติบางอย่างของผู้ป่วยหรือบุคคลใกล้ชิดของผู้ป่วยในการล่วงละเมิดกฎเกณฑ์ของผีที่ชุมชนได้ห้ามไว้ เช่น การละเมิดกฎเกณฑ์ที่ตนแต่ก่อนห้ามไว้ การฝ่าฝืนจารีตประเพณี การไม่ได้บอกกล่าวการกระทำของตนเองแก่ผีเมื่อเข้าไปสู่พื้นที่ป่าหรือพื้นที่ความเชื่อของชุมชน เช่นการอุจจาระ – ปัสสาวะโดยไม่บอกกล่าวกับเจ้าที่เจ้าทาง การปัสสาวะลงแม่น้ำ การตัดไม้ที่ตนโบราณห้ามไว้ การกินข้าวก่อนผีโดยไม่ทำการเลี้ยงผีก่อน ฯลฯ เป็นต้น จึงทำให้ผีเกิดความไม่พอใจแล้วจึงบันดาลให้เกิดความเจ็บป่วยตามมา

ดังนั้นจึงต้องแก้ไขด้วยการประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีตามธรรมเนียมพื้นบ้านด้วยการเลี้ยงเหล้าไหไก่
คู่ เพื่อที่จะทำให้ผีอภัยโทษและบรรเทาความเจ็บป่วยนั้นให้หายไปใน 3 – 7 วัน เป็นการสร้าง
ความหมายให้กับคนในชุมชนได้ตระหนักถึงความสำคัญในพื้นที่ทางสังคมของชุมชนว่ามีผีคอยปก
ปักษ์รักษาหรือคอยดูแลอยู่ และชาวบ้านไม่ควรบุกรุกพื้นที่เหล่านั้นในฐานะที่เป็นสมบัติ “หน้าหมู่บ้าน”
ของชุมชนนั่นเอง

การสู่ขวัญ สะเดาะเคราะห์ การสู่ขวัญ จะเป็นพิธีกรรมที่ควบคู่มากับการช้อน
ขวัญ หรือตามภาษาพื้นบ้านที่เรียกว่า “ช้อนขวัญ” เป็นระบบการรักษาพยาบาลที่ช่วยฟื้นฟูสภาพ
จิตใจของผู้เจ็บป่วย ตามคติความเชื่อล้านนาที่เชื่อว่าคนเรามีขวัญทั้งสิ้น 32 ขวัญ หากขวัญหายคือ
ตกหล่น ไม่อยู่กับคนนั้นจะทำให้ไม่สบาย จึงจำเป็นต้องทำพิธีสู่ขวัญ ให้หายจากความไม่สบาย
เหล่านั้น การสู่ขวัญ ทำโดยการเตรียมขันตั้ง ได้แก่ ข้าวสุก ไก่ ใบพลู บุหรี่ เมี่ยง หมาก กล้วย เหล้า
ขาว ผักขาว ผ้าแดง น้ำส้มป่อย เทียน ดอกไม้ และที่สำคัญคือเสื้อผ้าผู้ป่วยและด้ายสายสิญจน์
โดยทั่วไปหมอที่ทำพิธีสู่ขวัญจะกล่าวเชิญชวนให้ขวัญกลับมาอยู่กับผู้ป่วย เพื่อให้ผู้ป่วยหายจาก
อาการเจ็บไข้ไม่สบาย หลังจากทำพิธีสู่ขวัญแล้ว จะทำการสะเดาะเคราะห์ร่วมด้วย เป็นการช่วยไล่
ปัดเป่าความไม่ดีออกไปให้ไกลจากผู้ป่วย พิธีสู่ขวัญ ชาวบ้านที่นี่จะทำกันเองในครอบครัว เมื่อ
สมาชิกคนใดคนหนึ่งต้องเดินทางไกลไปทำงานหรือเรียนหนังสือ คนเฒ่าคนแก่ จะนำด้าย
สายสิญจน์มามัดข้อมือพร้อมทั้งให้พรเพื่อให้ขวัญอยู่กับเนื้อกับตัวไม่หายไปไหน หรือหากเจ็บป่วย
ก็จะช่วยให้หายจากอาการป่วยได้ดียิ่งขึ้น หรืออยู่เย็นเป็นสุขได้รวดเร็วยิ่งขึ้น บางครั้งก็จะใช้การ
ประกอบพิธีกรรมส่งเคราะห์สี่ทิศดาควบคู่กันไปด้วย ทั้งนี้ชาวบ้านถือว่าเป็นการรักษาตามระบบ
ความเชื่อในท้องถิ่นที่สืบทอดต่อๆ กันมา การส่งเคราะห์เป็นการช่วยลดหรือบรรเทาความเจ็บป่วย
ให้เบาบางลง หรือการทำพิธีสี่ทิศดาเพื่อสืบต่ออายุผู้ป่วยให้มีกำลังใจ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับอาการของ
ผู้ป่วยควบคู่ไปกับการวินิจฉัยของหมอในการที่จะให้คำแนะนำว่าควรกระทำขั้นไหนคนใดสืบ
ต่อไปให้เหมาะสม

การรักษาด้วยคาถาอาคม เป็นภูมิปัญญาด้านการรักษาโดยใช้คาถาอาคม
เสกเป่า เช่น การเสกเป่าลงในน้ำมันดี แล้วให้ผู้ป่วยนำไปอาบ ดื่มน้ำ หรือใช้ในการประพรมศีรษะ
ใบหน้า บางกรณีก็จะมีการเป่าคาถาลงบริเวณแผลโดยตรง เช่น แผลที่ทำการผ่าตัด การเป็นแผลจาก
มะเร็ง (งูสวัด) แผลพุพอง แผลมีดบาด ทั้งนี้จะมีการใช้สมุนไพรบางอย่างควบคู่ไปกับการรักษาด้วย
เช่น การฝนยาทา การฝนยาหรือแช่ในน้ำเพื่อดื่มน้ำ เพื่อที่จะทำให้เกิดความสมดุลระหว่างการรักษา
ด้วยสมุนไพร ไปพร้อมๆ กับการบำบัดทางด้านจิตใจ ทำให้ผู้ป่วยมีกำลังใจและฟื้นตัวได้รวดเร็ว
ยิ่งขึ้น (สุวรรณดี ไชยชนะ, 2547)

การดูแลหรือดูแลเมื่อ เมื่อสมาชิกคนใดในครอบครัวเจ็บป่วย ผู้ที่เป็นญาติหรือสมาชิกในครอบครัวก็จะไปถามเมื่อ (ดูแล ทำนายทายทักหาสาเหตุของการเจ็บป่วย) กับหมอเมื่อ โดยหมอเมื่อจะซักถามวัน เดือน ปีเกิด และเวลาตกฟากมาคำนวณตามหลักโหราศาสตร์ เพื่อทำนายว่าสาเหตุความเจ็บป่วยเกิดจากอะไรและควรรักษากับใคร หากความเจ็บป่วยไม่รุนแรงมากนัก หมอเมื่อก็จะรักษาให้ได้ ถ้าหมอเมื่อไม่สามารถรักษาได้จะแนะนำให้ไปรักษากับหมอประเภทอื่นต่อไป

การเข้าทรงเจ้า ความระบบความเชื่อของชาวบ้านกับอำนาจเหนือธรรมชาติ ที่ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นสาเหตุหนึ่งของความเจ็บไข้ได้ป่วย ดังนั้นวิถีชาวบ้านมาตั้งแต่อดีตมาแล้วจะมีวิธีการแก้ไขความเจ็บป่วยเกี่ยวกับความเชื่อดังกล่าวโดยการถามสาเหตุความเจ็บป่วยผ่านร่างทรง ซึ่งร่างทรงจะเป็นตัวกลางระหว่างผีกับผู้ป่วย เพื่อบอกกับผู้ป่วยและญาติว่า ผีตนใดมาทำให้เกิดความเจ็บป่วย จะได้ทำพิธีกรรมขอขมาโทษได้ถูกต้อง วิธีการดูแลสุขภาพของชาวบ้าน จึงขึ้นอยู่กับความเชื่อและประสบการณ์การรักษาความเจ็บป่วยนั้นๆ บางครั้งครอบครัวสามารถที่จะทำการรักษาได้ หากว่าครอบครัวมีความรู้ไม่เพียงพอ ก็จำเป็นต้องไปพบหมอ หมอเมืองแต่ละคน จะมีความสามารถหลายด้านประกอบกัน เช่นหมอยาสมุนไพร จะไม่ได้รักษาเฉพาะสมุนไพรหรือรักษาเฉพาะความเจ็บป่วยที่เกิดจากความไม่สมดุลของธาตุเท่านั้นแต่สามารถทำพิธีสู่ขวัญ การเซ่นไหว้ หรือเป็นร่างทรงได้ด้วย ในการรักษานั้น หมอเมืองไม่สามารถเรียกค่ารักษาจากผู้ป่วยได้ นอกจากค่าขันตั้งที่ผู้ป่วยให้กับหมอเมืองแล้ว หากการรักษาได้ผลเป็นที่พอใจ ผู้ป่วยและครอบครัว อาจจะมอบเงินหรือสิ่งของให้แก่หมอเมืองเป็นค่าตอบแทนก็ได้ขึ้นอยู่กับผู้ป่วยนั้นๆ แต่มีสิ่งหนึ่งที่ผู้ป่วยต้องปฏิบัติคือหมอเมืองคือ วันขึ้นปีใหม่เมือง หรือวันสงกรานต์ตามหลักสากล ผู้ป่วยต้องไปคำหัวหมอเมืองที่ช่วยให้หายจากเจ็บป่วย เพื่อเป็นการตอบแทนและเป็นที่ระลึกถึงคุณงามความดีที่หมอเมืองได้ช่วยให้หายจากความเจ็บป่วย

การรักษาคนด้วยระบบการแพทย์พื้นบ้านนี้เอง ที่นำมาซึ่งระบบความสัมพันธ์ของคนที่มีต่อทรัพยากรท้องถิ่นด้วย เนื่องจากระบบการศึกษาระบบการรักษาแบบพื้นบ้านของชาวบ้าน โพรทองเจอร์นั้น ผู้วิจัยพบว่าหมอยาไม่ได้สอนให้คนเห็นแต่ความเจ็บป่วยแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่หมอยายังเชื่อมโยงไปถึงการปลูกฝังให้คนช่วยกันรักษาทรัพยากรท้องถิ่นเอาไว้ในฐานะที่เป็นแหล่งสมุนไพรพื้นบ้านที่สำคัญที่พ่อหมอจำเป็นต้องใช้ในการรักษาคน โดยที่ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใดๆ ในการลงทุนเลย ดังนั้นชาวบ้านจึงต้องหันมาช่วยกันรักษาพื้นที่เหล่านี้เอาไว้ให้มีความอุดมสมบูรณ์ชุ่มชื้นอยู่เสมอ เพราะสมุนไพรบางอย่างต้องอาศัยพืชอย่างอื่นในการเจริญเติบโต การที่ชาวบ้านจะทำลายต้นไม้หรือพืชชนิดใดจึงต้องมีการพิจารณาเสียก่อนว่าจะกระทบต่อพืชสมุนไพรพื้นบ้านหรือไม่ ทั้งนี้การปลูกฝังให้คนหันมารักษาความหลากหลายของพืชสมุนไพร

พื้นบ้านของพ่อบุญนั้น แง่หนึ่งก็คือการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพเอาไว้ให้ยังคงอยู่คู่กับชุมชน แต่สิ่งที่สำคัญในการหลอมรวมให้ชาวบ้านในชุมชนหันมาช่วยกันรักษาแหล่งพื้นที่สมุนไพรพื้นบ้านนั้น ก็คือการตระหนักถึงความมั่นคงด้านสุขภาพของชาวบ้าน ซึ่งอย่างน้อยชาวบ้านก็ภูมิใจได้ในระดับหนึ่งว่าพวกเขายังมีแหล่งสมุนไพรพื้นบ้านเป็นหลักประกันด้านสุขภาพอยู่ในชุมชนอยู่แล้วนั่นเอง

4.7 การมีส่วนร่วมในการได้รับผลประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ทางอ้อม

4.7.1 การใช้เป็นแนวป้องกันแรงลมพายุ

ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่บนพื้นที่ราบจากแนวภูเขาติดกับทุ่งนา และลำห้วยแม่ฮ่องฮัก ซึ่งในช่วงระหว่างการเปลี่ยนผ่านฤดูกาล ระหว่างฤดูร้อนกับฤดูฝน จะมีลมหัวปี ซึ่งจะเริ่มต้นในช่วงกลางเดือนเมษายน (ช่วงประเพณีสงกรานต์) จะเกิดมีฟ้าฝนคะนองอย่างรุนแรง ซึ่งส่งผลให้บ้านเรือนของชาวบ้าน และต้นไม้ผลที่ปลูกอยู่ได้รับผลกระทบจากแรงลมฝนหัวปีพัดพาให้เสียหายหักโค่น สร้างความเดือดร้อนให้กับชาวบ้านเป็นประจำทุกปี (บางปีก็มาก บางปีก็น้อย) ดังนั้นการช่วยกันรักษาดันไม้ไว้ให้ยังคงอยู่ ของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ จึงเป็นอีกเหตุผลหนึ่งในการที่จะสร้างแนวป้องกันลมด้วยวิธีทางธรรมชาติ ซึ่งสามารถช่วยลดแรงลมที่รุนแรงให้ผ่อนเบาลงได้ ชาวบ้านบางส่วนจึงนิยมปลูkdันกระถินณรงค์เอาไว้ตามแนวพื้นที่ไร่ พื้นที่สวน และริมสองฝั่งข้างทาง ทั้งนี้ก็เพื่อใช้ในการป้องกันลมพายุไม่ให้สร้างความเสียหายให้กับชาวบ้านนั่นเอง เนื่องจากสภาพแรงลมพายุที่พัดมาในแต่ละปีนั้น จะมีความรุนแรงที่สามารถสร้างความเดือดร้อนให้กับชาวบ้านได้อย่างง่ายดาย ดังนั้นการรักษาดันไม้ในระบบธรรมชาติ พร้อมไปกับการปลูกเสริมไว้เป็นแนวของชาวบ้าน จึงเป็นอีกมิติหนึ่งที่ชาวบ้านได้พึ่งพาระบบธรรมชาติในการบรรเทาภัยจากแรงลมที่จะมีผลกระทบและสร้างความเสียหายต่อทรัพย์สินของชาวบ้านอย่างรู้เท่าทัน พื้นที่ป่าไม้หรือแนวคันไม้ที่ปลูกไว้ นั้นจะช่วยเป็นฉากกำบังลดกำลังความเร็วของแรงลมได้อย่างรวดเร็ว เนื่องจากว่าพื้นที่ที่มีป่าไม้นั้นจะมีเรือนยอดของพันธุ์ไม้แต่ละชนิดขึ้นอยู่อย่างหนา ทึบ และตามปกติกำลังของแรงลมพายุในป่านั้นจะตกอยู่ที่ความเร็วประมาณ 2-3 กิโลเมตรต่อชั่วโมงเท่านั้น ซึ่งเรือนยอดของต้นไม้ในพื้นที่ป่า และที่ชาวบ้านช่วยกันปลูกไว้ตามหัวไร่ปลายสวนนั้น จะช่วยในการสกัดกั้นความเร็วของแรงลมได้ เมื่อพื้นระดับยอดไม้ไปแล้วระดับแรงลมจะเพิ่มความเร็วมากยิ่งขึ้น การรักษาต้นไม้ในพื้นที่ป่าและการปลูกเพิ่มของชาวบ้านแม้ว่าจะช่วยในการป้องกันแรงลมแล้ว ยังเป็นตัวช่วยในการกรองอากาศ หมอกควัน และฝุ่นละอองที่ฟุ้งกระจายมากับลมด้วย ซึ่งช่วยฟอกอากาศให้ชาวบ้านได้สูดอากาศที่สะอาดและบริสุทธิ์ด้วยอีกทางหนึ่ง (ข้อมูลสัมภาษณ์, เลิศ สุทาโน, 2552)

การปลูกต้นไม้และรักษาพื้นที่ป่าไม้เอาไว้ของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ จึงทำให้ชุมชนสามารถสร้างวิธีการลดแรงลมพายุได้อย่างเหมาะสม และสามารถช่วยป้องกันบรรเทาให้บ้านเรือนและพืชผลของชาวบ้านที่อยู่ในทิศทางลมพายุพัดได้รับความเสียหายมากจนเกินไป ซึ่งทำให้ชาวบ้านมีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน โดยที่ไม่ต้องสูญเสียมากจนเกินไป เพราะค่าเสียหายที่เกิดขึ้นย่อมหมายถึงภาระค่าใช้จ่ายที่เพิ่มขึ้นของชาวบ้านด้วยนั่นเอง รวมทั้งทำให้พื้นที่ป่าและพื้นที่ที่อยู่อาศัยของชาวบ้านมีความชุ่มชื้นร่มเย็นน่าอยู่อาศัย ตลอดจนทำให้ทรัพยากรท้องถิ่นมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำมาหากินและการพึ่งพาใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน

4.7.2 การเพิ่มปุ๋ยบำรุงดินและป้องกันการชะล้างและพังทลายของหน้าดิน

การรักษาพื้นที่ป่าไม้และทรัพยากรท้องถิ่น ของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ เป็นกิจกรรมที่กระทำไปพร้อมๆ กับการปลูกต้นไม้เพิ่มของชาวบ้าน โดยเฉพาะการปลูกไม้สักและต้นกระถินณรงค์ ซึ่งเป็นสิ่งที่สามารถพบเห็นได้อยู่ทั่วไปในพื้นที่ชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ ทั้งนี้ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน ยังถือมีสภาพความอุดมสมบูรณ์ถึงแม้ว่าต้นไม้ขนาดใหญ่จะไม่ได้มีมากมายดังเช่นในอดีตก็ตาม แต่ผู้วิจัยก็พบว่าพันธุ์ไม้ยืนต้นเหล่านั้น ก็ยังมีอยู่มากมายหนาแน่นอยู่เต็มพื้นที่ป่าไปหมด เพียงแค่อาศัยระยะเวลาในการเติบโตเท่านั้นเอง และจากการสังเกตในบริเวณพื้นที่ป่าและบริเวณพื้นที่ที่ติดกับลำห้วยแม่ฮ่องฮักนั้น พบว่าในพื้นที่ป่าจะมีเศษใบไม้ร่วงทับถมกันจนหนาแน่นไปหมด รวมถึงต้นไม้ริมสองฝั่งลำห้วยทั้งต้นเล็กต้นใหญ่ยังคงมีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ เช่น ไม้จ้าว ไม้ตะไคร้ ไม้ทุ้ม และไม้ชนิดต่างๆ เป็นต้น ซึ่งชาวบ้านต่างช่วยกันเก็บรักษาไว้อย่างดี ทั้งนี้จากการสัมภาษณ์พ่ออุ่นเรือน ธิดา แม่บัวจันทร์ สายคำมูล พ่ออินทร์ สุวันดา และนายบุญเลื่อน ชัยเทพ (2552) เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นเหล่านี้ของชุมชนก็พอที่จะสรุปได้ว่า การรักษาต้นไม้ริมลำห้วยเหล่านี้ไว้ก็เพื่อป้องกันการทรุดตัวของตลิ่งและป้องกันมิให้ตะกอนดินที่ไหลมา กับน้ำฝนไหลลงสู่ลำห้วยมากจนเกินไปเพราะจะทำให้ลำห้วยมีสภาพตื้นเขิน ทำให้ลำห้วยแห้งขอดในช่วงฤดูแล้งเนื่องจากไม่มีแอ่งกักเก็บน้ำ เนื่องจากตะกอนดินไปทับถมแอ่งเหล่านั้นทั้งหมด บางทีหากมากเกินไปก็จะทำให้ตลิ่งลำห้วยขาดได้เนื่องจากตะกอนดินจะไปปิดกั้นทำให้น้ำเปลี่ยนทางเดิน ดังนั้นต้นไม้ริมตลิ่งจะช่วยลดปัญหาเหล่านี้ได้มาก ในช่วงฤดูฝนปริมาณของน้ำฝนที่ตกจะเป็นตัวการที่สำคัญในการชะล้างและพัดพาเอาตะกอนดินมาสู่พื้นที่ราบลุ่ม ซึ่งหากมากเกินไปก็จะทำให้ลำห้วยตื้นเขินด้วยสาเหตุดังที่กล่าวมาข้างต้น ดังนั้นในช่วงฤดูแล้งชาวบ้านจะรณรงค์มิให้มีการเผาป่า ทั้งนี้เนื่องจากปริมาณใบไม้แห้งและซากพืชซากสัตว์ที่ทับถมกันอยู่ในบนภูเขาและพื้นที่ป่าลาดชันนั้น จะเป็นตัวช่วยอย่างดีในการป้องกันการชะล้างหน้าดินจากน้ำฝนได้เป็นอย่างดี หากมีการชะล้างของน้ำฝนอย่างรุนแรงก็จะไม่สามารถชะล้างไปถึงระดับผิวดินระดับลึกได้ เนื่องจากมี

ซากพืชซากสัตว์คลุมดินอยู่ หากแต่กลับจะเป็นการช่วยชะล้างย่อยสลายเอาปุ๋ยและซากพืชซากสัตว์ที่ทับถมเหล่านั้นให้ไหลลงมาสู่พื้นที่ป่าและพื้นที่ทำกินได้ดียิ่งขึ้น ทำให้ต้นไม้ในป่ามีอาหารบำรุงดินอ่อนที่กำลังเติบโต และช่วยเพิ่มปุ๋ยบำรุงดินในพื้นที่เพาะปลูกให้กับชาวบ้าน เป็นผลพลอยได้จากกระบวนการทางธรรมชาติอีกทางหนึ่ง โดยที่ชาวบ้านไม่ต้องลงทุนลงแรงแต่อย่างใด นอกจากนี้ในพื้นที่ที่มีป่าไม้ขึ้นอยู่เมื่อฝนตกลงมาส่วนใหญ่ของปริมาณน้ำฝนจะถูกเรือนยอดของต้นไม้สกัดกั้นไว้หรือช่วยลดความรุนแรงของฝนที่จะชะหน้าดินพื้นล่างได้ และน้ำฝนบางส่วนก็จะระเหยกลับคืนสู่อากาศ บางส่วนก็จะค่อยๆ หยดจากใบไม้ลงมาสู่พื้นเบื้องล่าง และบางส่วนจะไหลลงสู่พื้นดินตามต้นไม้ ส่วนที่ตกลงมาถึงพื้นดินก็จะไม่กระทบกับผิวดินโดยตรง เพราะพื้นดินมักมีไม้พื้นล่างต่างช่วยกั้นกรองหรือรองรับอีกชั้นหนึ่ง มีพืชเถา – หญ้า – และซากใบไม้เน่าที่ร่วงหล่นในช่วงฤดูแล้งปกคลุมอยู่โดยทั่วไป

ฉะนั้นเวลาเมื่อน้ำฝนตกลงมาถึงพื้นดิน จึงมิได้สัมผัสหรือปะทะกับผิวดินโดยตรง ถ้าหากพืชชั้นล่างและซากใบไม้เหล่านี้ไม่มีหรือมีน้อยก็จะทำให้น้ำฝนมีกำลังแรงเพียงพอที่จะชะล้างเอาหน้าดินไปได้ แต่หากมีพืชและซากพืชเหล่านี้อยู่ ขุยพืช และซากพืชชนิดต่างๆ จะช่วยดูดซับน้ำเอาไว้ ให้น้ำได้มีโอกาสซึมซับลงไปดินได้โดยสะดวก และไปผุดออกตามตาน้ำและลำห้วยลำธารต่างๆ ในบริเวณนั้นๆ ส่วนน้ำที่มิได้ซึมลงไปดินก็จะค่อยไหลลงสู่ระดับที่ต่ำอย่างช้าๆ ไม่รุนแรง เนื่องจากบนพื้นป่ามีพันธุ์ไม้ใหญ่ๆ รากไม้ ใบไม้ที่อยู่เหนือผิวดินกีดขวางอยู่โดยทั่วไป มิให้น้ำไหลไปได้โดยสะดวก และอาจใช้แรงกักชะเอาผิวดินไปด้วย ฉะนั้นเมื่อเกิดฝนตกลงมาบนที่ป่าไม้ที่ได้รับการบำรุงรักษาดีและมีได้ถูกไฟไหม้ น้ำที่ไหลบ่าผ่านผิวดินจึงใสไม่ขุ่นข้น มีตะกอนมากจนเกินไปดังเช่นพื้นที่ป่าที่ถูกบุกรุกแผ้วถางหรือถูกบุกรุกทำลายมากจนเกินไป

ในทางตรงกันข้ามเมื่อไม่มีพื้นที่ป่าไม้เพื่อรองรับหรือป้องกันลมและฝน หรือไม้พื้นล่างถูกบุกรุกทำลายเสียหมด ปริมาณน้ำฝนเมื่อตกลงมาจะไม่มียอดไม้คอยสกัดกั้นไว้ก็จะตกลงกระทบผิวดิน ที่ไม่มีพืชหรือสิ่งใดปกคลุมโดยตรง ความแรงของเม็ดฝนที่ตกลงมาจะทำให้ผิวดินถูกกัดชะล้างและไหลตามไปตามพื้นลาดเอียงและความรุนแรงของปริมาณน้ำฝนที่ตกลงมา ทั้งความแรงของเม็ดฝนจะอุดรูระบายของผิวดินที่ทำให้ให้ดิน โปร่งและร่วนซุย ให้กลับกลายเป็นดินแน่นทึบ และทำให้ดินมีขาดคุณสมบัติลดลงในเรื่องของการซึมซับน้ำเอาไว้ได้อย่างที่ควรจะเป็น ทั้งนี้เนื่องจากปริมาณน้ำฝนที่ตกลงมาจะไหลบ่าผ่านผิวดินโดยมีปริมาณน้ำเพิ่มมากขึ้นจากการไหลบ่ามารวมกันของน้ำ ซึ่งเมื่อบนพื้นดินในพื้นที่ป่าไม่มีสิ่งใดคอยกีดขวางการไหลของน้ำให้ช้าลง (จากความแรงของน้ำฝนบวกกับการลาดเอียงของพื้นที่ป่า) ปริมาณน้ำฝนในป่าก็จะไหลไปได้โดยแรง เมื่อมวลน้ำมีกำลังแรงมากขึ้นก็จะกัดชะเอาผิวดินในเส้นทางที่น้ำผ่านไปด้วย ทำให้น้ำป่ามีสภาพขุ่นข้น และดินถูกกัดชะไปเป็นจำนวนมากเมื่อฝนตกมาคราวหนึ่งๆ ซึ่งการกัดชะของดิน

ดังกล่าวยอมทำให้ผิวดินที่อุดมสมบูรณ์ด้วยแร่ธาตุต่างๆ ที่เหมาะแก่การเจริญเติบโตของพันธุ์ไม้ต่างๆ ถูกกัดชะลงไปสู่ลำธารต่างๆ ด้วย ทำให้ดินที่เหลือยู่ขาดความอุดมสมบูรณ์ลงอย่างที่เราจะเห็น รวมทั้งตะกอนดินดังกล่าวที่ไหลมากับสายน้ำ จะเป็นตัวเร่งทำลายทำให้ลำน้ำลำธารต่างๆ ตื้นเขินขึ้น เต็มไปด้วยกรวด ทราย และเกิดสันดอนขึ้น ทำให้ระบบทางเดินน้ำส่งผลกระทบต่อระบบการใช้น้ำของชาวบ้านในชุมชน รวมถึงส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศลำน้ำที่เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำบางชนิดด้วย

พื้นฐานของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ล้วนดำรงอยู่ภายใต้ระบบเกษตรกรรม มีการทำนา การทำไร่ และการเลี้ยงสัตว์ที่ต้องพึ่งพาอาศัยทรัพยากรท้องถิ่นทั้งในทางตรงและทางอ้อม ซึ่งในกรณีที่ชาวบ้านในชุมชนจะบุกเบิกที่ดินทำกิน เพื่อทำการเกษตรเพิ่มจะต้องได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการหมู่บ้านเสียก่อน ซึ่งชาวบ้านที่นี่จะต้องร่วมมือกันป้องกันรักษาป่า และทรัพยากรของชุมชนที่เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร แหล่งพื้นที่ทำกิน และแหล่งพึ่งพาใช้ประโยชน์ด้านต่างๆ ไว้เป็นอย่างดี รวมทั้งป้องกันมิให้สมาชิกในชุมชนจุดไฟเผาป่าด้วย การตัดไม้เพื่อใช้ในกิจกรรมของชุมชน หรือการใช้ไม้ฟืน และการทำถนนหนทางเหล่านี้ก็จำเป็นที่ชุมชนจะต้องทำด้วยความระมัดระวัง ป้องกันมิให้เป็นการทำลายทรัพยากรป่าไม้รวมถึงพืชพันธุ์ชนิดต่างๆ ในป่า ที่ทำหน้าที่ช่วยในการป้องกันมิให้น้ำฝนเปิดผิวดินให้ถูกกัดชะไปได้โดยง่าย เป็นการช่วยรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดินมิให้เสื่อมสูญไปเพื่อมิให้ดินถูกกัดชะไปหมด รวมถึงชุมชนจะได้มีน้ำใสสะอาดไว้สำหรับบริโภคและใช้สอยในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนได้ตลอดปีทั้งปี การรักษาพื้นที่ป่าของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ด้านหนึ่งจึงเป็นการปกป้องรักษาผลประโยชน์ของชุมชนในการพึ่งพาใช้ทรัพยากรท้องถิ่นในการดำรงชีวิตให้ยังคงมีอยู่เคียงคู่กับชุมชน และในอีกด้านหนึ่งการรักษาพื้นที่ป่าผืนหนึ่งของชุมชนก็เป็นการช่วยรักษาระบบของป่าไม้ให้ยังคงความอุดมสมบูรณ์ได้อย่างสมดุลนั่นเอง

4.7.3 พื้นที่ป่าไม้กับการช่วยบรรเทาปัญหาอุทกภัยของชุมชน

จากการสัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้าน นางยุพิน สุนันดา (2552) เกี่ยวกับปัญหาอุทกภัยในพื้นที่ชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ พบว่าเกิดขึ้นน้อยมาก ทั้งนี้เนื่องจากบริเวณที่ตั้งของชุมชนนั้นตั้งอยู่ในที่ดอนและพื้นที่ลาดเอียงระหว่างภูเขากับทุ่งนาทำให้น้ำท่วมถึงได้ยาก แต่ก็มีเป็นบางปีที่มีปริมาณน้ำมากจนท่วมเข้าสู่บริเวณพื้นที่นาของชาวบ้าน แต่ท่วมไม่นานนานประมาณ 2-3 ชั่วโมงก็จะแห้งไป ซึ่งสาเหตุดังกล่าวเกิดจากภาวะของฝนตกชุกอย่างฉับพลัน ในช่วงที่ได้รับอิทธิพลจากความกดของอากาศต่ำ หรือมีลมมรสุมเข้ามาและมีฝนตกกระจายทั่วไปในบริเวณกว้างเป็นเวลายาวนาน สาเหตุการเกิดปัญหาอุทกภัยของชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญนั้น ผู้ใหญ่บ้านนางยุพิน สุนันดา (2552) กล่าวกับผู้วิจัยว่าส่วนหนึ่งเกิดจากลำห้วยต้นเขินมากจนเกินไปทำให้ร่องห้วยไม่สามารถรองรับ

ปริมาณน้ำฝนที่ไหลบ่าลงมาจากพื้นที่ป่าโดยรอบได้ทั้งหมด ทำให้น้ำในลำห้วยไม่สามารถไหลไปได้อย่างปกติธรรมดา เมื่อการไหลของน้ำเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากและรวดเร็วทำให้น้ำในลำห้วยกัดเซาะตลิ่งให้พังเพื่อสร้างทางเดินน้ำ ทำให้บริเวณช่วงลำห้วยที่เป็นคูกิ่งโค้งถูกน้ำกัดเซาะจนตลิ่งขาดทำให้น้ำทะลักเข้าสู่บริเวณที่นาอย่างฉับพลัน โดยเฉพาะเมื่อถึงช่วงที่ฝนตกลงมาอย่างรุนแรงและต่อเนื่อง

ดังนั้นชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ จึงต้องช่วยกันปลูกต้นไม้กันค้ำค้ำงเอาไว้ด้วย เช่น ไม้ชนิดต่างๆ รวมถึงจะละเว้นในการตัดไม้ยืนต้นจากริมตลิ่งไปใช้ประโยชน์ด้วย ซึ่งรวมไปถึงการช่วยกันรักษาพื้นที่ป่าไม้เอาไว้ให้สมบูรณ์พร้อมๆ กับการปลูกไม้ชนิดต่างๆ เสริมเข้าไป โดยเฉพาะไม้สัก ไม้กระถินณรงค์ และไม้พื้นถิ่นที่ได้รับกล้าพันธุ์มาจากหน่วยงานป่าไม้ในพื้นที่ และจากโครงการพระราชดำริห้วยฮ่องไคร้ เป็นต้น การปลูกและการรักษาพื้นที่ป่าไม้เอาไว้ให้สมบูรณ์นั้น เนื่องจากปริมาณน้ำฝนส่วนหนึ่งจะถูกยึดซึมซับไว้ด้วยดินและรากของต้นไม้ในป่านั้นเอง ซึ่งต้นไม้ต้องใช้เวลาในการชะลอน้ำฝนด้วยการใช้ใบดักกรองเมื่อน้ำฝนเอาไว้ ดังนั้นหากพื้นที่ป่ามีปริมาณต้นไม้และใบไม้มากก็ช่วยให้ปริมาณน้ำฝนคั่งค้างอยู่ที่ใบไม้มากขึ้นเช่นกัน และจะค่อยๆ ไหลลงสู่ระดับผิวดินได้อย่างเหมาะสม และปริมาณน้ำฝนที่ตกลงมาถึงผิวดินจะซึมซับลงไปดินและถูกรากของต้นไม้ช่วยยึดหน้าดินและอุ้มน้ำเอาไว้ ทำให้ปริมาณน้ำเหล่านั้นค่อยๆ ซึมลงตามความลาดชันของพื้นที่จนกว่าจะถึงบริเวณแหล่งน้ำซับหรือบริเวณแหล่งน้ำและลำห้วย กระบวนการดังกล่าวจะชะลอความรุนแรงของน้ำและใช้เวลาในการไหลนานกว่าน้ำที่ไหลไปตามผิวดินโดยปราศจากกลไกในการยับยั้งตามระบบธรรมชาติ และปริมาณน้ำฝนบางส่วนก็จะระเหยตัวกลับคืนไปสู่ระบบชั้นบรรยากาศ อีกส่วนหนึ่งก็จะมีไม้พื้นล่างล่าง หญ้า และซากใบไม้เน่าคลุมทับถมอยู่และช่วยดูดซับน้ำปริมาณน้ำฝนส่วนหนึ่งเอาไว้ใช้ในช่วงฤดูแล้ง (รวมถึงการช่วยคายน้ำในฤดูแล้งด้วย) ทำให้น้ำไหลลงสู่ลำห้วยหรือพื้นที่ระดับต่ำอย่างช้าๆ และไม่รุนแรง เนื่องจากมีต้นไม้ รากไม้ ซากเศษใบไม้เหนือผิวดินกีดขวางทางน้ำอยู่ทั่วไป ทำให้น้ำไหลช้า ซึมลงดินได้มาก ซึ่งเป็นเหตุผลสำคัญของป่าไม้ในการที่จะช่วยบรรเทาอุทกภัยที่จะเกิดขึ้นได้ ทั้งนี้ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ต่างตระหนักถึงกระบวนการตรงนี้ได้เป็นอย่างดี จากการสอบถามจากชาวบ้านในชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ หลายๆ ท่าน ก็พอจะสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของป่าไม้ในการที่จะช่วยป้องกันปัญหาเรื่องอุทกภัยที่จะเกิดกับชุมชนได้ดังที่กล่าวมา และชาวบ้านที่นี่ยังช่วยกันรักษาพื้นที่ป่าไม้เอาไว้พร้อมๆ กับการรวมกลุ่มของชาวบ้านในการช่วยกันป้องกันไฟป่าที่จะเกิดขึ้น (หรือเกิดขึ้น) อย่างมีความสมัครสมานสามัคคี ทั้งนี้ก็เพื่อป้องกันผลกระทบที่จะเกิดต่อพื้นที่ป่าของชุมชนนั่นเอง และอีกสาเหตุหนึ่งในการช่วยกันรักษาพื้นที่ป่าของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ก็คือทำเลที่ตั้งของชุมชนนั้นอย่างที่ว่าไว้ก็คือ บริเวณที่ตั้งบ้านเรือนของชุมชนนั้น ตั้งอยู่

บนพื้นที่ลาดเอียงระหว่างภูเขากับทุ่งนา ดังนั้นเมื่อเวลาฝนตกอย่างรุนแรงปริมาณน้ำก็จะไหลผ่านพื้นที่อยู่อาศัยของชาวบ้านและกัดเซาะหลุมเสาและพื้นฐานของตึก โครงสร้างบ้านให้ได้รับความเสียหายหรือพัดพาเอาดินจากพื้นที่อยู่อาศัยออกไป ทำให้ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อนและต้องขนดินมาถมในพื้นที่เหล่านั้นมิให้เป็นหลุมเป็นบ่อ รวมถึงการป้องกันการผุกร่อนของบ้านเรือน เป็นต้น

ดังนั้นชาวบ้านจึงต้องช่วยกันรักษาพื้นที่ป่าไม้เอาไว้เป็นแนวกันชนและใช้ในการช่วยชะลอให้กระแสน้ำที่ไหลมาตามความลาดเอียงมิให้ไหลแรงมากจนเกินไป ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อพื้นที่อยู่อาศัยและบ้านเรือนของชาวบ้านได้ ซึ่งในบริเวณพื้นที่แนวเขตรั้วบ้านของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ นั้น ผู้วิจัยจึงสังเกตพบว่าชาวบ้านที่นี้จะนิยมปลูกพืชและไม้พุ่มชนิดต่างๆ เอาไว้ นอกจากชาวบ้านจะใช้ประโยชน์ในการบอกเขตแนว ใช้ในการป้องกันสัตว์เลื้อยคลานอื่นลูกกล้าเข้ามา หรือใช้เป็นแหล่งอาหาร แต่ความหมายของการสร้างรั้วดังกล่าวก็มีวัตถุประสงค์ไว้เพื่อช่วยป้องกันการไหลบ่าของน้ำฝนจากป่ามิให้มีความรุนแรงมากจนเกินไป เพราะจะส่งผลกระทบต่อทรัพย์สินบ้านเรือนของชาวบ้านได้ หรืออาจพูดได้อีกอย่างว่าการรักษาทรัพยากรท้องถิ่นของชาวบ้านดังกล่าว เป็นการรักษาความมั่นคงของพื้นที่อยู่อาศัยให้เป็นปกติสุขนั่นเอง

4.7.4 ระบบนิเวศชุมชน: สถานที่พักผ่อนหย่อนใจดั้งเดิมของชุมชน

ชีวิตและความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ หนีไม่ออกจากการพึ่งใช้ประโยชน์จากป่าและทรัพยากรท้องถิ่น รวมถึงการประกอบกิจกรรมทางสังคมต่างๆ เนื่องจากการเข้าไปประกอบกิจกรรมใดๆ ในบริเวณพื้นที่ต่างๆ ของชุมชน ต่างล้วนมีโลกทัศน์อยู่ภายใต้เงื่อนไขระบบความเชื่อทางศาสนา กฎเกณฑ์ทางสังคมของชุมชน รวมถึงโลกทัศน์มุมมองที่ชาวบ้านมีต่อธรรมชาตินั้น ผู้วิจัยสังเกตพบว่าส่วนหนึ่งของปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวของชาวบ้านกับทรัพยากรท้องถิ่นภายในระบบนิเวศชุมชน มีที่มาจากความสัมพันธ์แบบพึ่งพาที่ยืนอยู่บนรากฐานคติความเชื่อในทางพุทธศาสนา และความเชื่อของชุมชนที่มีต่อสิ่งแวดล้อมนั่นเอง จากการพูดคุยกับผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ หลายๆ ท่าน ท่านเหล่านั้นก็ได้เล่าให้กับผู้วิจัยฟังว่า ป่ากับคติความเชื่อแบบชาวพุทธเป็นสิ่งที่สอดคล้องสัมพันธ์กัน เนื่องจากชาวบ้านถูกอบรมบ่มเพาะขัดเกลาจิตใจให้อยู่ร่วมกับธรรมชาติด้วยความเคารพ และไม่เบียดเบียนทำลาย ซึ่งมีมิติทางด้านความเชื่อทางพุทธศาสนาแบบชาวบ้านที่นี้ ถือว่าการรักษาป่าคือการทำบุญอย่างหนึ่ง ที่ก่อให้เกิดความสุขทางใจ โดยเฉพาะการไม่เบียดเบียนสัตว์ หรือการบุกรุกแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า การล่าเพื่อกินในความหมายของชาวบ้านนั้น มีนัยยะที่แตกต่างจากคำว่าเบียดเบียนอย่างมาก เนื่องจากการเบียดเบียนนั้นจะกระทำตลอดทั้งปีแต่การทำมาหากินนั้นจะเป็นไปตามช่วงฤดูกาล ที่สำคัญจะต้อง

ล่าเพื่อกินไม่ใช่เพื่อความสนุกหรือการแสวงหาสัตว์ป่าเพื่อการค้าขายเป็นอาชีพ หากชาวบ้านเข้าป่าล่าสัตว์โดยผิดไปจากวัตถุประสงค์ที่จะนำมาบริโภคในครัวเรือน หรือชุมชน ชาวบ้านที่นี้ถือว่าการกระทำนั้นเป็นการละเมิดวิถีแห่งป่า และจะนำมาซึ่งภาวะความไม่เป็นปกติต่อตนเอง ครอบครัว และชุมชน ตามภาษาพื้นบ้านล้านนาที่เรียกว่า “ ชิด ” ทั้งนี้ศีลธรรมแบบชาวบ้านที่สื่อออกไปสู่คนและป่านั้น ชาวบ้านมักจะเน้นถึงเรื่องการประพฤติปฏิบัติมากกว่าจะมานึกถึงศีลธรรมเป็นข้อๆ ดังที่คนในปัจจุบันจะพากันเข้าใจตามตรรกะการตรึงตรองแบบเหตุผลเชิงประจักษ์ เพราะบางครั้งการทำมาหากินของชาวบ้านที่ต้องพึ่งพาป่ากับความสุดโင့်ทางด้านศีลธรรมก็ไม่สามารถที่จะไปด้วยกันได้ ดังนั้นเวลาที่ชาวบ้านเข้าป่าแล้วบอกกล่าวกับเทพยดา หรือผีป่าอารักษ์ทั้งหลายจะทำให้ชาวบ้านรู้สึกอบอุ่นและมีกลไกบางอย่างควบคุมพฤติกรรมมิให้กระทำการละเมิดป่าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ในป่า รวมถึงเป็นการเคารพในวิถีแห่งป่าตามวิถีพุทธแบบชาวบ้านพร้อมกันไปด้วย

เนื่องจากชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ มีความผูกพันกับระบบนิเวศชุมชนมานานแล้ว โดยเฉพาะความเกี่ยวพันในด้านการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ในการดำรงชีวิตของชาวบ้าน ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นความสัมพันธ์ทางตรงที่ชาวบ้านจำเป็นต้องใช้ทรัพยากรจากป่าไม้เหล่านี้ในการดำรงชีวิตแทบทุกด้าน แต่ยังมีอีกมิติหนึ่งที่ชาวบ้านได้รับประโยชน์จากป่าเช่นกัน แต่มิได้ปรากฏเป็นรูปธรรมชัดเจนดังเช่นลักษณะการใช้ประโยชน์จากป่าของชาวบ้าน ซึ่งความหมายของการพักผ่อนของชาวบ้านที่เกี่ยวข้องกับป่านั้นเป็นสิ่งที่แยกไม่ออกจากการเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าของชาวบ้าน เป็นกระบวนการที่ต้องดำรงอยู่คู่กัน ในลักษณะของการดื่มด่ำ ชิมซับเอาสุนทรียะแห่งป่าเข้ามาสู่ความรู้สึกภายในของคนทีเข้าไปสู่ป่า โดยนัยนี้ชาวบ้านที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์อยู่กับป่าจึงไม่สามารถอธิบายความรู้สึกเหล่านั้นให้ตีแผ่ออกมาได้อย่างชัดเจนได้ เนื่องจากการรับรู้และการตีความหมายของความรู้สึกที่คนได้รับจากป่านั้นย่อมเป็นไปในลักษณะปัจเจกบุคคล ถึงแม้จะมีการเข้าไปสู่พื้นที่ป่าพร้อมกันหลายคนแต่เอาเข้าจริงแล้ว ความรู้สึกที่คนได้รับจากป่าย่อมแตกต่างกัน รวมถึงมากน้อยแตกต่างกันด้วย เพราะระบบความเชื่อบางอย่างถึงแม้ว่าจะเป็นกฎเกณฑ์ทางสังคมของชุมชน แต่การที่คนเราจะประพฤติปฏิบัติได้มากได้น้อยนั้นย่อมแตกต่างกันจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ หลายๆ ท่านถึงการเข้าป่าเพื่อพักผ่อนหย่อนใจนั้น ชาวบ้านกลับมองว่าการพักผ่อนของชาวบ้านไม่ได้หมายถึงการเข้าไปผจญภัยหรือการแข่งขันกีฬาล่าสัตว์แต่อย่างใด แต่หมายถึงการที่ได้ออกไปสู่พื้นที่ป่า พร้อมกับการแสวงหาอาหารจากป่ามาดำรงชีพด้วย เช่น การออกล่าสัตว์ป่า หาเห็ด หน่อไม้ พืชผัก หรือการเข้าไปเลี้ยงผี เป็นต้น ซึ่งชาวบ้านที่นี้เล่าว่าป่าแต่ละฤดูมีความแตกต่างกัน และมีเสน่ห์คนละอย่างการหมุนเวียนของฤดูกาลก็จะมีเกิดการเกิดดับของพืชและสัตว์สลับกันไปตามแต่ละฤดูกาล ทำให้ชาวบ้านมีอาหารจากป่าที่มีฤดูกาลเป็นตัวกำหนด ชาวบ้านไม่สามารถไปกำหนดป่าได้ ซึ่งลักษณะการเปลี่ยนแปลงของป่า

เช่นนี้ ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญจะเรียกกันว่า “ป่าเปลี่ยนสีเสื้อ” การเปลี่ยนสีของใบไม้แต่ละชนิด สีของพืชชั้นล่างในแต่ละฤดูนั้น จะช่วยทำให้บรรยากาศของพื้นที่ป่าไม้นั้นมีเสน่ห์อยู่ในตัวเอง ด้วยเหตุนี้ในช่วงฤดูร้อนอากาศจะร้อนแต่เมื่อเดินเข้าไปในป่าแล้วชาวบ้านจะรู้สึกเย็นสบาย พร้อมกับการเดินสอคว่ำไปพร้อมกับการหาอาหารที่มีอยู่ในช่วงนั้นๆ เช่น ฤดูร้อนชาวบ้านก็จะส่องห้วยเพื่อล่าหาเงือก ออกหาตัวเลน (เหี้ย ตะกวด) ขุดหาไข่แมงมัน แห้วไข่มดแดง ฯลฯ ส่วนฤดูฝนก็จะออกหาเห็ดป่า หน่อไม้ สมุนไพร พืชผักและแมลงป่าชนิดต่างๆ มาประกอบเป็นอาหาร หรือช่วงฤดูหนาวก็จะตัดไม้ไผ่ข้าวหลาม เป็นคั้น ซึ่งทำให้ชาวบ้านได้รับประโยชน์ทั้งสองทางคือ ด้านการพักผ่อนหย่อนใจ และได้พืชผักมาประกอบอาหาร รวมถึงได้สัมผัสสัมผัสถึงสิ่งแวดล้อมและความงดงามของป่าไม้และการหมุนเวียนของวิถีแห่งป่าโดยตัวของมันเอง

บางครั้งชาวบ้านบางคนที่มีความรู้เรื่องสมุนไพรพื้นบ้าน ก็จะมีความสุขกับการได้เก็บสมุนไพร หากเป็นชาวบ้านทั่วไปก็จะมีรู้สึกมีความรื่นรมย์ในการมองการเปลี่ยนแปลงของป่าผ่านของฤดูกาล ทั้งในแง่ของการออกดอกของพันธุ์ไม้ หรือกลิ่นของดอกไม้ชนิดต่างๆ เป็นต้น หรือรูปทรงของลำต้น ดอก และผล ก็จะมีลักษณะเฉพาะชวนมองที่แตกต่างกันออกไป ตามพื้นที่และแหล่งกำเนิดที่เหมาะสมของพันธุ์ไม้นั้นๆ ทำให้ป่ามีทัศนียภาพงดงามแปลกตาอยู่เป็นอันมาก และจะหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงไปในแต่ละฤดูกาล ระบบนิเวศชุมชนจึงเป็นแหล่งทรัพยากรท้องถิ่นอันสำคัญควบคู่ไปกับการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเหล่านั้นในการดำรงชีวิตของชุมชนชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ แทบทุกด้าน ทั้งในด้านแหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพร แหล่งน้ำ และแหล่งพักผ่อนหย่อนใจของชาวบ้าน สามารถช่วยกล่อมเกล้าให้ภาวะทางด้านจิตใจของชุมชนมีความเป็นปกติไม่ฟุ้งเฟ้อได้ในระดับหนึ่ง รวมถึงการสานต่อของคณ륜หลังในการที่จะช่วยจรรโลงรักษาทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนไว้ให้ยังคงมีสืบต่อไป ภายใต้ประสบการณ์ที่ตนเองเคยได้เห็น ได้สัมผัสจากธรรมชาติจนกลายเป็นความทรงจำร่วมกันของชุมชน ในฐานะที่ระบบนิเวศชุมชนเป็นพื้นที่หนึ่งที่เกิดประโยชน์และความทรงจำจากการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นของสมาชิกในชุมชนนั่นเอง

4.7.5 แหล่งที่อยู่อาศัย แหล่งอาหาร และการสืบสายพันธุ์ของสัตว์ป่า

ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ก็ได้มีการร่วมกันอนุรักษ์สัตว์ป่าในเขตพื้นที่ป่าชุมชนของหมู่บ้าน ด้วยการเปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนสามารถล่าสัตว์ตามฤดูกาล โดยเฉพาะการนำมาประกอบอาหารในครัวเรือน โดยมีอนุญาตให้นำไปค้าขายหรือทำเพื่อการค้าขายในการเลี้ยงชีพ รวมทั้งออกกฎระเบียบชุมชนร่วมกันในการป้องกันมิให้สมาชิกในชุมชนตัดไม้ทำลายป่า โดยเฉพาะการตัดต้นไม้ พืชพันธุ์ แหล่งอาหาร รวมถึงแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า ที่ได้อาศัยบริเวณ

เหล่านี้เป็นที่หลบกำบังภัย หรือใช้ในการทำมาหากิน และใช้ในการผสมพันธุ์ ออกลูกออกหลานให้เจริญพันธุ์ยิ่งขึ้นไป ซึ่งโดยทั่วไปแล้ว ตามระบบธรรมชาติสัตว์ป่าต้องการปัจจัยหลักที่จำเป็นเพียง 3 อย่างเท่านั้นในการดำรงอยู่ก็คือ แหล่งที่อยู่อาศัย แหล่งน้ำ และแหล่งอาหาร เพราะหากปราศจากพื้นที่ดังกล่าวสัตว์ป่าก็อาจสูญพันธุ์หรือต้องอพยพโยกย้ายถิ่นฐานในการดำรงชีวิตไปได้อย่างรวดเร็ว เพราะปัจจัยด้านที่อยู่และทำเลหากินเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นต่อสัตว์มาก หากมีการบุกรุกทำลายพื้นที่ป่าไม้อย่างมีได้ค้ำจนถึงสัตว์ป่า ก็จะส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

จากการสอบถามชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ที่เคยมีประสบการณ์จากการคลุกคลีป่าต่างให้ความเห็นว่า สัตว์ป่าช่วยให้ป่ายังคงสมบูรณ์ด้วยการช่วยถ่ายมูลบำรุงพืชพันธุ์ในป่า ช่วยเป็นห่วงโซ่อาหารด้วยการช่วยแพร่ขยายพันธุ์พืชตามกระบวนการทางธรรมชาติ และการควบคุมประชากรสัตว์ชนิดต่างๆ ให้มีความสมดุล จากการสัมภาษณ์อินทร ไสวรรณคำ (2552) พบว่าในปัจจุบันชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญยังคงพบเห็นสัตว์ป่าประเภทต่างๆ ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าไม้ของชุมชนเช่น กระรอก กระต่ายป่า อีเห็น นกชนิดต่างๆ ไก่ป่า กบ เขียด เต่า กิ้งก่า แย้ ตะกวด งูเหลือม งูสิง งูเห่า งูจงอาง เป็นต้น ว่ายังคงมีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ในแต่ละช่วงฤดูกาล ทั้งนี้ผู้ให้สัมภาษณ์ยังกล่าวต่อไปว่า สัตว์เหล่านี้เป็นแหล่งอาหารอีกอย่างหนึ่งที่ชาวบ้านนิยมบริโภคกันอยู่แล้ว

ดังนั้นชาวบ้านจึงต้องช่วยกันรักษาพื้นที่ป่าไม้และทรัพยากรท้องถิ่นเอาไว้ ด้านหนึ่งก็เพื่อช่วยป้องกันมิให้สัตว์เหล่านี้สูญหายไปจากป่า เพราะหากสัตว์ป่าเหล่านี้หมดไปหรืออพยพโยกย้ายถิ่นฐานไปอยู่ที่อื่น ก็จะทำให้ชาวบ้านหากินลำบากมากยิ่งขึ้นนั่นเอง ดังนั้นคณะกรรมการหมู่บ้านจึงออกกฎระเบียบอนุญาตให้ชาวบ้านไล่ล่าสัตว์ป่าในบริเวณซึ่งได้กำหนดขึ้นจากคณะกรรมการของหมู่บ้านเท่านั้น โดยมีการห้ามล่าสัตว์ป่าบางชนิดในเขตพื้นที่ป่าโดยเด็ดขาด โดยเฉพาะนกป่าชนิดต่างๆ เป็นต้น หากมีใครฝ่าฝืนก็จะยึดของกลางและปรับไหมกันตามความผิด ซึ่งการพิจารณาความผิดจะกระทำโดยคณะกรรมการหมู่บ้าน โดยมีผู้ใหญ่บ้านเป็นประธาน ทั้งนี้ก็เพื่อการป้องกันการการสูญพันธุ์ของสัตว์ป่า และการสูญพันธุ์ของพืชพันธุ์ในป่าที่ต้องอาศัยสัตว์ป่าเหล่านี้ในการแพร่กระจายพันธุ์ด้วย

4.7.6 ป่าไม้: แหล่งน้ำกับความชุ่มชื้นของแผ่นดิน

การอนุรักษ์ป่าชุมชนและสัตว์ป่า ของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญได้ดำเนินการติดต่อกันมาอย่างจริงจัง ส่งผลทำให้พื้นที่ป่าชุมชนและลำห้วยของชุมชนมีน้ำไหลและมีปริมาณน้ำที่เพียงพอต่อการใช้สอยได้ตลอดทั้งปี นับเป็นคุณประโยชน์อันยิ่งใหญ่ของป่าไม้ที่มีต่อการพึ่งพาใช้ประโยชน์ จากทรัพยากรของชาวบ้านในด้านต่างๆ ตลอดทั้งปี นอกจากป่าไม้จะช่วยป้องกันและบรรเทาความร้ายแรงของอุทกภัย และใช้เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยและเพาะขยายพันธุ์สัตว์

ป่า ป่าไม้ยังช่วยทำให้ลำห้วยห้วยต่างๆของชุมชนได้มีน้ำซับไหลอยู่ตลอดปี ทำให้ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ สามารถดำรงชีพด้วยการเลี้ยงสัตว์และประกอบกิจการเกษตรกรรมได้เป็นอย่างดี อย่างที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่าเมื่อเวลาเกิดฝนตกลงในพื้นที่ป่าไม้ของชุมชน และแหล่งพื้นที่ใกล้เคียง ปริมาณน้ำฝนก็จะไม่ไหลอย่างรวดเร็วกว่าสู่ลำห้วยเสียทั้งหมด แต่จะถูกใบไม้ กิ่งไม้ รากไม้ และซากพืชซากสัตว์ตามพื้นป่า ช่วยดูดซับน้ำเอาไว้เป็นส่วนใหญ่ แล้วค่อยปล่อยให้ไหลซึมลงไปดิน รวมถึงการช่วยคายน้ำให้กับแผ่นดินในช่วงฤดูแล้งด้วย ดินในพื้นที่ป่า (ที่มีซากพืชซากสัตว์ทับถม) ส่วนมากจึงมักจะจะ่วนซุย เหมาะแก่การซึมซับของน้ำที่จะลงไปสู่ใต้ดิน รวมทั้งรากต้นไม้ใหญ่ น้อยที่ยังลึกลงไปในดินเมื่อฝนน้ำก็เป็นช่องทางให้น้ำมีโอกาสไหลซึมลึกลงไปได้ดินได้มากขึ้น

น้ำฝนที่ไหลซึมลงไปดินนี้ บางส่วนจะไหลขนานไปกับพื้นดินและไปผุดออกตามตาน้ำและตามฝั่งลำห้วยสายต่างๆ ทำให้ลำห้วยนั้นๆ มีน้ำไหลซึมซับอยู่ตลอดปี ส่วนที่ไหลลงไปได้ดินก็จะไปขังอยู่ในแหล่งน้ำใต้ดิน ซึ่งชาวบ้านก็จะสามารถใช้น้ำได้เมื่อต้องการ ส่วนหนึ่งของแหล่งน้ำในการอุปโภคบริโภค และการเกษตรกรรมของชาวบ้านส่วนหนึ่งมาจากระบบบาดาล และระบบน้ำใต้ดิน โดยชุมชนมีระบบประปาหมู่บ้านโดยอาศัยแหล่งน้ำจากห้วยแม่ฮ่องฮัก รวมถึงการใช้ระบบน้ำใต้ดินในการสูบขึ้นมาใช้ในช่วงฤดูแล้งของชาวบ้านเพื่อการเพาะปลูกและการเลี้ยงสัตว์ ทำให้ชาวบ้านสามารถประกอบกิจการด้านการเกษตรกรรมได้ตลอดทั้งปี รวมทั้งทำให้สัตว์เลี้ยง และสัตว์ป่าชนิดต่างๆ ในป่าสามารถใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำธรรมชาติในได้ตลอดทั้งปี

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง บทบาทและอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น กรณีศึกษาหมู่บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงค้อย อำเภอคอยสะเกิด จังหวัดเชียงใหม่ ครั้งนี้ได้มุ่งศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น ในลักษณะของการดูแล รักษา ฟื้นฟู และการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่น ว่าชาวบ้านในพื้นที่ที่มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ในพื้นที่ดังกล่าวเพื่อตอบสนองระบบการผลิต และวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนได้อย่างไร และในด้านใดบ้าง โดยมีวัตถุประสงค์ในการศึกษาดังนี้ คือ

1) มิติทางสังคมของชุมชนกับการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น เป็นการศึกษาเกี่ยวกับสาระคุณค่าที่แฝงอยู่ในรูปแบบของประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อของชุมชน ว่ามีผลอย่างไรต่อระบบความคิดและพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชน ในการหล่อหลอมอุดมการณ์ การถ่ายทอดการเรียนรู้ และการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในชุมชน ในรูปแบบของการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นและการใช้ประโยชน์ร่วมกันของชาวบ้าน รวมถึงการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านต่างๆเข้ามาช่วยในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของชุมชน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

2) บทบาทและอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น เป็นการศึกษาถึงบทบาทและอำนาจในการมีส่วนร่วมของชุมชน ในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นของตนเอง ว่าชาวบ้านในพื้นที่ที่มีการเข้ามามีส่วนร่วมในประเด็นใดบ้าง โดยศึกษาจากลักษณะการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นในชุมชน เช่น การใช้ประโยชน์ด้านที่ดิน แหล่งน้ำ แหล่งสมุนไพร แหล่งอาหาร แหล่งพักผ่อนหย่อนใจ ฯลฯ รวมถึงรูปแบบ วิธีการในการดูแลรักษาทรัพยากรท้องถิ่นร่วมกันของชาวบ้านว่ามีกระบวนการขั้นตอนอย่างไร ถึงทำให้ชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญมีศักยภาพในการจัดการดูแล รักษา ฟื้นฟูทรัพยากรท้องถิ่นได้อย่างเข้มแข็ง เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปใช้เป็นแนวทางในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นของชุมชนอื่นที่มีแหล่งทรัพยากรท้องถิ่นอันได้แก่ดิน น้ำ ป่าและพันธุ์พืชต่างๆ อันควรอนุรักษ์ไว้ให้เป็นพื้นที่ส่วนรวมของชุมชน เพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ และจารีต ประเพณี วัฒนธรรมของชุมชน ที่ส่งผลต่อการอยู่ร่วมกันของคนกับทรัพยากรท้องถิ่นให้เกิดความยั่งยืน โดยใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพกับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลักซึ่งอาศัยอยู่ในบ้านโพธิ์ทองเจริญ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักประกอบไปด้วย กลุ่มผู้อาวุโสในชุมชน ผู้นำชุมชนอย่างเป็นทางการ ผู้นำทางศาสนาและพิธีกรรมของ

ชุมชน กลุ่มหมอพั้นบ้าน กลุ่มอดีตนายพราน กลุ่มอดีตพ่อค้าวัวต่าง กลุ่มผู้ประกอบอาชีพ เกษตรกรรม ฯลฯ

วิธีในการศึกษาประกอบด้วย 4 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนที่แรก เป็นการศึกษาจาก เอกสาร สิ่งตีพิมพ์ หนังสือ และรายงานการศึกษาต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษาของหน่วยงาน ราชการ ชุมชน รวมทั้งได้ค้นคว้าจากห้องสมุดของสถาบัน การศึกษาต่างๆ ขั้นตอนที่สอง เป็นการ เข้าไป สัมผัสชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนที่ทำการศึกษามีการสังเกตพฤติกรรม คลอดจนการ ดำรงชีวิต ประจำวันของชาวบ้านในภายในชุมชน รวมทั้งสนทนากับอย่างไม่เป็นทางการ ขั้นตอนที่ สามเป็นการ สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) ได้แก่ เจ้าหน้าที่ของรัฐ สมาชิกชุมชน ผู้นำที่เป็นทาง การและไม่เป็นทางการ เป็นต้น โดยใช้การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการและเป็น ทางการ รวมถึงการร่วมประชุมกับชาวบ้าน เพื่อฟังความคิดเห็นในบทบาทและอำนาจของชุมชน การจัดการทรัพยากรท้องถิ่น และขั้นตอนที่สี่เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลถึงความสัมพันธ์ ความ น่าเชื่อถือของปัจจัยต่างๆ และนำข้อมูลมาเชื่อมโยง เพื่อตรวจสอบความครบถ้วนสมบูรณ์ การ นำเสนอโดยการบรรยายวิเคราะห์และสังเคราะห์ผล การวิจัย ซึ่งสรุปได้ดังนี้

5.1 สรุปผลการศึกษา

5.1.1 สภาพทั่วไปของชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ

บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตั้งอยู่หมู่ที่ 2 ตำบลเชิงค้อย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัด เชียงใหม่ โดยมีระยะห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ ประมาณ 15 กิโลเมตร ตามทางหลวงแผ่นดิน หมายเลข 118 ถนนสายเชียงใหม่ – เชียงราย ป่าชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญตั้งอยู่ติดกับเขตพื้นที่ป่า สงวนแห่งชาติ ป่าขุนแม่กวง มีพื้นที่ป่าเป็นป่าเต็งรังอยู่บริเวณสันเขาและป่าเบญจพรรณขึ้นอยู่ บริเวณลาดเขาดอนล่าง ป่ามีความหลากหลายของระบบนิเวศทั้งพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ ชาวบ้านได้ อาศัยแหล่งน้ำจากป่าเพื่อทำการอุปโภคและทำกิจกรรมต่างๆ ในครัวเรือน ปัจจุบันนี้มีจำนวน ครัวเรือน 336 หลังคา มีจำนวน สมาชิกในครอบครัว เฉลี่ยจำนวน 4 คน ชาวบ้านส่วนใหญ่จะ ประกอบอาชีพ เกษตรกรรมปลูกข้าว เพื่อบริโภคในครอบครัวที่เหลือจึงนำไปจำหน่าย และส่วน ใหญ่มีที่ดินเป็นของตนเอง ถ้ามีการเจ็บป่วยชาวบ้านสามารถไปรับการรักษาจากโรงพยาบาล หรือ ขอคำปรึกษากับผู้รู้เรื่องสมุนไพร ชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญมีระบบสาธารณสุขที่สะดวก ได้แก่ มีไฟฟ้า น้ำประปาหมู่บ้าน โทรศัพท์สาธารณะ วัด ศาลากลางประจำหมู่บ้าน เครื่องกระจายเสียง ประจำหมู่บ้าน ในด้านการปกครอง ของหมู่บ้าน จะมีผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบันคือ นางยุพิน สุนันดา มี คณะกรรมการหมู่บ้าน 21 คน คณะกรรมการอบต. 2 คน ผู้ใหญ่บ้าน และสมาชิกอบต. เป็นผู้มีบทบาท สำคัญในการดูแลหมู่บ้าน และติดต่อประสานงานกับหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง ชาวบ้านโพธิ์

ทองเจริญส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านที่อาศัยอยู่สืบเนื่องกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ มีการตั้งบ้านเรือนในบริเวณเดียวกับญาติ พี่น้อง ตัวบ้านบางแห่งไม่มีรั้วกันตาม บ้านจะมีแต่รั้วกันตามแนวถนน มีความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวบ้านเป็นเครือญาติกัน และมีการ รวมตัวกันเป็นกลุ่ม ได้แก่ ความสัมพันธ์ภายในชุมชนมีกลุ่มเกษตรกรทำนา กลุ่มเหมืองฝาย กลุ่มสมาชิกธนาคารเพื่อการเกษตร กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มพ่อบ้าน กลุ่มฉาบปูนกิจศพ กลุ่มป่าชุมชน ปัจจุบันนี้ชาวบ้านได้มีการแต่งงานกับชาวบ้านจากหมู่บ้านอื่นมากขึ้น ทำให้มีความสัมพันธ์กับภายนอกชุมชนด้วย ชาวบ้านนับถือศาสนาพุทธแต่ก็มีความเชื่อในเรื่องผี ปัจจุบันนี้ยังมีการทำพิธีเลี้ยงผีอยู่ ได้แก่ ผีขุนน้ำ ผีเสื้อบ้าน ผีปู่ย่า

ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญที่เป็นผู้สูงอายุส่วนใหญ่จะมีความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในเรื่องการทำมาหากิน การหาสมุนไพร ซึ่งเป็นความรู้ที่เกิดจากการถ่ายทอดการเรียนรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ส่วนทรัพยากรแหล่งน้ำของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญนั้นใช้น้ำจากเขื่อนแม่กวงอุดมธารา และลำห้วยแม่ฮ่องฮักเพื่อใช้ในการทำการเกษตรกรรม เลี้ยงสัตว์การอุปโภคและทำ กิจกรรมต่างๆในครัวเรือน

5.2 มิติทางสังคมของชุมชนกับการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น

ชาวบ้านในหมู่บ้านโพธิ์ทองเจริญ ยังมีกลไกมิติทางสังคมในการพึ่งพาอาศัยกันโดยระบบเครือญาติ (การแต่งงาน, ครอบครัว, ชุมชน) และการเอื้อเฟื้ออุปถัมภ์กันบนความสัมพันธ์ทางสังคมที่ได้รับการอบรมบ่มเพาะมาจากหลักคำสอนทางพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องผี ระบบอาวุโส และการพึ่งพาช่วยเหลือกันภายในชุมชน เช่นการเอามือเอาริ้ว การร่วมงานประเพณี พิธีกรรมต่างๆ ของสมาชิกในชุมชน บนพื้นฐานการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรท้องถิ่นของชุมชนที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต จากการศึกษาและการเข้าไปสังเกตในพื้นที่ต้นน้ำ เขตป่าหวงห้าม พื้นที่ป่าใช้สอย ป่าเสื่อมโทรมของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญพบว่าพื้นที่ทั้งหมดของชุมชนล้วนเป็นภาพสะท้อนให้เห็นถึงสาระคุณค่าในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นชุมชนในอีกมิติหนึ่ง ในการจำแนกการใช้ทรัพยากรท้องถิ่นให้เกิดความสมดุลผ่านความเชื่อเรื่องผีและความเชื่อในหลักวิถีพื้นบ้าน มิติทางสังคมของชุมชนเหล่านี้เอง ที่เป็นกลไกคอยควบคุมและรักษาความเป็นปึกแผ่นของชุมชนเอาไว้ รวมทั้งสามารถช่วยลดความตึงเครียดในระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในภาวะที่เกิดวิกฤตจากการแย่งชิงทรัพยากรท้องถิ่นภายในชุมชนด้วย ระบบความเชื่อกับการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ จึงมิได้เป็นสิ่งที่มลายหายหากแต่เป็นกลไกทางวัฒนธรรมที่ช่วยบรรเทาหล่อเลี้ยงชุมชนให้มีชีวิตชีวารวมถึงช่วยให้ชุมชนมีการจัดสรรทรัพยากรท้องถิ่นเหล่านั้นอย่างเท่าเทียมกันอีกด้วย โดยเฉพาะการใช้ระบบ

พิธีกรรมความเชื่อแบบพื้นบ้านเข้ามาช่วยอบรมบ่มเพาะพฤติกรรมและจิตใจของสมาชิกในชุมชน ให้เข้ามามีส่วนร่วมช่วยกันจัดการทรัพยากรท้องถิ่นได้อย่างมีความหมาย โดยเฉพาะคุณค่าในด้าน ความเสียสละ ความสามัคคี และความพยายามในการช่วยเหลือเผ่าเผ่าซึ่งกันและกัน เช่นการไป เลี้ยงผีขุนน้ำ การสร้างเหมืองฝาย การขุดลอกลำเหมือง การปลูกต้นไม้ การบวชป่า ฯลฯ ซึ่งเป็นวิธี กิจที่เอื้อต่อการมีชีวิตรอบของชุมชนทั้งหมดด้วยความเคารพต่อสิ่งแวดล้อมหรือธรรมชาติรอบตัว อย่างนอบน้อมถ่อมตน

วิถีความเชื่อกับระบบการดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับการใช้ประโยชน์จาก ทรัพยากรท้องถิ่นของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ จึงเป็นการปลูกฝังให้คนอยู่กับธรรมชาติด้วยความ เคารพมากกว่าการมองธรรมชาติเป็นสิ่งที่แปลกแยก วิถีความเชื่อในความหมายของชาวบ้านจึงมิใช่ เป็นแค่เพียงศรัทธาหรือเป็นสิ่งที่อยู่ลอยๆโดยไม่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตจริงชุมชน หากแต่เป็นการใช้ ระบบศรัทธามาเป็นสื่อกลางในการสร้างระบบคุณค่าให้กับสมาชิกได้ยึดถือและปฏิบัติร่วมกัน ใน การปฏิบัติสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆรอบตัวโดยไม่ได้เคร่งครัดหรือหย่อนยานจนเกินไป วิถีคิดเช่นนี้จึงช่วย จรรโลงให้ชุมชนมีความเป็นปึกแผ่นตามวิถี และมีพลังในการที่จะนำไปสู่การรักษาและใช้ ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นได้อย่างเข้าใจและไม่เอาเปรียบกันทั้งธรรมชาติและมนุษย์ด้วยกัน เอง สิ่งเหล่านี้เองที่ทำให้ชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ สามารถรักษาความเป็นชุมชนร่วมกันเอาไว้ได้ โดยมีปัจจัยอื่นๆ เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เช่นระบบเครือญาติ ความเชื่อเรื่องผี และการนับถือ พระพุทธศาสนาและความจำเป็นในการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นของชาวบ้านใน การผลิต การบริโภค การใช้สมุนไพรพื้นบ้าน การใช้เป็นแหล่งเชื้อเพลิง เป็นต้น ความจำเป็นในการ ดำรงชีวิตเหล่านี้ของชาวบ้านจึงเป็นส่วนสำคัญในการกระตุ้นให้สมาชิกในชุมชนหันมาร่วมกัน ดูแลรักษาและฟื้นฟูทรัพยากรท้องถิ่นให้ยังคงมีอยู่อย่างยั่งยืน เพราะหากทรัพยากรท้องถิ่นยังคงมี อยู่อย่างยั่งยืนและพอเพียงต่อการใช้ประโยชน์ของชุมชน นั่นก็เท่ากับว่าชุมชนมีความอุ่นใจหรือมี หลักประกันอย่างหนึ่งว่าชุมชนย่อมมีความยั่งยืนของวิถีชีวิตร่วมกันสืบต่อไปได้อย่างยั่งยืนเช่นกัน

2. ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญในปัจจุบันได้เริ่มหันมาให้ความสำคัญกับการดูแล รักษา ฟื้นฟูทรัพยากรท้องถิ่นพร้อมๆกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นผ่านระบบภูมิ ปัญญาท้องถิ่น โดยการได้รับการสนับสนุนส่งเสริมจากหน่วยงานภาครัฐ ให้ชุมชนหันมารวมกลุ่ม กันในการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาช่วยในการรักษาพื้นที่ป่าไม้และทรัพยากรท้องถิ่นเอาไว้ โดยเฉพาะภูมิปัญญาด้าน ความเชื่อเรื่องผี และความเชื่อทางพุทธศาสนา ที่ชาวบ้านเคยสืบทอดและ ปฏิบัติติดต่อกันมาทุกๆปี เช่น การเลี้ยงผีขุนน้ำ การเลี้ยงผีเสื้อบ้าน จนถึงการบวชป่าในวันสำคัญ ทางพระพุทธศาสนา หรือวันสำคัญของชาติ เป็นต้น ซึ่งชาวบ้านมีการพึ่งพาใช้ประโยชน์จาก ทรัพยากรป่าไม้ในท้องถิ่นมาอย่างยาวนาน จึงทำให้ชาวบ้านที่นี่รู้สึกผูกพันและตระหนักถึงการเป็น

ส่วนหนึ่งของชุมชน ที่ได้อยู่อาศัย และพึ่งพาใช้ประโยชน์จากป่าไม้มาตั้งแต่เกิด เป็นระบบความสัมพันธ์ที่เกี่ยวกับวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้านอย่างเป็นองค์รวม ตั้งแต่ระบบความเชื่อ ไปจนถึงการทำมาหากินของชาวบ้าน ทั้งนี้เนื่องจากชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ยังมีความเชื่อว่า ผืนดิน ผืนน้ำ และป่าเขาไม่มีบุคคลใดสามารถที่จะครอบครองหรือเป็นเจ้าของได้อย่างแท้จริง เพราะทรัพยากรท้องถิ่นเหล่านี้ล้วนแต่มีผีเป็นผู้ปกป้อง ดูแลรักษาอยู่แทบทั้งสิ้น ส่วนชาวบ้านในชุมชน นั้นเป็นเพียงผู้เข้ามาพึ่งพาใช้ประโยชน์เท่านั้น

ผิในความรู้สึกนึกคิดของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ จึงมีความหลากหลายไปตามระบบนิเวศและการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นของชุมชน ทั้งนี้หากถือว่าเป็นระบบคุณค่าอย่างหนึ่งของชุมชน ก็ต้องยอมรับว่าในชุมชนหนึ่งจึงต้องมีระบบคุณค่าที่หลากหลายตามผีไปด้วยเช่นกัน ความเชื่อเรื่องผีที่ชาวบ้านนับถือกันอยู่ในปัจจุบันนั้น พบว่าล้วนเป็นความเชื่อเรื่องผีที่เกี่ยวข้องกับการปลูกฝังพฤติกรรมคนให้มีวิถีปฏิบัติตั้งอยู่ในแนวทางเดียวกันมากกว่าที่จะมุ่งเน้นถึงเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์โดยที่ไม่สัมพันธ์สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนเลย การที่ชุมชนมีสิทธิร่วมกันในทรัพยากรท้องถิ่นนั้นจะมีการควบคุมด้วยกฎเกณฑ์ทางวัฒนธรรม ความเชื่อเรื่องผี ซึ่งแต่ละชุมชนจะมีการ กำหนดขอบเขตของแต่ละชุมชน เพื่อใช้ในการกำหนดสิทธิในการควบคุมดูแล รักษา จัดการ และ ปกป้องพื้นที่ป่าไม้ของชุมชน และพื้นฐานของอำนาจในการออกกฎระเบียบข้อบังคับนั้น ก็เพื่อใช้ในการควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในการเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่า หรือการบุกรุกทำลายด้วยวิธีการต่างๆ รวมถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่นในพื้นที่ป่าไม้อาไว้มิให้เสื่อมโทรมหรือสูญพันธุ์ไปจากป่า

และชาวบ้านทุกคนในหมู่บ้านโพธิ์ทองเจริญ สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าได้ แต่ต้องอยู่ภายใต้กฎ ระเบียบ และ ข้อบังคับของชุมชน (ทั้งกฎจารีตประเพณี และกฎเกณฑ์ที่สร้างขึ้นแบบเป็นลายลักษณ์อักษร) ทำให้ในปัจจุบันนี้กระบวนการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ ดำเนินงานในลักษณะกรรมสิทธิ์ร่วม หรือสิทธิชุมชน โดยชุมชนร่วมกันจัดการทรัพยากรท้องถิ่นในการกำกับดูแลของหน่วยงานภาครัฐ ซึ่งทำให้ชาวบ้านทุกคนมีสิทธิในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นอย่างเท่าเทียมกัน ไม่ว่าจะเป็นการจัดการ ดูแล รักษา และการใช้ประโยชน์ ทำให้ชาวบ้านมีจิตสำนึกในการหวงแหนป่า และทรัพยากรท้องถิ่นในป่าทั้งหมด การรักษาทรัพยากรท้องถิ่นของชาวบ้านนั้นด้านหนึ่งก็เพื่อรักษาแหล่งปัจจัยสี่ที่สำคัญในการดำรงชีวิตเอาไว้ และอีกด้านหนึ่งก็คือการรักษาความมั่นคงของชีวิตลูกหลานที่จะเกิดขึ้นตามมาในอนาคตนั่นเอง

5.3 บทบาทและอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น

5.3.1. บทบาทและอำนาจการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ จากการศึกษพบว่า เป็นกระบวนการที่ชาวบ้านเข้ามามีบทบาทในการมีส่วนร่วมในการดูแลรักษา ฟื้นฟู และการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นในลักษณะต่างๆทั้งในด้านการใช้ประโยชน์จากที่ดิน แหล่งน้ำ แหล่งสมุนไพร แหล่งอาหาร และแหล่งพักผ่อนหย่อนใจ ที่ขึ้นอยู่บนรากฐานของสิทธิชุมชน โดยชุมชนอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิมที่เกี่ยวข้องเข้ามาช่วยในการปกป้อง รักษา ฟื้นฟูทรัพยากรท้องถิ่นให้คงอยู่ โดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อที่ชุมชนสามารถนำมาปรับประยุกต์ใช้ในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น ได้อย่างเหมาะสม รวมถึงการนำไปสู่การสร้างข้อตกลงของชุมชนร่วมกัน ถือเป็น การอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่นผ่านกระบวนการทางวัฒนธรรมที่ชาญฉลาด ซึ่งเป็นการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นที่มุ่งเน้นถึงการพึ่งพาตนเองอย่างมีศักดิ์ศรี ดังปรากฏเป็นขั้นตอนกระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญดังต่อไปนี้ คือ

1. การมีส่วนร่วมการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาด้านป่าไม้ ชาวบ้านที่ได้เข้าร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาด้านป่าไม้ ได้แก่ กลุ่มเกษตรกรทำนา กลุ่มเหมือง ฝาย กลุ่มพ่อบ้าน กลุ่มผู้เฒ่าผู้แก่ กลุ่มผู้รู้เรื่องสมุนไพร และคณะกรรมการหมู่บ้าน เนื่องจากกลุ่มเหล่านี้ได้เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าไม้ ซึ่งชาวบ้านผู้ที่อาศัยในท้องถิ่นมาเป็นระยะเวลานาน จะทำให้ชาวบ้านรู้ปัญหาของตนเองได้ดีที่สุด ดังนั้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้านจะสามารถนำไปสู่แนว-ทางการแก้ไขปัญหาที่ถูกต้องและส่งผลที่ดีต่อชุมชน แต่กลุ่มหลักที่แสดงความคิดเห็นส่วนมาก ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิก อบต. และคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นส่วนใหญ่ แต่ชาวบ้านคนอื่นก็จะ แสดงความคิดเห็นบ้าง

2. การมีส่วนร่วมในการวางแผนการดำเนินงาน ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญที่ร่วมในการวางแผนการดำเนินงาน ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้าน เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่คิดว่า ตนเองมีความรู้เรื่องป่าไม้อยู่เพียงเล็กน้อย และเป็นหน้าที่ของคณะกรรมการที่ควรจะเป็นผู้วางแผน การดำเนินงานต่างๆ และที่สำคัญชาวบ้านได้เชื่อมั่นในตัวผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านว่า สามารถวางแผนดำเนินงานที่ดีได้

3. การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม ในภาพรวมชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญมีส่วนร่วมใน การดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับป่าชุมชน เนื่องจากชาวบ้านได้เล็งเห็นความสำคัญของป่าและประโยชน์ ที่ได้รับ ทำให้ชาวบ้านเกิดความรักและหวงแหนป่าชุมชนของหมู่บ้านไว้ ซึ่งขั้นตอนนี้ได้เน้นการที่ ชาวบ้านทุกกลุ่มมีส่วนร่วมและเป็นเจ้าของผลงานร่วมกัน สามารถจำแนกได้ดังนี้

การมีส่วนร่วมในการช่วยต้อนรับคณะผู้มาศึกษาดูงาน ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ที่ได้เข้ามามี ส่วนในการต้อนรับคณะผู้ศึกษาดูงาน ได้แก่ กลุ่มพ่อบ้าน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มผู้รู้เรื่องสมุนไพร คณะกรรมการหมู่บ้าน และมีผู้ใหญ่บ้านเป็นหัวเรือใหญ่คอยดูแลทุกอย่าง มี สมาชิก อบต. เป็นผู้ดำเนินรายการและเป็นผู้ให้ข้อมูลและความรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร ท้องถิ่น และการดูแลป่าชุมชนแห่งนี้ เนื่องจากว่าชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญอยากให้ป่าชุมชนของตน เป็นที่รู้จัก ยอมรับของบุคคลภายนอก และเป็น ตัวอย่างแก่ป่าชุมชนอื่น ซึ่งกลุ่มแรกที่จะเข้าไป รับผิดชอบ คือ กลุ่มแม่บ้าน

การมีส่วนร่วมในการดูแลผู้ลักลอบตัดไม้ ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญที่ได้เข้ามามี ส่วนในการ ดูแลผู้ลักลอบตัดไม้ ได้แก่ กลุ่มพ่อบ้าน กลุ่มผู้สูงอายุ ผู้รู้เรื่องสมุนไพร เกษตรกรทำนา กลุ่มเหมืองฝาย และคณะกรรมการหมู่บ้าน ได้มีการช่วยในการสอดส่องดูแลผู้ลักลอบตัดไม้ใน พื้นที่ป่า ขณะที่เข้าไปใช้ประโยชน์ในป่าบ่อยครั้ง แต่กลุ่มที่เป็นหน้าที่หลักในการสอดส่องดูแลผู้ ลักลอบตัดไม้นั้นจะเป็นคณะกรรมการหมู่บ้าน เนื่องจากว่าตั้งใจทำงานเพื่อหมู่บ้านอยู่แล้ว จึงต้อง ช่วยกันปกป้อง ประโยชน์เพื่อส่วนรวมให้มากที่สุด

การมีส่วนร่วมในการดับไฟป่า ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญที่ได้เข้ามามีส่วนในการ ดับไฟป่า ได้แก่ กลุ่มพ่อบ้าน กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มผู้รู้เรื่องสมุนไพร กลุ่มเกษตรกรทำนา กลุ่มเหมือง ฝาย และ คณะกรรมการหมู่บ้าน จะเข้าไปช่วยกันดับไฟป่า ถ้ามีชาวบ้านเห็นว่าเกิดไฟป่าขึ้นจะรีบ แจ้งไปทาง ผู้ใหญ่บ้าน และให้รีบแจ้งเสียงตามสายเพื่อให้ทุกคนเข้าไปช่วยกันดับไฟป่า เนื่องจาก ทุกคนมี จิตสำนึกที่ว่าป่าเป็นของทุกคนและถ้าขาดป่าก็ขาดผลประโยชน์ที่จะได้รับ จึงเกิดความ ห่วงแหนป่า เป็นอย่างมาก แต่ไฟที่ไหม้ในส่วนนั้นส่วนมากเกิดจากไฟที่ลุกลามมาจากป่าสงวนแห่งชาติป่า ขุนแม่กวาง

4. การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญกลุ่มที่ ได้เข้ามามี ส่วนในการติดตามและประเมินผลงาน ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน และคณะกรรมการหมู่บ้าน แต่ ความจริง แล้วกลุ่มพ่อบ้าน กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มผู้รู้เรื่องสมุนไพร เกษตรกรทำนา และกลุ่มเหมืองฝาย ได้เข้ามา มีส่วนช่วยในการติดตามและประเมินผลแบบที่ไม่เป็นทางการ ในขณะที่เข้าไปหา ประโยชน์ ถ้าพบเจอปัญหาอะไรก็จะแจ้งให้ผู้ใหญ่บ้านหรือคณะกรรมการหมู่บ้านทราบ เพื่อจะได้ นำไปแก้ไขปัญหาเพื่อให้ทรัพยากรท้องถิ่นในพื้นที่ป่าไม่ยั่งยืนต่อไปหรือถ้าไม่มีปัญหาอะไรเวลา เข้าไปในป่าก็จะเกิดความรู้สึกพอใจป่าชุมชนของตนเองเป็น การยอมรับผลการดำเนินงานของทุก คน

5. การมีส่วนร่วมในการได้รับประโยชน์จากป่าชุมชน ชาวบ้านมีส่วนร่วมใน ด้านการรับผลประโยชน์ต่างๆ มากมาย อีกทั้งป่าชุมชนยังอยู่ใกล้เคียงกับบริเวณหมู่บ้าน ทำให้

สามารถ เข้าไปใช้ประโยชน์ได้ง่าย แต่ต้องอยู่ภายใต้กฎ ระเบียบที่ได้ร่วมกันตั้งขึ้น ซึ่งการใช้ประโยชน์ ได้แก่ เป็นแหล่งหาอาหารของป่า และแหล่งเชื้อเพลิงของกลุ่มพ่อบ้าน แหล่งสมุนไพรของกลุ่ม ผู้รู้เรื่องสมุนไพร แหล่งน้ำสำหรับการเกษตรกรรมของกลุ่มเกษตรกรทำนาและกลุ่มเหมืองฝาย แหล่งน้ำประปาหมู่บ้านของชาวบ้านทุกหลังคาเรือน และแหล่งนันทนาการของกลุ่มเด็กและวัยรุ่น ดังนั้นชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญจึงได้ช่วยกันดูแล รักษา ป่าให้ยั่งยืนต่อไปเพื่อสามารถใช้ประโยชน์ในอนาคตได้

6. การมีส่วนร่วมในการกำหนดกฎเกณฑ์หมู่บ้านและบทลงโทษ ชาวบ้านได้มีการตั้งกฎระเบียบ ข้อบังคับต่างๆ ของป่าชุมชนบนพื้นฐานที่ว่าชาวบ้านทุกคนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ในป่าได้อย่างเสมอภาคกัน จะส่งผลให้มีการช่วยกันดูแล รักษาป่าไปพร้อมๆ กัน และยังเป็นบรรทัดฐานของสมาชิกทั้งหมู่บ้าน เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการป้องกัน ดูแลรักษา ดูแลทรัพยากรท้องถิ่นและพื้นที่ป่าชุมชนแห่งนี้ ให้เป็นมรดกของหมู่บ้าน กฎระเบียบที่ตั้งขึ้นมานี้มีผลบังคับใช้กับชาวบ้านทุกคน และจะไม่มีกรยกเว้นในกรณีใดๆทั้งสิ้น รวมทั้งชาวบ้านยังใช้ระบบความสัมพันธ์ในสังคมเข้ามาช่วยในการจัดการ ด้วยการพร้อมใจตัดความสัมพันธ์ไม่คบค้าสมาคมและไม่ให้ความช่วยเหลือใดๆทั้งสิ้นหากผู้ละเมิดไม่ยอมรับในกติกาของชุมชน

5.3.2 ชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ เป็นหมู่บ้านที่มีความเข้มแข็งและมีผู้นำที่มีความเสียสละ ทำให้ชุมชนได้มีโอกาสในการเรียนรู้ร่วมกันกับสมาชิกในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นได้อย่างเท่าเทียม ในฐานะที่เป็นผู้ได้รับผลประโยชน์และเป็นผู้มีส่วนได้เสียในการเข้าไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นเหล่านั้นในการประกอบอาชีพ การทำมาหากิน และการดำรงอยู่ร่วมกัน ประเด็นเหล่านี้ผู้วิจัยพบว่ามีส่วนสำคัญอย่างมากในการกระตุ้นให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและพัฒนาจนกลายเป็นศักยภาพของชุมชน โดยมีปัจจัยที่ค้นพบดังต่อไปนี้ คือ

1. ความจำเป็นในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่น ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน อันได้แก่เป็นแหล่งต้นน้ำเพื่อใช้ในการอุปโภคและทำกิจกรรมต่างๆ ของครัวเรือน สถานที่ประกอบพิธีกรรมตาม ความเชื่อ ประเพณีของท้องถิ่น ได้แก่ พิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ ที่ทำเป็นประจำทุกๆ ปี ของกลุ่มเหมืองฝายและกลุ่มเกษตรกรทำนา เป็นแหล่งอาหารธรรมชาติที่สำคัญ ของชุมชน เป็นแหล่งสมุนไพรของกลุ่มผู้รู้เรื่องสมุนไพร และเพื่อต้องการรักษาพื้นที่ป่าชุมชนแห่งนี้ไว้เพื่อให้ลูกหลานได้ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเฉกเช่นชาวบ้านรุ่นปัจจุบัน จากความจำเป็นใน การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเหล่านี้เองชุมชนจึงได้มีการจัดการ ดูแล จัดการทรัพยากรท้องถิ่นอย่างเป็นธรรมและยั่งยืนสำหรับชาวบ้านทุกคน

2. จิตสำนึกและอุดมการณ์ร่วมกันของคนในชุมชน เกิดจากอดีตที่ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ มีการบุกเบิกพื้นที่ป่าไผ่มาก ทำให้น้ำในป่าต้นน้ำน้อยลง ชาวบ้านได้เห็นถึงความสำคัญประโยชน์ที่ได้ รับจากป่า จึงได้เกิดจิตสำนึกในการดูแลป่าขึ้น ทำให้เกิดเป็นประเพณีความเชื่อและพิธีกรรมที่ได้ เชื่อมโยงธรรมชาติกับสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ อันได้แก่ พิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ ที่เป็ความเชื่อเกี่ยวกับ ประเพณีการทำมาหากิน และเป็นการผลิตซ้ำของอุดมการณ์ที่สืบทอดต่อกันมา เพื่อใช้เป็นเครื่องมือ ในการดูแล จัดการทรัพยากรท้องถิ่นให้เกิดความยั่งยืนอีกต่อไป

3. ความเข้มแข็งของผู้นำชุมชน ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญมีผู้นำที่เป็นทางการ คือ ผู้ใหญ่บ้าน ที่เป็ผู้นำด้านการพัฒนาท้องถิ่นและการอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่นของชุมชน ผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้มี ความรู้และความสามารถ มีความเข้มแข็งในการปฏิบัติงาน ซื่อสัตย์ เสียสละ ยุติธรรม และเป็น ตัวอย่างที่ดีในฐานะผู้นำชุมชน ทำให้ชาวบ้านได้ให้ความเคารพและไว้วางใจ ผู้ใหญ่บ้านมาก อีกทั้ง ผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้าน ได้เป็นผู้ทำงานบนหลักการรักษาผลประโยชน์ของชุมชนโดยรวม เป็น หลัก ในลักษณะที่ว่าป่าชุมชนและทรัพยากรท้องถิ่นทั้งมวลเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน อีกทั้งยังเป็นคนที่ควบคุม รักษา กฎ ระเบียบในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นอย่างเคร่งครัด

5.4 อธิปรายผล

ชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญมีวิถีชีวิตอยู่กับธรรมชาติ เป็นลักษณะความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกัน ได้มีการเรียนรู้และสะสมประสบการณ์ เพื่อปรับตัวให้มีความสมดุลกับธรรมชาติ อีกทั้งชาวบ้านยัง มองป่าในฐานะที่เอื้อประโยชน์ต่อวิถีการดำรงชีวิตไม่ว่าจะเป็นประโยชน์ในทางตรงหรือทางอ้อม เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร แหล่งหาอาหาร แหล่งสมุนไพร แหล่งนันทนาการ แหล่งศึกษาดูงานด้านป่าชุมชนซึ่งเป็นที่ยอมรับจากภายนอก และต้องการที่จะรักษาทรัพยากรท้องถิ่นเอาไว้ให้ลูกหลาน อาจกล่าวได้ว่า วิถีชีวิตของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญมีการพึ่งพาทรัพยากรท้องถิ่นอย่างมาก โดยชาวบ้านได้อาศัยปัจจัยในการดำรงชีวิตแทบ ทุกอย่างจากป่าชุมชน ทำให้ชาวบ้านต้องมีการจัดการ ดูแล รักษาป่าไม้ไปด้วย ส่งผลทำให้ป่าสามารถ เจริญงอกงามได้อย่างเต็มที่ จนทำให้เกิดเป็นระบบนิเวศที่สมบูรณ์ สอดคล้องกับปรกรณ์ จริงสูงเนิน (2538, อ้างใน สรรณูเสริญ ทองสมนึก 2542) ได้กล่าวว่า คนไม่สามารถอยู่ได้ ถ้าปราศจากป่า เพราะ ป่านั้นถือว่าเป็นแหล่งเก็บธาตุทั้งสี่ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟอยู่ในตัว จะทำให้เพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของ ดินตลอดจนเกิดกระบวนการเก็บกักน้ำโดยตัวของมันเอง ชาวบ้านมีมุมมองหลายอย่างผสมกัน โดยจะถือเอา ระบบนิเวศเป็นหลัก มองความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม มองปัจจัยการผลิตเพื่อตอบสนอง ชุมชน มองที่ดิน น้ำ ป่าไม้ มองป่าในแง่ที่ว่าป่ามีต้นไม้ขึ้นอยู่หนาแน่นไม่ใช่เป็นการรักษาที่ดิน อย่างเดียว

แต่เป็นการการแสดงออกถึงความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตคนกับป่าและเป็นเป็นส่วนหนึ่ง ของระบบนิเวศ (Human Ecology) ซึ่งถือได้ว่าเป็นจิตสำนึกจริงๆ โดยสอดคล้องกับ เสน่ห์ จามริก และคณะ (2536) ที่กล่าวว่า ชุมชนมีศักยภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อให้มีความเหมาะสมกับขีดความสามารถของระบบนิเวศ โดยอยู่บนพื้นฐานความยั่งยืนของทรัพยากรและ ความมั่นคงของชุมชน โดยส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมน้อยมาก และเงื่อนไขของการรักษาทรัพยากรท้องถิ่นมาจากการมีผลประโยชน์ในการใช้ทรัพยากรดิน น้ำ และป่า เพื่อการเกษตรและการใช้ผลผลิตจากป่าในชีวิตประจำวัน ซึ่งสอดคล้องกับ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา (2537) กล่าวว่า ป่าเปรียบเสมือนแหล่งกำเนิดชีวิตของชาวบ้าน ไม่มีป่าชาวบ้านก็ ไม่สามารถอยู่ได้ สอดคล้องกับ อำนวย ควอนิช (2528) ที่กล่าวว่า มนุษย์ จะไม่สามารถมีชีวิตอยู่ได้ ถ้าปราศจากไม้ (Man cannot exist without wood) ดังนั้นคนไม่มีชาวบ้าน คนใดคิดจะทำลายชีวิต ของคนอย่างแน่นอน

ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญเป็นชุมชนเก่าแก่แห่งหนึ่ง ทำให้สมาชิกมีความสัมพันธ์และใกล้ชิดเกี่ยวพันในฐานะเครือญาติ มีการตั้งบ้านเรือนในบริเวณเดียวกับเครือญาติ ตัวบ้านนั้นจะไม่มีรั้วกัน แต่จะกันตามแนวถนน เพื่อที่จะได้สะดวกในการไปมาหาสู่ พบปะกัน ติดต่อสื่อสาร พึ่งพาอาศัย ให้ความช่วยเหลือซึ่งกันในระบบเครือญาติเมื่อผู้ใดประสบปัญหาทุกคนจะเข้ามาให้ความช่วยเหลือ ทำให้เกิดระบบความสัมพันธ์ทางสังคมขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับปกรณ์ จริงสูงเนิน (2538, อ้างใน สรรณเสริญ ทองสมนึก 2542) กล่าวว่า ชาวบ้านมองสังคมในลักษณะการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข มีความเกื้อกูลกันระหว่างญาติพี่น้อง และ เอกวิทย์ ณ ถลาง (2545) กล่าวว่า วัฒนธรรมชุมชน หมายถึง การรวมตัวกันอยู่เป็นหมู่เหล่าเพื่อประโยชน์สุข มีปัญหาร่วมกันและสามารถพึ่งพาอาศัย ไว้วางใจกันได้ และชาติชาย ณ เชียงใหม่ (2528) ได้กล่าวว่า เครือข่ายสังคม หมายถึง ความสัมพันธ์ ของบุคคลที่มีต่อกันในกลุ่มประกอบด้วยความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งหมดของคนในสังคม และมี อิทธิพลในการกำหนดแนวทางพฤติกรรมของบุคคล พฤติกรรมที่เกิดขึ้นที่แสดงถึงความสัมพันธ์ ได้แก่ การไปมาหาสู่ การต่อรอง การใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัวกับผู้อื่น เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ต่างๆ ชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญยังได้มีการจัดตั้งกลุ่มขึ้น ได้แก่ กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มพ่อบ้าน กลุ่มเกษตรกร ทำนา กลุ่มเหมืองฝาย กลุ่มฉาปนกิจศพ เพื่อสะดวกในการขอความร่วมมือ ความช่วยเหลือ แลกเปลี่ยนความคิดเห็น และให้คำปรึกษากันภายในกลุ่ม ชุมชนจึงเกิดความเข้มแข็ง อันส่งผลมาถึง ระบบการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านที่ได้สะท้อนให้เห็นถึงพื้นฐานทางวัฒนธรรม ของคนในชุมชนที่มีความสัมพันธ์หรือผูกพันกับธรรมชาติ และชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญได้แต่งตั้งคณะกรรมการ- การหมู่บ้าน ให้เป็นคณะกรรมการป่าชุมชน เพื่อที่ได้เข้ามาดูแลรักษาป่าชุมชนอันเป็น เครื่องมือ ที่ใช้วัดความเข้มแข็งในการดำเนินกิจกรรมด้านป่าไม้ เพื่อประโยชน์ของชุมชนในการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นอย่างมากมาย และชาวบ้าน

สามารถใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกันได้ (โกลบ แพรททอง . 2535 : โกลบ แพรททอง และจินตนา อมรสงวนสิน. 2537) ที่กล่าวว่า ปัจจัยที่สำคัญอีก ประการหนึ่งในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นในรูปป่าชุมชน ก็คือความเป็นชุมชนซึ่งชุมชนที่จะอนุรักษ์ป่าได้ต้องมีรูปแบบและ ความเข้มข้นของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกของชุมชนสูง และยัง ได้สอดคล้องกับ การศึกษาของชูศักดิ์ วิทยากิต (2538) ที่กล่าวว่า ชุมชนสามารถมีบทบาทและอำนาจในการจัดการทรัพยากรส่วนร่วมได้อย่าง มีประสิทธิภาพ โดยใช้สถาบันหมู่บ้านเป็นกลไกในการดูแลและจัดการ และ สติยา พึ่งแสงแก้ว (2537) ที่กล่าวว่าภายในบริบทของระบบนิเวศ เมื่อชาวบ้านได้มีการรวมกลุ่มกันทางสังคมที่มีความผูกพันกันอย่างถาวรในการแบ่งปันผลประโยชน์ และการมีหน้าที่ร่วมกัน ดูแล รักษา มีส่วนในการประสานความสัมพันธ์ของกลุ่มให้คงอยู่อย่างมั่นคง จะกลายเป็นบทบาทและตัวเชื่อมที่มีนัยสำคัญทาง ศิลธรรมระหว่างการพัฒนาทรัพยากรท้องถิ่น และการสร้างความมั่นคงในการยังชีพของชุมชน ทั้งนี้ เพราะทรัพยากรท้องถิ่นมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของชุมชน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา (2537) กล่าวว่า เครือข่ายความสัมพันธ์ของชุมชนที่มีมาดั้งเดิมในหมู่บ้านก็คือระบบเครือญาติ ซึ่ง ถือว่าเป็นระบบสังคมที่เด่นมากของหมู่บ้าน การรวมตัวกันในหมู่บ้านที่ทำให้สังคมของหมู่บ้าน เป็นสังคมแบบพี่น้อง ช่วยเหลือพึ่งพาและอาทรกันมาตลอด เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว มาจากพื้นฐาน การยอมรับในสถาบันหมู่บ้านและการยอมรับผลประโยชน์ร่วมกัน พวกเขายังคงพยายามสนับสนุน อุดมการณ์แห่งการรวมกลุ่ม การพึ่งพาอาศัยช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ความเสมอภาคและการกระจาย ผลผลิตอย่างเป็นธรรมเพื่อผลประโยชน์ของตนเองและลูกหลานในอนาคตอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม

ชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ เป็นชุมชนที่ยังคงใช้พลังมีดีทางสังคมในการรักษาความเป็นชุมชนร่วมกันเอาไว้ได้บนรากฐานระบบความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตชุมชน ทั้งในด้านระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ระบบการผลิตเกษตรกรรมพื้นบ้าน ระบบการแพทย์พื้นบ้าน ในลักษณะของการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นไปพร้อมๆกับการรักษาแหล่งทรัพยากรในท้องถิ่นให้มีความอุดมสมบูรณ์ โดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาประยุกต์ช่วยในการใช้ประโยชน์และการรักษาทรัพยากร ท้องถิ่น ซึ่งเป็นการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนผ่านมิติด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างมีพลังชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ มีการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นในด้านต่างๆ ในการดำรงชีวิตตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทำให้ชาวบ้านตระหนักถึงความสำคัญและคุณค่าประโยชน์ของพื้นที่ป่าไม้ที่ชาวบ้านได้พึ่งพาใช้ประโยชน์หมุนเวียนอยู่ตลอดทั้งปี บนวิถีการเกษตรกรรมและการเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่ทำกิน ที่เพียงพอต่อการดำรงชีวิตของสมาชิกในชุมชน โดยไม่มีการบุกรุกพื้นที่ป่าเพิ่มขึ้น และชาวบ้านที่ต่างล้วนได้ใช้ประโยชน์จากป่าไม้ทั้งในทางตรงและทางอ้อม ไม่ว่าจะเป็นการใช้ประโยชน์ด้านแหล่งน้ำ แหล่งอาหาร แหล่งเชื้อเพลิง

แหล่งสมุนไพร แหล่งไม้ใช้สอยในการก่อสร้าง โดยชุมชนมีการจัดการทรัพยากรอย่างเท่าเทียมและเป็นธรรม มุมมองของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญที่มีต่อป่านั้นนอกจากจะป่าไม้จะเอื้อประโยชน์ต่อวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้านในด้านต่างๆ ที่กล่าวมาแล้ว พื้นที่ป่าไม้ยังเป็นพื้นที่ด้านความเชื่อของชาวบ้านที่เชื่อว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดูแลรักษาอยู่ เป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับธรรมชาติกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่คอยควบคุมจรรโลงให้ชุมชนยังคงดำรงอยู่สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ภายใต้การรักษาทรัพยากรท้องถิ่นไปพร้อมกับการประกอบประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ได้อย่างสมดุลเนื่องจากประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อของชุมชนยังเป็นมิติทางสังคมอีกด้านหนึ่งในการถ่ายทอดการเรียนรู้เรื่องการใช้ประโยชน์และการรักษาทรัพยากรท้องถิ่นผ่านพิธีกรรมต่างๆ เช่น การเลี้ยงผีเสื้อบ้าน การเลี้ยงผีขุนน้ำ ฯลฯ ล้วนเป็นการปลูกฝังให้สมาชิกในชุมชนรู้จักใช้ประโยชน์และรักษาทรัพยากรท้องถิ่นอย่างรู้คุณค่า ควบคู่ไปกับการส่งเสริมระบบความเชื่อชุมชนให้ยังคงเข้มแข็งและสืบเนื่องต่อไปได้ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคมในปัจจุบัน

พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนที่มีต่อทรัพยากรท้องถิ่นมาแต่เดิม ก็ได้ถูกนำมาใช้ในการรักษาป่าไม้ ที่ดิน แหล่งน้ำ แหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพร พร้อมไปกับการใช้ประโยชน์ผ่านกฎเกณฑ์ของชุมชนที่ตั้งขึ้นมาเป็นข้อระเบียบบังคับให้สมาชิกในชุมชนปฏิบัติตามร่วมกัน รวมถึงบุคคลที่จะเข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นดังกล่าวก็ต้องเคารพและปฏิบัติตามกฎระเบียบข้อบังคับของชุมชนด้วยเช่นกัน พื้นที่ป่าของชาวบ้านจึงครอบคลุมไปถึงพื้นที่ที่เป็นอุดมการณ์ในด้านความเชื่อและเป็นพื้นที่ของการสืบเนื่องทางวัฒนธรรมของชุมชนในด้านต่างๆ ด้วย ทั้งหมดที่กล่าวมาล้วนเป็นการมองป่าในฐานะที่เป็น “องค์รวมของระบบวัฒนธรรม” ดังที่ เสน่ห์ จามริก และคณะ (2536) ได้กล่าวไว้ว่า ป่าไม้มิใช่เป็นเพียงพื้นที่ที่มีสัตว์ป่า พืชพันธุ์ และต้นไม้เท่านั้น หากแต่ยังเป็นพื้นที่ที่ให้อำนาจในการการต่อรองบนพื้นฐานอำนาจทางศีลธรรมในการจัดสรรแบ่งปัน และเอื้อเพื่อเผ่าเผ่าแก่ผู้ใช้ประโยชน์ร่วมกันอย่างเท่าเทียม รวมทั้งให้ความหมายแก่พื้นที่ต่างๆ ในป่า โดยมีการจำแนกถึงพื้นที่ที่มีความสำคัญต่อระบบนิเวศป่าไม้ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และพื้นที่ที่ใช้ในการทำประโยชน์ของชาวบ้าน บนหลักการที่ว่า “ผู้ปกป้องรักษาป่า จึงจะมีสิทธิได้รับประโยชน์จากป่า ภายในอาณาเขตที่ถูกกำหนดมาแล้วโดยระบบวัฒนธรรม อันได้แก่จารีตหรือวิถีปฏิบัติที่ชุมชนต่างได้รับการสืบทอด เรียนรู้ และปฏิบัติร่วมกันมาอย่างยาวนาน” ทั้งนี้กระบวนการที่จะช่วยให้ชุมชนอยู่ร่วมและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้โดยไม่ทำลายซึ่งกันและกันนั้น เป็นสิ่งที่ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ได้มีการจัดการทรัพยากรบนพื้นฐานการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างเป็นระบบ ทั้งในด้านการส่งเสริมการปลูกป่า การใช้ประโยชน์ และการป้องกันการบุกรุกทำลายทั้งจากสมาชิกในชุมชนและกลุ่มบุคคลที่มาจากภายนอก ซึ่งถือได้ว่าชุมชนมีความเข้าใจและตระหนักถึงคุณค่าของการรักษาทรัพยากรจนนำไปสู่การจัดตั้งองค์กรในการอนุรักษ์พื้นที่ป่าไม้

ของชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม ในมิติของการจัดการแบบป่าชุมชน ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นการรักษาพื้นที่ป่าเอาไว้ให้เอื้อต่อการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรดิน - น้ำ - ป่า ของชุมชนในการดำรงชีวิตอย่าง ไม่อึดอัดขัดสนมากเกินไป การจัดการของชุมชนดังกล่าว สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (2534) ได้กล่าวว่า “เป็นระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนที่มุ่งรักษา ความสมดุลของดิน - น้ำ - ป่า ให้เอื้อต่อระบบการผลิตของชุมชนอย่างเหมาะสม โดยมี วัตถุประสงค์เพื่อตอบสนองการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในการดำเนินชีวิตของชุมชนใน ด้านต่างๆ เช่น 1) ด้านนิเวศ การจัดการของชุมชนจะช่วยฟื้นฟูให้พื้นที่ป่าไม่เกิดความสมดุลของ ระบบธรรมชาติ การรักษาและช่วยเพิ่มพื้นที่ป่าด้วยการปลูกหรือการไม่เบียดเบียนทำลายจะส่งผล ให้พื้นที่ป่าไม่มีความชุ่มชื้น เพิ่มปริมาณน้ำฝน ช่วยกักเก็บน้ำตามระบบธรรมชาติ เป็นแหล่งต้นน้ำ ลำธารและช่วยย่อยสลายซากพืชซากสัตว์ให้กลายเป็นปุ๋ยธรรมชาติจากป่า และช่วยพัฒนาคุณภาพ ดินให้มีความอุดมสมบูรณ์ และการจัดการของชุมชนดังกล่าวยังจะช่วยให้การฟื้นตัวของระบบ ธรรมชาติส่งผลต่อการเติบโตของพืชพันธุ์และสัตว์หลากหลายชนิด นับว่าเป็นกระบวนการสร้างความหลากหลายทางชีวภาพไปด้วยนั่นเอง

2) ด้านเศรษฐกิจ การพึ่งพาใช้ประโยชน์จากป่าของชุมชน ด้านหนึ่งได้แก่การ นำไม้มาใช้สอยในการปลูกสร้างบ้านเรือน เครื่องมือเครื่องใช้ในการผลิตในชีวิตประจำวันแล้ว ชุมชนยังสามารถนำมาใช้ในการทำไม้ฟืนหุงต้ม ไม้เศรษฐกิจ รวมทั้งยังเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญทั้ง พืชผัก ผลไม้ สัตว์และแมลงต่างๆ รวมถึงการใช้พื้นที่ป่าไม้ในการเลี้ยงสัตว์ก็ถือว่าเป็นสิ่งที่จำเป็น เนื่องจากพื้นที่ป่ามีความอุดมสมบูรณ์ของอาหารสัตว์เลี้ยงตามธรรมชาติที่ไม่ต้องเสียค่าต้นทุนใน การผลิตหรือการซื้ออาหารมาเลี้ยงสัตว์ รวมทั้งในช่วงที่พื้นที่ไร่ นา ต้องใช้ในการทำการผลิต ป่าจึง ช่วยรองรับในการใช้เป็นพื้นที่เลี้ยงสัตว์แทนการใช้พื้นที่เดิมที่ต้องหมุนเวียนในการทำการ เกษตรกรรมตามช่วงฤดูกาล และผลผลิตจากป่ายังช่วยสร้างรายได้ให้กับชุมชนด้วยการนำไปขาย หรือแลกเปลี่ยนสินค้ากับชุมชนอื่นๆ ทำให้ชุมชนมีทั้งรายได้เสริมและมีแหล่งอาหารธรรมชาติที่ สามารถลดค่าใช้จ่ายในครอบครัวลงได้มาก 3) ด้านการเมือง การรวมกลุ่มของสมาชิกในชุมชนใน การจัดการทรัพยากรป่าไม้ ด้วยการจัดตั้งองค์กรชุมชนขึ้นมาเป็นตัวแทนในการดูแลรักษาและ จัดการทรัพยากรท้องถิ่นนั้น มิติหนึ่งจึงเป็นการกระจายอำนาจการจัดการทรัพยากรจากภาครัฐไปสู่ ชุมชน ทำให้ชุมชนรู้สึกเป็นเจ้าของและเกิดความตระหนักหวงในการที่จะดูแลรักษาพื้นที่ป่าไว้ไม่ให้ มิให้เสื่อมโทรมจากการบุกรุกทำลาย เป็นการพัฒนาระบบประชาธิปไตยขั้นพื้นฐานอย่างแท้จริง ซึ่ง สิ่งนี้จะนำไปสู่การพัฒนาองค์กรชุมชน ให้มีความเข้มแข็ง มีอำนาจการตัดสินใจ และสร้างระบบ การจัดสรรทรัพยากรเพื่อประโยชน์ของชุมชนได้อย่างแท้จริง ทั้งนี้เนื่องจากชุมชนย่อมรู้ดีว่า ชุมชน ต้องการอะไร และต้องรักษาทรัพยากรป่าไม้เหล่านี้ไว้เพื่ออะไร อย่างน้อยก็ทำให้ชุมชนมีทางเลือก

ในการที่จะกำหนดชีวิตในอนาคตของชุมชนด้วยตัวของชุมชนเอง 4) ด้านสังคมและวัฒนธรรม วิถีชีวิตของชุมชนที่ยืนอยู่บนพื้นฐานระบบเกษตรกรรม ย่อมไม่สามารถแยกพื้นที่นา พื้นที่ไร่ พื้นที่ป่าไม้ แหล่งน้ำและระบบการผลิตเกษตรกรรมออกจากกันได้ เพราะสิ่งเหล่านี้ล้วนต่างเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบ จึงมีต้องมีการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างคนกับป่า คนกับคน คนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่แสดงออกในรูปแบบของความเชื่อ พิธีกรรม ประเพณีพื้นบ้าน ประเพณีทางศาสนา โดยอาศัยระบบกฎเกณฑ์จารีตของชุมชนมาเป็นตัวรองรับในการสร้างระบบคุณค่าให้คนยึดถือและปฏิบัติร่วมกัน เป็นการสร้างคนให้มีวิถีคิดในการเชื่อมโยงระบบสังคมวัฒนธรรมเข้ากับเรื่องป่าไม้ และทรัพยากรได้อย่างมีความหมาย เช่น การเลี้ยงผีขุนน้ำ การเลี้ยงผีเสื้อบ้าน การไม่ทำลายหรือตัดไม้ในป่าเข้ามาใช้ประโยชน์ในครัวเรือน ซึ่งการจัดการเช่นนี้จะช่วยให้ชุมชนมีจุดแข็งในการที่จะก้าวไปสู่การจัดการพื้นที่ป่าอันอยู่บนความเข้มแข็งของระบบวัฒนธรรมชุมชนได้เป็นอย่างดี

การรักษาและการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ของชุมชนจึงเป็นการกระตุ้นให้สมาชิกในชุมชนได้ตื่นตัวและรับรู้ถึงความต้องการในการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากป่าด้วยตัวของชาวบ้านเอง จนนำไปสู่การรวมตัวในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในลักษณะชุมชนพึ่งพาตน ซึ่งเป็นการตระหนักเห็นถึงคุณค่าในการดำรงอยู่ร่วมกันระหว่างชุมชนกับป่าไม้ และเห็นภัยของการครอบงำจากวัฒนธรรมอันแปลกปลอมจากภายนอกที่มุ่งเอารัดเอาเปรียบและรุกรานแก่งแย่งทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ป่าไม้ของชุมชน ซึ่งประเด็นการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนท้องถิ่นนั้นเป็นสิ่งที่สอดคล้องกับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนของนักวิชาการท่านอื่นๆ เช่น อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2544) อมรา พงศาพิชญ์ (2534) สุพัตรา สุภาพ (2534) และศรีศักดิ์ วัลลิโภดม (2536) ที่มีประเด็นเนื้อหาว่าวัฒนธรรมชุมชนเป็นความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องเนื่องถึงระบบประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ พฤติกรรม การแสดงออก อารมณ์ความรู้สึก สติปัญญาและอำนาจในการตัดสินใจ โดยบุคคลหรือชุมชนย่อมมีพื้นฐานในการคิดหรือการประกอบกิจกรรมต่างๆ นั้นมาจากวัฒนธรรมชุมชนที่กำหนดอยู่ รวมถึงใช้ในการปฏิสัมพันธ์กับมนุษย์ กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในระบบนิเวศชุมชน โดยไม่ได้ปิดกั้นตนเองในการปฏิสัมพันธ์กับสิ่งใหม่ หากแต่ชุมชนจะมองสิ่งใหม่ด้วยกรอบมุมมองจากพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่ตนเองเป็นอยู่หรือปฏิบัติอยู่ ทั้งนี้ก็เพื่อที่ชุมชนจะได้วางท่าทีอย่างถูกต้องเหมาะสมต่อการเปลี่ยนแปลงนั่นเอง

ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญได้เชื่อมโยงระหว่างธรรมชาติสิ่งแวดล้อม คนและสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ ด้วยการถ่ายทอดพิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนที่มีต่อป่าชุมชนและทรัพยากรท้องถิ่นทั้งหมด เป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้จาก รุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง มีลักษณะเป็นการถ่ายทอดโดยตรงจากครอบครัว ได้แก่ พ่อแม่ พี่น้อง และเครือญาติ อีกทั้งยังเป็นการถ่ายทอดผ่านการบอกเล่า พูดคุยและพิธีกรรมการปฏิบัติ อันได้แก่ พิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ ที่มีความเชื่อเกี่ยวกับการทำมา

หากินของชาวบ้านในด้านการทำการเกษตร และ ให้ผลผลิตเจริญงอกงามเพื่อส่งเสริมความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้คงอยู่ต่อไปซึ่งเป็นการอนุรักษ์ ป่าทางอ้อม และยังช่วยให้สามารถอยู่ร่วมกับทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างเกื้อกูลกัน อีกทั้งชาวบ้าน ยังมีความเชื่อเรื่อง ผีเสื้อบ้าน ผีปู่ย่า ซึ่งเป็นความเชื่อเป็นสิ่งที่ช่วยให้ชาวบ้านในชุมชนอยู่ร่วมกัน ได้อย่างปกติสุขพิธีกรรมเหล่านี้ มีการถ่ายทอดผ่านทางวัฒนธรรมของชุมชนซึ่งเป็นวิธีการดำเนิน ชีวิตที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ สอดคล้องกับผลการศึกษาของ เสน่ห์ จามริก และคณะ (2536) กล่าวว่า ความหมายของการจัดการป่าชุมชนว่าเป็นขบวนการทางสังคม หรือการรวมตัว ขององค์กรประชาชนในระดับชุมชนเพื่อใช้ประโยชน์และจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ และป่า อย่าง ยั่งยืนและเป็นธรรมบนฐานของระบบความคิด ความเชื่อ ภูมิปัญญา อุดมการณ์ และสิทธิชุมชน ความเชื่อนี้มิได้เป็นเพียงระบบคุณค่าหรือค่านิยมที่ไร้เหตุผล หากแต่เป็นวิถีคิดที่สะท้อนให้เห็นถึง อุดมการณ์ของอำนาจ ซึ่งเป็นพื้นฐานในการจัดการระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ โดยความเชื่อนี้เป็นพื้นฐานของการวางระเบียบ ขอบบังคับ และจารีตประเพณีต่างๆ เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรของชุมชนอย่างยั่งยืน ซึ่งเป็นหลักการทาง ศีลธรรมและความมั่นคงในการยังชีพ อีกทั้งได้มีการผลิตซ้ำของอุดมการณ์การจัดการทรัพยากรท้องถิ่นดังกล่าวมาโดย ตลอด เพราะคำนึงถึงผลประโยชน์ที่ได้รับร่วมกันอย่างเป็นธรรม และวิสุทธิ จารัสพันธุ์ (2535) ได้กล่าวว่า ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ และค่านิยม จะมีส่วนกำหนดความสัมพันธ์ระหว่าง มนุษย์ในการอยู่ร่วมกัน และยังมีบทบาทในการกำหนดความสัมพันธ์ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับ ธรรมชาติ ซึ่งมักจะอยู่ในรูปของขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อทางศาสนา ความเชื่อในเรื่อง สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สิงสถิตอยู่ในป่า ภูเขาหรือต้นไม้ โดยทั่วไปแล้วขนบธรรมเนียมประเพณีจัดเป็น บรรทัดฐานทางสังคมประการหนึ่งที่ยอมรับในหมู่ สมาชิกของสังคมว่าอะไรควร และอะไรเป็นสิ่ง ที่ไม่ควรปฏิบัติ และเสรี พงศ์พิศ (2529) และ กาญจนา แก้วเทพ (2530) ได้กล่าวว่า ความสัมพันธ์ ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นการสร้างสัญลักษณ์แทนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งมีคุณและโทษกับ มนุษย์ เพราะว่ามนุษย์มีความปรารถนาที่จะได้รับความปลอดภัย และมีความหวังว่าอำนาจของ สิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้นจะช่วยได้ ดังนั้นเพื่อดำรงสภาวะ อำนาจแห่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มนุษย์ได้สร้างจาก ความคิดคำนึงของตน และถ่ายทอดไปสู่คนรุ่นหลังๆ ต่อ มาได้ด้วยการประกอบพิธีกรรมที่เคร่งครัด และการกระทำอย่างต่อเนื่อง จนกลายเป็นปฏิบัติการที่เชื่อมโยงกับอุดมการณ์ความเชื่อของคนใน สังคมนั้น

การมีส่วนร่วมการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาด้านป่าไม้ และการมีส่วนร่วมใน ด้านการติดตามและการประเมินผล ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญได้มอบหน้าที่ในการดูแลรักษาป่าไม้ให้กับ ผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นผู้ดูแลดำเนินการ โดยคอยติดตามปัญหาและสาเหตุ รวมถึง ติดตามและประเมินผลอย่างไม่เป็นทางการ จากการเข้าไปใช้ประโยชน์ก็จะมีการ

สำรวจตรวจตราป่า ไปพร้อมกันโดยมิได้ตั้งใจ เมื่อพบกับปัญหา มีผู้ลักลอบตัดไม้ทำลายป่า ทั้งที่เป็นชาวบ้านในชุมชน หรือชาวบ้านในชุมชนอื่น ก็จะมีการแจ้งต่อผู้ใหญ่บ้านหรือคณะกรรมการหมู่บ้านทันที เป็นการ สอดส่องดูแลและป้องกัน มิให้ชาวบ้านในชุมชนอื่นเข้ามาใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนของตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของ สุรินทร์ สุริยวงศ์ (2536) ที่กล่าวว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่จะมอบอำนาจ หน้าที่ให้คณะกรรมการหมู่บ้านหรือผู้นำหมู่บ้านในการพิจารณากิจกรรมต่างๆ แล้วนำมาแจ้งให้ที่ ประชุมของหมู่บ้านทราบและให้การรับรองสนับสนุน และยังสอดคล้องกับผลการศึกษาของ ศศิญา พึ่งแก้ว (2537) ที่กล่าวว่า แท้จริงแล้วชาวบ้านมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลเป็น อย่างมาก แต่เป็นการมีส่วนร่วมในลักษณะที่ไม่เป็นทางการจากพวกที่เข้าไปเก็บหาอาหารป่า

การมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนและการพึงพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่น โดยเฉพาะขั้นตอนของผลประโยชน์ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ ได้มีส่วนร่วมมาก เนื่องจากชาวบ้านนั้นได้มีความผูกพันกับป่ามานานในลักษณะของการพึ่งพา อาศัยกันและกัน โดยชาวบ้านร่วมกัน ดูแล จัดการ และรักษาป่า และป่าได้ให้ประโยชน์ทางตรง ต่อชาวบ้านในรูปของแหล่งต้นน้ำ ลำธาร แหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพร และให้ประโยชน์ทางอ้อม ในรูปแบบแหล่งศึกษาดูงาน และยังเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาตามความเชื่อของ ชุมชนที่มีต่อป่า และสถานที่ศึกษาธรรมชาติของลูกหลาน ภายใต้กรอบแนวคิดและกฎเกณฑ์ ที่ชุมชนได้ตกลงร่วมกันไว้ ซึ่งการใช้ประโยชน์จากป่าทั้งทางตรงและทางอ้อมนั้นไม่กระทบต่อ ระบบนิเวศป่าไม้ และสิ่งแวดล้อมของป่าชุมชน และยศ สันตสมบัติ (2534) กล่าวว่า เงื่อนไขภายใน ชุมชนคือการได้รับประโยชน์จากป่าทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งประโยชน์อาจเป็นทั้งประโยชน์ ทางเศรษฐกิจหรือทางสังคม และ คุณิต เวชกิจ (2535) กล่าวว่า สิ่งจูงใจในการมีส่วนร่วมของ ประชาชนเพื่อป่าชุมชนนั้น ได้แก่ ผลประโยชน์หรือผลตอบแทนที่ประชาชนจะได้รับจากป่านั้น ไม่จำเป็นต้องออกมาในรูปที่สามารถตีราคาเป็นมูลค่าทางเงินตราแต่เพียงอย่างเดียว แต่อาจเป็นผล ประโยชน์อย่างอื่นที่สร้างความพอใจแก่ประชาชน เช่น การมีสภาพแวดล้อมที่ดีขึ้นของท้องถิ่น การได้รับการยกย่องสรรเสริญ รู้สึกผูกพันและเป็นเจ้าของยิ่งขึ้น และผลประโยชน์เพิ่มขึ้น เป็นต้น และนิวัติ เรืองพานิช (2537) ที่กล่าวว่า ประโยชน์ทางอ้อมของป่าไม้มีความสำคัญมากที่สุด อย่างหนึ่ง และอาจมีมากกว่าประโยชน์ที่ได้รับโดยตรงจากป่าไม้เสียอีก

จากความต้องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่น ทำให้ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญได้มีส่วนร่วมเกี่ยวกับ ป่าชุมชนมาก ในด้านการมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมในต่างๆ เนื่องจากชาวบ้านเห็นได้เห็น ถึงความสำคัญของป่าและประโยชน์ที่ได้รับ ทำให้ชาวบ้านมีความรักและหวงแหนป่าไว้เพื่อใช้ ประโยชน์ สอดคล้องกับ บัณฑิต ประไซโย และ คณะ (2538) กล่าวว่า

กระบวนการที่สมาชิก ของกลุ่มมีความสนใจในการดำเนินกิจกรรมต่าง เพื่อเป้าหมายที่ต้องการ ร่วมกัน และวันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน (2531) ได้กล่าวว่า การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน เนื่องจาก ชาวบ้านต้องการเข้าไป ใช้ประโยชน์ในป่าชุมชน ทำให้ต้องการเข้าในกิจกรรมที่สร้างขึ้นเพราะเขามี ความรู้สึกเป็นเจ้าของ และ ปกรณ์ จริงสูงเนิน (2538, อ้างในสรยุทธเสริญ ทองสมนึก 2542) กล่าวว่า ถ้าความเป็นอยู่ของ ชุมชนไม่ได้ขึ้นอยู่กับป่า พวกเขาจะไม่เห็นความสำคัญที่จะรักษาป่า นอกจากนั้น ชุมชนจะไม่รักษา ป่า ถ้าหากไม่ได้เป็นเจ้าของป่าและเป็นผู้ได้รับประโยชน์จากป่าไม่ว่าทางใดก็ทาง หนึ่ง

เมื่อพิจารณาถึงการมีส่วนร่วมของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญในการจัดการ ทรัพยากรท้องถิ่นในทุกขั้นตอน เห็นได้ ว่าชาวบ้านให้ความสำคัญกับป่าชุมชนมาก อีกทั้งยังมี จิตสำนึกในการหวงแหน ดูแล รักษาป่าที่พวกเขาได้ พึ่งพาอาศัย ซึ่งถ้าหากชุมชนเกิดการมีส่วนร่วม จะทำให้ชุมชนนั้น เข้มแข็ง พึ่งพาตนเองได้ ปัญหา ต่างๆ ที่ผ่านเข้ามาก็จะได้รับการแก้ไขอย่าง จริงจัง ชุมชนก็จะมีวิถีชีวิตที่สงบสุขต่อไป สอดคล้อง กับ สุรินทร์ สุริยวงศ์ (2536) ที่กล่าวว่า การ จัดการทรัพยากรท้องถิ่นโดยชุมชน คือการกระจายอำนาจสู่ ชุมชน โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วม โดยตรงในการจัดการ เพื่อผล ประโยชน์ของชุมชนเอง และสันติธา กาญจนพันธุ์ (2534) กล่าวได้ว่า การจัดการทรัพยากรท้องถิ่น ที่ได้ผลดีที่สุดควรให้ประชาชน หรือ ชุมชนท้องถิ่น มีส่วนร่วมในการ จัดการพื้นที่ระบบนิเวศชุมชนในรูปป่าชุมชนของตน เพื่อพัฒนาชุมชนไป พร้อมกับการรักษาระบบ นิเวศ และในที่สุดแล้วพวกเขาเหล่านี้ก็จะเป็นผู้รับประโยชน์ มีความรู้สึกเป็นเจ้าของ หวงแหน และ สามารถอยู่ร่วมกับทรัพยากรท้องถิ่น ได้อย่างยั่งยืนและเป็นธรรม เพราะชุมชนท้องถิ่น ทุกแห่งจะมี โครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรม ที่มีบทบาทสำคัญในการกำหนดความสัมพันธ์และ การใช้ ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นของคนภายในชุมชน และกรมป่าไม้ (2539) ได้เสนอแนวคิด เกี่ยวกับ ป่าชุมชนว่า ในสังคมปัจจุบันมีการแสวงหาแนวทางและรูปแบบการจัดการที่เหมาะสม โดยให้ ความสำคัญต่อชาวบ้านผู้ใกล้ชิดและพึ่งพิงอาศัยป่าในการดำรงชีพให้เข้ามามีส่วนร่วม ใน การดูแล รักษาและจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ใกล้หมู่บ้าน เพื่อผลประ โยชน์ของชาวบ้านเองเป็น สำคัญ แนวคิด ดังกล่าวนี้อาจเกิดเป็น “ป่าชุมชน” ขึ้น ทำให้เห็นว่าการอนุรักษ์ป่าไม้ตามรูปแบบที่ ชาวบ้านแพะ ดำเนินการอยู่ก็นับว่าเป็นแนวทางในการอนุรักษ์ป่าที่ยั่งยืน ทำให้แสดงออกถึง ศักยภาพของชุมชน จนสามารถเป็นต้นแบบให้กับชุมชนอื่นๆ แล้วก็น่าเชื่อว่าชุมชนบ้านโพธิ์ทอง เจริญจะยึดถือเป็นแนวทางใน การอนุรักษ์อย่างยั่งยืนต่อไปได้

ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญคิดว่า ป่าไม้และทรัพยากรท้องถิ่นทั้งหมดเป็นสมบัติ ร่วมของชุมชนทำให้ทุกคนต้องช่วยกันดูแล รักษา เพื่อที่ ชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ ชาวบ้านจึงมีการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นของชุมชนเป็นลักษณะ ของกรรมสิทธิ์ร่วมหรือสิทธิ

ชุมชนที่เป็นทรัพยากรเปิด ทำให้ทุกคนมีสิทธิที่จะได้รับผลประโยชน์ อย่างเป็นธรรมและเสมอภาค จากทรัพยากรท้องถิ่น แต่ต้องอยู่ภายใต้ กฎเกณฑ์ ข้อบังคับของชุมชน สอดคล้องกับ เสน่ห์ จามริก และคณะ (2536) ที่กล่าวว่า ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมกันของชุมชน (Communal property system) เป็น แนวคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ร่วมในทรัพยากรที่สำคัญของชุมชนตั้งอยู่บนหลักการ ของสิทธิ การใช้ทรัพยากรที่มีระบบการจัดการ โดยกลุ่มผู้ใช้ซึ่งจะกำหนดกฎเกณฑ์ว่าใครบ้างมีสิทธิ การใช้ ใครบ้างไม่มีสิทธิและควรใช้อย่างไร ควรมีระบบการจัดการและการควบคุมอย่างไร และ ชูศักดิ์ วิทยาภัก (2531) กล่าวว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่สนับสนุนแนวทาง การจัดการ ทรัพยากรท้องถิ่น ใน ลักษณะของป่าชุมชน เพราะชาวบ้านต้องการมีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์ และรักษาป่าไม้ที่ อยู่ ใกล้ชุมชนของตนมากกว่าที่จะเห็นคนอื่นมาลักลอบตัดไม้ โดยที่ตนเองได้แต่เฝ้ามองดูเฉยๆ เพราะ ไม่มีสิทธิและอำนาจหน้าที่ และปรกรณ์ จริงสูงเนิน (2538, อ้างในสรยุทธเสริญ ทองสมนึก 2542) กล่าวว่า ชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าได้แต่จะต้องอยู่ภายใต้ กฎระเบียบ จาริด ประเพณีวัฒนธรรมและความเชื่อของชุมชน ซึ่งเป็นตัวควบคุม และการดูแล การใช้ประโยชน์จาก ทรัพยากรธรรมชาติ สอดคล้องกับ โกมล แพรกทอง (2535) ที่กล่าวว่า ชุมชนสามารถใช้ประโยชน์ จากป่าร่วมกันได้ แต่ต้องให้อยู่ภายใต้กติกาที่กำหนดไว้ มีกฎระเบียบเพื่อควบคุม ดูแล และใช้ ประโยชน์ให้เป็นไปตามวิธีการที่ชุมชนกำหนด

ชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญได้มีการจัดการป่าชุมชนโดยการตั้งกฎระเบียบ ข้อบังคับต่างๆ อันเป็นที่ ยอมรับของชุมชน เป็นเครื่องมือในการป้องกัน รักษา ดูแลป่าชุมชน เพื่อให้เป็นสมบัติของชุมชน มีกฎ ระเบียบ ข้อบังคับ และบทลงโทษที่เข้มแข็งและมีประสิทธิภาพ ไม่มีข้อยกเว้นใดๆ และยังใช้ มาตรการทางสังคมในระบบเครือญาติ คือ การระงับการติดต่อ สัมพันธ์และไม่ให้ความช่วยเหลือ ต่างๆ บัवरศ ประไซโย และคณะ (2538) กล่าวว่า การจัดการป่า ชุมชนที่สามารถสะท้อนให้เห็น ถึงความมั่นคงและยั่งยืน จะต้องมีระเบียบ กฎเกณฑ์เพื่อควบคุม กันเองระหว่างประชาชนในหมู่บ้าน และเป็นที่ยอมรับของทุกคนในหมู่บ้านเมื่อมีการละเมิดจะมี การปรับไหมหรือการลงโทษตามกติกา ที่ตกลงกันได้

ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญมีผู้ใหญ่บ้าน และสมาชิกอบต.เป็นผู้นำที่เป็นทางการ และยังเป็นผู้นำด้านการพัฒนาท้องถิ่น และการอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่นของชุมชน มีความรู้และ ความสามารถ เข้มแข็งในการปฏิบัติงาน คอยรับฟังปัญหาและข้อเสนอแนะของชาวบ้านทุกครั้ง และมีความเป็นประชาธิปไตย และเป็น ตัวอย่างที่ดีในฐานะผู้นำชุมชน ทำให้ชาวบ้านเชื่อถือ ศรัทธา เคารพและไว้วางใจผู้ใหญ่บ้านมาก แอนดรู เทอร์ตัน (อ้างใน อนุญญา ภูงศ์กุล, 2533) กล่าวว่า ผู้นำภายใต้พลังความกดดันต่างๆ ทั้งในและนอกชุมชน ผู้นำจะพยายามยกฐานะความ เป็นอยู่ของตนและคนในชุมชน โดยใช้ความรู้ ความสัมพันธ์ส่วนตัวกับชาวบ้านทั่วไป ในการ

แก้ปัญหาต่างๆ และการปรับปรุงคุณภาพชีวิต เศรษฐกิจและสังคมของชาวบ้านในหมู่บ้าน และ เอนก นากะบุตร (2536) กล่าวว่า ผู้นำที่มีอิทธิพล และบุคคลิกภาพดี มีประสบการณ์ และ ความสามารถมองเห็นไกล เข้าใจชุมชนดีพอ ย่อมสามารถ ชักชวนและสนับสนุนให้สมาชิกของ ชุมชนเข้าร่วมในกระบวนการตัดสินใจ ร่วมดำเนินกิจกรรม เพื่อผลประโยชน์ร่วมกันได้ และมานพ ผาสุข (2528) กล่าวว่า ความเชื่อและความสามารถของ ผู้นำชุมชนในการดำเนินกิจกรรม เป็นปัจจัย สำคัญที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน และประชาชนจะเข้าร่วมกิจกรรมที่ เกิดจากการร่วมกันก่อตั้งของผู้นำชุมชนและประชาชน อีกทั้งผู้ใหญ่บ้านโพธิ์ทองเจริญยังได้เห็น ความสำคัญของการจัดการป่าชุมชน และเอาใจใส่เข้าร่วมกิจกรรม ต่างๆ เกี่ยวกับการป่าไม้ และ เป็นบุคคลที่มีบทบาทในการจัดการทรัพยากรป่าไม้มากในสายตาของ ชาวบ้านและทำงานบน หลักการของการรักษาผลประโยชน์ของชุมชนโดยส่วนรวมเป็นหลัก และ ยังเป็นผู้นำที่เข้มแข็งคอย ควบคุม และรักษา กฎระเบียบในการจัดการป่าชุมชนอย่างเคร่งครัด

ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ นั้นมีภูมิปัญญาชาวบ้านในด้านสมุนไพรของชาวบ้าน โพธิ์ทองเจริญที่เป็นความรู้ ของผู้สูงอายุที่รู้เรื่องสมุนไพร และได้มีการถ่ายทอดให้ลูกหลาน เอก วิทย์ ณ ถลาง (2545) กล่าวว่า ภูมิปัญญา หมายถึง ประสบการณ์ ทักษะ ความเชื่อ และพฤติกรรมที่ สัมผัสไว้อันเป็นผลมาจาก การปรับตัวของมนุษย์ให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม และ จารุวรรณ ธรรมวัตร (2531) กล่าวว่า ภูมิปัญญา หมายถึง แบบแผน การดำเนินการดำเนินชีวิตที่มีคุณค่าแสดงถึงความ เฉลียวฉลาดของบุคคล และ สังคม ซึ่งได้สะสมและปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นภูมิปัญญาซึ่งจะเป็นภูมิ ปัญญาบุคคลหรือทรัพยากร ความรู้ก็ได้ การศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านได้รวมเอาทรัพยากรความรู้ บุคคลที่มีอยู่ในท้องถิ่นแต่ละ แห่งอาจเป็นเอกลักษณ์ เฉพาะตนเองหรือเป็นเอกลักษณ์สากลที่ หลายๆ ถิ่นมีคล้ายกันก็ได้ แต่ ผู้สูงอายุที่รู้เรื่องสมุนไพรบ้าน โพธิ์ทองเจริญนั้น ได้มีการถ่ายทอดภูมิ ปัญญาเรื่องสมุนไพรให้กับลูกหลาน แบบไม่เป็นทางการ เนื่องจากผู้สูงอายุที่รู้เรื่องสมุนไพรไม่ สามารถเข้าไปเก็บสมุนไพรในป่าได้เอง จึงแนะนำและบอกให้ลูกหลานเข้าไปเก็บออกมาให้เฉพาะ บางตัวที่ตนเองต้องการจะใช้ ลูกหลาน จึงได้รู้จักสมุนไพรเพียงบางตัวเท่านั้นแต่ก็ยังไม่ยอม ถ่ายทอดให้หมดทีเดียว ส่วนผู้สูงอายุที่รู้เรื่อง สมุนไพรที่ยังสามารถเข้าไปหาสมุนไพรได้เองก็ยังไม่ มีการถ่ายทอดให้ลูกหลาน ทำให้ภูมิปัญญา ชาวบ้านในด้านสมุนไพรของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ กำลังร่อยหรอลงไป จึงเกรงว่าผู้ที่มีความรู้เรื่องสมุนไพร จะหมดไปหรือสมุนไพรยังคงมีอยู่ในป่า แต่เมื่อไม่มีคนรู้จักก็ไม่มีคนนำเอาสมุนไพรเหล่านั้นออก มาใช้ประโยชน์ได้เลย ซึ่งในอนาคตถ้า ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญต้องการรู้จักสมุนไพร อาจจะค่อนข้าง้าง ชาวบ้านหมู่บ้านอื่นที่มีความรู้ ความสามารถในการเรื่องสมุนไพร เข้ามาสอนวิธีการหาสมุนไพรและ เข้ามาหาสมุนไพรแทน อาจจะ ทำให้สมุนไพรบ้านอาจโพธิ์ทองเจริญหมดไปได้ โดยที่ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญเองไม่ รู้ตัว

เนื่องจากไม่มีความรู้ในด้านสมุนไพรเลยหรืออาจจะเรียนเรื่องสมุนไพรยังไม่จบสมุนไพรเหล่านี้ ก็หมกก่อน อาจทำให้มีชาวบ้านหมู่บ้านอื่นเข้ามาร่วมใช้ประโยชน์ต่างๆ ในป่าชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญ ด้วย อีกทั้งไม่สามารถกล่าวได้ว่าเป็นภูมิปัญญาในด้านสมุนไพรของชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ เพราะมีชาวบ้าน จากหมู่บ้านอื่นมาสอนก็จะเป็นภูมิปัญญาในด้านสมุนไพรของหมู่บ้านอื่นแทน

บริเวณป่าชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญจะมีไฟไหม้ป่าเกิดขึ้นทุกปี แต่ไฟป่าที่ไหม้ นั้นส่วนมากเป็น ไฟที่ได้ลุกลามมาจากบริเวณป่าสงวนแห่งชาติป่าขุนแม่กวาง ที่มีพื้นที่ติดกับเขตป่าชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญเนื่องจากมีชาวบ้านหมู่บ้านอื่นเข้ามาเผาป่า เพื่อต้องการนำสัตว์มาเป็นอาหาร ได้แก่ ประเภทค่างแดง จึงทำให้ไฟไหม้ได้ไหม้ลามเข้ามาในบริเวณป่าชุมชนบ้าน และไม่สามารถ โพธิ์ทองเจริญจับตัวผู้กระทำความผิดมา ลงโทษได้เนื่องจากการเผาบริเวณป่าสงวนแห่งชาติป่าขุนแม่กวาง ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญจึงได้รับความเดือดร้อนที่ต้องรีบเข้าไปทำการดับไฟป่าก่อนที่จะลุกลามเข้ามาในบริเวณป่าชุมชน ทำให้ ชาวบ้านโพธิ์ทองเจริญ มีความคิดว่า ถ้าป่าชุมชนได้ขยายเข้าไปในบริเวณป่าสงวนแห่งชาติป่าขุนแม่กวางที่มี บริเวณติดกับป่าชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญอีก จะทำให้ชาวบ้านที่อาศัยอยู่หมู่บ้านอื่นไม่สามารถเข้ามาใช้ ประโยชน์ได้ แล้วป่าชุมชนของชาวบ้าน จะไม่โดนไฟป่าทำลายได้อีก แต่ชาวบ้านก็ยังกังวลอีกว่าถ้ามีการขยายเขตป่าชุมชนไปอีก ถ้าเกิดไฟไหม้ป่าก็จะเป็นการลำบากในการเข้าไปดับไฟป่าอีกด้วยเช่นกัน

ทำให้เห็นได้ว่า ชุมชนบ้านโพธิ์ทองเจริญมีบทบาทและอำนาจในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น ซึ่งสอดคล้องกับ เสน่ห์ จามริก และคณะ (2536) ที่ได้กล่าวถึงเงื่อนไขการอนุรักษ์ป่าไม้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเกิด ศักยภาพในการจัดการ ดังนี้

1. ชุมชนที่อนุรักษ์ป่ามีความเป็นชุมชนสูง คือ มีรูปแบบและความเข้มแข็งของความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของชุมชน กล่าวคือ นอกจากชุมชนจะตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยร่วมกันแล้วยังมีความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกของชุมชนอย่างหนาแน่น ดังนั้นความเป็นชุมชนอาจจะสะท้อนออกมาในรูปของความเชื่อ อุดมการณ์ พิธีกรรมที่ชุมชนยึดถือ และปฏิบัติร่วมกัน เช่น พิธีกรรมเลี้ยงผีขุนน้ำ เช่น ผีปู่ตา เป็นต้น ซึ่งจะช่วยดยกย้าสำนึกของชุมชนให้มั่นคงหนาแน่นเพื่อยั่งยืน

2. ชุมชนที่อนุรักษ์ป่า ต้องมีทรัพยากรดิน น้ำ ป่า อยู่ในสภาพที่ใช้ได้ และยังมีศักยภาพ พอที่จะพลิกฟื้นให้กลับมาสู่ความอุดมสมบูรณ์ได้อย่างยั่งยืน ทรัพยากรดิน น้ำ ป่า มีความสัมพันธ์ อย่างแนบแน่นกับการผลิตภาคการเกษตร ดังนั้นลักษณะทางกายภาพของชุมชนที่จะมีจิตสำนึกใน การรักษาป่า จะต้องมทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ในลักษณะที่เอื้ออำนวยต่อการผลิตในภาคเกษตรกรรม ของชุมชนอยู่

3. การมีผลประโยชน์ร่วมกัน การอนุรักษ์ป่าของชาวบ้านมีพื้นฐานมาจากการมีผล- ประโยชน์ร่วมกันในการใช้ทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า เพื่อการเกษตรและการใช้ผลผลิตจากป่าในการดำรงชีวิตประจำวัน เช่น เป็นแหล่งอาหาร ไม้สำหรับก่อสร้างบ้านเรือน เชื้อเพลิง และของป่า อื่นๆ เป็นต้น การอนุรักษ์ป่าจึงเป็นการรักษาผลประโยชน์ร่วมของชุมชนนั่นเอง

4. ชุมชนที่อนุรักษ์ป่า จะต้องมิจิตสำนึกในการรักษาป่า มีความเข้มแข็งและลึกซึ้ง มากกว่าการมีผลประโยชน์ร่วมกันเท่านั้น ซึ่งอาจมีเงื่อนไขเกิดจากประเพณี ความเชื่อ และการผลิตซ้ำ ของอุดมการณ์สืบทอดกันมา หรือเกิดจากความจำเป็นในการป้องกันและรักษาระบบนิเวศ

5. ชุมชนที่อนุรักษ์ จะต้องมีส่วนนำชุมชน ที่เข้มแข็งที่จะควบคุมรักษากฎระเบียบ และสามารถปรับภูมิปัญญาและจารีตประเพณีท้องถิ่น ให้เข้ากับสถานการณ์การเมือง เศรษฐกิจ และ สังคมที่เปลี่ยนแปลง ยิ่งไปกว่านั้นคุณลักษณะที่สำคัญที่สุดของผู้นำชุมชน คือ การทำงานบนพื้นฐานของการรักษาผลประโยชน์ของชุมชนโดยส่วนรวมเป็นหลัก

6. ชุมชนมีการจัดตั้งองค์กรประชาชนที่มีความรับผิดชอบในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเหมาะสม ซึ่งอาจเป็นองค์กรตามประเพณีหรือองค์กรที่รัฐจัดตั้งขึ้นโดยมีหน้าที่รับผิดชอบ ในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเหมาะสมและเป็นธรรม ตามเงื่อนไขที่แตกต่างกันออกไปทั้งในระบบนิเวศ เศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรมของท้องถิ่น โดยการทำงานร่วมกัน ขององค์กรชาวบ้าน มักจะวางอยู่บนรากฐานภูมิปัญญาดั้งเดิม จารีต ประเพณี และประสบการณ์ที่ สัมผัสกันมา

7. มีจารีตของการจัดการทรัพยากรที่ถือว่า ทรัพยากรเป็นสิทธิและทรัพย์สินร่วมของ ชุมชน ชุมชนบ้านป่าในอดีต มีจารีตของการจัดการทรัพยากรที่ถือว่าทรัพยากรธรรมชาติทั้งหมด เป็นทรัพย์สินร่วมของชุมชน และชุมชนมีสิทธิในการดูแลจัดการ ออกกฎเกณฑ์เพื่อควบคุมการใช้ ประโยชน์ ชุมชนที่ยังสามารถอนุรักษ์ป่าไว้ได้ มักเป็นชุมชนที่ยังคงยึดมั่นในจารีต ประเพณี ที่ว่า ป่าเป็นของชุมชน ผู้ที่รักษาป่าเท่านั้นและเป็นธรรมต่อสมาชิกของชุมชน

8. มีระบบการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม ในระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนนั้นประกอบด้วยหลักการจัดการ วิธีการจัดการ และรูปแบบของการจัดการ หลักการจัดการทรัพยากรของชุมชนบนพื้นฐาน 1) การยอมรับจารีตประเพณี สิทธิชุมชน 2) การคำนึงถึงผลประโยชน์ร่วมกันของสมาชิกและความเป็นธรรมทางสังคม 3) ความยั่งยืนของระบบการผลิต และความสมดุลของระบบนิเวศ และ 4) การมีส่วนร่วมของสมาชิกทั้งหมดของชุมชน

5.5 ข้อเสนอแนะในการศึกษา

1) จากการศึกษาบทบาทและอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น นั้น พบว่าการนำมิติทางสังคมมาปรับประยุกต์ใช้ในการรักษาทรัพยากรท้องถิ่นร่วมกันของชาวบ้านดังกล่าว สามารถก่อให้เกิดผลดีต่อการรักษาทรัพยากรท้องถิ่นได้อย่างน่าพอใจ จึงควรที่จะมีการส่งเสริมและสนับสนุนการประยุกต์ใช้มิติทางสังคมดังกล่าวในระดับเครือข่ายชุมชนมากขึ้น เพื่อให้แก้ไขปัญหาเรื่องการบุกรุกทำลายพื้นที่สาธารณะ การแย่งชิงทรัพยากร และการสร้างเครือข่ายความร่วมมือกันในการส่งเสริมสนับสนุน การแบ่งปันทรัพยากร และการทำงานร่วมกันระหว่างชุมชนกับชุมชน ชุมชนกับรัฐ เพื่อให้การจัดการทรัพยากรท้องถิ่นมีความเป็นเอกภาพและมีพลังอำนาจในการต่อรองที่เป็นธรรมและยั่งยืนตลอดไป

2) สนับสนุนให้มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับบทบาทและอำนาจของชุมชนในด้าน ประเพณีและพิธีกรรมในแขนงอื่นๆ ที่สามารถจะนำมาปรับประยุกต์ใช้ในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นในด้านอื่นๆ ให้เหมาะสมสอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนสมัยใหม่ และสอดคล้องกับสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน

ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป

1) ควรจะทำการศึกษารูปแบบและกระบวนการในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น ในมิติที่หลากหลายมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะประเด็นความขัดแย้งทางกฎหมาย อำนาจอรัฐกับชุมชน การจัดการและการเข้าถึงทรัพยากรท้องถิ่นของชาวบ้านในลักษณะการมีส่วนร่วมแบบแท้จริง ตลอดจนขยายพื้นที่ในการศึกษาเพื่อให้ครอบคลุมเครือข่ายชุมชนในระดับวงกว้างมากยิ่งขึ้น เพื่อให้ชุมชนได้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ซึ่งกันและกัน และสามารถหาทางออกของปัญหาร่วมกัน ได้อย่างเข้าใจในลักษณะเครือข่ายองค์กรชุมชนท้องถิ่นที่เข้มแข็ง

บรรณานุกรม

- กรมป่าไม้. ไม่ระบุปีพิมพ์. ป่าชุมชนในประเทศไทย. ฝ่ายส่งเสริมและพัฒนาป่าชุมชน กองจัดการที่ดินป่าสงวนแห่งชาติ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- กรณีศ ดวงใบ. (2542) “วัฒนธรรมการเมืองของพนักงานเทศบาลเมืองลำพูน”. การค้นคว้าอิสระ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- กอบกาญจน์ พจน์ชนะชัย. (2538). “เครือข่ายการเรียนรู้และการจัดการของชุมชนเกี่ยวกับป่าชุมชน”. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- กฤษติ์ สุนันดา.พระ (2548). “การประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์พันธุ์ระบบนิเวศชุมชน”. การค้นคว้าอิสระศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2530). มรดกทางวัฒนธรรมและศาสตร์ พลังสร้างสรรค์ในชนบท. กรุงเทพฯ: สภาคทอลิกแห่งประเทศไทย
- กาญจนา แก้วเทพ. (2539). สื่อส่องวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: สภาคทอลิกแห่งประเทศไทย
- กาญจนา พจน์ร่มรื่น. (2541) พิธีกรรมและความเชื่อตำนาน การผลิตใหม่ของอำนาจทางศีลธรรม ,สภาวัฒนธรรม, พะเยา
- กิตติ จรรย์วัฒน์. (2535) “พฤติกรรมและการรับรู้ของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ : กรณีศึกษา บ้านแพะ อำเภอ สันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ และบ้านทุ่งยาว อำเภอ เมือง จังหวัดลำพูน”. การค้นคว้าแบบอิสระ วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย สาขา ภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- โกมล แพรกทอง. (2535). แนวความคิดป่าชุมชนในประเทศไทย กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมชน, สหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย
- โกมล แพรกทอง. (2537). ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับป่าชุมชน. การป่าไม้ชุมชน เอกสารการสอน มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช หน่วย : (พิมพ์ครั้งที่ 2) นนทบุรี: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- โกมล แพรกทอง และจินตนา อมรสงวนสิน. (2537). กรมป่าไม้ชุมชนในระบบป่าชุมชน. การป่าไม้ชุมชน เอกสารการสอนมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช หน่วยที่ 11 (พิมพ์ครั้งที่ 2) นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

- คณะกรรมการนโยบายป่าไม้แห่งชาติ, สำนักงาน, กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2533). รายงานผลการดำเนินงาน ปี พ.ศ. 2532-2537. กรุงเทพฯ: ฟีนีฟับริชิ่ง
- คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบทภาคเหนือตอนบน สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. (2534). ข้อมูลเบื้องต้นทรัพยากรป่าไม้ภาคเหนือตอนบน. เอกสารข้อมูลและรายงานการสัมมนา.
- งามพิศ สัตย์สงวน. (2532). หลักมานุษยวิทยา. กรุงเทพฯ: เจ้าพระยาการพิมพ์.
- จินทนา สุทธิจารี. (2539). “บทวิเคราะห์เชิงเศรษฐศาสตร์ของการจัดการป่าไม้โดยชุมชน”. วิทยานิพนธ์ ปริญญาเศรษฐศาสตรบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- จินตนา อมรสงวนสิน. (2535). ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อการป่าไม้ชุมชน. กรุงเทพฯ: สำนักงานกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2531). การถ่ายทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านอีสาน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์หมู่บ้าน.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์ สันติฐิตา กาญจนพันธ์ และอนันต์ กาญจนพันธ์. (2536). ป่าชุมชนภาคเหนือ ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนาเล่ม 2. (พิมพ์ครั้งที่ 2). มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. (2528). ป่าไม้สังคมเพื่อการพัฒนา. กรุงเทพฯ: เจ้าพระยาการพิมพ์.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2534). วัฒนธรรมไทยกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ลักษณะพิเศษสังคมไทยภูมิคุ้มกันและสายใยการพัฒนา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา. (2537). วัฒนธรรมกับศักยภาพชุมชน รายงานการวิจัย กรุงเทพฯ.
- ชูชีพ ใจมั่น. (2537). “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านแพะ อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่. ปัญหาพิเศษ เทคโนโลยีการเกษตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตร สถาบันเทคโนโลยีการเกษตรแม่โจ้.
- ชูศักดิ์ วิทยาภัก. (2531). ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในบริเวณลุ่มน้ำแม่ปิงตอนบน กรณีศึกษาอำเภอมะแม่ง จังหวัดเชียงใหม่, รายงานการวิจัย สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ชูศักดิ์ วิทยาภัก. (2538). หมู่บ้านกับศักยภาพในการจัดการทรัพยากร กรณีศึกษาลุ่มน้ำชุมชนภายใต้ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมในภาคเหนือ. เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่ององค์ความรู้เกี่ยวกับหมู่บ้าน ภาควิชามนุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ชาติชาย ณ เชียงใหม่. (2528). การเปลี่ยนแปลงทางสังคมกับพฤติกรรมทางการเมืองของชาวภาคเหนือ. วารสารสังคมศาสตร์. เมษายน 2527 - ตุลาคม 2528 ม.ป.ท.

- ณรงค์ มหรรณพ และ เพิ่มศักดิ์ มกราริมย์. (2537). แนวคิดเกี่ยวกับการรักษาป่าควบคู่กับการพัฒนาท้องถิ่น. เอกสารประกอบการสอนชุดวิชาการป่าไม้ชุมชน สาขาส่งเสริมการเกษตร มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- คุณัญญา อายุวัฒน์. (2535). วนศาสตร์ชุมชน: ทางเลือกในการพัฒนาป่าไม้. เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการ.ขอนแก่น: โครงการวิจัยวนศาสตร์ชุมชนคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- คุณิตา เวชกิจ. (2535). การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าไม้ชุมชน. เอกสารประกอบการบรรยายชุดวิชาการจัดการป่าไม้ชุมชน มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ธารารัตน์ สิงหนิยม และ สมเกียรติ คำเวช. (2536). การศึกษาการใช้ประโยชน์ป่าไม้ และแรงจูงใจต่อการอนุรักษ์ป่าชุมชนแบบดั้งเดิม กรณีศึกษา หมู่บ้านป่า ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา. รายงานการวิจัย (มูลนิธิฟอร์ด), กรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์
- นิวัติ เรืองพานิช. (2530). การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ: คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- นิวัติ เรืองพานิช. (2537). การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (ฉบับที่ 2) กรุงเทพฯ: ไร่เขียว.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2531). การศึกษาเพื่อฟื้นฟูศักยภาพของชุมชน ทิศทางหมู่บ้านไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์หมู่บ้าน.
- บุญเทียน ทองประสาน. (2531). แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในงานพัฒนา. กรุงเทพฯ: สภาคหกรรณแห่งประเทศไทย.
- บัวเรศ ประไชโย ไพรัช เคนวิเศษ และวนิช สุรแสง. (2538). การจัดการป่าชุมชนโดยองค์กรท้องถิ่น กรณีศึกษา ป่าชุมชนบ้านโสกนาถ ตำบล วังม่วง อำเภอ เปือยน้อย จังหวัดขอนแก่น. กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- ปธาน สุวรรณมงคล. (2527). สภาพำลกับกับการมีส่วนร่วมของประชาชน: นโยบายและกลวิธีในการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา. กรุงเทพฯ: สักดิ์โสภการพิมพ์.
- ประกาศิต หงษ์วิเศษ (2545). “การพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการที่ดินเพื่อการเกษตรบนพื้นที่สูง กรณีศึกษา บ้านหล่อโย ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย”. การค้นคว้าแบบอิสระศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ประสิทธิ์ ลีปรีชา ชัชวาลย์ ทองดีเลิศ และ สมนึก เบญจวิฑูรย์. (2534). **ข้อมูลเบื้องต้น**
ทรัพยากรป่าไม้ภาคเหนือตอนบน. เอกสารข้อมูลและรายงานการสัมมนา คณะกรรมการ
 ประสานงานองค์กรเอกชนภาคเหนือตอนบน และ สถาบันวิจัยสังคมมหาวิทยาลัย
 เชียงใหม่.

ประเวศ วสี. (2530). **การแพทย์แผนไทย ภูมิปัญญาแห่งการพึ่งตนเอง**. กรุงเทพฯ: หมอชาวบ้าน
 ปรีชา เปี่ยมพงษ์สานต์. (2540). **นิเวศเศรษฐศาสตร์และนิเวศการเมือง**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ป่าไม้, กรม. (2537). **แนวทางการปฏิบัติงานโครงการพัฒนาป่าชุมชน**. ส่วนป่าชุมชน สำนักงาน
 ส่งเสริมการปลูกป่า กรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.

ป่าไม้, กรม. (2539). **ความก้าวหน้าในโครงการพัฒนาป่าชุมชน**. ในวารสารป่าชุมชน กรุงเทพฯ:
 สำนักงานส่งเสริมการปลูกป่า กรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.

พงษ์ศักดิ์ ฉัตรเทศะ. (2540). “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่
 ป่าอนุรักษ์ พื้นที่อุทยานแห่งชาติแม่โจ้ อำเภอฮอดจังหวัดเชียงใหม่”. การค้นคว้าอิสระ
 ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม
 มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

พระธรรมปิฎก. (2537). **คนไทยกับป่า**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.

พระสุธรรม ธรรมทัศนานนท์. (253). “เครือข่ายความสัมพันธ์ขององค์กรป่าชุมชน” วิทยานิพนธ์
 ศักยศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
 เชียงใหม่.

พิทยา เพชรมาก. (2540). **วนเกษตร กลยุทธ์เพื่อลดความเสี่ยงต่อการปลูกป่าเอกชน ส่วนปลูกป่า**
ภาคเอกชน สำนักงานส่งเสริมการปลูกป่า กรมป่าไม้.

พิมพ์วัลย์ ปรีดาสวัสดิ์. (2536). **เครือข่ายการเรียนรู้ การประชุมเชิงวิชาการ สถาบันวิจัยสังคม**
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

มงคล สุกใส. (2536). “การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ศึกษาเฉพาะกรณี กิ่งอำเภอ บ้านหลวง จังหวัด
 น่าน”. วิทยานิพนธ์ รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

มนัส รวดเร็ว. (2540). “การให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ลุ่มน้ำยาว
 อำเภอเมือง จังหวัดน่าน”. การค้นคว้าอิสระศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
 การจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

มาลี สิทธิเกรียงไกร. (2541) **ระบบการแพทย์ในภาคเหนือ**. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม
 มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. สำนักพิมพ์วังเมือง

- มานพ ผาสุข. (2538). “ปัจจัยที่มีผลต่อการเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชน (ชนบท) ของชาวบ้านในหมู่บ้านเปาปม-ดงยาง ตำบลนาพูน อำเภอวังซึ้ง จังหวัดแพร่”. สารนิพนธ์ประกาศนียบัตร บัณฑิตอาสาสมัคร สำนักงานบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ยศ สันตสมบัติ. (2534). ป่าชุมชน : มิติหนึ่งของทางเลือกในการพัฒนา. เอกสารประกอบการประชุมเวทีชาวบ้าน34.
- ยศ สันตสมบัติ. (2542). ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน. เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์.
- ยศ สันตสมบัติ. (2543). พลวัตรของชุมชนในการจัดการทรัพยากรกระบวนทัศน์และนโยบาย. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สุวรรณ วุฒิมณี. (2526). การพัฒนาชุมชนและการพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไทยอนุเคราะห์ไทย.
- ลำแพน จอมเมือง. (2540). “บทบาทของธุรกิจชุมชนที่มีต่อความเข้มแข็งของชุมชนในการจัดการป่าไม้ชุมชน กรณี ตำบลศิลาแลง อำเภอบัว จังหวัดน่าน”. การค้นคว้าแบบอิสระศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- วรรณ ชงเชียร. (2545). “การจัดการป่าชุมชนบ้านคำในกับหลักการจัดการของกรมป่าไม้ กรณีศึกษาบ้านคำใน อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา”. การค้นคว้าแบบอิสระ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- วิรัช จันทรโรทัย. (2542). “การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าชุมชนของชาวบ้านในโครงการ ชุมชนรักป่า ตำบลแม่่นาจร อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่”. การค้นคว้าแบบอิสระศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตร บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์. (2535). “การอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยองค์กรชุมชน กรณีศึกษาศาลปู่ตาของหมู่บ้านห้วยนาค. ห้วยนาค อ.ราษีไศล จ.ศรีสะเกษ”. โครงการวิจัยวนศาสตร์ชุมชน มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- วินัย วีระวัฒนานนท์. (2537). การศึกษาสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเคียนสโตร์.
- วิจิต นันทสุวรรณ. (2531). นานาทัศนะเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านในท้องถิ่น วารสารการศึกษาแห่งชาติ.

- วิลาสินี ภูษชอภัย. (2543). “ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กรณีศึกษา กลุ่มอนุรักษ์ พันธุ์สัตว์น้ำ บ้านคอนแก้ว ตำบลป่าคา อำเภอ วังผา จังหวัดน่าน” การค้นคว้าอิสระ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม.
- วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน. (2531). แนวทางการพัฒนาป่าชุมชนในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สลิดา พึ่งแสงแก้ว. (2537). “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าไม้ป่าชุมชน บ้านห้วยแก้ว อำเภอสันกำแพง”. วิทยานิพนธ์ คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (2541). การฟื้นป่าโดยวิธีช่วยต้นไม้ให้สืบพันธุ์ตามธรรมชาติ (Forest Restoration Through Natural Regeneration) รายงานการสัมมนา มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สมศักดิ์ สุขวงศ์. (2532). วนศาสตร์ชุมชน. เอกสารวิชาการแนวทางวิชาการเพื่อพัฒนาป่าไม้ในปัจจุบัน. การบรรยายพิเศษทางวิชาการป่าไม้ประจำปี 2532 คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สมหวัง เรืองนิติกัย. (2542). “เงื่อนไขในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้าน ตำบลต้าผามอก อำเภอลอง จังหวัดแพร่”. การค้นคว้าแบบอิสระศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สรเรณู ทองสมนึก. (2542). “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน บ้านทรายทอง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน”. การค้นคว้าแบบอิสระ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สหทัย วิเศษ. (2540). “ภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ และฟื้นฟูป่าต้นน้ำศึกษา เฉพาะกรณีกลุ่มอัครีถ้อย ตำบลศรีถ้อย อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา”. วิทยานิพนธ์ คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุชาดา มีสงฆ์. (2535). เครือข่ายชาวบ้าน : กระบวนการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน. วารสารสังคมพัฒนา.
- สุรพงษ์ ฉวีศักดิ์. (2541). “ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในท้องถิ่น อำเภอ จาว จังหวัดลำปาง”. การค้นคว้าอิสระศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

- สุรเชษฐ์ เวชชพิทักษ์. (2533). ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการดำเนินงานด้านวัฒนธรรม และการพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
- สุรินทร์ สุริยวงศ์. (2536). “การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาส่งเสริมการเกษตร คณะเกษตรศาสตร์ สถาบันเทคโนโลยีการเกษตรแม่โจ้
- สุรินทร์ สุริยวงศ์. (2543). ศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนที่ส่งผลต่อเศรษฐกิจ และสังคมของชุมชน กรณีศึกษาบ้านทุ่งยาว หมู่ที่ 7 ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน. รายงานการวิจัย สำนักงานป่าไม้เขตจังหวัดลำพูน.
- สุริยา ชื่น. (2537). การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในระบบป่าชุมชน : ศึกษาเฉพาะกรณีตำบลศรีสะเกษ อำเภอจักราช จังหวัดนครราชสีมา. ข่าวการวิจัย การศึกษา ,17 (มิถุนายน - กรกฎาคม 2537): 27 – 31.
- สร้อยศักดิ์ อ่องสกุล (2544) ประวัติศาสตร์ล้านนา. โครงการข้อเสนอแนะด้านการศึกษา โครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทร์.
- _____ (2546) พื้นเมืองเชียงใหม่. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทร์.
- สุวรรณ ไซชนะ. (2547) กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรชุมชนปกากะญอ : กรณีศึกษากันต๊อนหลัก ตำบลตะเคียนปม อำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน. การค้นคว้าอิสระศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- ส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กรม. (2539). ป่าต้นน้ำ. โครงการบวชป่าชุมชน 50 ล้านต้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติ เนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงครองราชย์สมบัติครบ 50 ปี กระทรวงวิทยาศาสตร์และสิ่งแวดล้อม.
- เสน่ห์ จามริก ยศ สันตสมบัติ บรรศักดิ์ อุวรรณ โฉ เจริญ คัมภีร์ภาพ และไพสิฐ พาณิชยกุล. (2536). ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนาเล่ม 1 ป่าฝนเขตร้อน กับภาพรวมของป่าชุมชนในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- เสน่ห์ จามริก และ ยศ สันตสมบัติ. (2534). โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการป่าชุมชน : แนวทางและข้อเสนอแนะเบื้องต้น. ในภูมิปัญญาชาวบ้านกับการดำเนินงานด้านวัฒนธรรม และการพัฒนาชนบท. เอกสารการสัมมนาทางวิชาการ. เมื่อวันที่ 26 – 28 มีนาคม 2534 ณ หอประชุมเล็ก ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- เสรี พงศ์พิศ. (2529). คื่นสุ่รอกเห้ง้า. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เทียนวรรณ.

- สันจิตา กาญจนพันธุ์. (2534). สักยภาพของชุมชนในการอนุรักษ์ป่า กรณีศึกษา ภาคเหนือตอนบน. เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ เรื่องการวางแผนพัฒนาและฟื้นฟูทรัพยากรสิ่งแวดล้อมในทศวรรษนี้ (2531-2540) ณ โรงแรมเวียงอินทร์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย วันที่ 23-26 ตุลาคม 2534.
- สันจิตา กาญจนพันธุ์. (2535). สักยภาพของชุมชนในการอนุรักษ์ป่า กรณีศึกษา ภาคเหนือตอนบน. รายงานการวิจัย สถาบันวิจัยสังคมและสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนามหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สามารถ จันทรสุรีย์. (2533). ภูมิปัญญาชาวบ้าน รากฐานในการพัฒนาบ้านเมือง. วารสารวัฒนธรรมไทย.
- สามารถ จันทรสุรีย์. (2536). ภูมิปัญญาชาวบ้าน. ในภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่มที่ 1 กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุฟ.
- สำนักงานกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2536). คู่มือแนวทางการจัดการดำเนินการป่าชุมชน กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- สำนักงานป่าไม้จังหวัดเชียงใหม่. (2539). โครงการพัฒนาป่าชุมชน. กรมป่าไม้.
- ไสว ช่างเงิน. (2544). "การจัดการป่าชุมชน : กรณีศึกษาการจัดการป่าด้าว (ป่าลูกชิด) กลุ่มภูตัน ตำบลผาทอง อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน". การค้นคว้าแบบอิสระศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อโนทัย เพียรคงชล. (2540). "ความต้องการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นต่อกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ของพื้นที่อุทยานแห่งชาติ อำเภอปาน จังหวัดลำปาง". ปัญหาพิเศษ วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการบริหารการเกษตรและป่าไม้ มหาวิทยาลัยแม่โจ้.
- อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์. (2541). ชุมชน ทรัพยากร และสิ่งแวดล้อม. เอกสารคำสอนสาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม (ปรับปรุงครั้งที่ 1) บัณฑิตสถานศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อนัญญา ภูงคกุล. (2533). บรรดาอำนาจท้องถิ่นกับการแยกตัวทางสังคมในชนบทในรัฐกับหมู่บ้าน. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2539). ภูมิปัญญาชาวบ้านสู่ภูมิภาค:วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2545). สักยภาพในไทวิถี. กรุงเทพฯ: สถาบันวิถีธรรม.

อารมย์ ชมขวัญ (2542). “การจัดการป่าชุมชน : กรณีศึกษาบ้านแม่จองไฟ ตำบลห้วยอ้อ อำเภอลอง จังหวัดแพร่”. การค้นคว้าแบบอิสระศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

เอนก นาคบุตร. (2536). คนกับดิน น้ำ ป่า จุดเปลี่ยนแห่งความคิด. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่น.

เอื้ออิสรา หงษ์หิรัญ. (2544). การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการกว๊านพะเยาและพื้นที่โดยรอบ. เอกสารรายงานการวิจัยนำเสนอในสัมมนาเชิงวิชาการ เรื่อง กว๊านพะเยา การบริหารและการพัฒนา.

อานวย คอวนิช. (2529). แนวทางการพัฒนาป่าเอกชน : ป่าชุมชนในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Micheal Keating (2537). แผนปฏิบัติการ 21 เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน แปลจาก The Earth Summit's Agenda for change. กรุงเทพฯ : คณะทำงานเตรียมพร้อมชุมชน กองทุนพัฒนสังคมเพื่อต้านภัยเอดส์

แหล่งข้อมูลอ้างอิงในชุมชน

รายชื่อผู้ให้ข้อมูลสัมภาษณ์ในหมู่บ้านโพธิ์ทองเจริญตั้งแต่เดือนกรกฎาคม 2551 ถึงเดือนกรกฎาคม 2552

หลวงพ่พระครูสมมิตร สมจิตโต เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

พระคงยุทธ กันธิยะ รองเจ้าอาวาสวัดโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

พ่อหลวงวิรัตน์ ไสวรรณคำ อดีตผู้ใหญ่บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

แม่หลวงยุพิน สุนันดา ผู้ใหญ่บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

พ่อมา สุนันดา พ่อครูดูแลเมื่อหมู่บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

พ่อเรือน ธิดา ผู้นำเก่าฝ่าย, อดีตพ่อค้าวัวต่างบ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

พ่ออินทร ไสวรรณคำ อดีตนายพรานเก่าบ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

พ่อบุญเลิศ สุทาโน อดีตนายพรานเก่าบ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอก อำเภอ
คอกสะแก จังหวัดเชียงใหม่

พ่ออินทอง สุขยศศรี เกษตรกรบ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอก อำเภอคอก
สะแก จังหวัดเชียงใหม่

นายแอ็ค พรหมกันธา อดีตผู้รับจ้างเลี้ยงไม้และถางป่าให้กับนายทุน บ้านโพธิ์
ทองเจริญ ตำบลเชิงคอก อำเภอคอกสะแก จังหวัดเชียงใหม่

พ่ออินทอง ชิดา เกษตรกรผู้เลี้ยงโค – กระบือ บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิง
คอก อำเภอคอกสะแก จังหวัดเชียงใหม่

พ่อแก้ว ใจแก้ว อดีตตั้งข้าวเลี้ยงผีเสื้อบ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอก อำเภอ
คอกสะแก จังหวัดเชียงใหม่

พ่อน้อยคำ สุนันดา ผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่น บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอก
อำเภอคอกสะแก จังหวัดเชียงใหม่

พ่อบุญธรรม สุจาร์ ผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่น บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอก
อำเภอคอกสะแก จังหวัดเชียงใหม่

พ่อสมศักดิ์ ยะสมจิต ผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่น บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิง
คอก อำเภอคอกสะแก จังหวัดเชียงใหม่

พ่อสนั่น สุนันดา ผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่น บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอก
อำเภอคอกสะแก จังหวัดเชียงใหม่

พ่อดี พรหมกันธา อดีตนายพรานเก่าบ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอก อำเภอ
คอกสะแก จังหวัดเชียงใหม่

พ่อปืด ชมพู เกษตรกรพื้นบ้าน บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอก อำเภอคอก
สะแก จังหวัด เชียงใหม่

พ่อปิ่น กำปูลา อดีตผู้รับจ้างเลี้ยงไม้ บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอก อำเภอ
คอกสะแก จังหวัดเชียงใหม่

พ่อดำเนิน ใบแสง อดีตผู้รับจ้างเลี้ยงไม้ บ้าน โพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอก
อำเภอคอกสะแก จังหวัดเชียงใหม่

นายเสรี สุขะเขียว บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอก อำเภอคอกสะแก จังหวัด
เชียงใหม่

พ่อคำจันทร์ สุนันดา ผู้ทรงภูมิปัญญาด้านประวัติศาสตร์ชุมชน บ้านโพธิ์ทอง
เจริญ ตำบลเชิงคอก อำเภอคอกสะแก จังหวัด เชียงใหม่

พ่ออุทธา บัวชาติ เกษตรกรพื้นบ้าน บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัด เชียงใหม่

พ่อแสงวัน ปวงจักรทา อดีตนายพรานเก่าบ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัด เชียงใหม่

พ่ออินทร สุนันดา ตั้งข้าวเลี้ยงผีเสื้อบ้านคนปัจจุบัน บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัด เชียงใหม่

พ่อปิ่น โยอินชัย เกษตรกรพื้นบ้าน บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัด เชียงใหม่

พ่ออินทร สัมพันธ์ กลุ่มผู้เพาะเห็ด บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัด เชียงใหม่

พ่อแสวง ดวงโปธา หมอยาพื้นบ้าน บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัด เชียงใหม่

พ่อคำใส พรหมพิงค์ เกษตรกรพื้นบ้าน บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัด เชียงใหม่

แม่เอี้ย สุยะ ผู้ทรงภูมิปัญญาด้านการจักสานพื้นบ้าน บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัด เชียงใหม่

พ่อทองสุข สายคำมูล เกษตรกรพื้นบ้าน บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัด เชียงใหม่

พ่อบุญศรี สายคำมูล เกษตรกรพื้นบ้าน บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัด เชียงใหม่

พ่อบุญมี ศรีบุญเรือง ผู้ทรงภูมิปัญญาด้านโหราศาสตร์พื้นบ้าน บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัด เชียงใหม่

นายเจริญ ยศคำจู เกษตรกรพื้นบ้านแบบผสมผสาน บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัด เชียงใหม่

นายอินเหลา สุใจแก้ว เกษตรกรพื้นบ้านแบบผสมผสาน บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัด เชียงใหม่

นายอินโชติ สุรินา ผู้ทรงภูมิปัญญาด้านการจักสานเครื่องมือหาปลาพื้นบ้าน บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัด เชียงใหม่

พ่อหนานบุญเพิ่ม นิลตะนันท์ ผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่น บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัด เชียงใหม่

นายบุญเลื่อน ชัยเทพ เกษตรกรพื้นบ้านแบบผสมผสาน บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

นายวีระวงศ์ บุญตัน เกษตรกรพื้นบ้านแบบผสมผสาน บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

นายอนุชา ศรีวิจิต บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

นายขวัญชัย สุธะวา บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

นายสุรพงษ์ สุทาน บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

นายเกรียงไกร เกลี้ยงกล่อม บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

แม่บัวเงา แก้วแปง แม่ช่างประจำหมู่บ้าน (หมอดำแย) บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

แม่ตีบ สุทาน ผู้ทรงภูมิปัญญาด้านเครื่องครัวพิธีกรรมพื้นบ้าน บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

แม่บัวไหล สิทธิวงศ์ ผู้ทรงภูมิปัญญาด้านเครื่องครัวพิธีกรรมพื้นบ้าน บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

แม่อุ่นเรือน ธิดา ผู้ทรงภูมิปัญญาด้านเครื่องครัวพิธีกรรมพื้นบ้าน บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

พ่อดี สุดาจันทร์ ผู้ทรงภูมิปัญญาด้านเครื่องครัวพิธีกรรมพื้นบ้าน บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

แม่เอี้ย สุธะ ผู้ทรงภูมิปัญญาด้านเครื่องครัวพิธีกรรมพื้นบ้าน บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

แม่บัวจันทร์ สายคำมูล ผู้รู้ด้านสมุนไพรพื้นบ้าน บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัด เชียงใหม่

แม่บัวจำ สุธะเขียว ผู้รู้ด้านสมุนไพรพื้นบ้าน บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัด เชียงใหม่

แม่แก้วภา บุญเพิ่มพูล ผู้รู้ด้านอาหารพื้นบ้าน บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัด เชียงใหม่

แม่สมจิตร ประเสริฐศิลป์ ผู้รู้ด้านอาหารพื้นบ้าน บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิง
คอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัด เชียงใหม่

แม่นวล โยอินชัย ผู้รู้ด้านอาหารพื้นบ้าน บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย
อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัด เชียงใหม่

แม่ศรีไฉ ศรีบุญเรือง ผู้รู้ด้านอาหารพื้นบ้าน บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย
อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัด เชียงใหม่

แม่แก้วภา บุญเพิ่มพูล ผู้รู้ด้านอาหารพื้นบ้าน บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิง
คอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัด เชียงใหม่

แม่บาน พรหมกันธา ผู้รู้ด้านสมุนไพรพื้นบ้าน บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิง
คอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัด เชียงใหม่

แม่แก้ว สุขะวา ผู้รู้ด้านสมุนไพรพื้นบ้าน บ้าน โพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิงคอย
อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัด เชียงใหม่

แม่บัวจันทร์ พรหมกันธา ผู้รู้ด้านคำสอนพื้นบ้าน บ้านโพธิ์ทองเจริญ ตำบลเชิง
คอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัด เชียงใหม่